«GÜN GƏLƏCƏK AZƏRBAYCAN DÜNYAYA GÜNƏŞ KİMİ DOĞACAQ».

HEYDƏR ƏLİYEV

HÜQUQİ MÜSTƏVİ

ELMİ-NƏZƏRİ, TƏCRÜBİ JURNALI REDAKSİYA ŞURASININ TƏRKİBİ:

Zaur ƏLİYEV – *Redaksiya Şurasının sədri, Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsinin dekanı, dosent, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru;*

Əli HÜSEYNLİ – *Azərbaycan Hüquqşünasları Konfederasiyasının sədri, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, Milli Məclisin deputatı;*

Fərhad ABDULLAYEV – *Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin sədri, hüquq elmləri doktoru;*

Eminə YAZIÇIOĞLU – *İstanbul Universiteti Hüquq fakültəsinin professoru, hüquq elmləri doktoru;*

Vasiliy FELİK – *Kiyev Əqli Mülkiyyət və Hüquq Universitetinin rektoru, professor, hüquq elmləri doktoru;*

Leonid TİMÇENKO – *Ukrayna Dövlət Vergi Xidməti Akademiyası Beynəlxalq əlaqələr şöbəsinin rəisi, professor, hüquq elmləri doktoru;*

Revol VALEVEY – *Kazan Dövlət Universitetinin professoru, hüquq elmləri doktoru;*

Əmir ƏLİYEV – *Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsi "İnsan hüquqları və informasiya hüququ UNESCO kafedrasının professoru, hüquq elmləri doktoru;*

Lətif HÜSEYNOV – *İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin hakimi, professor, hüquq elmləri doktoru;*

Oktay ƏFƏNDİYEV – *Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, "İqtisadiyyatın tənzimlənməsi" kafedrası, professor, hüquq elmləri doktoru;*

İsaxan VƏLİYEV – *Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyası "Hüquq" kafedrasının müdiri, professor, hüquq elmləri doktoru;*

Arif QULİYEV – *Kiyev Əqli Mülkiyyət və Hüquq Institutu, akademik, hüquq elmləri doktoru;*

Yaroslav LAZUR – *Ujqorod Milli Universiteti Hüquq fakültəsinin dekanı, professor, hüquq elmləri doktoru;*

Yelena BAQREYEVA – *Rusiya Federasiyası Hökumətinin yanında Maliyyə Universiteti, professor, hüquq elmləri doktoru;*

Yesberqen ALAUXANOV – *"Qazaxıstanın Elm və Həyatı" beynəlxalq elmi-kütləvi jurnalın baş redaktoru, professor, hüquq elmləri doktoru;*

Qulu NOVRUZOV – *Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin Akademiyasının rəisi, gömrük xidməti general-mayoru, dosent, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru;*

Etibar ƏLİYEV – *Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsinin "İnsan hüquqları və informasiya hüququ" UNESCO kafedrası, professor, hüquq elmləri doktoru.*

№2(15)

2020-ci ilin yanvar ayından çıxır.

Təsisçi və baş redaktor:

Əliyev Etibar Əli oğlu, hüquq elmləri doktoru, professor.

Fəxri təsisçi təşkilat:

Azərbaycan Hüquqşünasları Konfederasiyası (AHK)

REDAKSİYA HEYƏTİNİN ÜZVLƏRİ:

Elmi redaktor – *MƏMMƏDOV R.F.* – Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsi "Beynəlxalq ümumi hüquq" kafedrasının müdiri, professor, hüquq elmləri doktoru;

Elmi məsləhətçi – *MƏMMƏDOV Ə.Q.* – BDU Hüquq fakültəsi "Beynəlxalq xüsusi hüquq və Avropa hüququ" kafedrasının müdiri, dosent, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru.

Məsul redaktor — *HÜSEYNOVA F.E.* – BDU Hüquq fakültəsinin "BXH və Avropa hüququ" kafedrası, dosent, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru.

İnzibatçı redaktor — *HƏSƏNZADƏ S.B.* – Hüquq və İnsan Haqları İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, dosent, hüquq elmləri doktoru.

Şef-redaktor:

— ***KƏRİMOV A.T.*** — Dövlət Vergi Xidməti Bakı şəhəri OVNUT Baş idarəsi, rəisin birinci müavini, baş vergi xidməti müşaviri, hüquqşünas.

Redaktorlar:

— ***ABBASOV A.Q.*** — BDU-nun «İngilis dili» kafedrasının müdiri, Əməkdar müəllim, professor, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru.

— ***HACIBƏYLİ A.K.*** — Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsi "İnsan hüquqları və informasiya hüququ UNESCO kafedrasının müəllimi, hüquqşünas.

— ***KƏRİMLİ N.N.*** — Dövlət Gömrük Komitəsinin Akademiyası, "Hüquqşünaslıq" fakültəsi, IV kurs tələbəsi.

— ***HƏSƏNLİ A.V.*** — Sumqayıt Dövlət Universiteti "Filologoiya" fakültəsi, IV kurs tələbəsi.

— ***HÜSEYNOV M.H.*** — Azərbaycan Respublikasının Daxili İşlər Nazirliyi, əməkdaş, polis polkovniki, hüquqşünas.

— ***ƏLİYEV K.A.*** — Bakı şəhər Səbail rayon Ağsaqqallar Şurasının üzvü, hüquqşünas.

Müəlliḟlə redaksiyanın mövqeyi uyğun olmaya bilər.

Göndərilən əlyazmalar, fotolar geri qaytarılmır.

Redaksiyanın ünvanı:

AZ1070 Bakı şəhəri, Yasamal rayonu, Yeni Yasamal y/sahəsi, Ş.Bünyadzadə küçəsi, 12.

Tel:. +99412 533 97 90
mob:.+99450 220-24-42;
+99455 230-24-42

vebsayt: law-plane.az

Elektron poçt:
e-mail: a-etibar@rambler.ru

Nəşrin elektron variantının internet saytı:
www.law-plane.az
URL: http://www.law-plane.az
http://www.hmj.az/index.php/hmj

Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi Milli Gəlirlər Baş İdarəsinin Hüquqi Şəxslərin Dövlət Qeydiyyatı İdarəsində 06.11.2019-cu il tarixdə dövlət qeydiyyatına alınmışdır (dövlət qeydiyyat №-si 1306401681).

9 dekabr 2024-cü il tarixdə 220 səhifə həcmində çap olunmuşdur. Tirajı 300 ədəd.

2024

IV RÜB

COP29 SƏDRLİYİNİN BƏYANATI

Cari il ərzində COP29 Sədrliyi inkişaf etməkdə olan Tərəf ölkələrin ehtiyac və prioritetlərini nəzərə alaraq ədalətli və ambisiyalı yeni iqlim maliyyəsi hədəfinin müəyyən edilməsi istiqamətində fəal iş aparıb.

Biz səhər saatlarına qədər davam edən geniş və inklüziv məsləhətləşmələr aparmışıq.

Biz bütün qruplara dünən səhər yayımlanmış mətnlər xüsusunda fikir bildirmək imkanı yaratdıq və konstruktiv töhfələrinə görə onlara səmimi qəlbdən təşəkkür edirik.

Biz məsləhətləşmələr zamanı söylənilən rəy və təklifləri, eləcə də dünənki qurultayda Tərəflərin bildirdiyi fikirləri nəzərə alaraq, mətnlərin yenilənmiş versiyalarını dərc etmişik.

Bu mətnlər COP29 üçün balanslaşdırılmış və effektiv sənədlər paketidir. COP29 Sədrliyi Tərəfləri qalan bir neçə variant xüsusunda konsensus əldə etmək üçün bu mətni diqqətlə nəzərdən keçirməyə çağırır.

Tərəflərin ilkin rəyini əks etdirən Yeni Kollektiv Kəmiyyət Hədəfi üzrə qərar bütün Tərəfləri həm dövlət, həm də özəl mənbələrdən istifadə etməklə, 2035-ci ilə qədər inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün iqlim maliyyələşməsini ən azı 1,3 trilyon ABŞ dollarına çatdırmaq üçün əməkdaşlıq etməyə çağırır.

İnkişaf etmiş Tərəf ölkələrin təqdimatlarına əsaslanaraq, bu qərar həm də hər il 100 milyard ABŞ dollarının birgə toplanması hədəfinin genişləndirilməsini təklif edir. Bura inkişaf etməkdə olan ölkələrdə iqlim fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsini 2035-ci ilə qədər ildə 250 milyard ABŞ dollarına çatdırmaq üçün inkişaf etmiş Tərəf ölkələrin rəhbərliyi altında yeni hədəfin müəyyən edilməsi daxildir.

Biz açıq qalan bir neçə mühüm məsələyə yekun düzəlişlərlə bağlı kollektiv razılaşmanın əldə olunması üçün Tərəflərlə bundan sonra da danışıqları davam etdirəcəyik.

Biz bütün tərəfləri mümkün ən ambisiyalı nəticəyə təşviq etmək üçün həm inklüziv və şəffaf şəkildə, həm də səylə fəaliyyət göstərəcəyik.

Türk Dövlətləri Təşkilatının qeyri-rəsmi Zirvə görüşünün Qarabağ BƏYANNAMƏSİ

Türk Dövlətləri Təşkilatının (bundan sonra TDT adlandırılacaq) "Nəqliyyat, bağlantı və iqlim fəaliyyəti vasitəsilə dayanıqlı gələcəyin qurulması" mövzusunda qeyri-rəsmi Zirvə görüşü Azərbaycan Respublikasının təşəbbüsü ilə 2024-cü il iyulun 6-da Şuşada keçirilmişdir.

Görüşə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Zati-aliləri İlham Əliyev ev sahibliyi etmişdir. Görüşdə Qazaxıstan Respublikasının Prezidenti Zati-aliləri Kasım-Jomart Tokayev, Qırğız Respublikasının Prezidenti Zati-aliləri Sadır Japarov, Özbəkistan Respublikasının Prezidenti Zati-aliləri Şavkat Mirziyoyev, Türkiyə Respublikasının Vitse-prezidenti Zati-aliləri Cevdet Yılmaz, Macarıstanın Baş naziri Zati-aliləri Viktor Orban, Şimali Kipr Türk Cümhuriyyətinin Prezidenti Zati-aliləri Ersin Tatar, eləcə də Türk Dövlətləri Təşkilatının Baş katibi Zati-aliləri Kubanıçbek Ömüralıyev iştirak etmişlər.

Türk Dövlətləri Təşkilatının dövlət başçıları,

Türk dünyasını regionda və dünyada sülh, təhlükəsizlik, sabitlik, inkişaf və tərəqqi ideyalarına sadiq olan türk xalqlarının ortaq etnik köklər, tarix, dil, mədəniyyət, ənənələr və dəyərlərinə söykənən ailə olduğunu hesab edərək;

Türk xalqlarının qitə miqyasında töhfələrini, qlobal siyasət, iqtisadiyyat və sivilizasiyaların inkişafında tarix boyu oynadığı rolunun ən yüksək dəyərini vurğulayaraq;

Bəşəriyyət tarixində Türk xalqlarının siyasi, iqtisadi və bəşəri nailiyyətlərinə əsaslanaraq;

2023-cü il noyabrın 3-də "TÜRKTIME" şüarı altında keçirilmiş, TDT-nin gələcək transformasiyasında və Türk dünyasının inteqrasiyası səylərində, eləcə də onların xalqlarının birlik və rifahının gücləndirilməsində növbəti mühüm mərhələ olan TDT-nin yubiley – Astana Zirvə görüşünün uğurlu təşkilinə görə Qazaxıstan Respublikasının sədrliyini dəyərləndirərək;

TDT-nin yaradılmasına dair Naxçıvan Sazişinə uyğun olaraq, Dövlət Başçıları Şurasının (DBŞ) müntəzəm görüşləri ilə yanaşı, ildə bir dəfə DBŞ-nin qeyri-rəsmi görüşlərinin keçirilməsi ilə bağlı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Zati-aliləri İlham Əliyevin təklifini alqışlayaraq;

Geniş Türk dünyasından olan xalqların bir araya gətirilməsində Şuşa şəhərinin mənəvi əhəmiyyətini qəbul edərək, Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyünün

və suverenliyinin tam bərpasından sonra Şuşada keçirilən görüşün Türk xalqlarının birliyinin, onların sülhə və ədalətə sadiqliyinin bariz təzahürü olduğunu bəyan edərək;

Yüz minlərlə azərbaycanlı keçmiş məcburi köçkünün öz ata-baba yurdlarına qayıdışı üçün şərait yaradacaq genişmiqyaslı minatəmizləmə fəaliyyəti və humanitar minasızlaşdırma səyləri də daxil olmaqla, işğaldan azad edilmiş torpaqların yenidən qurulması və bərpası səylərində Azərbaycan hökuməti və xalqı ilə həmrəyliklərini ifadə edərək;

Türk Dövlətləri arasında sabit və çoxşaxəli əlaqələrin inkişafına, o cümlədən iqlim fəaliyyəti vasitəsilə sağlam planetin qorunmasına yönəlmiş birgə səylərlə davamlı gələcəyin mümkün olduğunu təsdiq edərək;

Dünyanın üzləşdiyi hazırkı geosiyasi və təhlükəsizlik çağırışlarının türk dövlətlərinin vahid güc kimi çıxış etməsini tələb etdiyini və qarşılıqlı maraq kəsb edən regional və beynəlxalq məsələlərlə bağlı mütəmadi məsləhətləşmələrin aparılmasının zəruriliyini etiraf edərək,

Bəyan etdilər ki, onlar:

1. TDT-nin qeyri-rəsmi Zirvə görüşünün 2023-cü ildə "Türk dünyasının mədəniyyət paytaxtı" olmuş Şuşa şəhərində keçirilməsinin tarixi dəyərini vurğulayırlar;

2. Strateji tərəfdaşlığın daha da möhkəmləndirilməsi və dərinləşdirilməsi, TDT-nin kollektiv strategiyasının formalaşdırılması üçün siyasi, iqtisadi, nəqliyyat, müdafiə sənayesi, humanitar, təhsil və mədəniyyət sahələrində türk dövlətlərinin tam potensialından və imkanlarından istifadə edilməsinin vacibliyini bir daha vurğulayırlar;

3. Türk dövlətlərinin qlobal miqyasda potensialı nəzərə alınmaqla daha iddialı məqsədlərin qarşıya qoyulmasının, birgə səylərin artırılması və strateji əhəmiyyətli regional layihələrin həyata keçirilməsi yolu ilə dayanıqlı gələcəyin qurulması baxımından TDT-nin vəzifə və məqsədlərinin səmərəli həyata keçirilməsi üçün müvafiq mexanizm və qaydaların tətbiqinin zəruriliyini qeyd edirlər;

4. Türk dövlətlərinin regionda və dünyada qlobal ticarətin və iqtisadiyyatın inkişafında əvəzsiz rolu nəzərə alınmaqla, müvafiq nəqliyyat infrastrukturunun və səmərəli trans-regional dəhlizlərin yaradılması yolu ilə türk dövlətləri arasında bağlılığın daha da inkişaf etdirilməsinin vacibliyini vurğulayırlar;

5. Ticarət həcmlərini artırmaq, limanlara, dəmir yollarına, avtomobil yollarına və logistika qovşaqlarına infrastruktur investisiyalarını cəlb etməklə dayanıqlı inkişaf, iqtisadi rifah və beynəlxalq ticarət üçün təməl daşı kimi Avropa-Türkiyə-Cə-

nubi Qafqaz-Mərkəzi Asiya-Çini birləşdirən Transxəzər Beynəlxalq Şərq-Qərb Orta Dəhlizi vasitəsilə üzvlər arasında regional əlaqəni və inteqrasiyanı gücləndirmək, nəqliyyat əməliyyatlarını, gömrük prosedurlarını optimallaşdırmaq və rəqəmsallaşmanı əhatə etmək üçün üzv dövlətlər arasında sıx əməkdaşlığa çağırırlar;

Bu məqsədlə nəqliyyata məsul olan nazirlərə nəqliyyat və tranzit prosedurlarının optimallaşdırılması və rəqəmsallaşdırılması, daha çox yükdaşıma həcminin artırılması məqsədilə özəl sektor üçün stimullaşdırıcı mexanizmlərin təqdim edilməsi və dəhliz boyu müntəzəm nəqliyyat xidmətlərinin yaradılması istiqamətində gələcək addımların atılmasını tapşırırlar;

6. Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu xəttinin modernləşdirilməsini, bu yol boyu mal və nəqliyyat vasitələrinə gömrük nəzarətinin sürətləndirilməsi ilə bağlı Azərbaycanın, Gürcüstanın və Türkiyənin üçtərəfli səylərini qiymətləndirirlər;

7. Bütün TDT regionunda beynəlxalq ticarətin, investisiya və tranzit potensialının artırılmasına da töhfə verəcək Qırğız Respublikasının Nazirlər Kabineti, Çin Xalq Respublikası Hökuməti və Özbəkistan Respublikası Hökuməti arasında 2024-cü il iyunun 6-da imzalanmış Çin-Qırğızıstan-Özbəkistan dəmir yolu layihəsinin təşviqi istiqamətində birgə əməkdaşlıq üzrə tarixi Sazişi alqışlayırlar;

8. Regional ticarət həcminin davamlı artdığını məmnunluq hissi ilə qeyd edirlər, qarşıdan gələn illərdə ticarət həcminin həqiqi potensialına çatdırılması üçün konkret tədbirlərin görülməsi barədə razılığa gəlirlər, beynəlxalq öhdəliklərə riayət etməklə ticarətdə texniki maneələrin aradan qaldırılmasının və DEPA (Rəqəmsal İqtisadiyyat üzrə Tərəfdaşlıq Sazişi) mətni üzrə müzakirələrin tamamlanmasının sürətləndirilməsinin vacibliyini vurğulayırlar;

9. İqlim dəyişikliyi və onun türk dövlətlərinin dayanıqlı inkişafına təsirlərinə birgə iqlim fəaliyyəti yolu ilə cavab verilməsində daha sıx əməkdaşlığın zəruriliyini vurğulayırlar;

10. Günəş, külək və su elektrik enerjisi kimi təmiz enerji mənbələrinin inteqrasiyasına diqqət yetirməklə dayanıqlı inkişafın təşviq edilməsi və rəqəmsal infrastruktur, ictimai xidmətlər və dayanıqlı təcrübələrin təkmilləşdirilməsi yolu ilə həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq, iqtisadi artımı gücləndirmək, iqlim fəaliyyətini dəstəkləmək üçün türk dövlətləri çərçivəsində "ağıllı şəhər və kəndlər" konsepsiyasının iqlimə davamlılığının inkişafını təşviq edir və bu xüsusda TDT-nin İqlim və Yaşıl Rəqəmsal Platformasının və TDT-nin İqlimə Davamlı Kəndlər Forumunun yaradılması üzrə müzakirələrin aparılması təşəbbüsünü irəli sürürlər;

11. Bərpaolunan enerji və enerji səmərəliliyi sahələrində əməkdaşlığın inkişafı da daxil olmaqla türk dövlətləri arasında enerji sahəsində strateji tərəfdaşlığın

əhəmiyyətini vurğulayır və Azərbaycan-Qazaxıstan-Özbəkistan enerji sistemlərinin qarşılıqlı əlaqələndirilməsi layihəsində (Yaşıl dəhliz) son inkişafları alqışlayırlar;

12. Türk dövlətlərində bərpaolunan geniş enerji potensialından, üzv dövlətlər arasında və üçüncü ölkələrə bərpaolunan mənbələrdən də daxil olmaqla elektrik enerjisinin ixracı və ticarəti üçün geniş enerji sistemlərinin inkişafı imkanlarının istifadəsi məqsədilə onların enerji sistemləri arasında enerji inteqrasiyası və qarşılıqlı əlaqəsi üzrə sıx əməkdaşlığa çağırırlar;

13. Təcrübələrin ötürülməsi məqsədilə TDT üzvlərinin aidiyyəti qurumları arasında ticarət, enerji, nəqliyyat kimi ümumi maraq doğuran sahələrdə institusional quruculuq mexanizminin (Tvinninq) inkişafını təşviq edirlər;

14. TDT ölkələrinin mövcud imkanlarından və infrastrukturundan istifadə etməklə Avropa ilə Asiya arasında yeni telekommunikasiya magistral marşrutu yaratmaq məqsədi daşıyan "Rəqəmsal İpək Yolu" layihəsinin fəal yerinə yetirilməsini alqışlayırlar;

15. Rəqəmsal hökumət (e-Hökumət) infrastrukturlarının daha da inkişaf etdirilməsi üzrə türk dövlətləri arasında əməkdaşlıq və mübadilələri; elektron sənəd mübadiləsi üçün e-imza/rəqəmsal imza mexanizmlərinin uyğunlaşdırılmasını və onlayn dövlət xidmətlərinin inteqrasiyasını; kiberinsidentlərə və kiberhücumlara qarşı ümumi kibertəhlükəsizliyin qorunması tədbirlərini; süni intellekt üzrə siyasətlərin, təlimatların və tərəfdaşlıqların qurulmasını; məlumat mərkəzlərinin və bulud infrastrukturlarının yaradılması üzrə siyasət və ən yaxşı təcrübələrin inkişaf etdirilməsini təşviq edirlər;

16. Süni intellekt layihələrinin uğurlu inkişafı üçün üzv dövlətlərin böyük dil modelinin yaradılmasının və mədəniyyətlərarası ünsiyyəti asanlaşdırmaq, təhsil platformalarını inkişaf etdirmək, səhiyyə texnologiyalarını təkmilləşdirmək və iqtisadi inteqrasiyanı təşviq etmək üçün böyük dil modeli formasında ümumi platformadan istifadənin vacibliyini qeyd edirlər;

17. Milli kosmik proqramların potensialının və rəqabət qabiliyyətinin artırılması məqsədilə kosmik layihələrin birgə inkişafı üçün səylərin birləşdirilməsinin, texnoloji inkişaf səviyyəsinin və birgə layihələrin rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün kosmik texnologiyalar sahəsində kompleks inkişafın vacibliyini qeyd edirlər;

18. İqlim dəyişikliyi çağırışlarına regional və qlobal reaksiyanın gücləndirilməsi üçün ətraf mühitin mühafizəsi və iqlim gündəliyi sahəsində əməkdaşlıq etmək məqsədilə üzv və müşahidəçi dövlətlərin müvafiq orqanlarının əməkdaşlıq mexanizminin yaradılması ilə bağlı Katibliyə tapşırıq verirlər;

19. 2023-cü ildə Astana Zirvə görüşündə bəyan edilmiş, nazirlər səviyyəsində daimi Türk Ekoloji Forumunun yaradılması ilə bağlı Özbəkistan Respublikasının təşəbbüsünü və onun Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyasının (UNFCCC) Tərəflər Konfransının 2024-cü il noyabrın 11-22-də Bakının ev sahibliyi edəcəyi 29-cu sessiyası (COP29) çərçivəsində keçirilməsi nəzərdə tutulan ilk iclasını alqışlayırlar;

20. 2024-cü il noyabrın 11-22-də Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyasının (UNFCCC) Tərəflər Konfransının (COP29) 29-cu sessiyasına ev sahibliyi etməkdə Azərbaycan Respublikası Hökumətinə uğurlar arzulayır və Konvensiyanın tərəflərinin gözləntiləri əsasında COP29-un konkret nəticələrinin əldə edilməsində Azərbaycanın ardıcıl səylərini dəstəkləyirlər;

21. BMT-nin İqlim Dəyişmələri Konfransının illik təqvimində "Dağlar və İqlim" adlı yeni qlobal dialoqun yaradılması təşəbbüsünün təşviqində iştirak etməyə hazır olduqlarını bildirir və "Dağ gündəliyinin irəlilədilməsi üçün fəaliyyətə çağırış: UNFCCC çərçivəsində əsas dağlar" sənəd layihəsinə qoşulmağı nəzərdən keçirirlər;

22. Qazaxıstanın 2026-cı ildə BMT və beynəlxalq təşkilatların himayəsi altında Regional İqlim Sammitinə ev sahibliyi etmək təşəbbüsünü alqışlayırlar;

23. 2024-cü avqustun 9-da Astanada Mərkəzi Asiya ölkələrinin Dövlət Başçılarının 6-cı Məşvərət Görüşünün keçirilməsində Qazaxıstan Respublikası Hökumətinə uğurlar arzulayırlar;

24. Üzv dövlətlərin milli qanunvericiliyinə uyğun olaraq müdafiə sənayesi sahəsində birgə fəaliyyətin davam etdirilməsi niyyətlərini bir daha vurğulayır və bu xüsusda lazımi tədbirlərin görülməsi üçün üzv dövlətlərin aidiyyəti qurumlarına tapşırıq verirlər;

25. Qəzzada baş vermiş humanitar fəlakət vəziyyətinə görə dərin narahatlığını ifadə edir və mülki əhalinin seçimsiz hədəfə alınmasını qınayır; dərhal və daimi atəşkəsin təmin edilməsinə, Qəzzaya maneəsiz humanitar yardımın göstərilməsinə, eləcə də beynəlxalq hüquqa, o cümlədən BMT Təhlükəsizlik Şurasının müvafiq qətnamələrinə tam riayət edilməsinə; daha sonra İsrail-Fələstin münaqişəsinin iki dövlətli həll əsasında ədalətli və uzunmüddətli həllinə çağırırlar;

Paytaxtı Şərqi Qüds olmaqla 1967-ci il sərhədlərinə əsaslanan, müstəqil, suveren və vahid Fələstin Dövlətinin beynəlxalq səviyyədə tanınmasını dəstəkləyir, Fələstin Dövlətinin BMT-yə üzvlüyə yararlı olduğunu və buna görə də onun BMT-yə üzvlüyə qəbul edilməli olduğunu müəyyən edən BMT Baş Assambleyasının 2024-cü il 10 may tarixli qətnaməsinin qəbul olunmasını məmnuniyyətlə alqışlayır; habelə bunu etməyən bütün ölkələri Fələstin Dövlətini tanımağa çağırırlar;

26. Macarıstan, Türkmənistan və Şimali Kipr Türk Cümhuriyyətinin müşahidəçi qismində TDT-yə dəyərli töhfələrini alqışlayırlar;

27. Türk Dövlətlərinin Parlament Assambleyası (TÜRKPA), Beynəlxalq Türk Mədəniyyəti Təşkilatı (TÜRKSOY), Türk Akademiyası, Türk Mədəniyyəti və İrsi Fondu (TMİF) və Türk İnvestisiya Fondu (TİF) kimi türk əməkdaşlıq təşkilatları arasında davamlı əməkdaşlığı və artan sinerjini təqdir edirlər;

28. Qırğız Respublikası 2024-cü il oktyabrın 24-də Bişkekdə TDT-nin 11-ci Zirvə görüşünə ev sahibliyi etməyə hazır olduğunu bir daha təsdiq etdi;

29. Hökumət Başçıları/Vitse-Prezidentlər Şurasına dair Qırğız Respublikasının təklifini nəzərə alırlar;

30. Türk dünyasının nizamnaməsi ilə bağlı Özbəkistan Respublikasının təşəbbüsünü dəstəkləyir və Katibliyə Bişkekdə keçiriləcək növbəti Zirvə görüşündə qəbul edilməsi üçün sənəd layihəsinin yekunlaşdırılması tapşırığını verirlər;

31. TDT çərçivəsində iqtisadi əlaqələrin möhkəmləndirilməsinin əhəmiyyətli mərhələsi kimi Macarıstanın Türk İnvestisiya Fondunun yaradılması haqqında Sazişə qoşulmasını alqışlayırlar;

TDT-nin Dövlət başçıları Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Zati-aliləri İlham Əliyevə Türk dünyasının birliyi, həmrəyliyi, təhlükəsizliyi və rifahına verdiyi böyük və davamlı töhfəsinə, TDT-nin vahid ruhunun gücləndirilməsində qətiyyətli liderliyinə və Şuşada qeyri-rəsmi Zirvə görüşündə uğurla yekunlaşan müzakirələrə sədrlik etdiyinə görə dərin təşəkkür bildirir, Azərbaycan Hökumətinin və xalqının səmimi qonaqpərvərliyini yüksək qiymətləndirirlər.

TDT-nin Baş katibinə bu Bəyannamədə nəzərdə tutulan qarşılıqlı fəaliyyəti və birgə səyləri əlaqələndirmək tapşırığı verilir.

2024-cü il iyulun 6-da Şuşa şəhərində Azərbaycan, qazax, qırğız, türk və özbək dillərində imzalanmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev

Qazaxıstan Respublikasının Prezidenti Kasım-Jomart Tokayev

Qırğız Respublikasının Prezidenti Sadır Japarov

Özbəkistan Respublikasının Prezidenti Şavkat Mirziyoyev

Türkiyə Respublikasının Vitse-prezidenti Cevdet Yılmaz.

HEYDƏR ƏLİYEV MİSSİYASI

55 il öncə milli inkişafın və tarixin ən qüdrətli Azərbaycanının təməli qoyuldu

XX yüzillikdə milli tariximizin və taleyimizin bir çox dönüş anları müasir müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu və banisi Heydər Əliyevin adı və parlaq əməlləri ilə bağlı olmuşdur. Heydər Əliyev şəxsiyyəti o qədər böyük, o qədər misilsizdir ki, bu gün onun xalqımız və dövlətçiliyimiz qarşısındakı xidmətlərindən danışarkən, təkcə bu böyük şəxsiyyətin respublikamıza rəhbərliyi illərində həyata keçirilmiş nəhəng işləri və nailiyyətləri qeyd etməklə kifayətlənmək mümkün deyil.

Onun ölməz ideyaları, xalqımıza miras qoyduğu zəngin irs Azərbaycanın inkişaf salnaməsində əbədiyaşarlıq hüququ qazanmışdır. İllər sürətlə ötüb keçsə də Heydər Əliyevin adı, onun misilsiz əməlləri xalqımızın və tarixin yaddaşından əsla silinməyəcək və Azərbaycan yaşadıqca Heydər Əliyev də var olacaq!

Azərbaycanı yenidən qurmaq taleyi

Öz xalqının taleyini dəyişdirən, onu dünyanın qabaqcıl xalqları sırasına çıxaran böyük şəxsiyyət və liderləri müasirlərindən fərqləndirən ən mühüm cəhətlərdən biri budur ki, onlar zaman və məkan fərq etmədən, situasiya və şəraitdən asılı olmayaraq, yalnız milli mənafe və maraqlara xidmət etmiş, xalqının inkişafı və parlaq gələcəyi naminə mümkün olan hər şeyi etmişdir. Belə liderlər təkcə bayraqdar kimi gələcəyə işıq tutmamış, həm də böyük əzmlə xalqının gələcəyini qurmuş, yaratmışlar. Ulu Öndər Heydər Əliyev də məhz belə bir qətiyyətli lider və rəhbər olmuşdur.

Heydər Əliyev bənzərsiz siyasət ustası, yüksək təşkilatçılıq bacarığına malik olan rəhbər, ən mürəkkəb zamanlarda belə doğru qərarları qəbul etmək gücündə olan böyük lider idi. Heydər Əliyevə nə sovet Azərbaycanında, nə də müstəqilliyin bərpasından sonra hakimiyyət olimpinin zirvəsinə yüksələrkən, sələflərindən heç də oturuşmuş düzənə, işlək mexanizmlərə malik bir sistem "miras" qalmamışdır. Əksinə, Ulu Öndər xaos, böhran içində olan siyasi, iqtisadi institutlar, ruhdan düşmüş xalq və gələcəyi ciddi suallar doğuran respublika təhvil almışdır. İstər keçmiş Sovet İttifaqı dövründə, istərsə də Azərbaycan dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra ölkəmizə rəhbərlik etdiyi illərdə Ulu Öndər Heydər Əliyevin həyat amalı xalqımıza ləyaqətlə xidmət etmək, onun firavan, xoşbəxt gələcəyini təmin etmək olmuşdur. O, bütün mənalı həyatını Azərbaycan xalqının xoşbəxt gələcəyinin təmin olunmasına həsr etmişdir. Heydər Əliyev harada olmasından, hansı vəzifədə çalışmasından asılı olmayaraq, onun nəbzi Vətənin nəbzi ilə bir vurmuş, bütün istedadını, bilik və bacarığını milli dövlətçilik ideyasının gerçəkləşdirilməsinə sərf etmişdir.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin taleyinə Azərbaycanı qurmaq, yaratmaq yazılmışdır. O, xilaskarlıq, xalqını bəlalardan qorumaq

missiyasını nə qədər uğurla həyata keçirmişdisə, ölkəmizi kərpic-kərpic qurmaq, şəhərləri, kəndləri yaratmaq, abadlaşdırmaq vəzifəsini də eyni müvəffəqiyyətlə yerinə yetirmişdir. 1969-cu ilin iyul plenumu ərəfəsində Azərbaycan keçmiş ittifaq miqyasında ən geridə qalmış aqrar respublikalardan biri idi. Respublika həyatının bütün sahələrində ciddi geriləmə, iqtisadiyyat və sosial sahədə dərin böhran meyilləri baş vermişdi. 55 il öncə iyul ayının 14-də Ulu Öndər Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbər seçilməsindən sonra isə vəziyyət köklü surətdə dəyişmiş, artıq 1980-ci illərin əvvəllərində Azərbaycan Heydər Əliyevin yüksək idarəçilik məharəti, yenilməz iradəsi, düşünülmüş və uzaqgörən fəaliyyəti sayəsində keçmiş ittifaqda ən qabaqcıl respublikalardan birinə çevrilmişdi. Bu, Heydər Əliyevin peşəkar siyasətçi və bacarıqlı rəhbər olmaqla yanaşı, həm də respublikanın xalq təsərrüfatına dərindən bələd olan görkəmli dövlət xadimi olmasını təsdiqləyir. Onun rəhbərliyi ilə həyata keçirilən iqtisadi və sosial tədbirlər sayəsində respublikada iqtisadiyyatın bütün sahələrinin, elm və mədəniyyətin inkişafına, xalqın həyat səviyyəsinin əsaslı şəkildə yüksəldilməsinə nail olunmuşdur. Həmin illərdə Ümummilli Liderin təşəbbüsü ilə reallaşdırılan islahatların sayəsində Azərbaycan geridə qalmış aqrar respublikadan inkişaf etmiş sənaye respublikasına çevrilmişdir.

Ulu Öndərin respublikamıza rəhbərliyinin birinci dövründə aparılan genişmiqyaslı quruculuq işləri nəticəsində Azərbaycanda bir neçə il ərzində yeni yaşayış massivləri, binalar, məktəblər, səhiyyə müəssisələri tikilmiş, ən ucqar dağ kəndlərinə belə yollar salınmışdır. Məhz Ümummilli Liderin təşəbbüsü və rəhbərliyi ilə respublikada 250-dən çox zavod, fabrik, istehsalat sexləri və digər obyektlərin istifadəyə verilməsi ilə əhalinin yeni iş yerləri ilə təmin olunması həyata keçirilmişdir. Bu dövrdə yaradılan yeni nəhəng sənaye obyektləri, neft, neft - kimya, maşınqayırma müəssisələri istehsal gücü baxımından keçmiş ittifaq miqyasında ən qabaqcıl yerləri tuturdu. Məhz o illərdə formalaşmış çox möhkəm sənaye potensialı və icra edilmiş infrastruktur layihələri bu gün də müstəqil Azərbaycana xidmət göstərir.

14 il ərzində gələcək müstəqilliyin möhkəm təməli yaradıldı

Heydər Əliyev milli mənsubiyyəti ilə fəxr edən və milli kimliyimizi qürur mənbəyinə çevirən böyük şəxsiyyət və lider olmuşdur. O, heç vaxt və heç bir halda milli məsələlərdə güzəşt etməmiş, xalqımızın milli, tarixi dəyərlərini, ənənələrini ləyaqətlə qorumuş və yaşatmışdır. Ona görə də biz Ulu Öndər Heydər Əliyevin 1969-1982-ci illərdə Azərbaycan xalqı qarşısında misilsiz xidmətlərindən bəhs edərkən, onun tarixi yaddaşın bərpası, xalqımızın milli ruhunun canlanması, milli özünüdərk istiqamətində atdığı addımları və qəbul etdiyi qərarları fəxrlə qeyd edirik. Həmin dövrdə Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Bakıda və Moskvada Azərbaycanın tanınmış ədəbiyyat, incəsənət və elm xadimlərinin yubileyləri keçirilmiş, onların fəaliyyəti yüksək dövlət mükafatları

və fəxri adlarla qiymətləndirilmiş, abidələri ucaldılmış, minlərlə azərbaycanlı gənc SSRİ-nin qabaqcıl ali təhsil müəssisələrinə göndərilmiş, azərbaycanlı hərbçi kadrların yetişdirilməsinə, respublikada hərbi təhsilin inkişafına xüsusi diqqət yetirilmişdir. Çünki Heydər Əliyev gələcəyi görürdü, gələcəyi qururdu və bir gün həmin kadrlara xalqımızın ehtiyac duyacağını bilirdi. Ona görə də ciddi maneələrə baxmayaraq, milli hərbi kadrların yetişdirilməsi məqsədilə 1971-ci ildə respublikamızda Cəmşid Naxçıvanski adına ixtisaslaşdırılmış məktəb təşkil olundu. Ulu Öndər Heydər Əliyev bu məktəbin əhəmiyyəti barədə sonralar belə deyirdi: "Biz Cəmşid Naxçıvanski adına Hərbi Liseyin ilk bünövrə daşlarını qoyanda o bizim üçün nəzəriyyə deyildi, böyük gələcəyə, Azərbaycanın gələcəyinə baxış idi. Azərbaycanın milli zabit kadrlarının hazırlanması üçün ilk uğurlu addımlar idi. Biz bu addımları atarkən düşünürdük ki, zaman gələcək Azərbaycan xalqı öz milli azadlığına qovuşacaq, öz dövlət müstəqilliyini əldə edəcək, müstəqil Azərbaycan dövləti yaranacaq. Yarandı da".

Ulu Öndər həmin dövrdə azərbaycanlı gənclərin Bakı Ali Birləşmiş Komandanlıq və Bakı Ali Hərbi Dənizçilik məktəblərinə, eləcə də SSRİ-nin digər hərbi məktəblərinə güzəştli şərtlərlə qəbul edilməsinə də nail oldu. Cəmşid Naxçıvanski adına Hərbi Liseydə və digər hərbi məktəblərdə yetişən milli zabit kadrlarımızın Silahlı Qüvvələrin formalaşmasında müstəsna rolu vardır. Bu məktəblərdə yetişən Azərbaycan hərbçiləri Birinci Qarabağ müharibəsində misilsiz igidliklər göstərmişlər.

Ulu Öndərin qətiyyəti nəticəsində Azərbaycan dilinin respublikanın dövlət dili olması ilə bağlı müddəa 1978-ci il Konstitusiyasına daxil edilmişdir. Ulu Öndərin azərbaycançılıq ideologiyası da xalqımızın və soydaşlarımızın milli birlik və həmrəyliyini təmin etmiş, Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra isə azərbaycançılıq müstəqil dövlətimizin ideya əsasını təşkil etmiş, məhz Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə bu ideologiya dövlət siyasəti səviyyəsinə qaldırılmışdır. Bu cəsarətli qərarlar Heydər Əliyev şəxsiyyətinin böyüklüyünü, onun qətiyyətinin və dönməzliyinin Azərbaycan xalqının dünəni, bu günü və gələcəyindəki əvəzsiz yerini çox aydın ifadə edirdi.

Beləliklə, Ulu Öndərin 14 illik fəaliyyəti ilə təkcə ittifaq respublikası olan Azərbaycanın deyil, həm də gələcək müstəqil Azərbaycanın möhkəm təməli, sonrakı nəsillərin xoşbəxt və firavan həyatının əsasları yaradılmışdır.

Ürəyi daim doğma vətəni ilə birgə döyünürdü

Ulu Öndər Heydər Əliyevin respublikamıza uğurla rəhbərliyi, Azərbaycanın Onun rəhbərliyi altında əldə etdiyi nəhəng nailiyyətlər, şübhəsiz ki, diqqətlə izlənilmiş, Ümummilli Liderin yüksək rəhbərlik və liderlik bacarığı, səriştəsi, üzərinə götürdüyü bütün vəzifələri müvəffəqiyyətlə həyata keçirməsi ittifaq mərkəzində hər kəsin diqqətini cəlb etmişdir. O, 1982-ci ildə Sovet İttifaqı Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsi Siyasi Bürosunun üzvü seçilmiş, SSRİ Nazirlər

Soveti sədrinin birinci müavini təyin edilmişdir.

Heydər Əliyev böyük bilik və təcrübəsi, idarəçilik istedadı, ən mürəkkəb problemləri həll etmək bacarığı və yüksək işgüzarlığı ilə ətrafdakı hər kəsdən seçilir, həlli mürəkkəb görünən, ən mühüm layihələrə rəhbərlik məhz Ulu Öndərə həvalə edilirdi. Təkcə Heydər Əliyevin birbaşa rəhbərliyi ilə inşa olunan və cari ilin aprel ayında 50 illik yubileyi qeyd edilən Baykal-Amur Magistralının adını çəkməklə biz onun bu vəzifədə olarkən, hansı səviyyədə böyük işlərə imza atdığının bir daha şahidinə çevrilirik.

Əlbəttə, SSRİ kimi nəhəng dövlətin hakimiyyət iyerarxiyasının ən üst pillələrində bir azərbaycanlının təmsil olunması çox qürurverici hadisə idi. Bu eyni zamanda Ulu Öndər Heydər Əliyev üçün respublikamızın ictimai, mədəni həyatı ilə daim maraqlanmaq, öz dəstəyini göstərmək üçün böyük imkan idi. Əgər biz o illərdə Heydər Əliyevin respublikamızın inkişafı üçün gördüyü işləri, onun dəstəyi ilə həyata keçirilən tədbirləri nəzərdən keçirsək, bir daha onun xalqını nə qədər sonsuz bir məhəbbətlə sevdiyinin şahidi olarıq. Ona görə də belə bir haqlı və obyektiv fikri söyləyə bilərik ki, Heydər Əliyev harada olmasından asılı olmayaraq, onun ürəyi doğma vətəni ilə birgə döyünürdü. Onun mərkəzi hakimiyyətdə yüksək vəzifə tutması ermənilərin də Azərbaycanla bağlı məkrli planlarının həyata keçməsinə mane olur, ölkəmizlə bağlı bədnam niyyətlərin qarşısına sədd çəkirdi. Heç də təsadüfi deyil ki, 1987-ci il oktyabrın 21-də Heydər Əliyevin Sov.İKP MK-nın Siyasi Bürosunun və şəxsən baş katib Mixail Qorbaçovun yürütdüyü siyasi xəttə etiraz olaraq tutduğu vəzifədən istefa verməsindən sonra Azərbaycana qarşı təxribatlar genişlənmiş və ölkəmizə qarşı işğalçılıq siyasəti baş qaldırmışdır.

Xalqın böyük hamisi

Ötən əsrin sonlarında baş verən bir sıra hadisələr bütün dünya nizamına əsaslı şəkildə təsir göstərmişdir. Keçmiş ittifaqın süqutu və dağılması, yeni müstəqil dövlətlərin dünya xəritəsinə çıxması tamamilə yeni situasiya yaratmışdı. Azərbaycan xalqı da əlverişli tarixi şəraitdən istifadə edərək, illərdir qəlbində yaşatdığı müstəqillik arzusunu gerçəkləşdirdi.

Təəssüf ki, Azərbaycan xalqı bu proseslərdən ən çox zərər çəkən, faciəvi hadisələrlə üz-üzə qalan xalqlardan biri olmuşdur. 1990-cı ilin 20 Yanvar hadisələri isə Azərbaycan xalqına qarşı törədilən növbəti qanlı təxribat idi. 20 Yanvar hadisələrinə ilk etiraz səsini ucaldan, informasiya blokadasını yararaq, baş verən hadisələri beynəlxalq ictimaiyyətə çatdıran məhz Heydər Əliyev olmuşdur. Həmin vaxt özünün və ailə üzvlərinin həyatlarına təhdidlərə, təzyiqlərə baxmayaraq, Ulu Öndər hadisənin ertəsi günü - yanvarın 21-də Moskvada Azərbaycanın daimi nümayəndəliyinə gələrək, xalqımıza qarşı törədilən cinayəti pisləmiş, onun törədilməsi səbəblərini, təşkilatçılarının, günahkarlarının adlarını açıq mətnlə bəyan etmiş və Azərbaycan xalqı ilə həmrəyliyini ifadə etmişdir. Bununla da Ümummilli Lider tərəfindən bütün dünya ictimaiyyəti bu böyük faciə haqqında tam detalları ilə məlumatlandırıl-

mışdır. Heydər Əliyev qanlı cinayətə etiraz olaraq, daha bir cəsarətli addım ataraq, Kommunist partiyasının sıralarını tərk etmişdir. Dövrün şərtlərini nəzərə alanda əmin olursan ki, bu qərarı yalnız Heydər Əliyev kimi böyük siyasi iradəyə, sarsılmaz əqidəyə malik olan, bütün varlığı ilə xalqını sevən qətiyyətli bir lider qəbul edə bilərdi və Azərbaycan xalqı Ulu Öndərin timsalında özünün böyük hamisini görürdü.

Heydər Əliyev kimi nəhəng şəxsiyyətlərin qəbul etdiyi qərarlar, atdıqları addımlar öz xalqlarının taleyini dəyişir. Onun Naxçıvana qayıdışını da biz taleyin hökmü kimi qiymətləndirə bilərik. Bu dönüş həm Onun siyasi fəaliyyətinin, həm də xalqımızın tarixinin növbəti parlaq səhifələrini təşkil edir. Ulu Öndər blokada altında olan, məhrumiyyətlərlə yaşayan Naxçıvanı xilas etməklə yanaşı, eyni zamanda böyük rəhbərin yandırdığı müstəqillik, azadlıq məşəli bütün respublikamızın üzərinə işıq saldı və Azərbaycanın müstəqilliyə gedən yolda ilk addımları məhz Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Naxçıvanda atıldı. Ona görə də Ulu Öndər Heydər Əliyevin Naxçıvan Muxtar Respublikasına rəhbərliyi dövrünü Azərbaycan tarixində müstəsna əhəmiyyətə malik, Azərbaycanın tarixinə parlaq hərflərlə yazılmış mərhələ hesab edirik.

Heydər Əliyev Naxçıvanda dövlətçilik tarixi baxımından çox qısa bir dövrdə bir xalqın, millətin taleyinə yön verən mühüm qərarlar qəbul etdi. Məhz bu dövrdə Heydər Əliyevin təşəbbüsü və sədrliyi ilə Naxçıvan Ali Məclisinin – ovaxtkı Ali Sovetin sessiyasında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin üçrəngli bayrağı dövlət bayrağı elan edilmiş, eyni qərarın Azərbaycan Ali Soveti tərəfindən də qəbul olunması üçün vəsatət qaldırılmış, Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə muxtar respublikanın Ali Məclisi onun adından "sovet" və "sosialist" sözlərinin çıxarılması haqqında qərar qəbul etmişdir. 31 dekabr tarixinin Dünya Azərbaycanlılarının Həmrəylik Günü kimi təsis olunması haqqında qərar qəbul etmişdir. Həmin dövrdə SSRİ-nin saxlanması məqsədilə respublikada keçirilən referendum Ulu Öndərin rəhbərliyi ilə Naxçıvanda boykot edilmiş, 20 Yanvar faciəsinə hüquqi-siyasi qiymət verilmişdir. Azərbaycan Ali Sovetinin 1991-ci il sentyabrın 8-nə təyin etdiyi prezident seçkilərinin muxtar respublikanın ərazisində keçirilməsi dayandırılmışdır.

Bu dövrdə muxtar respublikada dövlət quruculuğu, hakimiyyət və idarəetmənin təkmilləşdirilməsi sahəsində mühüm işlər görülmüş, siyasi böhran aradan qaldırılmış, iqtisadi islahatlar həyata keçirilmiş, hərbi quruculuq məsələlərinə xüsusi diqqət yetirilmiş, keçmiş sovet ordusunun bu ərazidəki bütün silahları və texnikası alınıb Milli Ordu hissələrinə verilmiş, Naxçıvan erməni işğalından xilas olmuş və muxtar respublikanın iqtisadi-sosial blokadadan çıxarılması üçün ilk və sağlam addımlar atılmışdır.

Azərbaycanın müasir siyasi sisteminin əsasları da məhz həmin dövrdə yaradılmışdır. 1992-ci ilin noyabr ayının 21-də Azərbaycanın siyasi palitrasının avanqardı və lokomotivi olan Yeni Azərbaycan Partiyasının yaradılması ölkəmizə yeni siyasi dəyərlər, siyasi mədəniyyət gətirmişdir. YAP Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycanda demokratik ənənələrin formalaşmasında flaq-

man olmuş, ölkəmizin dövlətçilik sütunlarının yaradılmasına və möhkəmləndirilməsinə yönəlmiş dövlət siyasətinə özünəməxsus töhfələr vermişdir.

Dövlət müstəqilliyinin əbədiliyinin və dönməzliyinin təmin edildiyi taleyüklü mərhələ

Muxtar respublikada Azərbaycanın dövlətçilik tarixi baxımından örnək qərarlar qəbul edilib, Heydər Əliyevin liderliyi ilə möhtəşəm addımlar atılarkən, təəssüf ki, mərkəzdə və respublikanın digər ərazilərində hadisələr ölkəmizin gələcəyi baxımından tamamilə bədbin əhvali-ruhiyyədə davam edirdi. Səriştəsiz və bacarıqsız iqtidarların yanlış siyasəti nəticəsində respublika həyatının bütün sahələrində dərin böhran yaranmış, ölkədə siyasi və hərbi vəziyyət daha da gərginləşmişdir. Hərbi hissələrdə nizam-intizamın zəifləməsi, orduda vahid komandanlığın və təşkilatçılığın olmaması Ermənistanın işğalçılıq siyasətinin və ərazilərimizin işğalının daha da genişlənməsinə gətirib çıxarmışdı. Respublikanın bir çox rayonlarında qanun pozuntuları, hakimiyyətə yaxın qrupların özbaşınalığı, hərc-mərclik və zorakılıq halları artmışdı. Azərbaycan bir dövlət kimi yox olmaq təhlükəsi ilə üzləşmişdi.

Heydər Əliyevin siyasi portretinin mühüm cizgilərindən birini onun xalqı vahid amal və ideya ətrafında birləşdirmək bacarığı təşkil etmişdir. O inandırmaq, birləşdirmək gücü sayəsində cəmiyyəti ümummilli məqsədlər naminə səfərbər etməyə nail olmuşdur. Azərbaycan xalqı özünün böyük oğlu Heydər Əliyevi sevirdi, ona inanırdı. Bu sevgini, inamı da Ulu Öndər Heydər Əliyev xalqımız qarşısındakı əvəzsiz xidmətləri ilə qazanmışdır. Ulu Öndər bütün həyatını xalqına həsr etmiş, onun parlaq gələcəyi naminə misilsiz fədakarlıqlar göstərmiş böyük vətənpərvər idi. O, parlaq siyasi fəaliyyətinin hər bir mərhələsində, fərqli ictimai-siyasi, iqtisadi, mədəni və ideoloji şəraitdə xalqımıza və Azərbaycana ləyaqətlə xidmət etmişdir. Ona görə də xalqımız ən çətin günlərində yenə də Heydər Əliyevə üz tutmuş, Ulu Öndər də xalqımızın etimadını ləyaqətlə doğrultmuşdur. 1993-cü il iyun ayının 15-də Ulu Öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan Ali Sovetinin sədri seçilməsi Azərbaycan tarixinə "Milli Qurtuluş Günü" kimi daxil olmuşdur.

1993-cü ilin iyun ayına qədər ölkəmizdə baş verən hadisələr bir daha Ümummilli Lider Heydər Əliyevin belə bir fikrini təsdiq edir ki, "müstəqilliyin əldə olunması nə qədər çətindirsə, onun saxlanılması, daimi və əbədi olması bundan da çətindir".

Doğrudan da, əgər müstəqilliyin bərpası zamanı Azərbaycanda hakimiyyət sükanı arxasında Ulu Öndər Heydər Əliyev olsaydı, şübhə yoxdur ki, ölkəmiz o dövrdə üzləşdiyi çətinliklərdən, xaos və böhrandan xilas ola, bu gün gəldiyi zirvələri daha qısa müddətə qət edə bilərdi. Və yaxud əgər 1993-cü ildə xalqın təkidli tələbi ilə Ulu Öndər hakimiyyətə qayıtmasaydı, bəlkə də Azərbaycan müstəqil dövlət olaraq dünya xəritəsindən tamamilə silinmiş ola bilərdi. Nə yaxşı ki, xalqımız Heydər Əliyev kimi bir xilaskara

malik idi və öz dövlətçiliyini qoruyub saxlaya bildi. Möhtərəm Prezident İlham Əliyev də Ulu Öndərin hakimiyyəti dövrünü Azərbaycanın sabitlik və inkişaf dövrü kimi xarakterizə edərək, bu illəri xalqımızın nadir tarixi imkandan faydalanaraq, böyük əziyyətlər bahasına öz müstəqilliyini əbədi və dönməz etdiyi taleyüklü mərhələ kimi dəyərləndirmişdir.

Yeni strateji inkişaf mərhələsi

1993-cü ildə Ulu Öndərin hakimiyyətə gəlişi ilə öz həqiqi dövlət müstəqilliyinə qovuşmuş Azərbaycanın inkişaf strategiyası müəyyən edilmişdir. Bu strateji konsepsiya ölkəmizin potensial imkanları, milli mənafeləri, qlobal iqtisadi meyillər, geosiyasi reallıqlar və bu qəbildən olan digər vacib amillər nəzərə alınmaqla hazırlanmış və müvəffəqiyyətlə icra edilmişdir. Heydər Əliyev Azərbaycanın strateji hədəflərini dəqiqliklə müəyyənləşdirmiş, yeni, beynəlxalq norma və prinsiplərə uyğun olaraq müstəqil dövlət quruculuğu prosesinə başlayarkən, ölkəmizin gələcək inkişafı baxımından ən doğru qərarı qəbul edərək, ölkəmizin demokratik inkişaf və bazar iqtisadiyyatı yolu ilə irəliləyəcəyini bəyan etmişdir.

Bu dövrdə dövlət müstəqilliyini təhdid edən bütün ünsürlər və risklər zərərsizləşdirilmiş, davamlı və sarsılmaz əsaslara malik sabitlik təmin edilmişdir. Bu isə həyatın bütün sahələrində çoxşaxəli inkişaf trendlərinin yaradılmasına imkan vermişdir. Ulu Öndərin rəhbərliyi ilə ölkədə yeni iqtisadiyyat quruculuğuna başlanılmış, ölkənin iqtisadi resursları yeni islahatlar strategiyasının reallaşdırılması üçün səfərbər olunmuşdur. Azərbaycan azad iqtisadiyyat, bazar iqtisadiyyatı prinsipləri əsasında yenidənqurma strategiyasını elan etmişdir.

Sosial sferada ardıcıl tədbirlərə başlanılmış, əhalinin rifahının yaxşılaşdırılması istiqamətində məqsədyönlü siyasət həyata keçirilmişdir. "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanması ilə ölkənin yeni enerji strategiyasının icrasına start verilmiş, bu sənəd ölkənin neft-qaz sənayesinin dirçəlməsinə və Azərbaycana xarici investisiyaların cəlb olunmasına şərait yaratmışdır.

Azərbaycanın uğurlu xarici siyasət strategiyası müəyyənləşdirilmiş və icra olunmuş, ölkəmizin beynəlxalq münasibətlər sistemində yeri və rolu möhkəmlənməyə başlamış, məhz Ulu Öndər Heydər Əliyevin çox və genişmiqyaslı fəal diplomatik səyləri nəticəsində dünyanın böyük dövlətlərinin və aparıcı beynəlxalq təşkilatlarının Azərbaycana, onun zorla cəlb olunduğu silahlı münaqişəyə münasibəti əsaslı surətdə dəyişmiş, Azərbaycan həqiqətləri dünya ictimaiyyətinə çatdırılmışdır.

Azərbaycanda demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğu sahəsində ardıcıl tədbirlər reallaşdırılmış, ölkədə insan hüquq və azadlıqlarının, qanunun aliliyinin başlıca prinsiplərinin bərqərar olması üçün möhkəm əsaslar yaradılmışdır. 1995-ci ilin noyabrında ümumxalq səsverməsi yolu ilə Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası qəbul edilmişdir. Azərbaycanda çoxpartiyalı sistem, siyasi plüralizm, fikir və ifadə azadlığı təmin edilmiş, demokratik institutların formalaşdırılması və inkişafına etibarlı zəmin yaranmışdır.

Beləliklə, 1993-2003-cü illərdə Ulu Öndər Heydər Əliyevin liderliyi ilə Azərbaycan özünün qurtuluş konsepsiyasını müvəffəqiyyətlə həyata keçirərək, inkişaf yollarına qədəm qoymuşdur.

Müasir, qüdrətli Azərbaycan Heydər Əliyev ideyalarının təntənəsidir

Azərbaycanın qazandığı hər bir nailiyyətin altında böyük öndərin parlaq imzası vardır. Onun ən böyük xidmətlərindən biri isə, şübhəsiz ki, başlatdığı islahatların, əldə olunan nailiyyətlərin qarşıdakı dövrdə, yeni əsrdə və yeni minillikdə davamlılığının, uğurlu dövlət idarəçiliyinin, siyasi varisliyin hüquqi, demokratik yolla təmin olunmasının həyata keçirilməsidir. Bu, növbəti tarixi seçim anında xalqımızın və onun liderinin düzgün strateji qərar qəbul etməsinin əyani təsdiqidir.

2003-cü ildə "Azərbaycanı qüdrətli dövlətə çevirmək üçün ən başlıcası ölkədə Heydər Əliyevin siyasəti davam etdirilməlidir", – deyən Heydər Əliyev ideyalarının, siyasi xəttinin ən layiqli davamçısı möhtərəm Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan qarşısında duran bütün vəzifələri uğurla yerinə yetirmiş, özünün çoxəsrlik dövlətçilik tarixində ən böyük nailiyyətləri qazanmışdır. Möhtərəm Prezident İlham Əliyev Heydər Əliyevin yaratdığı möhkəm təməllərə istinad edərək, ölkəmizə və xalqımıza özünün çoxəsrlik dövlətçilik tarixinin ən möhtəşəm nailiyyətlərini qazandırmışdır. 1993-cü ildə Heydər Əliyev qətiyyəti, onun səriştəsi və bacarığı, xalqın bu böyük şəxsiyyətin ətrafında yumruq kimi birləşməsi sayəsində müstəqilliyini xilas edən, həqiqi müstəqilliyinə qovuşan Azərbaycan bu gün ən sürətlə inkişaf edən ölkələrdən biridir.

Sözü imzası qədər dəyərə malik, bütün dünyada hörmət və rəğbətlə qarşılanan, bu gün regionun gündəliyini diktə edən Azərbaycan Heydər Əliyev ideyalarının təntənəsidir. Müstəqil Azərbaycan Ulu Öndərin indiki və gələcək nəsillərə əmanəti, onun zəngin və çoxşaxəli irsi isə xalqımızın milli sərvətidir. Bu irsin qorunmasında, onun ideyalarının həyata keçirilməsində Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti hörmətli Mehriban xanım Əliyevanın rəhbərlik etdiyi və Ulu Öndərin adını daşıyan fondun misilsiz xidmətləri vardır. Hörmətli Mehriban xanım Əliyeva və onun rəhbərlik etdiyi fond Ümummilli Liderin qurub-yaratdığı müstəqil Azərbaycanın daha da çiçəklənməsinə, ölkəmizin daha da inkişafına müstəsna töhfələr verir.

Ata vəsiyyətini yerinə yetirərək torpaqlarımızı azadlığına qovuşduran, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü və suverenliyini bərpa edən Prezident, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Ulu Öndərin özü qədər sevdiyi Azərbaycan onun görmək istədiyi zirvələri inamla fəth edir. Möhtərəm Prezident İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, bu gün inkişaf edən, güclənən Azərbaycan Heydər Əliyevin xatirəsinə olan hörmətimizin ən gözəl nümunəsidir.

Sahibə QAFAROVA,
Milli Məclisin Sədri

TARİXİ UĞURLARIN SARSILMAZ TƏMƏLİ

Azərbaycan xalqı bu gün milli maraqlara və ümumbəşəri dəyərlərə əsaslanan Heydər Əliyev siyasətinin təntənəsi olaraq davamlı yüksəlişin qürurunu yaşamaqdadır. Bu ülvi hissləri bizlərə bəxş edən 1993-cü ildə Ümummilli liderimizin qətiyyəti sayəsində Azərbaycanın çağdaş təqviminə qızıl hərflərlə yazılmış milli qurtuluş tarixidir. Vətən müharibəsində qazandığımız möhtəşəm tarixi Zəfərin işığında və bütövləşmiş, suveren Azərbaycanın reallıqları fonunda bu həqiqət daha mükəmməl siyasi baxışların subyektinə çevrilir.

1993-cü ilin 15 iyunu – Qurtuluş Günü Heydər Əliyevin Bakıya siyasi rəhbərliyə qayıdışı idi. Amma Ulu öndərin Moskvadan Azərbaycana qayıdışı hələ 1990-cı ilin yayında baş tutduğundan Milli Qurtuluş Gününə dövlət quruculuğu baxımından məhz o tarixi hadisələr fonunda qiymət verilməlidir. Heydər Əliyevin sovet rəhbərliyində vəzifədən kənarlaşdırılması ilə paralel olaraq həm onun özünə qarşı, həm də Azərbaycana qarşı qərəzli münasibət başladı. Ulu öndərin Sovet Azərbaycanında rəhbər olduğu dövrdə qanuni cəza almış adamlar Moskvada yaşayan bir çox ermənilərlə əlbir olub, onun əleyhinə saxta anonim məktublar hazırlayırdılar. Erməni lobbisi bütövlükdə və Azərbaycanda millətinə, xalqına, Vətəninə nankor baxan, xain çıxan adamlar fürsətdən istifadə edib cinayətkar erməni lobbisi ilə birləşərək Heydər Əliyevin əleyhinə iş aparırdılar.

1990-cı ildə bütün təhdidlərə və təzyiqlərə baxmayaraq Azərbaycana qayıdarkən Heydər Əliyev, nə qədər acı olsa, Bakıda Moskvadakından daha təhlükəli təqiblərlə üzləşdi. Ona qarşı sui-qəsd təhdidləri açıq xarakter aldı və o, Naxçıvana yollandı. Beləliklə, Heydər Əliyevin Moskvadan qayıdışı, təəssüf ki, o mərhələdə Azərbaycanın qurtuluşu ilə tamamlanmadı. 1990-cı il noyabrın 17-də muxtar respublikanın Ali Məclisinin sədri seçildikdən sonra dünya şöhrətli siyasətçi və dövlət xadimi Heydər Əliyev nadir liderlərə məxsus fövqəladə və bənzərsiz keyfiyyətləri ilə yüksək səviyyəli dövlətçilik və idarəçilik nümunəsini ortaya qoydu, Naxçıvanı erməni işğalının real təhlükəsindən xilas etdi.

Siyasi mübarizənin sivil qaydalarını, siyasi mədəniyyət formulunu cəmiyyətə təqdim edən, Heydər Əliyevin müəyyənləşdirdiyi inkişaf strategiyasının ideoloji sütununa çevrilən Yeni Azərbaycan Partiyasının yaradılması da Ulu öndərin fəaliyyətinin Naxçıvan dövrünə təsadüf edir və onun adı ilə bağlı olan ən əhəmiyyətli siyasi və tarixi hadisə kimi dəyərləndirilməlidir.

Növbəti mərhələdə məhz Moskvanın təşəbbüsü ilə SSRİ-nin dağıdılması nəticəsində hətta Rusiya Federasiyası da öz suverenliyi haqqında Konstitusiya Aktını Azərbaycandan əvvəl qəbul etmişdi. Yəni bu şəraitdə artıq Heydər Əliyev kimi təcrübəli bir dövlət adamının Azərbaycanın siyasi rəhbərliyinə qayıdışı vətənimizin mürəkkəbləşmiş bəlalardan qurtuluşu ola bilərdi.

Amma təəssüf olsun ki, vaxtilə, guya, Azərbaycanın müstəqilliyi mövzusunda müzakirələr aparan, əslində isə Qorbaçovun yenidənqurma siyasətinin yetişdirdiyi xəya-

nətkar kommunistlər və cəbhəçilər Heydər Əliyevin əleyhinə birləşmişdilər. Guya, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi haqqında Konstitusiya Aktını müzakirə edən bu satqınlar əslində Heydər Əliyevin parlament rəhbərliyində təmsil olunmasına imkan verən müvafiq Konstitusiya maddəsinə qarşı çıxırdılar. Bununla da Azərbaycan xalqı tarixi qurtuluş imkanından o mərhələdə də məhrum oldu.

Ona görə də Sovet respublikalarının öz dövlət müstəqilliklərini elan etməsi fonunda ən faciəvi və acınacaqlı durum məhz Azərbaycanda yarandı. Çünki ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində postsovet respublikalarında, o cümlədən Qazaxıstanda, Özbəkistanda, Ukraynada təcrübəli şəxslər rəhbərliyə gəldikləri halda, Azərbaycanda, öz vətənində Heydər Əliyev kimi dünya miqyaslı fenomen şəxsiyyət, xalqın istəyinin əleyhinə olaraq, ali siyasi rəhbərlikdən kənarda saxlanıldı. Ulu öndər isə bütün bu təhdidlərə baxmayaraq məharət və cəsarətlə bu milli xəyanətkarların yaratdıqları maneələri aşırdı. Çünki onun gücü başqaları kimi vəzifədə deyil, polad iradəsində və xalqın ona inamında idi.

Sonrakı hadisələr isə daha faciəvi oldu. 1992-ci ildə cəbhəçilərin artıq müstəqilliyini bərpa etmiş Azərbaycanda hakimiyyəti ələ keçirməsi ilə bolşeviklərin 1920-ci ildə Xalq Cümhuriyyətini zəbt etməsi arasında mahiyyətcə fərq yox idi. Əgər var idisə, bu da əsrin əvvəlində Sovet Azərbaycanının, heç olmasa, Qarabağı qoruyub saxlamağa nail olması idi. Bu dəfə isə həm Qarabağ işğal olundu, həm də ölkə iqtisadiyyatı dağıdıldı.

Hələ o zaman Azərbaycan cəmiyyəti birmənalı olaraq o fikirdə idi ki, əgər Heydər Əliyev Azərbaycanın rəhbərliyində olsaydı, nə Qarabağ işğal olunardı, nə də ölkə müstəqilliyinin ilk illərində böhran yaşayardı. Təəssüf ki, biz daha əvvəl bu real tarixi qurtuluş şanslarından yararlana bilmədik və bunun acı nəticələrini gördük.

1993-cü ilin iyununda ölkədə artıq vətəndaş müharibəsi təhlükəsi yarandı. Şuşanı və Laçını düşmənə peşkəş etməklə hakimiyyətə gəlmiş AXC-Müsavat cütlüyü bu dəfə – 1993-cü ilin iyul-avqust aylarında digər rayonların işğalına şərait yaratmaqla hakimiyyətdə qalmaq kimi mənfur niyyətlərini həyata keçirmək istəyirdilər. Prezident İlham Əliyev Ulu öndərin anadan olmasının 101-ci ildönümündə – mayın 10-da Şuşada birinci yaşayış kompleksinin açılışında şəhərə köçmüş ilk sakinlər qarşısında çıxış edərkən bir daha və bu hadisələrə yeni reallıqlar kontekstində siyasi qiymət vermiş və “cəbhəçilərin” antimilli mahiyyətini ifşa etmişdir: “Məhz onların hakimiyyətə can atmaları dövründə və ovaxtkı hakimiyyətin satqın, qorxaq olması səbəbindən Şuşa işğal altına düşdü. Şuşanın düşmənə təhvil verilməsi Xalq Cəbhəsinə hakimiyyətə gəlmək üçün yol açdı. İndi baxın, o tarixlərə, tarixi hadisələrə. Bir neçə gündən sonra onlar hakimiyyətə gəldilər, o hakimiyyəti yıxdılar, çevriliş etdilər. Xalqın haqlı etirazını, necə deyərlər, öz tərəflərinə çəkmək üçün Şuşanı, sonra Laçını, ondan sonra Kəlbəcəri qurban verdilər... O vaxt hakimiyyətə can atan AXC-Müsavat cütlüyünün tör-töküntüləri, onların böyük əksəriyyəti bizim Zəfərimizə sevinməyiblər, əksinə peşman olublar. Bizim Qələbəmizə bu günə qədər kölgə salmağa çalışırlar, ermənilərlə əlbir olub bizim Zəfərimizi aşağılamaq, ona kölgə salmağa çalışırlar...”

O mərhələdə dövlət idarəçiliyində ən böyük maneə ondan ibarət idi ki, Heydər Əli-

yev parlament rəhbərliyində olsa da, orduda və yerlərdə real səlahiyyət xəyanətkar AXC – Müsavat cütlüyünün və kriminal qruplaşmaların əlində idi. Lakin bütün bu təhdidlərə baxmayaraq Ulu öndər ölkədəki sağlam qüvvələri toplayaraq Qarabağda 1993–94-cü ilin qış aylarında uğurlu Horadiz əməliyyatı keçirdi. Zaman gəldi, Azərbaycan ordusu bu uğuru 2016-cı ilin aprel döyüşlərində təkrarladı və 2020-ci ildə isə Ali Baş Komandan Qarabağı işğaldan tam azad etdi.

Beləliklə:

– Milli Qurtuluş Qarabağın işğaldan qurtuluşuna aparan yolun başlanğıcı oldu;

– Azərbaycan o illərdə özünə yad populist, qaragüruh qüvvələrdən qurtularaq Heydər Əliyev dövlətçilik və azərbaycançılıq təfəkkürünə qayıtdı;

– Azərbaycan xarici və daxili düşmənlərin müdaxiləsinə son qoyaraq tarixi hadisələrin gedişatını öz təbii axarına qaytardı;

– Azərbaycan demokratiya şüarları ilə hakimiyyətə gəlmiş diktatura rejimindən qurtulmuş oldu;

– Azərbaycan xalqı qəlbində yaşatdığı azadlıq və müstəqillik simvolu – Heydər Əliyev ilə yenidən qovuşdu;

– Ulu öndər Heydər Əliyevin qayıdışı və Milli Qurtuluşla nəhayət ki, Azərbaycanda əsl milli müstəqil hakimiyyət quruldu.

– Milli Qurtuluş, nəticədə, dövlət quruculuğumuzun uğuru kimi müasir Azərbaycan cəmiyyətini siyasi həmrəylik dəyəri üzərindən vahid dövlətçilik mövqeyinə daşıdı.

Mühüm qənaətlərdən biri budur ki, Ulu öndərin xalqın firavan gələcəyi və dövlətin parlaq perspektivləri üçün ən böyük xidmətlərindən biri siyasi varisliyi təmin etməsidir. O, özündən sonra Azərbaycan dövlətini zirvələrə daşıyacaq Lider yetişdirməklə dövlətçilik tariximizə ən böyük töhfələrindən birini vermiş oldu. Prezident İlham Əliyevin müəllifi olduğu milli inkişaf modelinin uğurla tətbiq olunması nəticəsində bu gün Azərbaycan regional güc mərkəzinə və Cənubi Qafqaz bölgəsinin aparıcı dövlətinə çevrilmişdir. Gerçək dövlət müstəqilliyinin təmin edilməsi və ərazi bütövlüyünün bərpası dövlətçilik tariximizin qızıl səhifələridir.

Tarixi paralellər aparsaq, əmin olarıq ki, əgər müstəqilliyin ilk onilliyində Prezident Heydər Əliyev Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini xilas etmişdisə, sonrakı 2 onillikdə xalqın etimadına və ordumuzun gücünə güvənən dövlət başçısı İlham Əliyev ölkəni ərazi bütövlüyünün itirilməsi təhlükəsindən qurtardı, Qarabağ da daxil olmaqla ölkənin bütün ərazisində onun suverenliyini və konstitusiya quruluşunu təmin etdi. Əgər Ulu öndər Azərbaycan xalqını parçalanmaqdan qorumuşdusa, Prezident İlham Əliyev bütün dünya azərbaycanlılarının həmrəyliyinə yeni nəfəs verdi, yüz minlərlə qaçqın və köçkün vətəndaşımızın doğma yurd-yuvalarına böyük qayıdışının "yol xəritəsini" tərtib etdi. Dövlətçilik prinsipləri baxımından Milli Qurtuluş kimi sarsılmaz təməl üzərində inkişaf etmiş və məntiqi ardıcıllıqla bir-biri ilə üzvi surətdə bağlı olan bu hadisələr Azərbaycan tarixinin çağdaş mərhələsinin ən şərəfli səhifələridir.

Əli HÜSEYNLİ,
Azərbaycan Respublikası
Milli Məclisinin deputatı,
Hüquq siyasəti və dövlət
quruculuğu komitəsinin sədri

ÇAĞDAŞ TARİXİMİZƏ QIZIL XƏTLƏ YAZILMIŞ GÜN

Azərbaycanın çoxəsrlik dövlətçilik tarixində dünya şöhrətli siyasətçi və dövlət xadimi Heydər Əliyevin liderlik fəaliyyəti zirvə təşkil edir. Milli özünüdərkin, soykökə qayıdışın, tərəqqinin, müstəqilliyə aparan yolun başlanğıcı sayılan – qüdrətli rəhbərin hakimiyyətə gəldiyi və tarixə qızıl hərflərlə yazılmış 1969-cu ilin 14 iyul gününü xalqımız hər il qürur və qədirbilənliklə xatırlayır.

Məhz həmin gün Heydər Əliyevin ölkəmizə rəhbərliyinin birinci dövrü, özünəqayıdışın inkişaf mərhələsi başlayıb. Hakimiyyətə gəldiyi andan etibarən müdrik və uzaqgörən fəaliyyəti ilə müasir Azərbaycan tarixinin ən şanlı və parlaq salnaməsini yaratmış Heydər Əliyev mənalı ömrünü və misilsiz fəaliyyətini xalqının rifahına, tərəqqisinə həsr etmişdir. Bu qüdrətli insan tarixi fəaliyyəti ilə Ümummilli lider zirvəsinə yüksələrək sağlığında canlı əfsanəyə çevrilmişdir. Məhz bu tarixdən başlayaraq hər bir Azərbaycan vətəndaşı dövlət müstəqilliyinə qovuşacağına inanırdı. Ulu öndərin hakimiyyətinin birinci dövrü bu inamın təntənəsi olaraq xalqın milli dirçəlişi, eyni zamanda, özünüdərkin başlanğıcı kimi tarixə yazıldı.

Müstəqilliyi əldə etmək üçün möhkəm təməl yaradan amillərdən biri də iqtisadi inkişafın vacibliyidir. Heydər Əliyev də hakimiyyətinin birinci dövründə Azərbaycan iqtisadiyyatının gücləndirilməsi istiqamətində məqsədyönlü siyasət həyata keçirdi. 1969-cu ilə qədər SSRİ-nin aqrar əyaləti kimi tanınan Azərbaycan həmin tarixdən sonra inkişaf etmiş sənaye ölkəsinə, elmi-texniki tərəqqinin geniş şəkildə tətbiq olunduğu respublikaya, yüksək mədəniyyəti ilə SSRİ məkanında tanınan aqrar ölkədən aqrar-sənaye ölkəsinə çevrilmişdi. 1969–1982-ci illərdə Azərbaycanda 213 yeni iri sənaye müəssisəsi istismara verilmiş, dünyanın 65 ölkəsinə 350 adda məhsul ixrac olunmuş, milli gəlirin ümumi həcmi 2,5 dəfə artmışdı.

İqtisadiyyatın inkişafına təsir göstərən amillər sırasında elm, intellektual potensial da ön sırada dayanmışdı. Heydər Əliyev siyasətinin və uzaqgörənliyinin bir uğurlu nümunəsi də o illərdə 10 mindən çox azərbaycanlı gəncin Moskvanın, eləcə də keçmiş SSRİ-nin 170-dən artıq aparıcı elm və təhsil ocağına təhsil almağa göndərilməsi olmuşdu.

Ötən əsrin 70-80-ci illərində Ulu öndərin rəhbərliyi ilə ölkəmizdə təhsil müəssisələrinin zəngin şəbəkəsinin yaradılması və onların maddi-texniki bazasının formalaşdırılması, o cümlədən hərbi kadrların yetişdirilməsi gələcək dövlət müstəqilliyimiz üçün zəruri intellektual potensial yaratmışdı. Ümummilli liderin həmin illərdə başlatdığı hərbi quruculuq prosesi sonralar müstəqillik qazanan bir ölkənin ordusu üçün zabit heyətinin formalaşmasında müstəsna rol oynamışdır.

Bu gün 55 ilin möhtəşəm təntənəsi saysız-hesabsız belə xidmətləri yada salır.

Ulu öndər böyük cəsarət və siyasi müdrikliklə hakimiyyətə gəlişinin ilk aylarında “Xalq qəzeti”nin (o vaxtkı “Kommunist”) və Azərbaycan Dövlət Universitetinin 50 illik yubiley mərasimlərində Azərbaycan dilində çıxış edərək ana dilimizə, milli dəyərlərimizə sahib çıxdığını bəyan etmiş və xalq arasında özünə böyük hörmət, məhəbbət qazanmışdı.

XX əsrin 90-cı illərinin əvvəlləri o zamankı iqtidarın zəif idarəçiliyi, xalqın gələcəyini deyil, öz şəxsi mənafelərini güdmələri, hakimiyyətsizlik, vətəndaş qarşıdurması ölkəni işğal və parçalanmaq təhlükəsi ilə üz-üzə qoymuşdu. Belə bir vaxtda taleyin ümidinə buraxımış Naxçıvanda xilaskarlıq və milli dövlət quruculuğu missiyasını cəsarət və məharətlə gerçəkləşdirən ümummilli lider Heydər Əliyev ölkədə də xalqın ümid yerinə çevrilmişdi. Hamı xilas yolunu Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışında görürdü.

Belə bir dövrdə xalq ayağa qalxaraq Naxçıvana – öz xilaskarına, Heydər Əliyevə üz tutdu, onu təkidlə Naxçıvandan Bakıya siyasi hakimiyyətə dəvət etdi. 1993-cü il iyunun 15-də Ulu öndərin ölkəmizdə yenidən siyasi hakimiyyətə qayıdışı çağdaş tariximizə Milli Qurtuluş missiyasının başlanğıcı kimi daxil odu. Onun dövlətçilik təcrübəsi, dünyagörüşü, düşünülmüş və gələcəyə hesablanmış siyasəti nəticəsində ölkəmiz təlatümlər burulğanından xilas oldu. Azərbaycanın müstəqilliyi qorundu, vətəndaş müharibəsinin qarşısı alındı.

Azərbaycan təməli 1969-cu ildə qoyulan inkişaf yoluna qayıtdı. Dahi şəxsiyyət o zaman qarşıya qoyduğu vəzifələri belə bəyan etmişdir: “Azərbaycan Respublikasında demokratik, hüquqi dövlət qurulmalıdır. Azərbaycan dövləti demokratik prinsiplər əsasında fəaliyyət göstərməlidir, öz tarixi, milli ənənələrindən bəhrələnərək, dünya demokratiyasından, ümumbəşəri dəyərlərdən səmərəli istifadə edərək demokratik dövlət quruculuğu yolu ilə getməlidir”.

Görkəmli dövlət xadiminin uzaqgörən siyasəti nəticəsində ölkəmizin təbii və milli sərvətlərindən, o cümlədən Azərbaycanın “qara qızılın”dan səmərəli istifadə məqsədilə “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafına, yerli və xarici investisiyalar cəlb etməklə rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsal edən müəssisələrin yaradılmasına, ən əsası isə yeni iş yerlərinin açılmasına imkan yaratdı. 1993-cü ildən sonra ölkəmizdə aparılan dövlət quruculuğu prosesi hərtərəfli inkişaf edən, müasir, demokratik ölkəyə çevrilən qüdrətli Azərbaycan Respublikasının yaradılmasına səbəb oldu.

Böyük iftixarla qeyd edilməlidir ki, Heydər Əliyevin siyasi hakimiyyətə ilk gəlişi ilə bütün sahələrdə olduğu kimi, mədəniyyət sahəsi, onun ayrılmaz tərkib hissəsi olan kitabxanalar və təhsil müəssisələri özünün həqiqi inkişaf yoluna qədəm qoydu. Bu inkişaf tendensiyaları içərisində ölkəmizdə kitabxana quruculuğu işi, yüksəkixtisaslı kitabxanaçı kadrların hazırlanması məsələləri də önəmli yer tuturdu.

Məhz Ulu öndərin diqqət və qayğısı ilə o zaman ləğv edilmiş mədəniyyət obyektlərinin, eləcə də kitabxanaların bərpası, yenilərinin yaradılması, ixtisaslı kadrların çoxaldılması məqsədilə Bakı Dövlət Universitetinin kitabxanaçılıq fakültəsinə qəbul planının artırılması hakimiyyətə xilaskar və qurucu liderin gəlməsinin təzahürü idi.

Bir faktı da qeyd etmək yerinə düşər ki, əgər 1970-ci ildə respublikada 7,9 milyon nüsxə kitab fondu olan 3 min 749 məktəb kitabxanası var idisə, 1981-ci ildə onların sayı 4 min 238-ə, kitab fondu isə 25,2 milyon nüsxəyə çatmışdı.

Həmin illərdə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının fəaliyyətində də böyük dəyişikliklər baş vermiş və bu, akademiya kitabxanasının işində də özünü göstərmişdir. Elmi kitabxana keçmiş SSRİ məkanında ilk dəfə mərkəzləşdirməyə nail olmuşdu. Ümummilli liderin təşəbbüsü ilə 1973-cü ildə Mirzə Fətəli Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanasının 50 illik yubileyinin keçirilməsi də Heydər Əliyev fenomeninin respublikamızda kitabxana işinə qayğısının yüksək göstəricisi idi.

Ulu öndər hakimiyyətə ikinci dəfə gəlişindən sonra da həm milli dövlətçiliyi, həm mədəniyyət və təhsil sahəsini, o cümlədən kitabxana işini öz himayəsinə aldı. O, bununla zəngin kitab sərvətinin toplandığı kitabxanaları xalqın istifadəsinə qaytardı. Müstəqil Azərbaycanın kitabxana quruculuğunda atılan uğurlu addımların davamı kimi, "Özəlləşdirməyə münasibətdə dövlət mülkiyyət obyektləri"nin siyahısında kitabxanalar özəlləşdirməyə qadağan olunmuş obyektlər qrupuna aid edildi. 1998-ci ildə "Kitabxana işi haqqında" Qanun qəbul olundu.

Ulu öndər Heydər Əliyevin nəsillərə örnək olan zəngin və çoxşaxəli həyat yolu, xalqına təmənnasız xidməti, müstəqil Azərbaycanın əbədiliyini təmin edib, yeni və müasir Azərbaycan dövlətçiliyinin əsasını qoyub. Müasir və qüdrətli Azərbaycanın memarı və qurucusu Heydər Əliyevin xalqımız qarşısında sadalamaqla bitməyən xidmətləri çoxəsrlik tariximizdə zəngin və şərəfli səhifələr yaratmışdır.

Dahi şəxsiyyət özünün qurub-yaratdığı, şah əsəri olan müstəqil Azərbaycanın taleyini müdriklük və uzaqgörənliklə bu məktəbin layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyevə əmanət etmişdir. Bu gün ölkəmiz Heydər Əliyev siyasətinin ən layiqli davamçısının rəhbərliyi altında zəfərlər qazanaraq yeni tarix yazır. Ölkə Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi və müzəffər Azərbaycan Ordusunun Vətən müharibəsində qazandığı möhtəşəm qələbə və sonrakı qətiyyətli addımlar məhz 1969-cu ilin 14 iyulundan başlanan siyasətin nəticəsidir. Bütün bunlar 55 il əvvəl başlanmış yolda Azərbaycan milli dövlətçiliyinin təntənəsidir.

Hüseyn HÜSEYNOV,
AMEA Mərkəzi Elmi
Kitabxanasının direktoru, dosent

MÖHTƏŞƏM 55 İL: DÖVLƏT MÜSTƏQİLLİYİNƏ APARAN MİLLİ İNTİBAH VƏ HƏRTƏRƏFLİ TƏRƏQQİ

Ulu öndərin xalqa bəxş olunmuş ömrünün liderlik zirvəsi

Ümummilli lider Heydər Əliyevin Azərbaycanda birinci dəfə hakimiyyətə gəlişindən 55 il keçir. 1969-cu il iyulun 14-də Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin plenumunda respublika rəhbərliyində kifayət qədər məsul vəzifədə çalışan, Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinin sədri olan Heydər Əliyev MK-nın birinci katibi seçilərək respublikanın ali rəhbəri səviyyəsinə yüksəlmişdi.

Ötən 55 ilin tarixi dönə-dönə sübut etmişdir ki, Azərbaycanın sürətli yüksəlişinin, sovet imperiyası tərkibində qısa müddətdə böyük mədəni intibaha nail olaraq milli varlığını dirçəltməsinin və dünyaya tanıtmasının, 22 il sonra qazanılmış dövlət müstəqilliyinə hərtərəfli hazırlıqla qədəm qoymasının təməlləri bu tarixi başlanğıcdan qaynaqlanmışdır. Azərbaycan xalqı əsrlərdən gələn arzu-istəklərinin möhtəşəmliyi ilə Heydər Əliyev kimi milli bir fenomen – dünya siyasətinə boy verən nəhəng bir rəhbər yetişdirmişdi. Bu lider isə xalqının bəlalı taleyinə sahib çıxaraq onu milli haqlarına qovuşdurmaq üçün ilk gündən müqəddəs bir savaşa başlamışdı.

Ulu öndər Heydər Əliyev bir qərinəlik liderlik fəaliyyəti ilə dünya miqyasında tanınan, etiraf edilən görkəmli siyasət və dövlət xadimi olduğunu tarixə məharətlə həkk etmişdir. XX əsrin 90-ci illərində – Azərbaycan beynəlxalq arenaya müstəqil dövlət kimi çıxdığı ilk vaxtlarda ölkəmizi ulu öndər Heydər Əliyevə görə tanıyırdılar. Ümummilli liderin parlaq zəkası, fitri istedadı, böyük enerjisi, uzaqgörənliyi sərhəd tanımır, Azərbaycanın hüdudlarını aşırdı. Bir çox xalqlar, millətlər bizə qibtə edirdi ki, Heydər Əliyev kimi lideriniz var.

Heç şübhəsiz, Azərbaycan dünya miqyasında layiq olduğu mərtəbəyə məhz Ulu öndərin uzaqgörənliyi, müdrikliyi, qətiyyəti, dəmir iradəsi, zəngin dövlətçilik təcrübəsi sayəsində yüksəlmiş, dünya inteqrasiya sisteminə qoşula bilmişdir. Xalqımızın Ümummilli liderinin Sovet İttifaqı kimi nəhəng bir dövlətdə yüksək vəzifə – SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini vəzifəsini tutması isə Azərbaycana beynəlxalq nüfuz və hörmət qazandırmışdır.

Müstəqil Azərbaycanın memarı və qurucusu Heydər Əliyev dünyanın bütün dahi şəxsiyyətlərindən fərqli olaraq iki müxtəlif ictimai-siyasi sistemdə yaşamış və fəaliyyət göstərmişdir. Ulu öndər hər iki sistemdə siyasət nərdivanının ən yüksək pilləsinə ucala bilmişdir, xalqına, vətəninə sədaqətlə xidmət etmişdir. Müasir tariximizin yarım əsrlik bir mərhələsi, o cümlədən müstəqil Azərbaycan dövlətinin formalaşması, dinamik inkişafı və dünya inteqrasiya sisteminə qovuşması ümummilli lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır.

Dünyanın ən güclü dövlət və siyasi xadimləri, ekspertləri bu qüdrətli Azərbaycan oğlunu, çoxəsrlik tariximizin yetirdiyi ən mükəmməl şəxsiyyəti, beynəlxalq miqyaslı siyasət və dövlət xadimini fenomen lider kimi qiymətləndirmişlər. Ulu öndər

haqqında müasiri olan dünya liderləri, tanınmış dövlət xadimləri, siyasi xadimlər, məşhur elm adamları, yazıçılar çox dəyərli, qiymətli sözlər söyləmişlər.

S.Dəmirəl, C.Buş, R.T.Ərdoğan, V.Putin, Bill Klinton, Jak Şirak, Toni Bleyer, Ç.Aytmatov, E.Şevardnadze, Xu Szintao, G.Şröder, II İohan Pavel, çox sayda digər dövlət və siyasət xadimlərinin verdiyi yüksək dəyərdə qeyd olunmuşdur ki, Heydər Əliyev qeyri-adi şəxsiyyət, xalqının xilaskarı, bütün dünyada böyük nüfuz sahibi, Cənubi Qafqazın ən əsas şəxsiyyətidir. O da vurğulanmışdır ki, Heydər Əliyev Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə tanınmasına, dünya dövlətləri ilə beynəlxalq əlaqələrin, dostluq, əməkdaşlıq əlaqələrinin yaradılmasına çalışmış, onun müstəqil dövlətə çevrilməsində, suverenliyinin qorunub saxlanılmasında, möhkəmləndirilməsində, Qafqazın lider dövlətinə çevrilməsində müstəsna rol oynamış, ölkəsini çiçəklənmə yoluna gətirib çıxarmışdır.

Həqiqətən, Heydər Əliyev Azərbaycanın xoşbəxtliyi, firavanlığı, bölgədə və dünyada sülh naminə göstərdiyi fövqəladə xidmətlərlə türk və dünya tarixində şərəfli yer tutmuşdur. Ümummilli liderin şəxsiyyəti və onun həyatı elə mənalı, elə fəlsəfi, elə müqəddəs məktəbdir ki, bu məktəbin dirilik, əbədiyyət, saflıq, paklıq, humanizm və halallıq kimi insani keyfiyyətlərdən gələcək nəsillər bəhrələnəcək və milli təntənəyə dərin inam bağlanacaqdır.

Sadə, zəhmətkeş bir azərbaycanlı ailəsində dünyaya göz açan, çox böyük çətinliklərdən, manelərdən keçərək SSRİ DTK-nin siravi leytenantından general-mayor rütbəsinədək, kommunistlər ordusunun sıravi üzvündən Kreml liderlərindən biri səviyyəsinə ucalan Heydər Əliyevin adı tarixə Azərbaycan xalqının Qurtuluş mübarizəsinin qalibi, müstəqil Azərbaycan dövlətinin banisi, Yeni Azərbaycanın qurucusu kimi daxil olmuşdur. Ümummilli lider Heydər Əliyev XX əsrin ikinci yarısı üçün Tanrının Azərbaycan xalqına bəxş etdiyi ən böyük ərməğan idi.

Xalqımızın böyük oğlu Heydər Əliyev doğma Azərbaycanına iki dəfə rəhbərlik etmişdir: bir totalitar kommunist rejiminin, inzibati amirliyin hökmranlığı dövründə – 1969–1982-ci illərdə, bir də müstəqil Azərbaycanın xilaskar Prezidenti olaraq 1993–2003-cü illərdə. Heydər Əliyevin Azərbaycan SSR-yə rəhbərliyinin birinci dövrü xalqımızın tarixində milli oyanışın, özünəqayıdışın başlanması, cəmiyyətin keyfiyyətcə irəliyə və müstəqilliyə doğru dönüş illəridir.

XX əsrin 70-ci illəri və 80-ci illərinin əvvəlləri Azərbaycanın inkişafında özünəməxsusluğu ilə səciyyələnən bir dövrdür. Bir sıra obyektiv və subyektiv səbəblər üzündən XX əsrin 60-cı illərində respublikanın sosial-iqtisadi həyatının bir çox sahələrində – həm sənayedə, həm də kənd təsərrüfatında mənfi meyillər özünü göstərməyə başlamışdı. Respublikada uzunmüddətli gerilik hökm sürürdü. İnkişaf getdikcə ləngiyir və bu, əhalinin sosial-maddi vəziyyətinə mənfi təsir göstərirdi.

İstehsalın, o cümlədən sənaye və kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının ümumi inkişaf səviyyəsinə, milli gəlirin həcminə və əmək məhsuldarlığının artım sürətinə görə Azərbaycan İttifaq səviyyəsindən geri qalırdı və bu gerilik getdikcə artırdı. Respublikanın kənd təsərrüfatında vəziyyət da-

ha ağır idi. Elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətləri də istehsalata tətbiq olunmurdu. Əmək intizamı aşağı səviyyədə idi. Korrupsiya, rüşvətxorluq getdikcə artırdı.

Ümummilli lider Heydər Əliyev Azərbaycanda XX əsrin 60-cı illərində yaranmış vəziyyəti sonralar belə xatırlayırdı: "Qətiyyətlə bildirmək olar ki, 60-cı illərdə respublika iqtisadiyyatı bütövlükdə dərin və uzunmüddətli böhran mərhələsinə qədəm qoymuşdu. Yaranmış ağır vəziyyətdən çıxış yolu tapılmalı, iqtisadiyyatın inkişafı üçün prinsipial cəhətdən yeni konseptual yanaşma yolları işlənib hazırlanmalı, xalq təsərrüfatında köklü struktur dəyişiklikləri aparılmalı, təsərrüfatçılıq və iqtisadi həvəsləndirmə işində təzə metodlar tətbiq edilməli idi."

Prezident İlham Əliyev isə Ulu öndərin o dövr siyasi liderliyini belə qiymətləndirmişdir: "Müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurulmasında, onun müstəqilliyinin qorunub saxlanmasında Heydər Əliyevin 1970-1980-ci illərin əvvəllərində gördüyü işlər önəmli rol oynayırdı. Çünki mən bunu dəfələrlə demişəm və partiya üzvləri bunu yaxşı bilir, gənc nəsil də bilməlidir ki, Heydər Əliyev 1969-cu ildə Azərbaycana rəhbərlik etməyə başlayanda Azərbaycan Respublikası Sovet İttifaqının müttəfiq respublikaları arasında bütün göstəricilərə görə axırıncı yerlərdə idi."

1969-cu il iyulun 14-də, respublikada problemlərin, çətinliklərin, sosial-iqtisadi geriliyin hökm sürdüyü, artıq böhran vəziyyətinin yarandığı ağır şəraitdə Heydər Əliyev Azərbaycanda rəhbərliyə gəldi. Doğma xalqının, Vətəninin böyük təəssübkeşi olan Ulu öndər totalitar rejimin hökm sürdüyü mürəkkəb tarixi şəraitdə Azərbaycanı SSRİ-nin ən qabaqcıl respublikalarından birinə çevirmək üçün bütün sahələrdə geniş islahatlar proqramı hazırladı və həyata keçirməyə başladı. Beləliklə, XX yüzilliyin 60-cı illərinin sonunda Heydər Əliyevin doğma xalqına, Vətəninə həsr olunmuş fəaliyyətində yeni dövr başlandı. Sovetlər ölkəsində bu dövrdə durğunluq halları gücləndiyi halda, Azərbaycan tərəqqi yoluna qədəm qoydu.

Sovet rejiminin bütün xüsusiyyətlərinə dərindən bələd olan və zəngin idarəçilik təcrübəsi qazanmış Heydər Əliyev Azərbaycanı düşmüş olduğu çox ağır vəziyyətdən çıxarmaq üçün qəti tədbirlər görməyə başladı. 1969-cu il avqustun 5-də Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin plenumu oldu. Respublikanın yeni rəhbəri Azərbaycanın sosial-iqtisadi böhran vaziyyətinin, uzunmüddətli geriliyinin təhlilini verdi, səbəblərini açıqladı, çıxış yollarını müəyyənləşdirdi. O, uzaqgörənliklə, dərindən ölçüb-biçərək ölkənin uzunmüddətli, dinamik və hərtərəfli inkişafını təmin edən kompleks inkişaf proqramlarını hazırlatdı və dərhal onların icrasına başlanıldı. Beləliklə, 1969-1982-ci illərdə Azərbaycanın ictimai-siyasi, o cümlədən iqtisadi həyatında intibah dövrü başladı.

Heydər Əliyevin Azərbaycana birinci dəfə rəhbərlik etdiyi 1969-1982-ci illər respublikanın digər sahələri kimi, iqtisadiyyatının da dirçəlişi, ölkənin təbii ehtiyatlarından, iqtisadi, təhsil, elm və digər potensiallarından xalqın maddı rifah halının yüksəldilməsi üçün şəraitin yaradılması ilə səciyyələnir. Ötən əsrin 70-80-ci illərində Ulu öndərin Azərbaycana rəhbərliyi ilə xal-

qımız öz iqtisadiyyatını yenidən yaratmışdır. Əgər o zamankı nailiyyətlər olmasaydı, Azərbaycan sonralar müstəqil dövlət kimi yaşaya bilməzdi.

1969-1982-ci illərdə müdrik, zəngin təcrübəyə malik Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında respublika iqtisadiyyatında istehsalın sürəti xeyli genişlənmiş, məhsuldarlıq yüksəlmiş, böyük uğurlar qazanılmış, elmi-texniki tərəqqidə ciddi irəliləyişlər baş vermiş, əhalinin maddi rifah halı əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşmışdır.

Totalitar rejimin bütün xüsusiyyətlərinə yaxşı bələd olan, zəngin idarəçilik təcrübəsi olan Ulu öndər SSRİ-nin çöküşə doğru getdiyini görürdü. Bu baxımdan da onu Azərbaycan xalqının və dövlətçiliyinin taleyi, müstəqil yaşamasının mümkünlüyü məsələsi daim düşündürürdü. XX əsrin 70–80-ci illərinin Azərbaycan iqtisadiyyatının 60-cı illəri ilə müqayisədə yüksəliş dövrü olması da məhz bu tarixi perspektivə hesablanmışdı.

Azərbaycanda 70-ci illərdən iqtisadi tərəqqi başladı. Sərmayə qoyuluşunun həcmi 1971–1985-ci illərdə 32 milyard manat təşkil edirdi ki, bu da sovet dövrünün əvvəlki 50 ilində cəmi istifadə edilən vəsaitdən 2,1 dəfə çox idi. Respublikada 70-ci illərdən başlayaraq məhsuldar qüvvələrin inkişafı, onun imkanlarından daha səmərəli istifadə edilməsi və müasir inkişaf meyillərinin vəzifələrinə uyğun möhtəşəm quruculuq proqramı iqtisadiyyatın strukturunda zəruri təkmilləşmənin əsasını qoydu.

Azərbaycanın tarixi inkişafının sonrakı gedişi sübut etdi ki, bu gün müstəqil dövlətimizin sosial-iqtisadi və idarəçilik əsasları hələ 1969–1982-ci illərdə Heydər Əliyevin fədakar əməyi, uzaqgörən, müdrik siyasəti, düşüncəsi sayəsində qurulmağa başlamışdır.

Heydər Əliyev sovet rəhbərliyindəki nüfuzundan istifadə edərək Azərbaycanın xalq təsərrüfatının inkişaf etdirilməsini təmin etmək üçün sovet hökumətinin respublika iqtisadiyyatının müxtəlif sahələrini əhatə edən aşağıdakı tarixi qərarlarının qəbul edilməsinə nail olmuşdu: 1970-ci il iyulun 23-də "Azərbaycan SSR xalq təsərrüfatını inkişaf etdirmək tədbirləri haqqında"; 1970-ci il 25 iyulda "Azərbaycan SSR kənd təsərrüfatını daha da inkişaf etdirmək tədbirləri haqqında"; 1975-ci il iyulun 9-da "Azərbaycan SSR-də kənd təsərrüfatı istehsalını daha da intensivləşdirmək tədbirləri haqqında"; 1976-cı il iyulun 27-də "1976-1980-ci illərdə respublika sənayesinin ayrı-ayrı sahələrinin inkişaf etdirilməsinə dair Azərbaycan KP MK-nın təkliflərinin nəzərdən keçirilməsi nəticələri barəsində"; 1979-cu il fevralın 22-də "Azərbaycan SSR-də kənd təsərrüfatı istehsalını daha da ixtisaslaşdırmaq, üzümçülüyü və şərabçılığı inkişaf etdirmək tədbirləri haqqında".

Onu da qeyd edək ki, bu qərarların yerinə yetirilməsini təmin etmək üçün İttifaq büdcəsindən Azərbaycana xeyli vəsait ayrılmışdı. Azərbaycan iqtisadiyyatı barədə qəbul edilmiş bu qərarların həyata keçirilməsi ölkədə kənd təsərrüfatı istehsalının daha da inkişafına, intensivləşdirilməsinə, ixtisaslaşdırılmasına, üzümçülük və şərabçılığın inkişaf etdirilməsinə, sənaye potensialının və xəritəsinin genişləndirilməsinə imkan verdi. Nəticədə, respublika iqtisadiyyatında tənəzzüldən tərəqqiyə dönüş baş verdi.

Bu gün tam əminliklə söyləmək olar ki, Azərbaycanın dövlət suverenliyi, iqtisadi müstəqilliyi, xarici iqtisadi əlaqələri və dünya iqtisadiyyatına getdikcə daha dərindən inteqrasiya olunması hələ 1969–1982-ci illərdə təməli qoyulmuş sosial-iqtisadi potensiala əsaslanır. Ulu öndər 1969-1982-ci illərdə bütün bacarığını Azərbaycanın ümumi tərəqqisi və inkişafı üçün səfərbər edə bildi. O illər Azərbaycan SSR-in tarixinə dinamik inkişaf, intibah dövrünün başlanması kimi daxil oldu. İqtisadiyyatın, xüsusilə kənd təsərrüfatının, sənayenin bütün sahələrində yüksəliş baş verdi. Respublika iqtisadiyyatında ciddi struktur dəyişiklikləri həyata keçirildi. Müasir və mütərəqqi sənaye sahələri yaradıldı.

1969–1982-ci illərdə respublikada əmək məhsuldarlığının yüksəldilməsinə, bütün ictimai istehsalın səmərəliliyinin durmadan artırılmasına diqqət yetirilmiş, istehsalın intensivləşdirilməsi, səmərəlilik iqtisadi inkişafın həlledici amili hesab edilmişdi. Respublika iqtisadiyyatının uzun sürən geriliyinə son qoyulmuşdu. Azərbaycan İttifaq respublikaları arasında qabaqcıl respublikalardan birinə çevrilmiş, ölkə əhalisinin yaşayış səviyyəsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edən nailiyyətlər əldə edilmişdi. Sosial-mədəni quruculuğun bütün sahələrində – elm, təhsil, səhiyyə, incəsənətdə, əhaliyə mədəni-məişət və kommunal xidmətlərdə böyük irəliləyişlər baş vermişdi.

Ulu öndər Heydər Əliyevin müdrik rəhbərliyi altında respublika iqtisadiyyatının başlıca sahəsi olan sənaye sahələrində mövcud olan qüsurlar, geriləmələr qısa müddətdə aradan qaldırıldı, istehsalın surəti xeyli genişləndi, məhsuldarlıq yüksəlməyə başladı, yeni-yeni sənaye sahələrinin təməli qoyuldu, bu sahədə böyük uğurlar qazanıldı, yeni müasir istehsal sahələri yaradılmağa başlandı. Azərbaycan 1969–1982-ci illərdə müttəfiq respublikalar arasında ən qabaqcıl sənaye və kənd təsərrüfatı respublikasına, o cümlədən qabaqcıl pambıqçılıq və üzümçülük, tərəvəzçilik diyarına çevrildi.

1969–1982-ci illərdə neft və neftayırma, qaz sənayesi əsaslı şəkildə yenidən qurulmuşdu. “Azərneft” və “Xəzər Dəniz Neft” Birliyinin işində 60-cı illərdə yaranmış nöqsanların aradan qaldırılması ilə bağlı Ulu öndərin rəhbərliyi və köməyi ilə bir sıra mühüm tədbirlər görülmüş, əhəmiyyətli qərarlar qəbul edilmişdi. Neftçıxarma texnologiyası xeyli yaxşılaşmışdı. Dənizdə 2800-6500 metr dərinlikdə neft quyularının qazılmasına başlanmışdı. Burada müasir “Xəzər”, “Bakı”, “Self-1”, “Self-3” qazma qurğularından istifadə olunurdu. Bunun nəticəsi idi ki, XX əsrin 70-ci illərində bu sahəyə Heydər Əliyevin böyük diqqəti və qayğısı sayəsində neft hasilatında, bütövlükdə, neft sənayesində ciddi dönüş yaranmış, uzun illərdən bəri mövcud olan bəzi problemlər aradan qaldırılmışdu.

Araşdırmalar göstərir ki, Heydər Əliyevin respublikaya rəhbərlik etdiyi illərdə Azərbaycan keçmiş SSRİ-də elektrotexnika sənayesinin ən böyük və əhəmiyyətli mərkəzlərindən birinə çevrilmişdi. XX əsrin 70-ci illərinin ikinci yarısında (1976-1980-ci illərdə) Elektrotexnika Sənayesi Nazirliyi müəssisələrində istehsalın həcmi 2,4 dəfə artmışdı. Yeni sahələrin inkişafına xüsusi əhəmiyyət verməklə, məsələn radioelektronikanı inkişaf etdirməklə yanaşı, Heydər Əliyev yüngül sanayeni də, ənənəvi sahələri

də – ipəkçilik, xalçaçılıq, çini qablar istehsalını da unutmurdu.

Azərbaycanın paytaxt əhalisinin su ilə təchizatındakı problemləri daim aktual olduğuna görə 1970-ci ilin əvvəllərində Heydər Əliyev bu məsələnin həllini diqqət mərkəzinə çəkdi. Belə ki, Bakı şəhəri və Abşeron yarımadası əhalisinin içməli su ilə təchizatının yaxşılaşdırılması barədə Azərbaycan KP MK-nın 1971-ci il 2 fevral tarixli Büro iclasında tikintinin ən qısa müddətdə – 1971-ci il avqustun 1-nə kimi tam başa çatdırılması haqqında qərar qəbul edildi.

1969–1982-ci illərdə Heydər Əliyevin uzaqgörənliyi sayəsində respublikanın enerji müstəqilliyi təmin olundu. Belə ki, Araz, Tərtər, Şəmkir su elektrik stansiyaları, "Azərbaycan" DRES-i işə salındı. Heydər Əliyev ilə respublikada elmin inkişafına və təhsil səviyyəsinin yüksəldilməsinə böyük diqqət yetirilirdi. Azərbaycanda onlarla yeni elmi-tədqiqat müəssisəsi yarandı. Respublikanın güclü elmi-texniki və istehsal potensialına söykənən iqtisadiyyatının mühüm istiqamətlərinin, o cümlədən kənd təsərrüfatının inkişafı ardıcıl mərhələlər üzrə həyata keçirildi.

Heydər Əliyevin respublikaya rəhbərlik etdiyi 1969–1982-ci illərdə ən mühüm iqtisadi nəticələrdən birini kənd təsərrüfatının dinamik inkişaf etməsi, ölkənin və respublikanın bütün iqtisadiyyatında onun rolunun artması təşkil edirdi. Bu dövrdə istehsalın elmi əsaslarla intensivləşdirilməsi kənd təsərrüfatının dinamik inkişafında mühüm rol oynamışdı. Respublikada kənd təsərrüfatının ümumi məhsulunun həcmi 1981–1985-ci illərdə orta hesabla 1966–1970-ci illərin orta səviyyəsinə nisbətən 2,6 dəfə çoxalmışdı.

Yekun olaraq deyə bilərik ki, 1969-cu il 14 iyulda Heydər Əliyevin Azərbaycan SSR-də hakimiyyətə gəlməsi ilə 1970-1980-ci illər Azərbaycan tarixinin intibah, dönüş, dirçəliş, milli özünəqayıdış dövrü kimi qiymətləndirilir. SSRİ-də durğunluğun gücləndiyi dövr olduğu halda, Azərbaycanda yüksəliş dövrü olmuşdu. Respublika həyatının bütün sahələrində olduğu kimi, iqtisadiyyatda da dirçəliş, sürətli inkişaf, kənd təsərrüfatının ixtisaslaşdırılması, sənayenin yeni sahələrinin yaradılması, neft, neft-kimya, neft-maşınqayırma sənayelərinin yenidən qurulması dövrü kimi xarakterizə olunur. Heydər Əliyevin fədakar əməyi, qətiyyəti, zəngin idarəçilik və təşkilatçılığı ilə iqtisadi inkişaf dinamikası Azərbaycanda keçmiş İttifaq respublikalarından xeyli yüksək olmuşdu.

Respublikada elmin inkişafına və təhsilin səviyyəsinin qaldırılmasına, Azərbaycan xalqının milli dəyərlərinə böyük diqqət yetirildi. Görkəmli elm, təhsil, incəsənət, ədəbiyyat xadimlərinin yubileyləri keçirilir, onlara fəxri adlar verilirdi. Azərbaycanın xarici əlaqələri bu illərdə xeyli genişlənmiş, Avropa, Yaxın və Orta Şərq ölkələri, Ön Asiya və digər region ölkələri ilə münasibətlər qurulmuşdu.

Beləliklə, XX əsrin 70-ci illəri – 80-ci illərin əvvəlləri dahi şəxsiyyət, görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin adı ilə yüksəliş dövrü kimi səciyyələnir. Məhz bugünkü müstəqilliyimizin siyasi, sosial-iqtisadi əsasları da həmin illərdə yaradılmışdı.

İbrahim ZEYNALOV,
BDU-nun tarix fakültəsinin
dekanı, professor

AZƏRBAYCAN TARİXİNİN MÖHTƏŞƏM 55 İLİ MİLLİ İNTİBAHDAN DÖVLƏT MÜSTƏQİLLİYİNƏ GEDƏN YOL

Müasir Azərbaycanın taleyində tarixi dönüş mərhələsi ümummilli lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. 55 ildir ki, Azərbaycan dünya miqyasında ulu öndər Heydər Əliyev kimi nəhəng şəxsiyyətin qəlbinin işığında, iradəsinin möhkəmliyində, Vətən sevgisində qəbul edilir və örnək bir məmləkətə çevrilir. O, xalqını qorumaq üçün Tanrının göndərdiyi bir elçi idi.

1969-cu il iyul ayının 14-də respublikanın rəhbərliyinə gələn Heydər Əliyev Azərbaycanın Sovetlər İttifaqı kimi nəhəng bir imperiyanın tərkibində olmasına baxmayaraq, böyük uzaqgörənliklə gələcəyə hesablanmış bir sıra mühüm və zəruri addımlar atmağa nail ola bildi. O, Azərbaycanın tərəqqisi və inkişafı baxımından müstəsna xidmətlər göstədi. Hər şeydən əvvəl, kadrların düzgün seçilib yerləşdirilməsinə, onlara qarşı tələbkarlığın artırılmasına, dövlət və əmək intizamının möhkəmləndirilməsinə, idarəçilik sisteminin təkmilləşdirilməsinə diqqət göstərdi. Təsəvvür edin, Sovetlər İttifaqında korrupsiya və rüşvətxorluğa qarşı mübarizə ilk dəfə olaraq Azərbaycanda, məhz Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə başlandı.

Ulu öndərin fəaliyyətinin əhəmiyyətli bir hissəsi Dövlət Təhlükəsizlik Komitəsi ilə bağlıdır. Bu illərdə o, şərəfli xidmət yolu keçərək DTK sədri vəzifəsinə, general-mayor rütbəsinə qədər yüksəlmişdi. DTK-da çalışdığı dövrdə o, bu sistemdə milli kadrların sayının artmasına köməklik göstərmiş, həmçinin, Azərbaycanın bir çox elm və mədəniyyət xadimlərini – Bəxtiyar Vahabzadəni, Ziya Bünyadovu, İsa Hüseynovu, Maestro Niyazini və başqa görkəmli şəxsiyyətləri sovet təhlükəsizlik sisteminin cəzasından xilas etmişdi.

Paralel olaraq, iqtisadi sahədə çox mühüm uğurlara imza atıldı, böyük nailiyyətlər əldə eidildi. Statistikaya ötəri nəzər salaq: Ulu öndərin respublika rəhbərliyinə gəlməsi ilə Azərbaycan qısa zaman kəsiyində iqtisadi baxımdan özünü təmin etməyə başladı, ölkədə adambaşına düşən ümumdaxili məhsul istehsalında 2,5, sənaye istehsalında 3, kənd təsərrüfatı məhsullarında isə 2 dəfə artım əldə olundu. Onun rəhbərlik etdiyi 1969-cu ildən 1982-ci ilə qədərki dövrdə respublikada 250 zavod, fabrik və sex tikildi. Azərbaycan həmin illərdə iqtisadi sahədə əldə etdiyi bu uğurlara görə 12 dəfə ümumittifaq yarışının qalibi oldu, Lenin ordeni ilə təltif edildi.

Umummilli iderin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi birinci dövrü sosial həyat sahəsində böyük nailliyyətlərlə əlamətdar oldu. Belə ki, 630 min iş yeri açıldı, 20 min kvadrat kilometr ərazidə Əhmədli,

Yeni Əhmədli, Günəşli, Batamdar, Hövsan kimi yaşayış massivləri salındı, 2 milyondan artıq vətəndaşın mənzil problemi öz həllini tapdı. 101 min məktəbəqədər, 1058 ümumtəhsil müəssisəsi tikilib istifadəyə verildi. Heydər Əliyev Sovet Azərbaycanına rəhbərliyi dövründə 15 mindən artıq azərbaycanlı gəncin keçmiş SSRİ-nin müxtəlif şəhərlərində yerləşən 170-dən çox ali məktəbdə təhsil almasına, respublikamızın xalq təsərrüfatı, elm, təhsil və mədəniyyətinin 80-dən artıq sahəsini əhatə edən 250-dən çox ixtisas üzrə yüksək ixtisaslı mütəxəssislər kimi hazırlanmasına nail oldu.

Ulu öndər respublika rəhbərliyinə gələndən bir neçə il sonra o vaxt Sovetlər İttifaqı üçün gözlənilməz olan daha bir təşəbbüsə imza atdı. Heydər Əliyev böyük əzmkarlıqla 1972-ci ildə Bakıda Cəmşid Naxçıvanski adına Hərbi Liseyin əsasının qoyulmasına və azərbaycanlı gənclərin həm bu məktəbdə, həm də SSRİ-nin digər hərbi təhsil müəssisələrində oxumalarına nail oldu və böyük bir yolun başlanğıcını qoydu. Bu illər ərzində yetişən azərbaycanlı hərbi kadrlar 1988-ci ildə Ermənistanın Azərbaycana qarşı ərazi iddialarının yenidən baş qaldırdığı bir vaxtda silaha sarılaraq Vətənin müdafiəsinə qalxdılar. Onlar müstəqil Azərbaycanın Silahlı Qüvvələrinin formalaşmasında və torpaqlarımızın müdafiəsində müstəsna rol oynadılar.

1993-cü ildə ulu öndərin ikinci dəfə Azərbaycan rəhbərliyinə gəlişi isə milli dövlətçiliyimizi təhlükədən xilas etdi. Həmin ilin iyununda Azərbaycan hakimiyyət böhranı ilə üz-üzə qalmışdı. Azərbaycanın müstəqilliyini istəməyən xarici güclərin dəstək verdiyi silahlı birləşmələr və onların müdafiəsinə qalxan bəzi siyasi qurumlar hakimiyyətin zəifliyindən istifadə edib ölkəni xaosa sürükləyirdilər. Belə bir çətin şəraitdə xalqın təkidi ilə yenidən hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyev antiazərbaycan qüvvələrin planlarını alt-üst edərək ölkəni böyük bir uçurumdan qorudu.

Ulu öndər müstəqil Azərbaycanın idarəçilik sükanı arxasına keçərək sabitliyin, sosial-iqtisadi inkişafın və tərəqqinin qarantına çevrildi. 1994-cü ilin oktyabr, 1995-ci ilin mart aylarında dövlət çevrilişinin qarşısı alındı, dövlətçiliyimiz təhlükədən xilas edildi.

Azərbaycanın ağır günlər yaşadığı bir vaxtda yenidən hakimiyyətə gələn və dövlət müstəqilliyimizin dayanıqlılığına nail olmaq üçün səylərini ilk növbədə ölkə daxilində siyasi sabitliyin bərqərar olmasına yönəldən Ulu öndər, paralel olaraq, strateji əhəmiyyət daşıyan bir sıra iqtisadi layihələrin gerçəkləşməsinə də öz töhfəsini verdi. Bu layihələrdən ən mötəbəri isə 1994-cü il sentyabrın 20-də Bakıda imzalanan, "Əsrin müqaviləsi" oldu. Ulu öndərin dəmir iradəsi, siyasi nüfuzu sayəsində nəhayət, 20-ci əsrin ən böyük neft müqaviləsi imzalandı və Azərbaycanın müstəqilliyinin qarantına çevrilən bir layihə gerçəkləşdi.

Azərbaycanın qarşısında uzun və maneəsiz inkişaf yolu açıldı. Bu inkişaf qısa zaman kəsiyində bütün istiqamətlərdə özü-

nü göstərdi. Azərbaycanın dünya iqtisadi sisteminə inteqrasiyasının və ölkənin enerji təhlükəsizliyinin möhkəm təməli qoyuldu. Azərbaycan MDB məkanında Qərbin iri neft şirkətləri ilə böyük miqyasda saziş imzalayan ilk dövlət olmaqla, Xəzər dənizində beynəlxalq əməkdaşlığın əsasını da yaratdı.

Bundan əlavə, Azərbaycan qazının qərb bazarına ixracının təmin olunması baxımından ulu öndərin şəxsi təşəbbüsü ilə Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəməri istismara verildi. Beləliklə, Azərbaycan həm neft, həm də təbii qaz satışı bazarında özünə xüsusi yer tutdu. Zaman keçdikcə dövlətimiz Avropanın enerji təhlükəsizliyində əsas rol oynamağa başladı. Bu isə Azərbaycanın söz sahibi olan bir dövlət kimi böyük nüfuz qazanması deməkdir. Beynəlxalq imicə, yüksək nüfuza malik dövlətimiz bu gün dünyanın aparıcı dövlətlərindən biri, regionun söz sahibi olan ölkələrindəndir.

Ümummilli liderin hakimiyyəti dövründə Azərbaycanda senzura ləğv edildi, azad mətbuatın inkişafı təmin olundu, xaricdə diaspor təşkilatları yaradıldı, informasiya blokadası yarıldı və Azərbaycanın haqq səsinin dünyaya çatdırılması prosesi başlandı.

Ümumiyyətlə, Azərbaycanın inkişaf tarixinin son 55 ilinə nəzər salsaq, gələcəyə istiqamətlənmiş, dayanıqlı inkişafı təmin edən və cəmiyyətin hər bir üzvünün rifahına xidmət göstərən müdrik və uzaqgörən siyasətin nəticələrini görərik. Bütün bunlar Ulu öndər Heydər Əliyevin Vətən üçün sonsuz xidmətləri hesabına başa gəlib. O, öncə vətənpərvər, ölkəsini sevən bir insan, sonra isə böyük dövlət xadimi idi. Təsadüfi deyil ki, 2001-ci il Dünya Azərbaycanlılarının Birinci Qurultayında Heydər Əliyevin söylədiyi tarixi ifadə kiçikdən–böyüyə qədər hər bir azərbaycanlının dilində əzbərə çevrilib: "Mən həmişə fəxr etmişəm və indi də fəxr edirəm ki, mən azərbaycanlıyam". Ölkəmizdə yaşlı və orta nəslin nümayəndələri də fəxr edirlər ki, Heydər Əliyev kimi dünya şöhrətli siyasət və dövlət xadiminin, çağdaş Azərbaycanın qurucusunun müsirləri olublar.

İstər Vətəndə, istərsə də qürbətdə yaşayan bütün dünya azərbaycanlıları da qürur duyurlar, fəxr edirlər ki, onların Azərbaycan kimi Vətəni, Heydər Əliyev kimi soydaşı, ümummilli lideri var. Biz hər birimiz onun əmanəti olan müstəqil, güclü, qüdrətli Azərbaycanın övladlarıyıq. Azərbaycanın təməli dahi şəxsiyyət tərəfindən qoyulan iqtisadi, siyasi, sosial və mədəni inkişaf xəttini bu gün Prezident İlham Əliyev uğurla davam etdirir. Uğurlu inkişaf modelinə uyğun olaraq, Azərbaycanın dünyanın qabaqcıl, aparıcı dövlətləri sırasında tutduğu mövqe hər il daha da möhkəmlənir.

Mədət MƏMMƏDOV,
Azərbaycan Jurnalistlərinin Həmrəyliyi Komitəsi İctimai Birliyinin sədri

YENİ TARİXİ DÖVRÜN İNKİŞAF HƏDƏFLƏRİ

Tarixinin ən qüdrətli Azərbaycanının ictimai-siyasi həyatında, daxili və xarici siyasətində tam yeni dövr başlayıb.

2003-cü ildən Ulu Öndər Heydər Əliyev yolunun uğurlu davamı ilə tarixi Zəfərinə, ərazi bütövlüyünün və suverenliyinin tam bərpasına qovuşan Azərbaycan indi daha böyük hədəflərə doğru inamla addımlayır.

Bu bir həqiqətdir ki, müasir Azərbaycan indi dünya miqyasında güclü ölkələr sırasındadır. Qüdrətli dövlətimiz həm beynəlxalq aləmdə, həm regionda, həm də daxili siyasət prioritetlərinin düzgün seçilməsində bir çox ölkə üçün nümunə sayılır, özünəməxsus inkişaf modelləri ilə tanınır.

Son 20 ilin mənzərəsi göstərir ki, möhtərəm Prezident cənab İlham Əliyevin müəyyənləşdirdiyi inkişaf konsepsiyası əsasında gedilən yol düzgün yoldur. Bunu xalqın mütləq əksəriyyətinin fevralın 7-də bütöv Azərbaycanda ilk dəfə keçirilən prezident seçkilərində yenidən cənab İlham Əliyevə verdiyi etimad mandatı bir daha təsdiqlədi.

Bütün dövrlərdə siyasətinin mərkəzində Azərbaycan vətəndaşı dayanan Prezident İlham Əliyev fevralın 14-də Milli Məclisdə təşkil olunmuş andiçmə mərasimində qarşıdakı 7 ildə dövlətimizin bütün istiqamətlər üzrə prioritetlərinin dəqiq müəyyən olunduğu konseptual xarakterli yol xəritəsini təqdim edərək əsas hədəfləri göstərdi.

Yeni hədəflər, vəzifələr, əsas prioritetlər

Hər bir seçki yeni dövrün başlanğıcı sayılır. Azərbaycan xalqı son 20 ildə inandığı, güvəndiyi, etibar etdiyi möhtərəm Prezident İlham Əliyevin yürütdüyü tam müstəqil siyasətin nəticələrini çox yaxşı görür və hər zaman onu düzgün qiymətləndirə bilir. Elə şanlı Zəfərimizi, qazandığımız bütün uğurları şərtləndirən əsas amil də məhz bu sarsılmaz birlikdir.

Daim xalqın firavan yaşaması, dövlətimizin nüfuzunun yüksəlməsi, Azərbaycanın daha da qüdrətlənməsi üçün yeni inkişaf hədəflərini müəyyənləşdirən cənab Prezidentimiz andiçmə mərasimində onları xalqa bir daha təqdim etdi.

Prezident bəyan etdi ki, Azərbaycan xalqının alnıaçıq, başı dik daxil olduğu yeni dövrün böyük nailiyyətləri olacaq. Çünki son illərin tarixi onu göstərir ki, qarşıya qoyulan bütün vəzifələr uğurla icra edilir.

Hazırda cəmiyyətdə hökm sürən çox müsbət ab-hava Azərbaycanı daha da gücləndirir. Güclü Azərbaycan isə hər zaman hədəfimiz olub. Cənab İlham Əliyevin söylədiyi kimi, əgər güclü Azərbaycan qurmasaydıq, əgər kimdənsə istər siyasi, istər iqtisadi sahədə asılı olmuş olsaydıq, heç vaxt ərazi bütövlüyümüzü bərpa edə bilməzdik. Məhz Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin sərkərdə qətiyyəti ilə bu gün Azərbaycan bayrağı ölkəmizin bütün ərazilərində dalğalanır. Xalqımızı mütəşəkkilləşdirən də məhz bu reallıqdır.

Qarşıda duran yeni vəzifələri müəyyənləşdirən dövlət başçımız dedi ki, ilk vəzifə Silahlı Qüvvələrimizin gücünə güc qatmaqdır.

Düzdür, İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra bu istiqamətdə çox böyük addımlar atılıb və bu gün Azərbaycan Ordusu 2020-ci ildəkindən daha güclüdür. Təkcə ötən ilin sentyabr ayında cəmi bir neçə saat davam edən antiterror tədbirləri bunun bariz nümunəsidir. Bu gün həmçinin Silahlı Qüvvələrimizin gələcək inkişafı ilə bağlı mühüm addımlar atılır, lazımi silah-sursat, texnika alınır, yeni silahlı birləşmələr yaradılır. Xüsusi Təyinatlı Qüvvələrin sayı bir neçə dəfə artırılıb, yeni yaradılmış Komando silahlı birləşmələrində hərbçilərin sayı minlərlə ölçülür və bu proses davam edir. 2024-cü ilin dövlət büdcəsində bu gün də ən böyük xərclərin hərbi xərclərin təşkil etməsi bunu təsdiqləyir.

Müzəffər Ali Baş Komandanımız bu gün elə bir ordu yaradıb ki, özünün də söylədiyi kimi, kimsə bizə sataşa və gələcəkdə də belə bir fikirdə ola bilməz. Ermənistanın nə qədər havadarları olsa da, hansısa qüvvə Azərbaycanı öz yolundan dayandıra bilməz. Çünki Azərbaycanın siyasəti beynəlxalq hüquqa əsaslanır. Azərbaycanla əsassız iddialarla şantaj dili ilə danışmaq onlara baha başa gələr və onu yəqin ki, hər kəs görür. Aprelin 5-də keçiriləcək ABŞ-Aİ-Ermənistan görüşündə qəbul ediləcək hər hansısa qərar yalnız Hayastanın ziyanına ola bilər. Çünki bu ölkə hər zamankı kimi alət rolunu oynadığını bununla bir daha sübut edər.

Qarşıda duran vəzifələrdən biri sərhədlərimizin daha da güclü qorunmasıdır. Bunu da qarşıya önəmli vəzifə kimi qoyan dövlətimizin başçısı vurğuladı ki, İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra Azərbaycan-İran sərhədinə qayıtdığımız, həm də Azərbaycan-Ermənistan şərti sərhədində yerləşdiyimiz üçün sərhəd infrastrukturunun qurulması xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Sərhədimiz elə güclü bağlı olmalıdır ki, onun üzərindən bir quş belə uça bilməsin. Prezidentin də söylədiyi kimi, sərhədlərimizin möhkəmliyi, keçilməzliyi, eyni zamanda bizi xarici risklərdən qoruyacaq. Çünki ölkə daxilində risklər yoxdur. Bütün mümkün olan potensial risklər ölkəmizin hüdudlarından kənarda yerləşir və formalaşır.

Məhz bu səbəbdən da möhtərəm Prezidentimiz təhlükəsizlik tədbirlərinin bundan sonra da görülməsini vacib vəzifə kimi qarşıya qoydu. Çünki təhlükəsizlik tədbirlərinin gücləndirilməsi və sərhədlərimizin möhkəmləndirilməsi nəticəsində həm fiziki, həm də ideoloji risklərdən özümüzü qorumalıyıq. Bunun səbəbi isə aydındır. Yeni dövrdə ideoloji risklər sərhəd tanımır. Ona görə burada əsas vəzifə gənc nəslin vətənpərvərlik ruhunda, milli ənənələr ruhunda tərbiyə olunmasıdır. Cənab İlham Əliyev bu məsələyə çox ciddi yanaşmanın vacibliyini vurğulayaraq əsas vəzifələrdən biri kimi qarşıya qoydu. Prezident qəti şəkildə bildirdi ki, gənc nəslin düzgün tərbiyə edilməsi gələcəyimizin təmini deməkdir. Elə bir gənc nəsil yetişdirilməlidir ki, onlar daim milli ənənələrə, milli-mənəvi dəyərlərə sadiq qalsınlar. Heç kim onların beyinlərini zəhərləmək istəyəndə uğura nail olmasın. Belə olan halda heç bir kənar qüvvə bizə qarşı hansısa bir məkrli plan həyata keçirə bilməz.

Dövlət başçısının bu fikirləri əlbəttə ki, müvafiq dövlət qurumlarının və vətəndaş cəmiyyəti institutlarının üzərinə düşən sosial və ictimai missiyanı tamlıqla və dolğun şəkildə, yeni çağırışları adekvat səviyyədə həyata keçirə bilmək üçün səfərbər olmağa vadar etməlidir.

Prezident həmçinin azərbaycançılıq ideologiyasının daha da gücləndirilməsini, iqtisadiyyatımızın inkişaf etdirilməsini, türk dünyası ilə müanasibətlərin daha da genişləndirilməsini vacib məsələlər hesab edərək vurğuladı ki, ən prioritet vəzifə isə Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun bərpa edilməsidir. Böyük qayıdış planına uyğun olaraq azad edilmiş torpaqlarda ilin sonuna qədər 5 şəhərə və 15 kəndə 20 min keçmiş məcburi köçkünü yerləşdirməkdir. Yüzdən çox şəhərin və kəndin baş planları hazırlanıb, təsdiqlənib. Bir çox şəhər və kəndlərdə artıq inşaat işləri başlayıb. Böyük qayıdış proqramının birinci mərhələsi 2026-cı ilin sonunda başa çatdırılacaq və o vaxt 140 min insan öz dədə-baba torpaqlarına qayıdacaq.

İqtisadi müstəqilliyin yaratdığı reallıq

Əlbəttə ki, bütün bunlara nail olmaq üçün ən prioritet məsələ iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafını təmin etməkdir.

Ümumiyyətlə, Azərbaycan iqtisadiyyatının son illərdəki yüksəlişi ölkənin hərtərəfli tərəqqisini təmin edib. İqtisadi müstəqillik siyasi müstəqilliyimizi daha da möhkəmləndirib. 20 ilin uğurlu statistik göstəriciləri bunu bir daha təsdiqləyir.

Möhtəşəm uğurları şərtləndirən iqtisadi imkanlarımız Qarabağ və Şərqi Zəngəzuru heç kimdən yardım almadan yenidən qurmağa zəmin yaradıb. Azərbaycanın iqtisadiyyatını düzgün əsaslar üzərində qurması hər bir çətinliyin, problemlərin aradan qaldırılmasında da sözünü deyir.

Təkcə bu ilin yanvar ayının sosial-iqtisadi göstəriciləri Azərbaycanın dayanıqlı iqtisadi inkişafı barədə aydın təsəvvür yaradır. Belə ki, bu ilin yanvar ayında ümumi daxili məhsul 5 faiz, qeyri-neft sektorunda isə 12 faizdən çox artıb. Müqayisə üçün qeyd edək ki, 2003-cü ildə ümumi daxili məhsulumuz 7 milyard dollar idisə, keçən ilin yekunlarına görə bu rəqəm 72 milyard dollardır. Bu, 20 ildə iqtisadiyyatımızın inkişafının əsas göstəricisidir. 2003-cü ildə valyuta ehtiyatlarımız 1,6 milyard dollar idisə, bu gün bu, artıq 68,5 milyard dollardır. Bu gün heç kimdən asılı olmayan Azərbaycan inamla, uğurla inkişaf edir, öz xarici siyasətini buna uyğun şəkildə aparır. Sosial sahədə görülmüş işlər də göz qabağındadır. 2003-cü ildə minimum əməkhaqqı 9 manat idisə, indi bu 345 manatdır. Minimum pensiya 2003-cü ildə 20 manat idisə, bu gün 280 manata çatıb. Orta pensiya 500 manatdan çoxdur. Orta əməkhaqqı 940 manatdır.

Ümumiyyətlə, yola saldığımız 2023-cü il xalqımız və ölkəmiz üçün uğurlu il olub. Bunu Azərbaycan Respublikasının Baş naziri Əli Əsədovun martın 15-də Milli Məclisdə Nazirlər Kabinetinin 2023-cü ildə fəaliyyətinə dair təqdim etdiyi hesabat da bir daha təsdiqlədi.

Prezident İlham Əliyevin müdrik rəhbərliyi ilə 2023-cü ildə də Azərbaycanda məqsədyönlü və genişmiqyaslı sosial-iqtisadi islahatların davam etdirildiyini, makroiqtisadi və maliyyə sabitliyinin təmin olunduğunu qeyd edən Baş nazir bildirdi ki, ötən il ölkəmiz üçün çox əlamətdar il kimi tarixə yazılıb. 2023-cü ili əhatə edən hesabat dövründə də Prezident İlham Əliyevin müdrik rəhbərliyi ilə aparılan məqsədyönlü və genişmiqyaslı sosial-iqtisadi islahatlar, həyata keçirilən kompleks tədbirlər nəticəsində ölkəmizdə makroiqtisadi və maliyyə sabitliyi təmin edilib.

Məhz cənab Prezidentin həyata keçirdiyi iqtisadi islahatların nəticəsidir ki, ötən il ölkədə 123 milyard manatlıq və ya 2022-ci illə müqayisədə real ifadədə 1,1 faiz çox ümumi daxili məhsul (ÜDM) istehsal olunub. Əhalinin hər nəfərinə düşən ÜDM isə 0,5 faiz artaraq 12,1 min manat (7,1 min ABŞ dolları) təşkil edib. ÜDM istehsalı 2022-ci illə müqayisədə neft-qaz sektorunda 1,7 faiz azaldığı halda, iqtisadiyyatın qeyri-neft-qaz sektorunda 3,7 faiz artıb. Qeyri-neft-qaz sənayesi 8 faiz çoxalıb. Xarici ticarət dövriyyəmiz təxminən 45 milyard ABŞ dollarına çatıb, müsbət ticarət saldosu 10,3 milyard dollar olub. Qeyri-neft ixracı 9,8 faiz artaraq 3,3 milyard dolları üstələyib.

2023-cü ildə ölkənin strateji valyuta ehtiyatları 17 faiz və ya 10 milyard ABŞ dolları artaraq 68,5 milyard dollar təşkil edib və xarici dövlət borcunu 10 dəfədən çox üstələyib. Ötən il dövlət büdcəsinin gəlirləri təxminən 35,6 milyard manat olub ki, bu da 2022-ci illə müqayisədə 4,9 milyard manat çoxdur. Xərcləri isə 36,5 milyard manat və ya 99,5 faiz səviyyəsində icra olunub ki, bu da 2022-ci illə müqayisədə 4,4 milyard manat çoxdur. 2023-cü ildə əldə olunmuş müsbət makroiqtisadi göstəricilərdən biri olan inflyasiya xarici və daxili amillərin, o cümlədən həyata keçirilən antiinflyasiya siyasətinin təsirindən azalıb. Hökumət tərəfindən həyata keçirilən antiinflyasiya tədbirləri, valyuta bazarında tarazlığın qorunması, məzənnə sabitliyinin idxal inflyasiyasına azaldıcı təsiri, qəbul edilmiş büdcə qaydasının parametrləri və monetar siyasət qərarları inflyasiya təzyiqlərini yumşaldıb.

2023-cü ildə əhalinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi məqsədilə dövlət büdcəsi xərclərinin 36 faizi və ya 13,1 milyard manatı sosialyönlü xərclərin maliyyələşdirilməsinə yönəldilib. Minimum əməkhaqları 15 faiz artırılaraq 300 manatdan 345 manata çatdırılıb. Dövlət büdcəsindən maliyyələşən bir sıra təşkilatlarda çalışan 700 min nəfər işçinin əməkhaqqı orta hesabla 15 faiz artırılıb. Həmçinin minimum pensiya məbləği 16,7 faiz, orta pensiya məbləği 17,3 faiz, yaşa görə pensiya məbləği isə 16,5 faiz artıb. Yaşayış minimumu və ehtiyac meyarının həddi bərabərləşib və müvafiq olaraq 246 manat müəyyən edilib.

Ölkənin müdafiə qabiliyyətinin və milli təhlükəsizliyinin daha da gücləndirilməsi məqsədilə 2023-cü ilin dövlət büdcəsindən müdafiə və milli təhlükəsizlik xərclərinə təqribən 5,9 milyard manat vəsait ayrılıb. Bu, 2022-ci illə müqayisədə 19,6 faiz çoxdur.

Səhiyyə xidmətlərinə çıxışın yaxşılaşdırılması məqsədilə əhalinin icbari tibbi sığortalanması üzrə dövlət büdcəsinin payına düşən vəsait 1 milyard 264 milyon manat təşkil edib.

Prioritet məsələlərdən biri də şəhid ailələri, müharibə əlillərinə və həssas təbəqədən olan digər şəxslərə dövlət tərəfindən göstərilən dəstək tədbirləridir. Prezident İlham Əliyevin və Birinci vitse-prezident Mehriban xanım Əliyevanın daim diqqət və qayğısı ilə postmüharibə dövründə şəhid ailələrinə, müharibə əlillərinə və həssas təbəqədən olan digər şəxslərə 6000 mənzil verilib, habelə müharibə əlillərinə 474 avtomobil təqdim edilib. Keçmiş qaçqın və məcburi köçkünlərin sosial müdafiəsinin təmin edilməsi məqsədlərinə 2023-cü ilin dövlət büdcəsindən 354 milyon manat vəsait yönəldilib. Hərbi qulluqçuların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi tədbirləri çər-

çivəsində hərbi qulluqçulara 473 ədəd tam təmirli mənzil alınıb.

2023-cü ildə təhsil sisteminin inkişafı üçün dövlət büdcəsində təhsil xərclərinə 4,4 milyard manat vəsait ayrılıb, 186 təhsil müəssisəsində əsaslı təmir və tikinti işləri aparılıb. Habelə ötən il Heydər Əliyev Fondu tərəfindən 17 ümumi təhsil müəssisəsi tikilib, 2-si əsaslı təmir olunub və 9-nun isə tikinti işləri davam etdirilir. Prezidentin 28 noyabr 2023-cü il tarixli sərəncamı ilə Xankəndi şəhərində Qarabağ Universiteti yaradılıb.

Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda quruculuq işləri

Ötən il qarşıda duran əsas vəzifələrdən biri də Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda quruculuq işlərinin davam etdirilməsi olub. Möhtərəm Prezidentin birbaşa iştirakı və rəhbərliyi ilə ötən il də işğaldan azad edilmiş ərazilərdə geniş quruculuq işləri aparılıb və ölkə iqtisadiyyatına reinteqrasiyası istiqamətində işlər sürətlə davam etdirilib.

Baş nazir Əli Əsədov vurğulayıb ki, Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramının icrası üçün 2022-2026-cı illərdə ümumilikdə təqribən 32 milyard manatdan çox vəsait tələb olunur. 2021-2023-cü illərin dövlət büdcəsindən bu məqsədlər üçün 12,1 milyard manat vəsait ayrılıb, o cümlədən 2023-cü ildə 5,6 milyard manat, 2024-cü ildə isə 4 milyard manat məbləğində vəsait ayrılması nəzərdə tutulur.

2023-cü ilin sonunadək işğaldan azad olunmuş ərazilərə ümumilikdə 1186 ailə (4691 nəfər keçmiş məcburi köçkün) köçürülüb. 2024-cü ilin sonunadək işğaldan azad olunmuş 25 yaşayış məntəqəsi üzrə ümumilikdə 5171 ailənin (20 min nəfərdən çox) köçürülməsi planlaşdırılır.

Bu gün Azərbaycan dövləti heç bir beynəlxalq maliyyə təşkilatından yardım almadan öz iqtisadi qüdrəti hesabına işğaldan azad edilmiş ərazilərdə bütün sosial infrastruktur obyektləri, yollar, tunellər və körpülər inşa edir. Elektrik təsərrüfatı yenidən qurulur, dəmir yolları çəkilir. 24 yaşayış məntəqəsində isə qaz xəttinin çəkilməsi həyata keçirilib. Azad edilmiş ərazilərdə 165 MVt gücündə 20 stansiya "Azərenerji" tərəfindən istismar edilməkdədir. İşğaldan azad olunan ərazilərdə "yaşıl enerji" potensialının yaradılması məqsədilə 122 MVt gücündə 17 ədəd su-elektrik stansiyası yenidən qurulub, tikilib və ya bərpa edilib, 73 MVt gücündə 9 ədəd SES-in tikintisi davam etdirilib.

Genişmiqyaslı layihələrin həyata keçirilməsi üçün işğaldan azad olunmuş ərazilərdə 2023-cü ildə Minatəmizləmə Agentliyi və minatəmizləmə əməliyyatlarına cəlb olunmuş dövlət və qeyri-dövlət qurumları tərəfindən ümumilikdə 53,1 min hektar ərazi minalardan təmizlənib. 2024-cü ildə isə 60 min hektar ərazinin minalardan təmizlənməsi planlaşdırılır.

"Yaşıl enerji" ixracı, Orta dəhlizə mühüm töhfə

Ötən il Azərbaycanın beynəlxalq enerji təhlükəsizliyində və nəqliyyat dəhlizlərinin inkişafında rolu daha da güclənib. Azərbaycan qazı ilə təchiz edilən ölkələrin sayı 8-ə çatıb.

Mart ayının əvvəlində Bakıda keçirilən "Cənub Qaz Dəhlizi" Məşvərət Şurası çərçivəsində nazirlərin 10-cu və "Yaşıl Enerji" Məşvərət Şurası çərçivəsində nazirlərin 2-ci iclası Azərbaycanın uğurlu enerji strate-

giyasından xəbər verir. Bu bir daha sübuta yetirir ki, "Cənub qaz dəhlizi" bütövlükdə region üçün uğur hekayəsidir və gələcəkdə ixrac coğrafiyamız Avropa istiqaməti üzrə daha da artacaq. Məşvərət Şurasında səsləndirilən fikirlərə əsasən deyə bilərik ki, yeni dövrdə artıq yeni çağırışlar var. Azərbaycanda "yaşıl enerji"yə keçid müşahidə olunur. Ümumiyyətlə, regionda alternativ mənbələrdən enerji istehsalına ən çox sərmayə yönəldən ölkələrdən biri olaraq Azərbaycanın qısa zamanda "yaşıl enerji" hasilatını artırması və ixracını təşkil etməsi gözlənilləndir. Azərbaycanla Avropa İttifaqı arasındakı anlaşmaya əsasən, 2026-cı ildən sonra ölkəmizdə istehsal edilən "yaşıl enerji" Gürcüstan, eləcə də Qara dəniz vasitəsilə Avropaya çatdırılacaq. Bu isə ondan xəbər verir ki, Azərbaycan Avropaya yalnız ənənəvi enerji resursları məhsulları ilə deyil, həm də innovativ "yaşıl enerji"si ilə daxil ola biləcək.

Eyni zamanda ölkəmiz böyük bərpaolunan külək və günəş enerjisi potensialına malikdir. Prezident İlham Əliyevin uğurlu enerji siyasəti nəticəsində bu istiqamətdə mühüm işlər görülür. Ölkədə, habelə Xəzər regionunda və MDB məkanında ən böyük günəş-elektrik stansiyası olan 230 MVt gücündə "Qaradağ" stansiyası istismara verilib.

2023-cü ildə Naxçıvanda 400 MVt gücündə günəş-elektrik stansiyasının tikintisi və elektrik enerjisinin Türkiyəyə ixracı üzrə əməkdaşlığa dair memorandum imzalanıb.

Azərbaycanın ərazisindən keçən beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinin ötürmə qabiliyyətinin artırılması və tranzit potensialının reallaşdırılması üçün kompleks tədbirlər həyata keçirilməkdədir. Zəngəzur dəhlizinin açılması istiqamətində atılan addımlar onu deməyə əsas verir ki, bu dəhlizin fəaliyyətə başlaması ilə Azərbaycan Orta dəhlizə çox mühüm töhfə vermiş olacaq.

2024-cü ildə qarşıda duran əsas vəzifələr və çağırışlar

Şanlı Zəfərimizdən sonra regionda yaranmış reallıqlar bütün planların yeni çağırışlar əsasında hazırlanmasını labüd edir.

Prezident İlham Əliyev hər zaman olduğu kimi, artıq 2024-cü il və ondan sonrakı dövrdə ölkənin əsas inkişaf istiqamətini və hədəflərini müəyyənləşdirəcək yol xəritəsini tərtib edib.

Baş nazir Əli Əsədov da Milli Məclisdəki çıxışının yekununda hökumətin 2024-cü il və gələcək illərdə qarşıda duran əsas vəzifələri və çağırışlarını açıqlayaraq bildirib ki, əsasən, müasir ordu quruculuğu prosesi, milli təhlükəsizlik potensialının artırılması, Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun bərpa edilməsi tədbirləri davam etdiriləcək.

Beləliklə, qarşıda duran hədəflərə gəlincə, ilk olaraq, 2026-cı ilədək 34500 ailənin (140 min nəfərin) doğma torpaqlarına qayıtması planlaşdırılır. Qarabağ və Şərqi Zəngəzur qeyri-neft iqtisadiyyatının inkişafında yeni drayverlərdən biri olacaq.

İqtisadi sahədə aparılacaq islahatlar çərçivəsində sağlam rəqabətə əsaslanan, şəffaf və sağlam biznesin inkişafı ilə bağlı zəruri addımlar atılacaq. Ölkədə pul və kapital bazarlarının inkişafının dəstəklənməsi, qiymətli kağızlar bazarında investisiyaların cəlbediciliyinin artırılması və ümumən investisiya aktivliyinin yüksəldilməsi, Azərbaycanın tranzit-logistika potensialının genişləndirilməsi istiqamətində zəruri işlər davam etdiriləcək. Büdcə xərclərinin səmərəliliyinin

qiymətləndirilməsi, Ortamüddətli Xərclər Çərçivəsinin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi və nəticə əsaslı büdcə mexanizminə keçidlə bağlı islahatlar sürətləndiriləcək.

Möhtərəm Prezidentin hökumət qarşısında qoyduğu hədəflərdən biri də 2030-cu ilin sonunadək Azərbaycanda 5 min meqavata yaxın bərpaolunan enerji istehsalına nail olmaqdır. Eləcə də ölkəmiz "Qara Dəniz Yaşıl Kabel" layihəsi ilə Avropaya "yaşıl enerji" ixrac edən vacib tərəfdaşlardan biri olmağı planlaşdırır. Məhz cənab Prezident tərəfindən aparılan məqsədyönlü və uğurlu "yaşıl enerji" siyasətinin nəticəsidir ki, COP29 beynəlxalq konfransı Bakıda keçiriləcək. Azərbaycandan dünyaya mühüm mesajlar veriləcək. Bütün bu vəzifələrə və hədəflərə nail olmaq üçün dayanıqlı və diversifikasiya olunmuş iqtisadiyyatın inkişafı təmin edilməlidir.

Bir sözlə, iqtisadi göstəricilər, mövcud potensial göstərir ki, son 20 ildə Azərbaycan kifayət qədər fərqli dövr keçib. Bu dövr Azərbaycan iqtisadiyyatının güclənməsi, qeyri-neft sektoru üçün imkanların genişlənməsi, eyni zamanda ölkəmizin Cənubi Qafqazda aparıcı iqtisadi gücə çevrilməsi anlamına gəlir. Bütün bunlar Azərbaycanda yeni hədəflərin formalaşmasına gətirib çıxarıb, son 20 il isə dövlətimizin başçısı tərəfindən müəyyənləşdirilmiş hədəflərə nail olunmasına imkan yaradıb. Həm iqtisadi, həm siyasi, həm də ərazi bütövlüyümüzün və suverenliyimizin tam bərpası mümkün olub.

Yeni dövrümüzün hədəfləri Azərbaycan iqtisadiyyatı üçün vacib imkanlar deməkdir. Yeni hədəflər kontekstində Azərbaycan iqtisadiyyatında islahatların dərinləşməsi, o cümlədən bu sahədə addımların atılması, rəqabətin gücləndirilməsi kimi strateji tədbirləri müşahidə edəcəyik. Bu isə Azərbaycanda yeni dövr, yeni iqtisadi inkişaf deməkdir.

Bu fakt inkaredilməzdir ki, Prezident İlham Əliyev 2003-cü ildən məlum hədəfləri qarşıya qoyub – iqtisadi tərəqqi yalnız rəqəmlərdə deyil, insanların gündəlik həyatında da öz əksini tapmalıdır. Ümumiləşdirilmiş şəkildə qeyd etsək, güclü iqtisadiyyat, güclü ordu, daxili sabitlik, xalq-iqtidar birliyi dövlətimizin siyasətinin əsas amilləridir.

Müasir inkişafın Azərbaycan modelini yaratmış Prezident İlham Əliyevin yenilməz siyasi iradəsi, müdrik rəhbərliyi ilə ölkəmiz bundan sonra da inamla, uğurla inkişaf edəcək və qarşıya çıxan bütün çağırışların, vəzifələrin öhdəsindən layiqincə gələcək.

Sonda onu da vurğulamaq yerinə düşər ki, bu gün Zəfər yolumuzun başlanğıcı hesab edilən Aprel döyüşlərindən 8 il ötür. Azərbaycan xalqının döyüş əzminin güclənməsində, düşmənə qarşı mübarizədə həmrəylik nümayiş etdirməsində mühüm rol oynayan tarixi hadisələrdən biri də 2016-cı ilin şanlı Aprel döyüşləridir. Aprel döyüşlərinin əhəmiyyəti çox böyükdür. Məhz bu döyüşlərdən sonra Ali Baş Komandanın rəhbərliyi ilə şəhadəti şərəf sayan Azərbaycan xalqının və rəşadətli ordumuzun vəhdəti nəticəsində 44 günlük Vətən müharibəsində torpaqlarımız işğaldan azad edildi və Müzəffər Ali Baş Komandanımızın Xankəndidə dalğalandırdığı bayrağın kölgəsi bütöv Azərbaycanın üzərinə düşür.

Səttar MÖHBALIYEV,
Milli Məclisin deputatı,
Azərbaycan Həmkarlar İttifaqları
Konfederasiyasının sədri

AZƏRBAYCAN XALQININ BÖYÜK OĞLU

Heydər Əliyev böyüklüyün, müdrikliyin, öz xalqına dönməz sədaqətin rəmzidir. Ulu öndərin həyat və fəaliyyəti Azərbaycan tarixində unudulmaz iz qoyub, onu müasir firavan dövlətə çevirib. Heydər Əliyev təkcə siyasətçi deyildi, o, həm də xalqın liderliyinə milyonların heyran olduğu mənəvi atası idi.

Sadə bir ailədə dünyaya göz açan Heydər Əliyev hələ kiçik yaşlarından diqqətəlayiq liderlik və ziyalılıq keyfiyyətləri nümayiş etdirib. Sarsılmaz iradəsi və öyrənmək həvəsi sayəsində, o, təhsil alıb və karyera nərdivanlarını sürətlə qalxıb. Onun hakimiyyət zirvələrinə gedən yolu sınaqlarla dolu olsa da, hər addımı xalqının rifahına xidmət edib.

Heydər Əliyev əsl dövlət xadimi kimi misilsiz müdrikliyə, strateji təfəkkürə malik idi. O, ölkəsinin dərin ehtiyaclarını duyur və onları təmin etmək üçün düzgün yollar tapmağı bacarırdı. Ulu öndərin rəhbərliyi ilə Azərbaycan siyasi qeyri-sabitlikdən iqtisadi tərəqqiyə doğru irəliləyərək, öz inkişafında nəhəng sıçrayış etmişdir. Onun gələcəyə baxışı həmişə hər bir vətəndaşın rifahı və ləyaqəti üçün qayğı ilə dolu idi.

Heydər Əliyev həmişə öz xalqına sədaqətlə xidmət etmişdir. Onun həyatı Vətənə qeyd-şərtsiz xidmət nümunəsi idi. O, Azərbaycan tarixinin ən çətin anlarında ağır bir məsuliyyət yükünü üzərinə götürərək dövlət başçısı oldu. Ulu öndərin ölkəsinə, xalqına məhəbbəti hədd-hüdud tanımır, cəsarəti və qətiyyəti Azərbaycanın dirçəlişinin açarı idi.

Heydər Əliyev inanılmaz xarizmaya malik şəxsiyyət idi və insanları böyük nailiyyətlərə ruhlandırmağı bilirdi O, insanları necə birləşdirməyi, onları böyük məqsədə çatmaq üçün səfərbər etməyi bacarırdı. O, xalqı üçün əsl tərbiyəçi və müəllim idi.

***

Heydər Əliyevin ən böyük əsəri güclü, müstəqil və çiçəklənən müasir Azərbaycandır. Dövlətin inkişafına onun verdiyi töhfəni qiymətləndirmək çətindir. İqtisadiyyatın bərpası, siyasi sistemin sabitliyi, beynəlxalq mövqelərin möhkəmlənməsi – bütün bunlar onun yorulmaz fəaliyyəti və parlaq rəhbərliyi sayəsində mümkün olmuşdur. Heydər Əliyev təkcə maddi nailiyyətlər deyil, həm də azərbaycanlıların gələcək nəsillərini ruhlandıracaq əbədi dəyərlər qoyub getmişdir.

Adı Azərbaycan tarixinə qızıl hərflərlə əbədi yazılmış Ulu öndərin həyat və fəaliyyəti sarsılmaz iradə, müdriklik və Vətənə sonsuz məhəbbət nümunəsidir. O, milli qürur və ümid rəmzi, öz ölkəsinə və xalqına xidmət etməyə çalışan hər kəs üçün əbədi ilham mənbəyi idi və belə də qalır.

***

1991-ci ildə Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra ölkədə hakimiyyət

böhranı, dövlətin idarə olunması uğrunda ayrı-ayrı şəxslər və qruplar arasında mübarizə gedir və bu, ictimai həyatın bütün sahələrində təhlükəli xaos yaradırdı.

Xalq səfil vəziyyətinə düşmüşdü, sosial gərginlik artırdı. Nəticədə 1993-cü ilin yayında real vətəndaş müharibəsi təhlükəsi yarandı. Suverenliyinin ilk illərində ölkə müstəqil inkişaf yoluna qədəm qoya bilmədi. Üstəlik, atılan bütün addımlar yeni problemlər yaradırdı və bunlar suverenliyin itirilməsinə gətirib çıxara bilərdi. O zaman ölkədəki çaşqınlığı və Ermənistanın elan etmədiyi müharibəni dayandırmaq, qaçqınlarla bağlı problemi tez həll etmək, respublikanın həyatını normal məcraya yönəltmək lazım idi. Belə bir çətin dövrdə uzun illər öz müstəqilliyi uğrunda mübarizə aparan xalqın ziyalıları millətin xilası üçün məsuliyyəti öz üzərinə götürməyi Heydər Əliyevdən israrla xahiş etdilər.

Ulu öndər Azərbaycan dövlətinin və doğma xalqının bu halına biganə qala bilməzdi. O, xalqın dəvətini qəbul edərək, iyunun 9-da Bakıya gəldi və ayın 15-də Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin Sədri seçildi.

1993-cü il oktyabrın 3-də isə Heydər Əliyev ölkə Prezidenti seçilərək, öz ölkəsinin inkişafının siyasi kursunu dəqiq müəyyənləşdirdi, Azərbaycanı düşmüş olduğu dərin böhrandan, çətinliklə də olsa, xilas etdi.

Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycanın rəhbəri kimi öz zəngin təcrübəsi və səriştəli fəaliyyəti ilə çox qısa müddətdə ölkədə sosial gərginliyi aradan qaldırıb, vətəndaş müharibəsinin qarşısını almaqla yanaşı, müstəqil və güclü dövlət quruculuğu prosesinə start verə bildi.

Amma bu illər Azərbaycan üçün ciddi sınaqlar dövrü idi. Qazanılmış müstəqilliyi qoruyub saxlamaq mümkün olacaqdımı? Zaman göstərdi ki, Azərbaycan xalqının milli ruhu hələ sönməyib, onun layiqli lideri, böyük dövlət xadimi olduğu üçün istənilən çətinliyə qalib gələ bilər. Yeri gəlmişkən deyim ki, bütün bu məqamlar mənim 2023-cü ildə Ukraynada nəşr olunan "Отец Нации" ("Millət atası") monoqrafiyamda geniş şəkildə öz əksini tapıb.

Hər bir dövlətin formalaşmasında görkəmli şəxsiyyətlər böyük rol oynayırlar. Lider cəmiyyəti və dövləti irəli aparmaq üçün daim zirvədə olmalı, bütün imkanlarını toplamağı, ondan düzgün istifadə etməyi bacarmalıdır. Azərbaycan xalqı zəngin tarixə, mədəniyyətə, adət-ənənələrinə sahib olan böyük xalqdır. Amma tarixi proseslər elə getdi ki, son bir neçə əsrdə öz müstəqilliyi uğrunda mübarizə aparan Azərbaycan xalqı keçən əsrin əvvəllərində öz suveren dövlətini yaratsa da onu cəmi 23 ay qoruyub saxlaya bildi. Əsrin sonlarında xalq özünün dövlət müstəqilliyini yenidən bərpa etsə də, hakimiyyət uğrunda mübarizələr nəticəsində suverenliyini yenidən itirmək təhlükəsi ilə qarşılaşdı. Yalnız Heydər Əliyev siyasi hakimiyyətə gəldikdən sonra Azərbaycanda vəziyyət əsaslı şəkildə dəyişdi.

Doxsanıncı ilin ortalarında ölkədə dövlət çevrilişnə bir neçə dəfə cəhd edildi. Heydər Əliyevin məharətli fəaliyyəti ilə bunların qarşısı alındı və ölkədə yeni

Əsas qanunun qəbulu ilə konstitusiya quruluşuna qarşı mübarizə qəti şəkildə dayandırıldı. Ölkədə ictimai təhlükəsizlik və sabitlik bərpa olundu.

Heydər Əliyevin fəaliyyəti təkcə yığılıb qalmış problemlərin həllinə deyil, eyni zamanda, ölkənin gələcək inkişafına və dövlətçiliyinin möhkəmlənməsinə yönəlmişdi. Qarşıda, ölkənin siyasi çaşqınlıq vəziyyətindən çıxarılması və dövlətçiliyin əsaslarının bərpası məsələsi dururdu. Eyni zamanda, işsizliyin azaldılması və dövlətin gələcək taleyi üçün ictimai məsuliyyətin formalaşdırılması üçün əsaslı tədbirlər görülməli idi. Heydər Əliyev bütün bu məsələləri öz nəzarətində saxlayır və həll edirdi.

1993-2003-cü illər müxtəlif təhdid və təhlükələrlə müşayiət olundu, gənc respublikaya təzyiqlər həddən artıq böyük idi. Lakin Heydər Əliyevin siyasi nüfuzu və vaxtında qəbul etdiyi düzgün qərarlar Azərbaycanı bu xətalardan sovuşdura bildi. On il ərzində Azərbaycan genişmiqyaslı iqtisadi islahatlar, ölkənin siyasi sisteminin və ictimai münasibətlərin humanistləşdirilməsi ilə paralel olaraq dövlətçiliyin qurulması, demokratik keçid yolu keçmişdir.

Azərbaycan Silahlı Qüvvələri 1994-cü ilin əvvəllərində işğal olunmuş ərazimizin bir hissəsini Ümummilli liderin məharətli rəhbərliyi ilə düşmən tapdağından azad etdi. Lakin ordu quruculuğunu yaxşılaşdırmaq üçün vaxt lazım idi. 1994-cü il mayın 12-də cəbhədə atəşkəs əldə edildi. O zaman Heydər Əliyevin taktikasını lakonik formada belə ifadə etmək olardı: "Müharibədə qalib gəlmək üçün kifayət qədər güclü və ondan qaçmaq üçün müdrik olmaq lazımdır".

Heydər Əliyev Azərbaycanın rəhbəri kimi öz səriştəli fəaliyyəti ilə çox qısa müddətdə ölkədə sosial gərginliyi aradan qaldırıb, vətəndaş müharibəsinin qarşısını almaqla yanaşı, müstəqil və güclü dövlət quruculuğu prosesinə start verə bildi.

Ölkədə ictimai-siyasi həyatın sabitləşməsi, demokratik ənənələrin və təsisatların yaradılması və təkmilləşdirilməsi ardıcıl şəkildə baş verdi. Dövlət aparatı gücləndirildi, səmərəli dövlət idarəetmə institutları formalaşdırıldı. Qarabağ cəbhəsində atəşkəs rejimi şəraitində iqtisadi inkişafın əsas prioritetləri tərtib edildi, 1994-cü ildən başlayaraq müstəqil dövlətin neft strategiyası yaradıldı. Bunun əsası "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanması ilə qoyuldu. Azərbaycanın regional logistika mərkəzi kimi rolu Böyük İpək Yolu layihəsində fəal iştirakı ilə dəyişdi. Bundan əlavə, həyata keçirilən xarici siyasət modeli formalaşdırıldı, müasir ordu yaradıldı.

Yeri gəlmişkən bir fikrimi də demək istəyirəm. Əgər Heydər Əliyev sağ olsaydı, bugünkü Ukrayna böhranının həllində Kiyev şəhərinin fəxri vətəndaşı kimi, o, böyük bir vasitəçi missiyasını öz üzərinə götürərdi. Axı, hərbi əməliyyatların və açıq şəkildə vətəndaş qarşıdurmasının getdiyi bir ölkəni idarə etmək çox çətindir.

***

Ümummilli lider siyasi kursun davamlılığının möhkəm əsasını qoydu. Onun

dövlət quruculuğu və iqtisadi dirçəliş sahəsində intensiv fəaliyyəti nəticəsində ulu öndərin siyasi kursunun layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyevin və Birinci vitse-prezident, Heydər Əliyev Fondunun rəhbəri Mehriban xanım Əliyevanın rəhbərliyi ilə Azərbaycan dünyanın sürətlə inkişaf edən ölkələrindən birinə çevrilib.

Siyasi liderlər xalqların və dövlətlərin taleyinin formalaşmasında əsas rol oynayırlar. Onlar sosial dəyişikliklərin memarı, milli maraqların keşikçiləri və xalq iradəsinin ilhamvericiləridir. Siyasi lider olmaq təkcə imtiyaz deyil, həm də insandan müdriklik, qətiyyət və öz işinə sonsuz sədaqət və fədakarlıq tələb edən böyük məsuliyyətdir.

Ulu öndər hesab edirdi ki, siyasi lider öz ölkəsinin tarixini, mədəniyyətini, iqtisadiyyatını dərindən bilməlidir. Liderin müdrikliyi uzunmüddətli inkişafa və çiçəklənməyə töhfə verən əsaslandırılmış qərarlar qəbul etmək bacarığında təzahür edir. Keçmişi təhlil etməyi və gələcəyi proqnozlaşdırmağı bilən lider xalqını çətinliklərdən və sınaqlardan qurtara bilər. Əsl lideri adi siyasətçidən fərqləndirən əsas cəhət onun vətəninə və xalqına olan sonsuz sədaqətidir. Belə lider xalqının rifahı üçün öz maraqlarını qurban verməyə də hazırdır.

Liderliyin ən vacib cəhətlərindən biri başqalarını ruhlandırmaq bacarığıdır. Siyasi lider xarizmatik olmalıdır ki, insanları dəyişikliklərin zəruriliyinə inandırsın və onları birgə işləməyə səfərbər edə bilsin. Güclü lider insanları ümumi məqsəd ətrafında birləşdirməyi, onlara inam aşılamağı və çətin anlarda dəstək verməyi bacarmalıdır. Ulu öndər milyonlarla insandan vahid bir millət yaratdı.

***

15 İyun Azərbaycan tarixinə Milli Qurtuluş Günü kimi daxil olub və bu, ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasi hakimiyyətə gəlişi ilə bağlıdır.

Bu gün Azərbaycan bir çox beynəlxalq birlik və təşkilatların üzvüdür. Heydər Əliyev siyasətinin layiqli davamçısı olan İlham Əliyev dünya siyasətinə bələdliyi, qətiyyəti, xarizması bütün beynəlxalq və mötəbər tədbirlərdə parlaq çıxışları, verdiyi vədləri yerinə yetirməsi ilə böyük nüfuz qazanıb. Azərbaycan xalqı cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi altında 200 illik erməni işğalına son qoyub, Cənubi Qafqazda yeni reallıqlar yaranıb. Bu, Azərbaycan xalqında, dünyanın müxtəlif guşələrində yaşayan bütün azərbaycanlılarda haqlı fəxarət və qürur hissi yaradır. Bütün bu uğurlarımızın bünövrəsi 31 il bundan əvvəl – iyunun 15-də qoyulmuşdur. Bayramımız mübarək olsun!

Arif QULİYEV,
Kiyev Əqli Mülkiyyət və Hüquq Universitetinin professoru, hüquq elmləri doktoru, Universitetin elmi şurasının üzvü, Ukrayna Ali Təhsil Milli Elmlər Akademiyasının akademiki;
Kamil ƏLİYEV,
Bakı şəhər Səbail rayon Ağsaqqallar Şurasının üzvü, hüquqşünas.

MİLLİ ŞÜURUN DİRÇƏLDİLMƏSİ, XALQIN ÖZÜNƏ QAYIDIŞ TARİXİ

Hər bir xalqın tarixində, taleyində Lider faktorunun müstəsna əhəmiyyəti var. Milli Liderlə bağlı tarixi günlər də daşıdığı məna yükü ilə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu səbəbdən 14 iyul 1969-cu il – Azərbaycan tarixinə sıradan bir təqvim günü deyil, müstəqilliyə gedən yolun, inkişafın, intibahın və yüksəlişin başlanğıcı, xalqın özünə qayıdış tarixi kimi düşüb. Ulu Öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin (KP) 1969-cu il 14 iyul plenumunda respublika siyasətinə cavabdeh seçilməsindən düz 55 il ötür. Bəs bu gün özünün ən güclü və möhtəşəm dövrünü yaşayan bir xalq üçün 14 iyul tarixinin, bütövlükdə Ümummilli Liderin Azərbaycana ilk dəfə rəhbərlik etdiyi 13 illik mərhələnin – 1969-1982-ci illərin xüsusi əhəmiyyəti nədir? Bu dövr xalqımıza nə verdi? Ümummilli Liderin sovet dövründə 13 illik fəaliyyəti olmasaydı, indiki Azərbaycan necə görünərdi? Yəqin ki, bu barədə çoxumuz düşünmüşük.

Xilaskarlıq missiyası: milli şüurun dirçəldilməsi, soykökə qayıdışın başlanğıcı

Ulu Öndərin dövlət xadimi kimi formalaşmasında ötən əsrin 50-60-cı illəri həlledici rol oynayıb. Məhz bu illərdə vəzifə pillələrində yüksəlişi ona imkan verirdi ki, sovet dövlətçiliyinin mahiyyətinə dərindən bələd olsun. Çoxsaylı repressiyalardan, II Dünya müharibəsindən çıxmış sovetlərin çekist sistemindən hakimiyyət birinciliyinə gəlmək, Nərimanov və Bağırovun acı taleyindən sonra 1969-cu ildə Azərbaycana rəhbərlik etmək çox çətin bir missiya idi. Onu da xüsusi vurğalayaq ki, çarizm, cümhuriyyət və sovet dövrü liderlərinin heç biri onun qədər yüksələ, uzun illər zirvədə qala və ikinci dəfə hakimiyyətə qayıda bilmədilər. Həmin illərdə milli kadrlar heç nəyi həll edə bilmirdi, dövlət təhlükəsizliyi orqanlarında isə vəziyyət, sadəcə olaraq, milli mənafelər baxımından faciəli idi. Həmin dövrdə Ulu Öndər Heydər Əliyev müəyyən taktiki addımlarla mənsub olduğu xalq üçün strateji planları həyata keçirməyə çalışdı. Bunlardan birincisi isə xalqı özünə tanıtdırmaq, onun etnokulturoloji həyatını bərpa etmək idi. Dahi şəxsiyyət həmin dövrdə bütün ideoloji-siyasi maneələrə sinə gərərək Azərbaycan xalqının milli inkişaf konsepsiyasını irəli sürdü, ictimai şüurdakı qorxunu aradan qaldırdı, cəmiyyəti bütün sahələr üzrə gələcək mənəvi və iqtisadi yüksəlişlərə ruhlandırdı. Hər bir Azərbaycan vətəndaşına belə bir inam aşılandı ki, bu xalq nə vaxtsa öz azadlığına qovuşacaq. Ümummilli Liderimiz Azərbaycan xalqının şüurunda məhz bu inqilabi dəyişikliyi yaratdı.

Heydər Əliyevin 1969-cu ilin iyulunda təhvil aldığı Azərbaycanın elitası kosmopolit və daha çox rusdilli idi. Paytaxt Bakı elitanın formalaması baxımından milli xüsusiyyətlərdən getdikcə uzaqlaşırdı. Ulu Öndər ilk növbədə sosial-iqtisadi alətlərin

köməyi ilə çox qısa bir müddətdə bu prosesin axarını dəyişməyə nail oldu. Ondan öncə elitanın formalaşması prosesi əsasən imperiya mərkəzinə bağlı klientalist bir mühitdə baş verirdi. Belə bir mühitdə millət öz elitasını formalaşdıra bilmir, çünki "sosial lift"lər çalışmırdı. Belə olduğu halda millətin ən layiqli övladları "mədəni surətdə" siyasi idarəetmədən kənarda saxlanılır, rus, erməni və sair qeyri-azərbaycanlı mənşəli elitanı qoruyub saxlayırdı.

Ümummilli Lider yaxşı başa düşürdü ki, hər bir xalqın milli-mənəvi irsini, mental-əxlaqi dəyərlərini qoruyub saxlamaq, genetik yaddaşını, tarixi kimliyini, özünəməxsusluğunu gələcək nəsillərə ötürmək çətin missiyadır, lakin həmin xalqın mövcudluğu və gələcəyi üçün mühüm şərtdir. Heydər Əliyev Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin süqutundan sonra siyasi reallıqdan çıxıb ideya formasında azərbaycanlıların istiqlal duyğularında qığılcım kimi közərən milli dövlətçilik düşüncəsini – XX əsrin 70-ci illərinin əvvəllərindən başlayaraq əsrin sonlarına doğru – müstəqil Azərbaycan dövləti kimi əzəmətli reallığa qovuşdurdu.

Beləliklə, 1969-cu il iyulun 14-də Ümummilli Lider Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbər seçilməsi - təqribən on üç illik dövr xalqımızın tarixinə həm də milli özünüdərkin, soykökə qayıdışın başlanğıc dövrü kimi yazıldı. Bu həm də bir liderin milləti getdikcə assimilyasiya olunmaq təhlükəsindən xilas etməsi demək idi. O, milli siyasət həyata keçirməklə sovet liderlərinə məxsus stereotipləri dağıtdı. Zəkası, vətənpərvərliyi və təşəbbüskarlığı ilə respublikamıza düşmən münasibət bəsləyən qüvvələrin cəhdlərinin qarşısını aldı, tərəqqinin sosial-iqtisadi bazasını yaratmaqla yanaşı, siyasi-ideoloji əhəmiyyətə malik olan mühüm işlər gördü. Ulu Öndərin bu xilaskarlıq missiyası ilə bağlı Prezident İlham Əliyev bu sözləri qeyd etmişdir: "Azərbaycan xalqı öz xilasını, öz gələcəyini ancaq Heydər Əliyevdə görürdü və bu münasibətin, bu fikirlərin, əlbəttə ki, çox böyük əsasları vardı. Çünki 1970-ci illərdə və 1980-ci illərin əvvəllərində Azərbaycanda yaşanan inkişaf Heydər Əliyevin adı ilə bağlı olmuşdur. Azərbaycan üçün həlledici anlarda məhz onun qətiyyəti, onun sözü həlledici rol oynamışdır".

Aqrar əyalətdən inkişaf etmiş sənaye respublikasına doğru

Sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycan zəngin potensiala malik olsa da, SSRİ büdcəsini külli miqdarda vəsaitlə təmin etsə də, zəif aqrar respublika, xam neft istehsalçısı kimi tanınır, bir sıra sosial-iqtisadi göstəricilərə görə digər respublikalardan geri qalırdı. Yaranmış vəziyyət əsaslı dönüş, ciddi islahatlar tələb edirdi. Ulu Öndər məhz bu istiqamətdə fundamental strateji tədbirlər görməklə davamlı və nizamlı inkişafı təmin etməyi bacardı. Bu dövrdə sənayeləşmə iqtisadi siyasətin əsas istiqamətlərindən biri kimi müəyyənləşdirildi. Sənaye müəssisələrinin tikilib istifadəyə verilməsi və digər işlər sayəsində bu sahədə mühüm irəliləyiş qeydə alındı. Azərbaycanın qısa müddətdə ittifaq səviyyəsində sənaye istehsalının artım sürətinə görə ilk yerdə qərarlaşması təsadüfi deyildi.

Bu, eyni zamanda aqrar sektorda da canlanmaya və inkişaf meyillərinə zəmin yaratdı. Kənd təsərrüfatı sənaye təməli üzərində inkişaf etdirildi və istehsal olunan məhsulların orta illik həcmi davamlı olaraq artırıldı.

Eyni zamanda neft sənayesinin inkişafına diqqət artırıldı. Neft hasilatının artırılmasını təmin etməklə, ehtiyatlardan səmərəli istifadə sayəsində bu sahədə sabit və davamlı inkişafa nail olundu.

1969-1985-ci illərdə Azərbaycanda 213 yeni iri sənaye müəssisəsi istismara veridi, dünyanın 65 ölkəsinə 350 adda məhsul ixrac olundu. Həmin illər ərzində Azərbaycanın milli gəlirinin ümumi həcmi 2,5 dəfə artdı. Respublikada adambaşına düşən ümumdaxili məhsul istehsalının 2,5, sənaye istehsalının 3, kənd təsərrüfatı məhsullarının 2 dəfə artımına nail olundu.

Həmin illərdə Azərbaycan nəhəng tikinti-quruculuq meydanını xatırladırdı. Görülən işlər nəticəsində Bakının və respublika rayonlarının siması yeniləndi. Yaşayış binalarının, mehmanxanaların, məktəblərin, mədəniyyət saraylarının tikilməsi, iqtisadiyyatımızın nüvəsini təşkil edən fabriklərin, zavodların, nəhəng sənaye obyektlərinin, iri istehsal komplekslərinin, su anbarlarının, müasir yol infrastrukturunun yaradılması sosial-iqtisadi inkişafa yeni təkan və töhfə verdi. Respublikanın paytaxtı Bakı yeni mikrorayonlar, park və xiyabanlar, küçə və meydanlar hesabına böyüyərək gözəlləşdi. "Gülüstan" və "Respublika" sarayları, Prezident sarayı və Milli Məclisin binası, "Moskva", "Azərbaycan", "Abşeron" mehmanxanaları, Əl oyunları sarayı və Olimpiya İdman Kompleksi, metro stansiyaları və digərləri həmin dövrdə tikilmiş, N.Nərimanova, C.Cabbarlıya, Nəsimiyə, H.Cavidə və digər görkəmli həmvətənlərimizə abidələr qoyuldu, onlarla ədəbiyyat və incəsənət xadiminə, sənətkara fəxri adlar, dövlət mükafatları verildi.

1983-cü ildə Bakı-Qroznı neft kəmərinin, 1985-ci ildə Dərin Dəniz Özülləri Zavodunun, Bakıda "Ulduz" Elektrik Cihazqayırma, Sumqayıtda Məişət Kompressorları zavodlarının, 1981-1984-cü illərdə Şəmkir Su-Elektrik Stansiyasının və digər sənaye obyektlərinin tikilib istifadəyə verilməsi sürətlə inkişaf edən Azərbaycanda əhalinin rifahının yaxşılaşmasına ciddi təsir göstərdi. Bakıda, Naxçıvanda, Gəncədə, Mingəçevirdə, Lənkəranda, Xankəndidə bir-birinin ardınca elektronika, elektrotexnika, radiotexnika, cihazqayırma, dəzgahqayırma zavod və müəssisələri tikilib istifadəyə verildi.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərliyi sayəsində digər ittifaq ölkələrindən fərqli olaraq, SSRİ məkanında iki respublika – Rusiya Federasiyası və Azərbaycan dotasiya olmadan yaşayırdı. Beləliklə, iqtisadi bazanın gücləndirilməsi digər sahələrdə də inkişaf üçün etibarlı zəmin, əlverişli şərait formalaşdırdı.

Milli kadrların hazırlanması və elmi-mədəni elitanın formalaşdırılması

1969-1982-ci illərdə müstəqil dövlətçiliyimiz üçün həyati əhəmiyyət kəsb edən

milli kadrların hazırlanması istiqamətində mühüm baza rolunu oynayan elmin, təhsilin inkişafına da xüsusi diqqət yetirilirdi. Təsadüfi deyil ki, həmin illər həm də Azərbaycanda elm və təhsilin inkişaf dövrü kimi xatırlanır. Təhsil sektorunda ardıcıl və davamlı islahatlar həyata keçirildi. İlk növbədə təhsil sektorunun maddi-texniki bazası yaxşılaşdırıldı. Xüsusi intellektual təbəqənin formalaşdırılması istiqamətində normativ baza yaradıldı və buna müvafiq olaraq praktik müstəvidə əhəmiyyətli tədbirlər görüldü.

Ümummilli Liderin Azərbaycan təhsilinin inkişafındakı müstəsna xidmətlərindən biri də bu idi ki, Azərbaycandan kənarda, keçmiş SSRİ-nin 50-dən artıq böyük şəhərinin 170-dən çox ən məşhur ali məktəbində respublikamızın xalq təsərrüfatı, elm, təhsil və mədəniyyətinin 80-dən artıq sahəsini əhatə edən 250-dən çox ixtisas üzrə 15 mindən artıq azərbaycanlının yüksəkixtisaslı mütəxəssis kimi hazırlanması həyata keçirilmişdir. Onların əksəriyyəti bu gün müstəqil Azərbaycanın iqtisadiyyatının, elminin, təhsilinin inkişafında, dövlətçiliyinin möhkəmləndirilməsində fəal iştirak edirlər.

Ulu Öndər azərbaycanlı gənclərin Rusiyanın nüfuzlu universitetlərində təhsil almaları üçün əlavə yerlər ayrılmasına nail olurdu və sovet dövründə bu ölkənin ali məktəblərində təhsil alan gənclərimizin sayı artırdı. Əgər 1969-1970-ci tədris ilində təhsil almaq üçün

47 gənc göndərilmişdisə, 1975-ci ildə bu göstərici 14 dəfə artaraq təxminən 700 nəfərə çatmışdı. Bu sahədə artım sonrakı illərdə də davam etdirildi. Əgər 1970-ci ilə qədər təhsil almaq üçün respublikadan kənara göndərilənlər içərisində azərbaycanlılar yalnız 40 faiz təşkil edirdisə, 1976-cı ildə Heydər Əliyevin uzaqgörən siyasəti nəticəsində bu rəqəm 85 faizə, 1977-ci ildə 92 faizə, 1980-ci ildə 97,6 faizə çatmışdır.

Bundan başqa, 1969-cu ildə Azərbaycanda 765 orta məktəbdə ildə 73 min şagird təhsil alırdısa, 1981-ci ildə 335 min şagirdi əhatə edən 2625 məktəb və günüuzadılmış qrup fəaliyyət göstərirdi. Ümummilli Liderimizin hakimiyyətinin birinci dövründə ali məktəblərdə 100-dən artıq ixtisas açılıb, 6 yeni ali məktəb, 12 orta ixtisas məktəbi yaradılıb.

Ulu Öndər ölkəmiz üçün hərbi kadrların hazırlanması məsələsini də daima diqqətdə saxlayırdı. Belə ki, milli hərbi kadrları yetişdirmək və Sovet İttifaqının hərbi ali məktəblərinə azərbaycanlı gənclərin daxil olmasını təmin etmək üçün 1971-ci ildə Bakıda Cəmşid Naxçıvanski adına Hərbi Məktəb yaradıldı. Bununla yanaşı, Heydər Əliyev gənclərimizin Bakı Ali Birləşmiş Komandanlıq və Bakı Ali Hərbi Dənizçilik məktəblərinə, eləcə də SSRİ-nin digər hərbi məktəblərinə güzəştli şərtlərlə qəbul edilməsinə nail oldu. Bu gün Cəmşid Naxçıvanski adına Hərbi Liseyin milli zabit kadrlarımızın yetişdirilməsində və o dövrdə ali hərbi məktəbləri bitirmiş şəxslərin Silahlı Qüvvələrin formalaşmasında müstəsna rolu var. Bu məktəblərdə yetişən Azərbaycan hərbçiləri Birinci Qarabağ müharibəsində, Aprel döyüşlərində, 44 günlük

Vətən müharibəsində yüksək peşəkarlıq, nümunəvi qəhrəmanlıq, rəşadət və cəsarət göstəriblər.

Ulu Öndər elm və təhsilin xalqın taleyindəki rolunu, təhsildən başlayan yolun elmin zirvələrinə doğru irəlilədiyini çox yaxşı bilirdi. Əsl ziyalıları, müasir inkişafın tələblərinə cavab verən, xalqın dünyada tanınmasına ürəkdən çalışan milli elitanı formalaşdırmaq heç də asan iş deyildi. Ümummilli Lider Heydər Əliyev bəzi ideoloji çətinliklərə baxmayaraq, hələ sovet dövründən etibarən Azərbaycan xalqının önəmli ziyalılarının yetişdirilməsi məsələsinə xüsusi diqqət yetirməyə başlamışdı. Heydər Əliyevin Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi olduğu dövrdə, XX əsrin 70-80-ci illərində Elmlər Akademiyasının alimlərinin fəaliyyəti dünyanın elmi ictimaiyyəti tərəfindən yüksək qiymətləndirilmişdir. İqtisadiyyat və elm sahəsində nailiyyətlərinə görə Azərbaycan Elmlər Akademiyası "Xalqlar Dostluğu" ordeninə layiq görülmüşdü. Bu yüksək mükafatı 1975-ci ildə Ümummilli Lider şəxsən özü təqdim etmişdir. Onun Azərbaycan elminə qayğısı sayəsində Elmlər Akademiyasının daha müasir elmi elitası formalaşmış və dünya elmi arenasında öz yerini tapmışdır. Ulu Öndər xalqın elmi-intellektual potensialının möhkəmləndirilməsinə daim diqqət yetirmişdir.

Milli kimliyin qorunmasında misli görünməmiş cəsarət nümunəsi

Ümummilli Lider Heydər Əliyev siyasi-ideoloji müstəvidə sovet mühiti və rejimi üçün kifayət qədər cəsarət tələb edən bir sıra addımlar atmışdır. Ulu Öndər 1969-cu ildə Azərbaycanda hakimiyyətə gələndə bütün SSRİ məkanında rus dili hakim və rəsmi dil idi. Xalqımızın böyük oğlu tarixdə misli görünməmiş cəsarət, siyasi müdriklik nümayiş etdirdi, Azərbaycan Dövlət Universitetinin 50 illiyinə həsr olunan təntənəli toplantıda Azərbaycan dilində çıxış edərək ana dilimizə, milli dəyərlərimizə sahib çıxacağını nümayiş etdirdi. Bunun davamı olaraq o, yüksəksəviyyəli digər yığıncaqlarda, konfranslarda, dövlət səviyyəsində aparılan tədbirlərdə ana dilində parlaq çıxışlar edərək özünə böyük hörmət və məhəbbət qazandı. 1978-ci il aprel ayının 2-də doqquzuncu çağırış Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası Konstitusiyasının layihəsi və onun ümumxalq müzakirəsinin yekunlarına həsr olunmuş yeddinci sessiyasında məruzə ilə çıxış edən Azərbaycan rəhbərinin təklifi ilə konstitusiyanın 73-cü maddəsini aşağıdakı redaksiyada vermək təklif olundu: "Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir". Həmin dövrdə belə bir maddənin əlavə edilməsi çox böyük risk idi. Lakin Ulu Öndər hər bir təhlükəni gözə alaraq milli iradə nümayiş etdirmiş və öz istəyinə nail ola bilmişdi. Təsadüfi deyil ki, bunun ardınca "Müasir Azərbaycan dili" və "Azərbaycan dili" dərslikləri hazırlandı ki, bu da bəhs edilən siyasətin milli-ideoloji davamı idi.

Beləliklə, sovet dövründəki siyasi-ideoloji məhdudiyyətlərə baxmayaraq, xalqımızın milli-mənəvi dəyərləri qorundu və zənginləşdirildi, azərbaycançılıq məfku-

rəsinin ictimai fikirdə aparıcı yer tutması məqsədilə əlverişli ictimai-siyasi, elmi-mənəvi mühit formalaşdırıldı. Həmin illərdə görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevin bilavasitə göstərişi və rəhbərliyi ilə Azərbaycanda 52 memarlıq abidəsində bərpa işləri aparıldı, 650-dən çox tarix və mədəniyyət abidəsinin pasportu hazırlandı. Paytaxt Bakıda və digər şəhər və rayonlarda tanınmış mədəniyyət, ədəbiyyat və elm xadimlərinin abidələrinin ucaldılmasına nail olundu. Ulu Öndərin həmin siyasətinin nəticəsi idi ki, 1970-ci illərdə Nəriman Nərimanovun, İmadəddin Nəsiminin, Cəfər Cabbarlının, Hüseyn Cavidin, Mehdi Hüseynzadənin, Səttar Bəhlulzadənin və başqa görkəmli soydaşlarımızın abidəsi qoyuldu.

1976-cı ildə Şuşanın sosial-iqtisadi inkişafı haqqında qərar qəbul ediləndən sonra bu şəhərdə Xan qızı Natəvanın abidəsi ucaldıldı. Bu illərdə Bakıda və başqa şəhərlərdə çoxlu sayda tarix-diyarşünaslıq muzeyləri, Səməd Vurğunun, Cəfər Cabbarlının, Üzeyir bəy Hacıbəylinin, Bülbülün ev-muzeyləri yaradıldı. Xüsusi bir qərarla repressiya qurbanlarının - Mikayıl Müşfiq və Hüseyn Cavidin ev-muzeyləri yaradıldı.

1970-1982-ci illərdə Heydər Əliyev Azərbaycan mədəniyyət və elm xadimlərinin onlarla nümayəndəsinə Sosialist Əməyi Qəhrəmanı adını verdi. Mirzə İbrahimov, Süleyman Rəhimov, Süleyman Rüstəm, Rəsul Rza, Fikrət Əmirov, Qara Qarayev, Niyazi, Rəşid Behbudov, Mustafa Topçubaşov, Mikayıl Hüseynov kimi görkəmli Azərbaycan ziyalıları həmin böyük adlara məhz Ulu Öndər Heydər Əliyevin sayəsində layiq görüldü. Bütövlükdə mədəniyyət və incəsənətin – kinematoqrafiya, xalçaçılıq, rəngkarlıq, dekorativ-tətbiqi sənət, heykəltaraşlıq sahələrinin inkişafına da Ulu Öndər Heydər Əliyev yüksək qayğı göstərirdi.

Ulu Öndərin sovet dövründəki xidmətləri böyük ehtiramla xatırlanır

1982-ci ilin dekabrında Heydər Əliyev SSRİ Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsi Siyasi Bürosunun üzvü seçildi, bunun ardınca SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini vəzifəsinə təyin edildi. O, bu vəzifədə bir çox mühüm sahəyə nəzarət və rəhbərlik edirdi. Ulu Öndər fəaliyyəti ilə təkcə sovet məkanında deyil, onun sərhədlərini aşan böyük nüfuza sahib oldu. Onun xüsusilə Baykal Amur Magistralının (BAM) tikintisinə, magistral xətt boyunca yüzlərcə stansiyanın, şəhərlərin inşasına rəhbərlik etməsi bu gün də böyük hörmət və ehtiramla xatırlanır. Bu yaxınlarda Rusiya Prezidenti Vladimir Putin Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevlə birlikdə Baykal-Amur Magistralının 50 illik yubileyi münasibətilə dəmir yolu sahəsinin veteranları və işçiləri ilə görüşdə bildirdi ki, "Heydər Əlirza oğlu BAM-ın tarixində müstəsna, böyük rol oynayıb. Heydər Əlirza oğlu SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini kimi Baykal-Amur Magistralının tikintisinə kuratorluq edirdi, bu çox çətin layi-

hənin baş tutması üçün əlindən gələni əsirgəmirdi".

Ulu Öndər Heydər Əliyev Sovet İttifaqı Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsinin Siyasi Bürosunun üzvü və SSRİ Nazirlər Soveti sədrinin birinci müavini vəzifəsində çalışarkən dünyanın ən mürəkkəb tuneli sayılan və xarici ölkə şirkətlərinin inşa edə bilmədiyi Baykal-Amur Magistralındakı Severomuyski tuneli uğurla tikilib. Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dönəmdə tikintisinə başlanılan magistralın 210 kilometrliyində azərbaycanlılar tərəfindən Ulkan stansiyası inşa edilib və onun ətrafında Ulkan qəsəbəsi salınıb. Həmin qəsəbənin salınması isə birbaşa Ulu Öndərin nəzarəti altında həyata keçirilib. Qeyd edək ki, Azərbaycandan ilk inşaat dəstəsi bu ərazilərə 1975-ci ilin əvvəlində gəlib. Azərbaycanlıların da iştirakı ilə tikilən və 209 km uzunluqda olan dəmir yolu xəttinin çəkilişi vaxtından 2 ay əvvəl başa çatdırılıb.

Dirçəlişdən Qurtuluşa və Zəfərə gedən yol

1969-cu ildən keçən 55 illik tarixi bir dövr Ulu Öndərin sovet dövründə 13 illik fəaliyyəti ərzində gördüyü işlərin möhtəşəmliyini, uzaqgörən strateji düşüncənin coğrafiyasının genişliyini göstərir. Tarix bir daha sübut etdi ki, 44 günlük Vətən müharibəsində Zəfərin qazanılması, həmçinin postmürahibə dövründə ərazi bütövlüyümüzün və suverenliyimizin bərpası və təminatı üçün atılmış düşünülmüş addımlar son yarıməsrlik Heydər Əliyev siyasi kursunun parlaq nəticələridir. XX əsrin 60-cı illərində müstəqilliyimizin fundamental əsasları olan nəhəng quruculuq işləri görülməsəydi, müstəqilliyimiz və zəfərimiz də bu qədər möhtəşəm və əbədi olmazdı. Tarix sübut etdi ki, Heydər Əliyevin Azərbaycanda siyasi rəhbərlikdə olduğu hər iki mərhələ arasındakı, xüsusilə 1985-1993-cü illərdə "dövlət quruculuq xətti" qırılan kimi sovet coğrafiyasının hər yerində – təkcə Ermənistandan deyil, Rusiyadan Orta Asiyaya və Gürcüstana qədər azərbaycanlılara qarşı təzyiqlər və onların kütləvi köçü başlandı.

Xüsusilə qeyd edək ki, 1985-ci ildə SSRİ-də Mixail Qorbaçovun hakimiyyətə gəlməsi, Qorbaçov hakimiyyətinin "beyin komandası"nda ermənilərin üstünlük təşkil etməsi və Moskvadakı yeganə azərbaycanlı Heydər Əliyevin vəzifədən uzaqlaşdırılması "Miatsum" tələblərinin artması ilə nəticələndi. 1993-cü ildə xiyabanlara və çadır şəhərciklərinə bürünən Azərbaycana xalqın təkidi ilə rəhbərliyə dəvət ediləndə də Ulu Öndər Heydər Əliyev hansı tarixi missiya qarşısında olduğunu yaxşı dərk edirdi.

Bu səbəbdən onun 1993-cü il iyunun 15-də Azərbaycan Respublikasına yenidən rəhbərliyə qayıtması xalqın, dövlətin və dövlətçiliyin yenidən Qurtuluşu idi.

Araz XUDADANOV,
Yeni Azərbaycan Partiyası Sabunçu Rayon Təşkilatının sədri

DAVAMLI UĞURLARA TƏMİNAT YARADAN İNKİŞAF KONSEPSİYASININ MÜƏLLİFİ

Çoxluğun mənafelərini özündə ehtiva edən ideyaları və idarəçilik keyfiyyətləri ilə sabit dövlətçilik ənənələri formalaşdıran şəxsiyyətlər mürəkkəb siyasi şəraitlərdə məsuliyyəti üzərilərinə götürərək xalqının taleyində misilsiz rol oynayır, fövqəladə missiyaları ilə seçilirlər. Bu günün özündə də dünyanın bir çox nüfuzlu dövlətləri məhz belə fenomen liderlərinin müəyyənləşdirdiyi yolla irəliləyir, davamlı və sabit inkişafı təmin edirlər.

Əminliklə deyə bilərik ki, dünya miqyaslı ictimai-siyasi xadim, Ümummilli Lider Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyinin nəinki ideoloji-siyasi, iqtisadi əsaslarını yaratmış, eyni zamanda xalqın müstəqil və güclü dövlətə sahib olmaq arzusunu praktik şəkildə gerçəkləşdirmiş fenomen şəxsiyyət kimi bu gün ehtiramla yad edilir, anılır.

55 il əvvəl – 1969-cü il iyulun 14-də keçmiş Azərbaycan Kommunist Partiyası Mərkəzi Komitəsi plenumunun iclasında Ümummilli Liderin Azərbaycan rəhbərliyinə irəli çəkilməsi respublikamızın tarixində yeni siyasi mərhələnin başlanğıcı olmuşdur. Müdrik rəhbər plenumda dərinməzmunlu çıxış edərək qarşıya qoyulmuş vəzifələrin həyata keçirilməsi üçün əlindən gələni əsirgəməyəcəyini bildirmişdi.

Ulu Öndər Heydər Əliyevdən əvvəlki respublika rəhbərləri nomenklatur məmur kimi respublikada mərkəzin siyasətini həyata keçirmiş, bu siyasətin Azərbaycan xalqının mənafeyinə zidd olan məqamlarında lazımi cəsarət və qətiyyət nümunəsi göstərib sözlərini deməmişdilər. Bütün bunlar isə respublikada sosial-iqtisadi tənəzzülün, durğunluğun, bürokratik amillərin, rüşvətxorluq və korrupsiyanın geniş vüsət almasına gətirib çıxarmışdı. İqtisadiyyatı bütövlükdə dərin və uzunmüddətli böhran mərhələsində olan respublikada yaranmış bu ağır vəziyyətdən çıxış yolu tapılmalı, onun iqtisadi inkişafının təmin edilməsi üçün işlək proqramlar hazırlanmalı, iqtisadiyyatda köklü struktur dəyişiklikləri aparılmalı, təsərrüfatçılıqda, iqtisadi həvəsləndirmədə yeni üsullar tətbiq olunmalı idi.

Ümummilli Lider Heydər Əliyev Azərbaycan KP MK-nın 1969-cu il 5 avqust tarixli plenumunda çıxışı zamanı respublika iqtisadiyyatının inkişafında müəyyən çətinliklərin, problemlərin olduğunu vurğulamış, xalq təsərrüfatının bir çox sahələrinin geri qaldığını qeyd etmişdir. Bu qətiyyətli mövqeyi ilə həm də keçmiş rejimin eyiblərini üzə çıxarmış, ictimailəşdirmişdi. Mərkəzin icazəsi olmadan hansısa sahədəki vəziyyətin təhlili, zəhmətkeşlərin hansısa vəzifələr ətrafında səfərbərliyə alınması kommunist mənafeyini xalqa bağlılıq hissindən daha yüksəkdə tutan insanlar üçün, sözün əsl mənasında, möcüzə kimi görünürdü. Fəqət, bu qətiyyətli mövqe dövlətini, xalqını daha yaxşı vəziyyətdə görmək istəyən rəhbərin acınacaqlı vəziyyətlə barışmazlığının bariz ifadəsi idi. Ötən əsrin 60-cı illərinin sonuna doğru sosial-iqtisadi həyatın bütün sahələrinin gerilədiyi, mənfi meyillərin dərin kök saldığı

Azərbaycanda siyasi rəhbərliyə seçilən yeni rəhbərin ilk işi respublikada iqtisadi potensialın dağılmasının, ictimai-siyasi həyatda yaranmış tənəzzülün xalqın mənəvi-psixoloji vəziyyətinə mənfi təsir göstərə bilməsinin qarşısını almaqdan ibarət olmuşdur.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin qətiyyət və əzmkarlıq hesabına formalaşdırmağa başladığı sənaye potensialı əsasında respublikamız ötən əsrin 70-ci illərində neft maşınqayırması, məişət kondisionerləri, elektrik mühərrikləri, elektromaqnit avadanlığı, soyuducular, sintetik kauçuk, boru-prokat, şüşə və şüşə qablar və s. istehsalına görə ittifaq miqyasında qabaqcıl mövqelərə çıxmışdı. Həmin illərdə Bakıda, Sumqayıtda, Gəncədə və digər şəhərlərdə inşa olunan iri müəssisələr bu günün özündə də milli iqtisadiyyatın güclü sənaye kompleksi üçün möhkəm təməldir. Yeri gəlmişkən, 1963-cü ildə işə başlayan, "Xəzər" Səhmdar Cəmiyyətinin istehsal obyekti və müstəqil respublikamızda şüşə sənayesinin formalaşmasına mühüm töhfə verən Sumqayıt Şüşə Zavodunun intibah dövrü də məhz Ümummilli Liderin respublikaya birinci rəhbərlik dövrünə təsadüf edir. Bunun nəticəsi olaraq Azərbaycan keçmiş SSRİ-nin bir sıra respublikalarını, habelə Rusiyanın bir çox bölgələrini keyfiyyətli pəncərə şüşəsi ilə təmin edirdi.

Həmin illərdə xalqımızı vahid amal ətrafında birləşdirən azərbaycançılıq ideologiyasının formalaşdırılması, ana dilinin dövlət qayğısı ilə əhatə olunması, ictimai-siyasi, elmi və mədəni fikir tariximizin əlamətdar hadisələrinin müntəzəm qeyd edilməsi ənənəsinin yaradılması, sivilizasiyaların qovşağında Azərbaycanın çoxəsrlik mənəvi-mədəni irsə sahib qədim diyar kimi tanıdılması Ulu Öndər Heydər Əliyevin mükəmməl quruculuq proqramının tərkib hissələri idi. Xalqına, onun keçmişinə, tarixinə, adət-ənənələrinə, milli dəyərlərinə qəlbən bağlı olan bir şəxsiyyətin vətənpərvər fəaliyyəti imperiya dövründə Azərbaycanda bütün sahələr üzrə intibaha və milli özünüdərkə əsaslı zəmin yaratmışdır.

1970-ci illərdə milliliyə xidmət edən kompleks mədəni-kütləvi tədbirlər həyata keçirilmiş, ədəbi irsə, mədəniyyətə və milli ruhlu ziyalı təbəqəsinə qayğı gücləndirildi. Heydər Əliyevin respublikaya birinci rəhbərliyi dövründə müqəddəs Qurban və Ramazan bayramlarının keçirilməsinə heç bir əngəl yaradılmır, dindarlar bu bayramları sovet rejimi şəraitində qeyri-rəsmi səviyyədə keçirir, dini ayinləri rahatlıqla icra edə bilirdilər.

Həmin illərdə Azərbaycanın tarixinin, ədəbiyyatının, incəsənətinin, milli-mənəvi dəyərlərinin inkişafı üçün meydan açılmış, milli ruhlu ədəbi nümunələr üzə çıxmış, dilimizin inkişafına imkan yaranmışdır. Müdrik respublika rəhbərinin qayğısı ilə o illərdə qorunub saxlanılan milli-mənəvi dəyərlər sonralar Azərbaycan xalqının dövlət müstəqilliyinin bərpasında müstəsna rol oynamışdır. Məhz Ulu Öndərin fədakar səyləri ilə 1978-ci ildə qəbul olunmuş Azərbaycan SSR Konstitusiyasında Azərbaycan dili respublikanın rəsmi dili kimi təsbit edilmiş, 3 cildlik "Azərbaycan dili" kitabı çapdan çıxmış, milli mədəniyyətə geniş yer ayıran 10 cildlik ensiklopediya hazırlanmışdır.

Sovet imperiyasının tərkibində olduğu müddətdə respublikada milli hərbi kadrların hazırlığı məqsədilə hərbi məktəblərin açılması, ölkəmiz üçün zəruri sahələr üzrə pe-

şəkar mütəxəssislərin hazırlanması üçün keçmiş SSRİ-nin ali məktəblərinə tələbələrin göndərilməsi də məhz Ümummilli Liderin adı ilə bağlıdır. Statistik rəqəmlər təsdiqləyir ki, ötən əsrin 70-ci illərinədək Cənubi Qafqaz respublikaları arasında azərbaycanlıların SSRİ-nin nüfuzlu ali məktəblərində təhsil almalarına süni maneələr yaradılır, hətta müəyyən limit qoyulurdu. Azərbaycanlıların bir qayda olaraq əsasən, ədəbiyyat, musiqi sahələri üzrə ittifaq miqyaslı ali məktəblərdə təhsil almalarına icazə verilirdi. Lakin 1970-ci illərdən başlayaraq, bu istiqamətdə də ciddi dönüş əldə edilmiş, hər il yüzlərlə azərbaycanlı gənc ittifaqın nüfuzlu ali məktəblərinin iqtisadiyyat, hüquq, diplomatiya, dövlət idarəçiliyi, beynəlxalq münasibətlər və s. kimi mühüm ixtisaslar üzrə təhsil almağa göndərilirdilər.

Ulu Öndər 1982-ci ildən sonra fəaliyyətini Moskvada – keçmiş ittifaqın Nazirlər Soveti sədrinin müavini postunda davam etdirməli olsa da, hər zaman xalqını, vətənini düşünmüş, milli mənafeləri uca tutmuşdur. 1980-ci illərin sonuna yaxın Ermənistanın ərazi iddiaları ilə üzləşmiş Azərbaycanın haqlı mövqeyinin müdafiəsi ilə bağlı verdiyi bəyanatlar, nümayiş etdirdiyi əzmkar mövqe bir daha təsdiqlədi ki, bu prinsipial şəxsiyyəti həqiqəti deməkdən çəkindirmək mümkün deyildir. 1990-cı il yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə süqut ərəfəsində olan sovet rejiminin Azərbaycan xalqına qarşı törətdiyi ağır cinayətə ilk reaksiya da məhz Ulu Öndər Heydər Əliyevdən gəlmişdir. Azərbaycanın ciddi informasiya blokadasına salındığı bir zamanda ailəsi ilə birgə respublikanın Moskvadakı nümayəndəliyinə gələrək mətbuat konfransı keçirən qətiyyətli rəhbər imperiyanın ifşası, xalqımızın haqq səsinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması istiqamətində bir sıra prinsipial addımlar atmış, üzləşdiyi təzyiqlərə məhəl qoymadan, cəsarəti, yenilməzliyi ilə Azərbaycana sədaqətini nümayiş etdirmişdir.

Azərbaycan 1991-ci ilin 18 oktyabrında dövlət müstəqiliyini bərpa etsə də, hakimiyyətdə olan naşı qüvvələrin uğursuz siyasəti üzündən respublikanın hər bir vətəndaşının mənafeyinin uca tutulduğu hüquqi, demokratik və qüdrətli dövlətin yaradılması sadəcə xoş ideya olaraq qalmışdı. 1991-1993-cü illərdə respublikada iqtisadi tənəzzül güclənmiş, siyasi böhran dərinləşmiş, cəbhə bölgəsində hərbi uğursuzluqlar artmış, vətəndaş qarşıdurması parçalanma həddinə çatmış, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi sahəsində acınacaqlı vəziyyət yaranmışdı. 1993-cü ildə xalq ölkəni bu vəziyyətdən çıxaracaq yeganə lideri - Ümummilli Lider Heydər Əliyevin şəxsində görürdü. Həmin ilin iyununda xalqın təkidli istəyi əsasında Bakıya qayıdan Heydər Əliyev Azərbaycan dövlətçiliyini iflasdan, fəlakətdən qurtarmış, qiyam cəhdlərindən hifz edərək dirçəliş və inkişafa doğru yönəltmişdir. Sonrakı mərhələdə məhz Heydər Əliyevin titanik səyləri nəticəsində hüquqi, demokratik, dünyəvi dövlət quruculuğu yolu ilə irəliləyən müstəqil respublikamızda vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması, insanların azad, sərbəst yaşaması, qanunun aliliyinin təmin edilməsi üçün ən yüksək tələblərə cavab verən normativ-hüquqi baza yaradılmışdır.

Müdrik xalqımızın XX əsrdə dünya siyasi arenasına bəxş etdiyi nadir şəxsiyyət kimi Ümummilli Liderlik zirvəsinə ucalmış Heydər Əliyev müstəqil respublikamızın

özünəməxsus inkişaf modelinin banisi kimi də böyük rəğbətlə xatırlanır. Ulu Öndər Heydər Əliyev özünün dərin iqtisadi bilik və təcrübəsi əsasında Azərbaycanın yeni dövr üçün iqtisadi inkişaf prioritetlərini müəyyənləşdirmiş, bu sahədə mövcud problemlərin həlli yollarını elmi-nəzəri və praktiki əsasda göstərmişdir. İqtisadi sahədə həyata keçirilən islahatların əsasında bazar iqtisadiyyatının formalaşdırılması yolu ilə ümumdaxili məhsul istehsalını artırmaq, qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafını təmin etmək məqsədi dayanmışdır.

Böyük müdriklik və iqtisadi hesablama əsasında müəyyənləşdirilmiş bu iqtisadi inkişaf konsepsiyasının özəyini üç mərhələdə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan islahatlar təşkil etmişdir: birinci mərhələdə güclü dövlət tənzimlənməsi ilə böhrandan çıxmaq, ikinci mərhələdə iqtisadiyyatın sabitliyini təmin etmək, üçüncü mərhələdə isə iqtisadi dirçəlişə nail olmaq. Hər bir mərhələyə uyğun həyata keçirilən iqtisadi islahatlar nəticəsində 1996-cı ildə respublika iqtisadiyyatında sabitlik təmin edilmiş, 1997-ci ildən sosial-iqtisadi inkişafda müsbət meyillər özünü göstərməyə başlamışdır. Dövlət mülkiyyətinin xalqın mənafeyinə uyğun formada özəlləşdirilməsi sərbəst bazar rəqabəti prinsiplərinin, xüsusi mülkiyyətçiliyin bərqərar olmasına, habelə milli iqtisadiyyatın dünya iqtisadi sisteminə inteqrasiyasına, insanların şüurunda, həyat tərzində əsaslı dəyişikliklərin baş verməsinə səbəb olmuşdur.

Ölkədə həyata keçirilmiş özəlləşdirmə prosesi hər bir vətəndaşın iqtisadi islahatlarda şəxsi marağını təmin etmək, əhalinin həyat səviyyəsini yaxşılaşdırmaq, sağlam rəqabətə əsaslanan istehsal üçün şərait yaratmaq niyyətinə xidmət etmişdir. İqtisadiyyatın bütün sahələrini əhatə edən özəlləşdirmə prosesi müstəqil respublikamızda bazar iqtisadiyyatı meyarlarının sürətlə formalaşmasına, ölkənin xarici iqtisadi əlaqələrinin yüksəlməsinə, dünya təsərrüfat sisteminə inteqrasiyasına etibarlı zəmin yaratmışdır.

Ümummilli Lider Heydər Əliyev respublika iqtisadiyyatının keyfiyyətcə yeni mərhələsində özəl sektoru sosial-iqtisadi inkişafın başlıca təminatçısı kimi dəyərləndirmiş, güclü sahibkarlar təbəqəsinin formalaşmasına, onların cəmiyyətdəki mövqelərinin güclənməsinə çalışmışdır. 1997-2002-ci illərdə respublikada sahibkarlığın inkişafı üçün zəruri maliyyə təminatı yaradılmış, süni maneələrin aradan qaldırılması üçün mükəmməl qanunvericilik bazası formalaşdırılmış, fəaliyyətin bu növü ilə məşğul olanların hərtərəfli stimullaşdırılması məsələsi diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. İnvestisiyaların təşviqi üçün respublikada daha münbit şərait yaratmaq, daxili və xarici sərmayəni stimullaşdıran səmərəli metodlardan istifadə etmək, xarici kapital qoyuluşunun başlıca istiqamətini regionların, qeyri-neft sektorunun inkişafına yönəltmək, habelə maddiləşən işgüzar fəallığı gücləndirmək üçün kompleks tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Azərbaycanın dinamik sosial-iqtisadi inkişafına təkan verən islahatları 2003-cü ilin 15 oktyabrından Ümummilli Liderin ən layiqli siyasi davamçısı – Prezident İlham Əliyev inamla davam etdirir. Dövlət başçısının ötən 21 ildə əzmkarlıqla davam etdirdiyi çoxşaxəli islahatlar kursu respublikamızın yeni sosial-iqtisadi inkişaf təmayüllərini müəyyənləşdirməklə yanaşı, davamlı uğurlara zəmin yaratmış, hər bir vətəndaşın hə-

yatında nəzərəçarpacaq irəliləyişlərə səbəb olmuşdur. Prezident İlham Əliyevin fəaliyyətinə nəzər yetirdikdə aydın olur ki, bu müddətdə konturları hələ Heydər Əliyev tərəfindən müəyyənləşdirilmiş bütün konsepsiyalar uğurla davam etdirilmiş, zəruri hallarda isə məhz onun təşəbbüsü ilə dövrün tələblərinə uyğun olaraq keyfiyyət dəyişikliklərini özündə əks etdirmişdir.

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu iqtisadi və siyasi islahatların inamla davam etdirilməsi üzləşdiyimiz ədalətsiz münaqişənin 2020-ci ildə hərb yolu ilə Azərbaycanın maraqlarına uyğun həllinə gətirib çıxarmışdır. 2003-cü ildən bu yolda addım-addım irəliləyən Prezident İlham Əliyev Azərbaycan xalqını illərdir həsrətində olduğu Qələbə sevincinə qovuşdurmuşdur. Hucüm xəttinə əsaslanan xarici siyasət yürüdən rəsmi Bakının xarici siyasətdə müəyyənləşdirdiyi əsas hədəflərdən biri də Ermənistanın təcavüzkarlıq siyasətinin qlobal miqyasda sülh, təhlükəsizlik və əməkdaşlıq üçün doğurduğu təhdidlərin beynəlxalq ictimaiyyətin diqqətinə çatdırılması olmuşdur. Respublikamız diplomatik fəaliyyət sferasında məhz hücum taktikasından çıxış edərək, Ermənistanın və ermənipərəst dairələrin yalan üzərində qurulmuş saxta təbliğatını ifşa etmişdir.

Azərbaycan son 3 ildə postmüharibə dövrünün yeni reallıqlarını nəinki dünya birliyinə, eləcə də Ermənistana və onu dəstəkləyən bəzi dövlətlərə qəbul etdirməyə nail olmuşdur. Bunun nəticəsidir ki, rəsmi İrəvan Azərbaycanın yekun sülh sazişi üçün irəli sürdüyü 5 prinsipi qəbul edərək birbaşa danışıqlara başlamağa məcbur olmuşdur.

Dövlət suverenliyini təmin etmiş bütöv Azərbaycanda 2024-cü il fevralın 7-də keçirilmiş növbədənkənar prezident seçkilərində xalqının böyük etimadını qazanan cənab İlham Əliyev ona göstərilən etimadı ötən illərdə fəaliyyəti ilə tam doğrultuşdur. "Mənim işim ondan ibarətdir ki, xalqa xidmət etməliyəm. Onu da edirəm və bundan sonra da edəcəyəm. Bütün işlərimdə mən xalqa arxalanıram. Əgər təşəbbüslərimiz xalq tərəfindən dəstəklənməsəydi, bütün bu işləri görmək mümkün olmazdı", - deyən dövlət başçısı idarəçilikdə, fəaliyyətdə, düşüncədə yenilik və sivil dəyərlərin tətbiqini zəruri sayır.

Ötən 21 ildə Azərbaycanın nail olduğu inanılmaz sosial-iqtisadi nəticələr, yürütdüyü çevik diplomatiya, döyüş meydanında qazandığı ədalətli zəfər fonunda dünya ictimaiyyəti hazırda cənab İlham Əliyevi hətta mümkün görünməyəni reallaşdırmaq qabiliyyətində olan lider kimi qəbul edir. Özünün də vurğuladığı kimi, "Nəyi necə və nə zaman" etməli olduğunu yaxşı bilən Prezident İlham Əliyevin əsl siyasi liderə xas təmkini, real vəziyyəti, geosiyasi konyunkturanı dəyərləndirmək, siyasi proseslərin inkişaf axarını düzgün proqnozlaşdırmaq məharəti, pafosdan, populizmdən uzaq olması qazanılan əlahiddə uğurları şərtləndirən mühüm amillər sırasındadır.

Ümumi şəkildə desək, dövlətimizin başçısının səmərəli iqtisadi siyasəti ötən dövrdə ölkəmizin davamlı tərəqqisinə, xalqın rifah halının əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşmasına, işsizlik və yoxsulluğun səviyyəsinin xeyli dərəcədə azaldılmasına, çadır düşərgələrinin ləğvinə, ən əsası, Azərbaycanın heç bir

dövlətdən asılı olmayan müstəqil siyasət yürütməsinə zəmin yaratmışdır. Dövlət başçısı İlham Əliyevin gerçəkləşdirdiyi uğurlu diplomatiya respublikamızın bölgədə və dünyada layiqli yerini tapmasını, regional liderliyini təmin etmişdir. Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac neft boru, Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz kəmərləri, TAP, TANAP kimi layihələrin reallaşdırılması, 3 süni peykin orbitə buraxılması Azərbaycanın beynəlxalq münasibətlər sistemindəki mövqelərini daha da gücləndirmişdir. Cənab İlham Əliyevin diplomatik səyləri nəticəsində Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu layihəsi uğurla gerçəkləşmiş, respublikamızın Şərqlə Qərb arasında tranzit-kommunikasiya imkanları genişlənmişdir.

Səmərəli idarəetmə sistemi xalqın mənafeyinə cavab verən strateji əhəmiyyətli qərarların qəbulu ilə yanaşı, konkret zamanda həyata keçirilmiş tədbirlər sistemi ilə bağlı müntəzəm olaraq ictimaiyyətin məlumatlandırılmasını da zəruri tələb kimi önə çıxarır. Səmərəli və şəffaf idarəçiliyi hökumət qarşısında mühüm vəzifələrdən biri kimi müəyyənləşdirmiş dövlət başçısı İlham Əliyevin idarəçilik konsepsiyasında da bu mütərəqqi prinsip daim önə çəkilir. İdarəçiliyin asanlaşdırılması və bu zaman vətəndaş məmnunluğunun təmin edilməsi strateji xətt olaraq diqqət mərkəzindədir. "ASAN xidmət", "ASAN kommunal" və "DOST" kimi modern xidmət mərkəzlərinin yaradılması Azərbaycanda müasir idarəetmə sisteminin mahiyyətini, fəlsəfəsini açır.

Şübhəsiz, 30 ilə yaxın müddət ərzində erməni qəsbkarları tərəfindən maddi və mədəni sərvətləri talan edilmiş ərazilərimizin yenidən iqtisadi təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb edilməsi ölkəmizin siyasi-iqtisadi suverenliyinin güclənməsinin mühüm dayaqlarından biridir. İqtisadçı alim kimi bu qənaətdəyəm ki, Azərbaycanın Qarabağ iqtisadi rayonunda suverenliyini təmin etməsi ilə həmin ərazilərin ümumi iqtisadiyyata inteqrasiyası, regional inkişaf prosesi güclənəcəkdir.

Dövlət başçısı İlham Əliyevin Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarına müntəzəm səfərləri, həyata keçirilən bərpa və yenidənqurma işlərinin gedişi ilə tanış olması Böyük qayıdış proqramının icrasının hökumət üçün prioritet məsələ olduğunu təsdiqləyir. 16 noyabr 2022-ci il tarixli sərəncamla təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdışa dair Dövlət Proqramı" bu istiqamətdə işlərin sistemli, ardıcıl, əhatəli, konkret plan üzrə aparılmasına təminat yaratmışdır. Azad edilmiş ərazilərdə iqtisadi fəaliyyətin dirçəldilməsi, əlverişli biznes və sərmayə mühitinin formalaşdırılması, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olacaq şəxslərin maliyyə resurslarına çıxışının genişləndirilməsi, resursların maya dəyərinin azaldılması və digər mühüm tədbirlər dövlət proqramının əhəmiyyətini daha da artırır.

Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarında həyata keçirilən abadlıq-quruculuq işlərinə Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti, Heydər Əliyev Fondunun rəhbəri Mehriban xanım Əliyeva da layiqli töhfələrini verir. Dövlət başçısı İlham Əliyevi işğaldan azad edilmiş ərazilərə səfər zamanı müşayiət edən birinci xanım Mehriban Əliyeva özünəməxsus səmimiyyətlə paylaşımlar edir, ictimai diqqəti erməni vandalizminin ağır fəsadlarına yönəldir. Ey-

ni zamanda işğaldan azad edilmiş ərazilərdə həyata keçiriləcək layihə və tədbirlər barədə ictimaiyyətə müəyyən mesajlar, məlumatlar verir. Birinci vitse-prezidentin göstərişi əsasında Heydər Əliyev Fondu Vətən müharibəsi zamanı torpaqlarımızın ərazi bütövlüyü uğrunda şəhid olan hərbçilərin ailələrini və qazilərimizin problemlərini diqqətdə saxlayır, onların qayğısına qalır.

Prezident İlham Əliyevin yürütdüyü çevik və hücum xətti üzərində qurulan diplomatiyanın uğurlu təzahürlərindən biri də Azərbaycanın qlobal forumların, tədbirlərin keçirildiyi məkana çevrilməsi, beynəlxalq nüfuzunun artmasıdır. Ölkəmiz regionun iri neft və qaz hasilatçılarından biri kimi müasir dünyanın yeni çağırışlarını əsas tutaraq malik olduğu alternativ enerji mənbələrindən səmərəli istifadə istiqamətində də kompleks tədbirlər həyata keçirir. Bu sahədə rellaşdırılan tədbirlərin beynəlxalq səviyyədə yüksək qiymətləndirilməsinin nəticəsi olaraq, BMT-nin İqlim Dəyişikliyi üzrə Çərçivə Konvensiyasının Tərəflər Konfransının 29-cu sessiyasının (COP29) bu ilin noyabrında Azərbaycanda keçirilməsinə qərar verilmişdir.

Azərbaycanın 2030-cu ilədək sosial-iqtisadi inkişafa dair milli prioritetlərindən birinin "Təmiz ətraf mühit və yaşıl artım ölkəsi" kimi müəyyən edilməsi, azad olunmuş ərazilərin və Naxçıvan Muxtar Respublikasının "yaşıl enerji" zonası, 2024-cü ilin "Yaşıl dünya naminə həmrəylik ili" elan edilməsi bu sahədə aparılan məqsədyönlü dövlət siyasətinin təzahürüdür. Rəsmi Bakının "yaşıl enerji"yə keçid strategiyası qısa zamanda Azərbaycanın həm Avropa, həm müsəlman dünyası, həm də Yaxın və Uşaq Şərq ölkələri ilə əlaqələrinə ciddi təkan vermişdir.

Ölkəmiz üçün mühüm siyasi və iqtisadi çağırışlar, eləcə də COP29 kimi qlobal əhəmiyyətli beynəlxalq tədbir ərəfəsində növbədənkənar parlament seçkilərinin təyin olunması da obyektiv reallıqlarla şərtlənir. Əminliklə deyə bilərik ki, sentyabrın 1-də keçiriləcək növbədənkənar parlament seçkiləri ölkədə siyasi və iqtisadi islahatların sürətləndirilməsində, hakimiyyətin qanunverici qolunun fəaliyyətinin daha da müasirləşməsində keyfiyyətcə yeni mərhələ açacaqdır. Yeni tərkibli parlamentin qarşısında ölkənin iqtisadi, siyasi, hüquqi cəhətdən daha da möhkəmlənməsinə, inkişaf etməsinə, beynəlxalq əlaqələrinə töhfələr vermək, cəmiyyətin inam və etimadını doğrultmaq kimi mühüm vəzifələr düşür.

Ölkənin ümumi inkişaf mənzərəsi deməyə əsas verir ki, Ümummilli Lider Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu dövlətçilik konsepsiyası inamla davam etdirilir. Prezident İlham Əliyev yüksək idarəçilik və praqmatik liderlik keyfiyyətləri sayəsində hər bir mərhələ üçün qarşıda duran hədəfləri dəqiq müəyyənləşdirən, onları mükəmməl yol xəritəsi əsasında reallaşdıran rəhbər kimi xalqının dərin rəğbətini qazanmışdır. Əminliklə demək olar ki, milli mənafeləri önə çəkən bu siyasət qarşıdakı illərdə də inamla davam etdiriləcək, respublikamız qabaqcıl dövlətlər sırasında layiqli yerini tutacaqdır.

Qüdrət KƏRİMOV,
"Xəzər" QSC-nin sədri,
iqtisad elmləri doktoru

ƏN BÖYÜK AZƏRBAYCANLI

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin Azərbaycana ilk rəhbərlik etməsindən 55 il ötür. Yarım əsrdən artıq bir dövrü əhatə edən epoxa xalqımızın və dövlətimizin ən şanlı inkişaf mərhələsidir.

Adətən, zaman keçdikcə tarixi hadisələrin obyektiv qiymətini vermək daha asan olur. Bu, tarixşünaslığın qəbul etdiyi formuldur. Heydər Əliyevin fenomenal şəxsiyyət ucalığı daimi öyrənilməsi vacib olan zəngin xəzinədir. Elm, əxlaq, mənəviyyat, cəsarət, sədaqət, mərdlik xəzinəsidir…

Tariximizin Heydər Əliyev dövrünü çoxsaylı istiqamətlərdə, kontekstlərdə təhlil etmək, araşdırmaq olar. Məsələn, Ulu Öndərin böyük qürur hissi ilə səsləndirdiyi "Mən hakimiyyətdə olduğum dövrdə bir qarış torpağımızı güzəştə getməmişəm" fikirinin həyatda necə gerçəkləşdiyinə diqqət edək.

Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəldiyi 14 iyul 1969-cu il tarixindən iki ay əvvəl 7 may 1969-cu ildə Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Rəyasət Heyətinin qərarı ilə Azərbaycan SSR ilə Ermənistan SSR arasında sərhədin qrafik təsvirinin təsdiq edilməsi haqqında (№805-VII) Qərar qəbul edilmişdir. Qərarda deyilirdi: "Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti Azərbaycan SSR ilə Ermənistan SSR arasında Zaqafqaziya MİK tərəfindən təsdiq edilmiş sərhədin qrafik təsvirinin dürüstləşdirilməsinə dair Paritet komissiyasının Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti tərəfindən təqdim olunan materiallarını nəzərdən keçirərək qərara alır:

1. Azərbaycan SSR ilə Ermənistan SSR arasında Zaqafqaziya MİK tərəfindən təsdiq edilmiş sərhədin göstərilən respublikaların Paritet komissiyası tərəfindən 1:25.000 miqyaslı topoqrafik xəritələrin vərəqələrinə keçirilmiş və Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti tərəfindən təqdim olunmuş qrafik təsviri bəyənilsin.

2. Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinə tapşırılsın ki, respublika sərhədi təsvirinin müvafiq sahələrdə Ermənistan SSR nümayəndələri ilə birlikdə naturaya köçürülməsini bu il noyabırın 1-dək təmin etsin".

Sənədi Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Rəyasət Heyətinin sədri M.İsgəndərov və katib Z.Şükürova imzalamışdır.

İlk baxışda qərarda qeyri-adi heç nə görsənmir. Lakin bu qərarın altında nələr yatırdı? Bu qərar, əslində, özündə nəyi ehtiva edirdi?

Heydər Əliyev bu qərarla bağlı sonralar deyirdi: "Köhnə xəritələri çıxartmışdılar – 1929-cu ilin, 1930-cu ilin xəritələrini. İki-üç il danışıqlar getdi. Təəssüf ki, bu danışıqlar nəticəsində 1969-cu ilin may ayında, həqiqətən, Azərbaycanın Ali Soveti belə bir qərar qəbul etmişdir ki, həmin o sərhəddə olan torpaqlar Ermənistana mənsubdur və Ermənistana verilməlidir. Qərara görə, Tovuzun, Gədəbəyin, Qazaxın, Laçının və Qubadlının kəndlərinin bir hisssəsi Ermənistana verilməli idi. İyun ayında mən Azərbaycana rəhbər seçilən kimi bir ay müddətində bu məsələni təhlil etdim və həmin o qərardan imtina etdim. Moskvadan güclü təzyiq var idi. Deyirdilər ki, artıq qərar qəbul edilib icra etmək lazımdır. Nə qədər cəhd etdilər ki, o qərar həyata keçsin, mən buna yol vermədim".

Araşdırma zamanı ortaya çıxan fakta əsasən acı təəssüf hissi ilə qeyd etməliyik ki, sözügedən "humanist" qərarı imzalayan Məmməd İsgəndərovun qardaşı 1918-ci il-

lərdə ermənilər tərəfindən qətlə yetirilmişdi. Lakin ermənilər tərəfindən ailə faciəsi yaşamış bir insanın vəzifə karyerasını qorumaq, "yuxarıların" yanında yaxşı olmaq məqsədilə belə bir addım atması ağlasığmaz idi. Biz bu cür hadisələrdən tarixi ibrət çıxarmalı və Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü göz bəbəyi kimi qoruyan Heydər Əliyevin şəxsiyyətini örnək götürməliyik.

Bəli, Heydər Əliyevin həyat kredosunun məhz Azərbaycanın ərazi bütövlüyü və toxunulmazlığı olması artıq o dövrdə də heç kimdə şübhə doğurmurdu.

Qeyd etməliyik ki, Azərbaycana qarşı daim torpaq iddiaları irəli sürən ermənilərlə profilaktik iş aparan, onları bu zərərli tendensiyadan əl çəkməyə çağıran Heydər Əliyevin tapşırığı əsasında DTK da prosesi nəzarətə götürmüşdü. 1970-ci illərədək erməni millətçiləri "Qarabağ ərazisinin tarixən Ermənistana məxsus olması" məsələsini açıq şəkildə qaldırırdılar. Bu "fəaliyyət"də əsas rol İrəvanın millətçi dairələri tərəfindən istiqamətləndirilən vilayət (keçmiş Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti) ziyalıları və gənclərinin bir hissəsinə məxsus idi. 1972-1974-cü illərdə təkcə vilayətin ərazisində Heydər Əliyevin tapşırığı əsasında Azərbaycan DTK-nın materialları əsasında 35 nəfər erməniəsilli şəxslə profilaktika işləri aparılmış və onlara rəsmi xəbərdarlıq edilmişdi.

Heydər Əliyevin hələ DTK-nın sədri olduğu illərdə Azərbaycan ədəbi mühitində o dövr üçün böyük əks-səda yaratmış "Altmışıncılar nəsli"nin yetişməsində müstəsna xidmətləri olmuşdur. Heydər Əliyev respublikaya rəhbərliyi dövründə fərqli ədəbi estetik görüşə malik yeni ədəbi nəslin formalaşmasına şərait yaratmış, yaradıcılıqlarına yüksək qiymət verərək onlara dövlət mükafatları, təltifləri verilməsini təmin etməklə qorumuşdur.

Heydər Əliyev hansı dövrdə olursa-olsun, Azərbaycan xalqına xidmət edən şəxsləri yüksək qiymətləndirmiş, onlara yüksək dəyər vermişdir. Buna iki nümunə göstərək.

Heydər Əliyev DTX əməkdaşları ilə görüşdə ictimaiyyət tərəfindən tanınmayan bir şəxs – Novruz Rizayev haqqında danışır. Onun sovet dönəmindəki xidmətlərini ictimaiyyətə belə açıqlayır: "Təsəvvür edin, 1920-ci ildən sonra bir dəfə Mircəfər Bağırov bu orqanın başında olub, onun da tərcümeyi-halı və Azərbaycan xalqı qarşısında etdiyi cinayətlər sizə məlumdur. Qısa müddət, 1926-1928-ci illərdə Novruz Rizayev bu orqana rəhbərlik edibdir. Amma onun da başına çox böyük bəlalar gətiriblər, 1938-ci ildə onu həbs edib öldürüblər".

Heydər Əliyev N.Rizayevi vətənpərvər bir ziyalı kimi xarakterizə edərək M.Bağırovun qrupunun məhkəməsi zamanı istintaq materiallarının içərisindən onun 1937-1938-ci illərdə Stalin repressiyasına qarşı yazdığı məktubunun tapılmasını bildirməklə istənilən şəraitdə xalqa xidmət etməyin ən gözəl əxlaq nümunəsi olduğunu vurğulayıb.

Heydər Əliyev bu cür insanlara həmişə hörmət edirdi. Novruz Rizayevin oğlu Kərim Rizayevi himayəsinə alaraq onu yüksək dövlət vəzifəsinə təyin etməklə, onların ailəsinin qayğısına qalmışdır. Qeyd edək ki, Kərim Novruz oğlu Rizayev Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi illərdə Azərbaycan SSR Əlvan Metallurgiya İdarəsinin rəisi kimi mühüm dövlət vəzifəsi tutmuşdur.

İkinci bir nümunə isə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin liderlərindən olan M.Rəsulzadə ilə bağlıdır. Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasına rəhbərlik etdiyi birinci dönəmdə senzuranın rəisi təyin olunmaq üçün namizədləri diqqətlə araşdırarkən Ulu Öndərə məruzə edirlər ki, bir nəfər yaxşı

namizəd var, ancaq Rəsulzadənin qohumudur, ona görə düşünürük ki, olmaz. Heydər Əliyev tərəddüd etmədən Rəsulzadənin qohumunu həmin vəzifəyə təyin edir. Bu barədə Ulu Öndər Rəsulzadə ailəsi ilə görüşdə özü danışır.

Göstərdiyimiz nümunələr Heydər Əliyevin şəxsiyyətini səciyyələndirən faktlar silsiləsinin, sadəcə, iki məqamıdır.

Heydər Əliyev fenomenindən danışarkən onun müstəqillik ideyalarına bağlılığından bəhs etməmək mümkün deyil. Hələ sovetlər dönəmində Ulu Öndərin Azərbaycan SSR-in dövlət himninə dəyişiklik edərək, mətnə "Respublika" sözü əlavə etdirməsinin maraqlı tarixçəsi var. Heydər Əliyevin Azərbaycan SSR dövlət himnində "diyar" sözünün çıxarılaraq "Respublika" sözü ilə əvəz edilməsi təklifinə komissiya tərəddüdlə yanaşsa da, onun qətiyyəti ilə bu məsələ öz müsbət həllini tapır.

1978-ci ildə SSRİ-nin yeni Konstitusiyası qəbul edilərkən Azərbaycan SSR-in Konstitusiyasında Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi təsbit edilməsinin də maraqlı tarixçəsi var. Rus dilinin hakim dil olduğu sovetlər birliyi dönəmində buna nail olmaq qeyri-real görünürdü. Lakin Heydər Əliyev dühası və cəsarəti bu məsələdə də həlledici rol oynadı. Burada xüsusi vurğulamalıyıq ki, Sov.İKP MK-nın bu sahəyə məsul olan katibi Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi konstitusiya layihəsinə salınmasına etiraz edirdi. Hətta bəzi müttəfiq respublikaların rəhbərləri də bu məsələdə Heydər Əliyevə qarşı idilər. Tarixçi-alim M.Qasımlı öz kitabında qeyd edir ki, Ukrayna KP MK-nın birinci katibi Şerbitski Heydər Əliyevə qarşı çıxaraq deyirdi ki, "siz konstitusiyanıza belə bir maddə yazdıqda, gərək biz də dövlət dili haqqında maddə əlavə edək". Buna cavab olaraq Azərbaycanın rəhbəri ona bildirir ki, "sizə heç kim mane olmur, böyük respublikasınız, ölkədə sizin xüsusi çəkiniz vardır, istəsəniz yaza bilərsiniz, kimsə sizə mane olmaz".

Heydər Əliyev L.İ.Brejnevə problemi əhatəli, dərin məntiqi ilə əsaslandırır və bu məsələni Azərbaycan xalqının xeyrinə həll edir. Azərbaycan dilinin konstitusiya layihəsində əksini tapması ilə yanaşı, bu layihənin 73-cü maddəsində yazılan, hüquqi cəhətdən SSRİ-nin federativ dövlətdən unitar dövlətə keçməsinə zəmin yaradan "SSRİ qanunları Azərbaycan SSR ərazisində məcburidir" maddəsi də layihədən çıxarılır.

2 aprel 1978-ci ildə IX çağırış Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Azərbaycan SSR-in konstitusiya layihəsi və onun ümumxalq müzakirəsinin yekunlarına həsr olunmuş sessiyasında məruzə ilə çıxış edən Ulu Öndər Heydər Əliyevin təklifi ilə 73-cü maddə yeni redaksiyada verilir: "Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının dövlət dili Azərbaycan dilidir".

Heydər Əliyevin bu təşəbbüsü 21 aprel 1978-ci ildə qəbul olunmuş Azərbaycan SSR Konstitusiyasında öz əksini tapmışdır. Azərbaycan dilinə dövlət dili statusunun verilməsi Heydər Əliyevin xalq qarşısında ən böyük tarixi xidmətlərindən biridir. Ulu Öndər bununla gələcək müstəqil dövlətçiliyin milli rəmzlərindən birini məharətlə qorumuşdur.

Qeyd etməliyik ki, 1921-ci ildə Azərbaycan SSR Konstitusiyasında ana dilimiz haqqında heç bir maddə salınmamışdır. 1937-ci ildə isə Azərbaycan SSR Konstitusiyası layihəsində nəzərdə tutulurdu ki, dövlət dili türk dilidir. Moskvadan tapşırıq gəlir ki, həmin maddə çıxarılsın. Belə də olur, sonra isə bu məsələ tamamilə unudulur.

Ulu Öndər Heydər Əliyev "xalqımız əsrlər boyu böyük sınaqlardan, çətinliklərdən keçmiş, ancaq öz mənliyini, milliliyini, öz dilini itirməmişdir" söyləyərək bu məsələdə müstəsna xidmətlərinin olmasına baxmayaraq, bu tarixi uğuru xalqımızın böyük qələbəsi kimi qiymətləndirirdi. Əlbəttə, Heydər Əliyevin ana dili məsələsində prinsipial, qəti və barışmaz mövqe tutması rus dilinin tam əleyhinə getməsi demək deyildi. O yaxşı başa düşürdü ki, SSRİ xalqlarının elmi, mədəni tərəqqisi, dünyaya çıxışı əsasən rus dili vasitəsilə həyata keçirilir. Dünyanın ən son elmi və mədəni nailiyyətləri ölkədə məhz ilk olaraq rus dilinə, sonra isə milli dillərə çevrilirdi. Buna görə də Ulu Öndər azərbaycanlıların ikinci dil kimi rus dilini mükəmməl bilmələrinin tərəfdarı kimi çıxış edirdi. Böyük rəhbər azərbaycanlıların yalnız ana dili çərçivəsində məhdudlaşıb qalmasının da əleyhinə idi.

Heydər Əliyevin ana dilinə münasibətində Azərbaycan ədəbi dilinin saflığının qorunması və inkişaf etdirilməsi xüsusi yer tuturdu.

Ümummilli Lider ana dilinin saflığına çalışaraq bunu alim, şair, yazıçılardan, bütövlükdə, ziyalılardan qətiyyətlə tələb edirdi. Azərbaycanın rəhbəri, hətta rəsmi toplantılarda bu məsələ barədə öz prinsipial mövqeyini açıq-aydın, birbaşa bildirirdi.

Azərbaycan yazıçılarının VII qurultayındakı nitqində Heydər Əliyev ana dili haqqında uca səslə, çəkinmədən deyirdi: "Dil xalqın böyük sərvətidir. Ədəbi dilin tərəqqisi olmadan mənəvi, mədəni tərəqqisi mümkün deyildir. ...Azərbaycan dili görünməmiş zirvələrə qalxmış, müasir poeziyanın və nəşrin, elm və texnikanın, kargüzarlığın və fəal ictimai-siyasi həyatın hərtərəfli inkişaf etmiş dilinə çevrilmişdir. Biz tam inamla deyə bilərik ki, çoxəsrlik tariximizdə Azərbaycan dili heç vaxt belə zəngin, nüfuzlu və hörmətli olmamışdır. Lakin mədəniyyət və elmin səviyyəsi yüksəldikcə, həyatın axarı sürətləndikcə dilin təkmilləşməsinə, inkişaf etməsinə və zənginləşməsinə, onun söz ehtiyatının genişlənməsinə daha çox qayğı göstərmək lazımdır".

Ulu Öndərin sovetlər dönəmində inkişaf etdirdiyi müstəqllik konsepsiyası onun sonrakı fəaliyyətinin də ana xəttini təşkil edirdi. Çünki Heydər Əliyevin dövlətçilik və müstəqillik təfəkkürü tarixi şüura əsaslanırdı. O, ötən əsrin doxsanıncı illərinin əvvəllərində Azərbaycan Ali Sovetinin iclasında ilk çıxışlarından Azərbaycanın müstəqil yaşaya bilməyəcəyi ilə bağlı irəli sürülən diletant fikirləri rədd edərək müstəqillik konsepsiyası irəli sürdü. Bu isə əsrin əvvəllərində iki qrupa ayrılmış Azərbaycan ziyalılarının kəskin dilemması qarşısında müstəqillik ideyalarının tərəfdarlarının milli düşüncəsinin davamı idi.

Heydər Əliyevin müstəqilliklə bağlı bu düşüncələri məhz yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, tarixi şüura əsaslanırdı. Ulu Öndər hələ Naxçıvanda Ali Məclisin Sədri vəzifəsində işlədiyi dövrdə Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyi ilə bağlı ilk və kəskin addımları atmaqla Azərbaycanın müstəqillik tarixinin ən böyük şəxsiyyətinə çevrildi.

17 noyabr 1990-cı il gününün müstəqillik tariximizdə müstəsna rolu var. Ölkəmizin həyatında dönüş nöqtəsi sayılan həmin əlamətdar hadisə Ulu Öndər Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Ümummilli Liderin 1990-cı ilin iyulunda Naxçıvana qayıdışı və buradakı fəaliyyəti, milli dövlətçiliyimizin bərpası istiqamətində atdığı tarixi addımlar Azərbaycanın müstəqillik tarixinin qızıl səhifələridir. 1990-cı il noyabrın 17-də Naxçıvan Ali Sovetinin sessiyasında Ulu Öndərin tə-

şəbbüsü ilə müstəqil Azərbaycan dövlətçiliyinin bərpası istiqamətində məsələlər müzakirə olundu, "Naxçıvan Muxtar Sovet Sosialist Respublikasının adının dəyişdirilməsi haqqında", "Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Dövlət hakimiyyəti orqanı haqqında", "Naxçıvan Muxtar Respublikasının Dövlət rəmzləri haqqında" tarixi qərarlar qəbul edildi. "Naxçıvan Muxtar Respublikasının Dövlət rəmzləri haqqında" Qərara əsasən müstəqilliyimizin əsas atributlarından olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin üçrəngli bayrağı Naxçıvan Muxtar Respublikasının Dövlət Bayrağı kimi qəbul olundu.

Bununla əlaqədar Ümummilli Lider Heydər Əliyevin öz əli ilə yazdığı Ali Məclisin Qərarında deyilirdi:

"Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi qərara alır:

1) İlk Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin üçrəngli Dövlət Bayrağı Naxçıvan Muxtar Respublikasının Dövlət Bayrağı kimi təsis edilsin.

2) Naxçıvan Muxtar Respublikasının digər dövlət rəmzi – Dövlət Himni və gerbi haqqında məsələ öyrənilib Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin müzakirəsinə verilsin.

3) Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin üçrəngli Dövlət Bayrağının, bütövlükdə, Azərbaycan SSR-in dövlət rəmzi kimi təsis edilməsi məsələsi qanunvericilik təşəbbüsü qaydasında Azərbaycan SSR Ali Sovetindən xahiş edilsin".

Bundan sonra yeni qəbul olunmuş bayraq zala gətirilir, beləliklə, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 70 il əvvəl endirilmiş ayulduzlu üçrəngli bayrağı Naxçıvan Muxtar Respublikasının Dövlət Bayrağı kimi ucaldılır.

Odövrkü naşı səriştəsiz siyasətçilər qısqanclıq üzündən Azərbaycan xalqının istəyinin əksinə olaraq Heydər Əliyevin dövlət rəhbəri kimi fəaliyyətinə maneələr yaradırdılar. Lakin çox keçmədi ki, bir həqiqət hər kəsə aydın oldu: Müstəqil Azərbaycanın işıqlı gələcəyi yalnız Ulu Öndərin adı ilə bağlıdır.

Bundan sonra Azərbaycanda yaranmış ictimai-siyasi vəziyyət və xalqın haqlı tələbi ilə Heydər Əliyevin respublika rəhbərliyinə gəlməsi təmin olundu. Ulu Öndərin ölkəmizə rəhbərlik etməsi Azərbaycanın siyasi həyatının qızıl dövrüdür. Heydər Əliyev ideoloji olaraq müstəqillik konsepsiyasını dövlətin siyasi prioritetinə çevirdi.

Böyük dövlət adamı Heydər Əliyevin müstəqil dövlət konsepsiyasının əsasını aşağıdakılar təşkil edirdi:

1) Dövlət müstəqilliyi;
2) Demokratiya, siyasi plüralizm, şəffaflıq;
3) Hüququn aliliyi;
4) Sosial ədalət.

Heydər Əliyev hər bir çıxışında tarixi məsuliyyəti dərk etməyə, azadlıq və istiqlaliyyətimizin əldə olunmasında bütün gücümüzü səfərbər etməyə çağırırdı: "Azərbaycan xalqının birliyi yeni, demokratik, heç kəsdən asılı olmayan dövlət qurulması yolu ilə təmin oluna bilər. Doğrudur, bu yolda çətinliklər də az olmayacaqdır. Fəqət nəyin bahasına olursa-olsun, biz buna nail olmalıyıq. Biz bu yola düşməsək, bunu gələcək nəsillər edəcək. Və onlar, tarix bizi bağışlamayacaq. İndi hər bir namuslu, qeyrətli azərbaycanlı gərək öz şəxsi mənafelərini, imtiyazlarını unutsun, xalqın aqibəti, bu günü və azad gələcəyi haqqında düşünsün. Xalqın müqəddəratı hər şeydən üstün olmalıdır. Azərbaycan xalqı birləşməli, öz müqəddəs doğma

torpağını göz bəbəyi kimi qorumalıdır. Azərbaycan Respublikası iqtisadi və siyasi müstəqillik yolu ilə getməli, tam istiqlaliyyət uğrunda mübarizə aparmalıdır. Xalq deputatlarını, bütün Azərbaycan xalqını bu yola dəvət edirəm və əmin edirəm ki, mən bu yoldan dönməyəcəyəm".

Tarix sübut edir ki, milli ideologiya xalqların özünüdərk prosesində və dünya xalqları içərisində öz yerini müəyyənləşdirməsində əsas faktordur. Dövlət xalqın qalxanıdır. Dövlət olmadan xalq özünü realizə edə bilməz. Dövlət-Xalq vəhdətini yaratmaq üçün isə hökmən ideologiya lazımdır. Heydər Əliyevin dövlətçilik təfəkkürü bunu realizə etməyə imkan verdi və məhz bu təfəkkürlə o, azərbaycançılıq ideologiyasını yarada bildi.

Heydər Əliyev irsini ən yaxşı əxz etmiş siyasətçi, peşəcə tarixçi diplomat olan Prezident İlham Əliyev demişdir: "Heydər Əliyev tarixin böyük bir hissəsidir. Onun əməlləri, bütün təşəbbüsləri bir məqsəd daşıyırdı – Azərbaycan xalqına xidmət etmək, ölkəmizi gücləndirmək, müstəqilliyimizi möhkəmləndirmək, demokratik cəmiyyət qurmaq... Azərbaycanda bu siyasətin alternativi yoxdur".

Heydər Əliyevin ən böyük uğurlarından biri də özünün layiqli siyasi varisini yetişdirməsidir. Məhz Heydər Əliyevin siyasi varisi Müzəffər Ali Baş Komandan 200 illik məğlubiyyət sindromuna 44 günə son qoyaraq bizə ən böyük zəfəri yaşatdı.

Qarşıdakı aylarda isə biz dünyanın ən mötəbər tədbirlərindən birinə – COP29-a evsahibliyi edəcəyik. Bu barədə Qazaxıstanın paytaxtı Astana şəhərində "ŞƏT plyus" formatında görüşdə çıxış edən cənab Prezident İlham Əliyevin nitqində son nailiyyətlərimiz də öz əksini tapmışdır: "Azərbaycan multilateralizmi fəal şəkildə dəstəkləyir. Biz 2019-2023-cü illərdə Qoşulmama Hərəkatına uğurla sədrlik etdik, onun qlobal arenada nüfuzunu və gücünü möhkəmləndirdik, Hərəkatın institusional inkişafına töhfə verdik, üzv dövlətlərin dəstəyi ilə hərəkatın Parlament Şəbəkəsini, Gənclər Təşkilatını təsis etdik, habelə Qadın Platformasının əsasını qoyduq. Təxminən 200 ölkənin yekdil dəstəyi ilə Azərbaycan bu il COP29-a evsahibliyi edəcək. Biz Bakıda keçiriləcək COP29 çərçivəsində inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr arasında körpü yaratmaq üçün səylərimizi əsirgəməyəcəyik və inkişaf etməkdə olan ölkələrin legitim maraqlarını nəzərə alacaq razılaşmanın əldə edilməsinə çalışacağıq. Azərbaycanın prioritetləri sırasında həm də iqlim dəyişikliyinin mənfi təsiri səbəbindən ekzistensial təhlükə ilə üzləşən inkişaf etməkdə olan kiçik ada dövlətlərinə dəstək yer alır. Azərbaycan inkişaf etməkdə olan kiçik ada dövlətləri üçün xüsusi texniki yardım fondunun yaradılması təşəbbüsü ilə çıxış edib. Biz dünyada ən böyük beynəlxalq tədbir olan COP29-un keçirilməsinə hazırlıq istiqamətində ŞƏT ilə işi davam etdirəcəyik. Mən artıq ŞƏT-ə üzv dövlətlərin liderlərinə rəsmi dəvət məktubları ünvanlamışam və həmkarlarımı noyabrda Bakıda görəcəyimə ümid edirəm".

Azərbaycan xalqı öz gələcək inkişafını yalnız Heydər Əliyev siyasi kursunun davam etməsində və Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin parlaq fəaliyyətində görür. Ötən 55 ilin misilsiz hadisələri, şərəfli məqamları isə bu həqiqəti ən aydın şəkildə isbat edir.

Sadiq QURBANOV,
Milli Məclisin Təbii ehtiyatlar, energetika və ekologiya komitəsinin sədri

AZƏRBAYCANIN ZAMANI QABAQLAYAN ENERJİ SİYASƏTİ

Enerji diplomatiyası, milli təhlükəsizlik və xarici siyasət

Enerji diplomatiyası – beynəlxalq münasibətlərin əsası, xarici siyasət və milli təhlükəsizliklə sıx bağlı olan mürəkkəb sahədir. Bu əlaqə xüsusən enerji diplomatiyasının nisbətən yeni sahə kimi milli xarici siyasətə inteqrasiyasında açıq müşahidə olunur.

Xarici siyasət min illər ərzində bəşər sivilizasiyasını müşayiət etsə də, enerjinin bu sahəyə müdaxiləsi son 150 ildə baş vermişdir. Lakin həmin zaman kəsiyində enerji və xarici siyasət çoxsaylı nöqtələrdə kəsişmişdir və onlar qarşılıqlı əlaqədə olan elementlərə malikdirlər. Xarici siyasət öz növbəsində milli təhlükəsizlik konsepsiyası ilə sıx bağlıdır və ondan asılıdır. 29 iyun 2004-cü ildə qəbul olunmuş "Milli təhlükəsizlik haqqında" qanunda yazılıb ki, Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizliyi - dövlətin müstəqilliyinin, suverenliyinin, ərazi bütövlüyünün, konstitusiya quruluşunun, xalqın və ölkənin milli maraqlarının, insanın, cəmiyyətin və dövlətin hüquq və mənafelərinin daxili və xarici təhdidlərdən qorunmasının təmin edilməsidir.

Üç konsepsiya – milli təhlükəsizlik, xarici siyasət və enerji təhlükəsizliyi bir-biri ilə bağlılığı olan quruluşa malikdir. Burada milli təhlükəsizlik ən ümumi anlayışdır, milli təhlükəsizliyin risklərinin beynəlxalq aspektlərini əhatə edən xarici siyasət ondan bir pillə aşağıda durur. Miqyasına görə ən aşağıda isə enerji diplomatiyası dayanır. Xarici siyasət milli təhlükəsizliyi təmin edən alətdir. Milli təhlükəsizlik isə birbaşa enerji diplomatiyası ilə əlaqədardır. Milli təhlükəsizliyin əhatə etdiyi çoxsaylı təhlükələrə geniş spektrli risklər, o cümlədən iqtisadi təhlükəsizlik, enerji təhlükəsizliyi, fiziki təhlükəsizlik, ətraf mühit, ərzaq, miqrasiya, kibertəhlükəsizlik və s. daxildir.

Dövlətin iqtisadi təhlükəsizliyi milli təhlükəsizliyin ayrılmaz hissəsidir. Milli təhlükəsizlik iqtisadi təhlükəsizliklə yanaşı, dövlətin xarici-siyasi, daxili-siyasi, hərbi, informasiya, şəxsi, sosial, mənəvi, ekoloji və təhlükəsizliyin digər növlərini də birləşdirir. İqtisadi təhlükəsizliyin təmini dövlətin funksiyası kimi yaranmışdır. O, digər sahələrə təsirinə görə aparıcı rola malikdir.

Enerji diplomatiyasına gəldikdə, o, enerji təhlükəsizliyinin təmininə yönəlmiş inkişaf edən diplomatiya sahəsidir. Enerji özünün milli təhlükəsizlik və iqtisadiyyata güclənən təsiri nəticəsində diplomatiya və xarici siyasət sahəsinə daxil olmuşdur. Enerji hər bir işi yerinə yetirmək qabiliyyəti olmaqla iqtisadiyyatı qidalandırır. Onun fasiləsiz axını həm ölkə iqtisadiyyatının inkişafı, həm də istehsal olunmuş məhsulların ixracı, beynəlxalq iqtisadi münasibətlərin daimiliyi üçün zəruri ehtiyaclardan biridir.

Dünyadakı dəyişən vəziyyət bəzi amilləri meydana çıxarmış, bu isə enerji təhlükəsizliyi və enerji diplomatiyasının milli təhlükəsizliyin gündəliyində daha vacib yer tutmasına səbəb olmuşdur. Çünki müasir istehlakçı və müasir iqtisadiyyat enerjidən kəskin surətdə asılıdır. Nəticədə bu gün iqtisadiyyat və energetikanı bir-birindən ayrı təsəvvür etmək mümkün deyil. Hətta enerji iqtisadiyyat və hakimiyyət üçün sinonimə çevrilmişdir. Təsadüfi deyil ki, enerji ehtiyatlarına əlçatanlıq hazırda müharibələrin nəticələrini müəyyən edən faktorlardan biridir. Dövlətlər enerji ehtiyatlarına malik olmalarından özlərinin siyasi və geo-

siyasi məqsədlərinə çatmaq üçün fəal istifadə etmək imkanı qazanmışlar. Neft-qaz istehsalçıları qlobal biznesdə ən gəlirli və təsir imkanına malik şirkətlər hesab olunurlar.

Söz ki enerjidən düşdü, qeyd edək ki, enerji diplomatiyası enerji ehtiyatlarına və bazarlarına çatımlılığı genişləndirməyə yönəlmiş diplomatik fəaliyyətdir. Bu, siyasətə, xarici hökumətlərin qərar və davranışına təsiretmə sistemidir. Enerji diplomatiyasının məqsədi iqtisadi və enerji təhlükəsizliyini təmin etməkdir.

Enerji təhlükəsizliyi müxtəlif dövlətlər üçün müxtəlif anlam kəsb edə bilər. İnteqrasiya rejimlərinin müxtəlifliyini nəzərə alaraq belə qənaətə gəlmək olar ki, həm tarixi, həm də konseptual cəhətdən enerji milli xarici siyasətə iki yolla – təhlükəsizlik və iqtisadiyyat yolları ilə daxil edilmişdir. Enerji təchizatı və ona əlçatanlıq bir çox dövlətin milli təhlükəsizliyi üçün həlledici amil olduğuna görə enerji onların milli siyasətinə təhlükəsizlik yolu ilə daxil olmuşdur. Bu cür dövlətlər enerji ehtiyatları olmayan və bu səbəbdən idxaldan asılı olan ölkələrdir.

Enerji məsələləri həm də iqtisadiyyatla bağlı olmaqla iqtisadi diplomatiyanın təsir dairəsinə düşür. Məlumdur ki, bir çox ölkənin iqtisadiyyatının əsasını enerji ehtiyatları təşkil edir. Enerji ehtiyatlarından səmərəli istifadə, xüsusən bərpaolunan enerji ehtiyatlarının istehsalı müasir dövrdə özünün aktuallığı ilə diqqəti cəlb edir və iqtisadi inkişaf üçün mühüm perspektivlər yaradır. Bundan əlavə, müasir dövr iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunmasını hər bir müstəqil dövlətin əsas vəzifələrindən biri kimi şərtləndirir. Beynəlxalq vəziyyətdə zaman-zaman baş verən dəyişikliklər dünya birliyi ölkələrinin siyasi, iqtisadi və hərbi münasibətləri sahələrində yeni yanaşmalara yol açır. Həmin yanaşmalar milli təhlükəsizliyin təminində, o cümlədən iqtisadi münasibət və proseslərdə dəyişikliklər tələb edir, eləcə də müharibələrin tam aradan qalxmadığı günümüzdə iqtisadi təhlükəsizlik sahəsində praktiki addımlar atılması zəruriliyini meydana çıxarır. Beləliklə, hazırkı dövrdə dövlətlərin hər birinin ilkin vəzifələrindən biri iqtisadi təhlükəsizliyi, başqa sözlə desək, daxili sabitliyi, ölkənin beynəlxalq əmək bölgüsündə fəal iştirakını təmin etməyə nail olmaqdır. İqtisadi təhlükəsizlik iqtisadiyyatın elə vəziyyətidir ki, bu zaman dayanıqlı iqtisadi artım, ictimai ehtiyaclar, yüksəkkeyfiyyətli idarəçilik, iqtisadi maraqların qorunması milli və beynəlxalq səviyyədə səmərəli şəkildə təmin olunur. İqtisadi təhlükəsizliyin əsas göstəriciləri – ümumi daxili məhsulun artımı, iqtisadiyyatın quruluşu və rəqabət qabiliyyəti, həyat səviyyəsi və keyfiyyəti, inflyasiya sürəti, işsizlik norması, idxaldan asılılıq, daxili və xarici borcların səviyyəsi və s. hesab edilir.

Məlumdur ki, SSRİ-nin süqutu 15 müstəqil dövlətin yaranmasına və vahid iqtisadi məkanın parçalanmasına səbəb oldu. Keçmiş sovet dövründə müttəfiq respublikalar arasında formalaşmış iqtisadi əlaqələrin pozulması gənc müstəqil ölkələrdə iqtisadiyyatı iflic vəziyyətinə saldı. 1989-cu ildən başlamış geriləmə prosesi müstəqilliyin ilk üç ilində daha da dərinləşdi.

1991-ci ildə müstəqilliyini bərpa edərək bazar iqtisadiyyatı istiqamətində ilk addımlarını atan Azərbaycan da böyük iqtisadi və siyasi çətinliklərlə rastlaşdı. 1991-1993-cü illərdə Azərbaycanın siyasi mənzərəsini hakimiyyət uğrunda mübarizə, silahlı qruplaşmalar və qarşıdurmaların artması, keçmiş dağlıq Qarabağ problemi, Azərbaycan torpaqlarının işğalı kimi hakimiyyətsizlik əlamətləri xarakterizə edirdi. Xaos, qarışıqlıq, hərc-mərclik

inkişafın deyil, tənəzzülün əlamətləri idi. Milli iqtisadiyyatın dirçəldilməsi üçün isə ictimai-siyasi sabitlik yaradılmalı, iqtisadi islahatların aparılmasına ardıcıl siyasi dəstək verilməsi təmin olunmalı idi. Bu cür siyasi təkan olmadan iqtisadi quruculuq sahəsində uğurlar əldə etmək mümkün deyildi.

Belə bir dövrdə xalqın tələbi və seçimi ilə siyasi hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyev Azərbaycanın neft strategiyasını müəyyən və inkişaf etdirdi. Bu siyasət dövlət müstəqilliyinin qorunması və gücləndirilməsinə yönlənmişdir. Ulu Öndərin rəhbərliyi altında qəbul edilən radikal qərarlar islahatların dönməzliyinin təmin edilməsində həlledici rol oynadı. "Əsrin müqaviləsi" əsasında Azərbaycanda kifayət qədər iri həcmdə neft istehsalına nail olunması istər praktiki, istərsə də hüquqi gözləntisi olan məsələ idi. Heydər Əliyevin müdrikliyi onda idi ki, neft istehsalına hələ xeyli müddət qalmasına baxmayaraq, onun daşınması marşrutu da müəyyən edildi. Əslində, məsələlərin həllinə bu cür uzaqgörənliklə yanaşmaq Heydər Əliyevə xas olan xüsusiyyət idi. Hər işin vaxtında həlli uğurun təmini üçün əsas yaradırdı.

Cənab İlham Əliyev həmin dövrlərin çətinliklərini xatırlayaraq sonralar demişdi: "Hamımız yaxşı xatırlayırıq ki, 1991-1993-cü illərdə yaranmış xaos, anarxiya iqtisadiyyata da böyük zərbələr vurmuşdu. Demək olar ki, iqtisadiyyatımız tamamilə dağılmışdı, böhran içində idi. ... Heydər Əliyev tərəfindən müəyyən edilmiş neft strategiyası Azərbaycana böyük uğurlar gətiribdir. Azərbaycana böyük həcmdə sərmayə qoyulubdur, yeni infrastruktur yaradılıbdır, neft kəmərləri tikilibdir və tikilməkdədir. Bir sözlə, neft strategiyası bizə imkan verir ki, bu gün də, gələcəkdə də neftdən əldə olunan gəlirlərdən səmərəli istifadə edərək Azərbaycanı hərtərəfli inkişaf etdirək, xalqımız üçün gözəl şərait yaradaq".

Heydər Əliyevin neft strategiyasının uğurlu və səmərəli nəticələri Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafına təkan verən mühüm amil olmaqla dünyada neft siyasətinin formalaşdırılmasında xüsusi əhəmiyyət kəsb etdi. 1994-cü il sentyabrın 20-də Bakıda dünyanın 8 dövlətini təmsil edən 11 transmilli neft şirkətinin iştirakı ilə Xəzərin Azərbaycan sektorundakı neft ehtiyatları ilə zəngin olan "Azəri", "Çıraq", "Günəşli" yataqlarının işlənməsinə dair "Əsrin müqaviləsi"nin imzalanması tarixi hadisə idi. "Əsrin müqaviləsi" Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadiyyata inteqrasiyasını sürətləndirdi, regional əhəmiyyətli, qlobal xarakterli yeni əməkdaşlıq platformalarının yaranmasını təmin etdi. Bu müqavilə həm də yeni transmilli enerji layihələrinin həyata keçirilməsində çox mühüm rola malik idi. 1994-cü ildən sonra 19 ölkəni təmsil edən 41 neft şirkəti ilə daha 26 saziş imzalanması Azərbaycanın beynəlxalq əməkdaşlıq və enerji sahəsində böyük uğurlarına yol açdı.

Amma bu, təməl idi və o, Azərbaycan iqtisadiyyatının tam inkişaf yoluna çıxması üçün önəmli rol oynadı. Cənab İlham Əliyev neft strategiyasının həmin cəhətlərini nəzərə alaraq demişdir: "Heydər Əliyevin neft strategiyası davam etdiriləcəkdir. Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac neft kəməri 2005-ci ildə istismara veriləcəkdir. Ondan sonra Azərbaycan ildə 50 milyon ton neft ixrac edəcəkdir. Bu da ölkəyə milyardlarla dollar valyuta gətirəcəkdir. Bu vəsaitlə Azərbaycanın hər bölgəsi, iqtisadiyyatın hər bir sahəsi inkişaf edəcəkdir".

Vüsalə MURADXANLI,
Vəkillər Kollegiyasının üzvü

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI KONSTİTUSİYA MƏHKƏMƏSİNİN FƏALİYYƏTƏ BAŞLAMASINDAN 26 İL KEÇİR

“Hazırda biz Konstitusiya Məhkəməsinin simasında milli dövlətçiliyimizi, Konstitusiyaya əsaslanan hüquq qaydasını, ən əsası isə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarını həqiqətən müdafiə edən mötəbər təsisata malikik. Öz səmərəli fəaliyyəti nəticəsində Konstitusiya Məhkəməsi həm ölkəmizdə, həm də beynəlxalq aləmdə böyük nüfuz qazanmışdır”.

Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri
Heydər Əliyev

“Ötən illər ərzində Konstitusiya Məhkəməsi səmərəli fəaliyyəti ilə və qəbul etdiyi qərarlarla Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının aliliyinin təmin edilməsinə, insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinə, milli qanunvericiliyin, dinamik dəyişən ictimai münasibətlərə uyğun olaraq, Konstitusiyanın müddəaları nəzərə alınmaqla təkmilləşdirilməsinə, cəmiyyətdə hüquq mədəniyyətinin və müxtəlif sahələrdə hüququn tətbiqi təcrübəsinin daha da inkişaf etməsinə dəyərli töhfə vermişdir.

Əminəm ki, Konstitusiya Məhkəməsi bundan sonra da ölkəmizdə hüquqi dövlət və konstitusionalizm ideya və prinsiplərinin həyata keçirilməsində səylərini əsirgəməyəcəkdir”.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
İlham Əliyev

14 iyul – ali konstitusiya ədalət mühakiməsi orqanı olan Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin fəaliyyətə başlamasının növbəti ildönümü tamam olmuşdur.

2024-cü il bir sıra əlamətdar tarix və hadisələrlə zəngindir. Bu ildə ölkənin siyasi həyatının ən mühüm hadisələrindən biri növbədənkənar Azərbaycan Respublikası Prezidenti seçkilərinin keçirilməsi oldu. Belə ki, 2023-cü ilin sentyabr ayında ərazi bütövlüyünün və suverenliyin tam bərpasından sonra Azərbaycanda və regionda yeni reallıqlar yaranmış və ölkəmiz inkişafının keyfiyyətcə yeni mərhələsinə daxil olmuşdur. Növbədənkənar Prezident seçkiləri ərazi bütövlüyünün və suverenliyin daha bir təsbiti olmaqla, müstəqil Azərbaycan dövlətinin tarixində ilk dəfə olaraq bütün ölkə ərazisində keçirilmişdir. Olduqca böyük ruh yüksəkliyi ilə keçirilən bu seçkilər harada yaşamasından asılı olmayaraq, hər bir azərbaycanlını olduqca qürurlandırdı.

2024-cü il fevralın 7-də keçirilən və tariximizə Zəfər seçkiləri kimi daxil olan seçkilərdə dövlətimizin başçısı İlham Əliyevin seçicilərin 92 faizindən çoxunun səsini qazanması Azərbaycan xalqının Prezidentinə olan inamının və eyni zamanda, etimadının, onun ətrafında sıx birləşərək bundan sonra da etibarlı gələcəyə doğru inamla irəliləmək istəyinin bariz nümunəsi oldu.

Məlum olduğu kimi, cari il iyunun 21-də Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi “Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə növbədənkənar seçkilərin təyin edilməsi

haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə müraciət edilməsi barədə" Qərar qəbul edib. Dövlətimizin başçısı İlham Əliyev ölkəmizin parlamenti tərəfindən qəbul olunan bu Qərar əsasında Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin buraxılmasının və növbədənkənar seçkilərin təyin edilməsinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 98^1-ci maddəsinə uyğunluğuna dair Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin mövqeyinin öyrənilməsini zəruri hesab etmişdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sorğusu əsasında qəbul edilən "Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə növbədənkənar seçkilərin təyin edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə müraciət edilməsi barədə" Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 2024-cü il 21 iyun tarixli Qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına uyğunluğunun yoxlanılmasına dair" 2024-cü il 27 iyun tarixli Qərarında Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu qeyd edib ki, 2024-cü ilin noyabr ayında öz kütləviliyi və əhəmiyyəti ilə seçilən mötəbər beynəlxalq tədbirlərdən olan Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyasının Tərəflər Konfransının 29-cu sessiyası (COP29), Kioto Protokolunun Tərəflər Görüşünün 19-cu sessiyası və Paris Sazişinin Tərəflər Görüşünün 6-cı sessiyası Azərbaycan Respublikasında keçiriləcəkdir.

Qərarda, həmçinin qeyd olunub ki, seçkilər vətəndaşların iradəsini ifadə etməsinin əvəzsiz hüquqi vasitəsi kimi çıxış etməklə, seçkidə iştirakın əlçatanlığının təmin edilməsi, namizədlərin seçicilərlə təmasının, öz siyasi platformalarını təqdim etmələri məqsədilə zəruri və əlverişli şəraitin yaradılması baxımından dövlət üçün müvafiq öhdəlik yaradır.

Adıçəkilən Qərarda Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu belə nəticəyə gəlib ki, "Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinə növbədənkənar seçkilərin təyin edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə müraciət edilməsi barədə" Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 2024-cü il 21 iyun tarixli 1174-VIQR nömrəli Qərarı və bu Qərar əsasında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin buraxılması və növbədənkənar seçkilərin təyin edilməsi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 981–ci maddəsinə uyğun hesab edilməlidir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin "Altıncı çağırış Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin buraxılması və Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə növbədənkənar seçkilərin təyin edilməsi haqqında" 2024-cü il 28 iyun tarixli Sərəncamı ilə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə növbədənkənar seçkilər 2024-cü il sentyabrın 1-nə təyin edilib.

Qeyd edilməlidir ki, ötən əsrin 90-cı illərində dövlətimiz olduqca mürəkkəb və çətin dövrdən keçərək müstəqilliyini bərpa etməsinə baxmayaraq, ölkədə baş verən hərcmərcliyə məhz Ümummilli Lider Heydər Əliyevin qətiyyətli mövqeyi sayəsində son qoyulmuş, nəticədə ictimai-siyasi sabitlik tam bərqərar edilmişdir. Xalqın təkidli tələbi ilə Ulu Öndər Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışından sonra siyasi sabitliyin təmin olunması ölkə həyatının bütün sahələrində çoxşaxəli islahatların həyata keçirilməsinə əlverişli şərait yaratdı. Məhz Ulu Öndər Heydər Əliyevin ölkə rəhbərliyinə qayıdışından sonra ölkədə demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğu mümkün olmuş-

dur. İnkişafın başlıca istiqaməti olaraq vətəndaş cəmiyyəti və hüquqi dövlət quruculuğunu seçən dövlətimiz qısa müddət ərzində irimiqyaslı qanunvericilik islahatlarını reallaşdırmağa nail oldu.

Həyata keçirilən əsaslı hüquq islahatları çərçivəsində ən əhəmiyyətli hadisələrdən biri 1995-ci il noyabrın 12-də ümumxalq səsverməsi yolu ilə müstəqil Azərbaycan dövlətinin ilk Konstitusiyasının qəbul edilməsi oldu. Bununla da Ümummilli Lider Heydər Əliyevin bilavasitə rəhbərliyi ilə hazırlanan bu mühüm tarixi sənəd dövlətçiliyimizin inkişafında tamamilə yeni səhifə açdı.

Əsas Qanun ölkəmizdə insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarına lazımi təminatlar yaratmaqla hüquqi dövlət və vətəndaş cəmiyyəti quruculuğunun təməlini təşkil edərək, insan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsi, həmçinin ictimai həyatın bütün sahələrinin inkişafına təkan verdi. Məhz Konstitusiyanın qəbulu ölkəmizdə müasir və demokratik tələblərə cavab verən dövlətçiliyin formalaşmasında mühüm addım oldu.

1995-ci ildə Konstitusiyanın qəbulu ölkədə genişmiqyaslı qanunvericilik islahatlarının həyata keçirilməsinə təkan verərək, digər bir çox sahələrdə olduğu kimi, məhkəmə-hüquq islahatlarının da əsasını qoydu.

Xüsusilə qeyd olunmalıdır ki, ölkəmizdə yeni məhkəmə-hüquq sisteminin təşəkkül tapması məhz Ümummilli Lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Əsas Qanunun qəbulundan sonra müstəqil məhkəmə hakimiyyətinin fəaliyyətinin təmin edilməsinə yönələn qanunvericilik bazasının yaradılması, hər kəsin hüquq və azadlıqlarının daha səmərəli müdafiə edilməsi üçün çoxpilləli məhkəmə sisteminin formalaşdırılması o dövrün ən vacib tələblərindən irəli gəlirdi. Konstitusiyada təsbit edilmiş hakimiyyətlər bölgüsü prinsipinə uyğun olaraq məhkəmə hakimiyyəti orqanları həm də keyfiyyət baxımından yeni funksiyalar əldə etmiş oldu.

Məlum olduğu kimi, hüquqi dövlətin əsasını qanunların aliliyinin təmin edilməsi, o cümlədən insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi təşkil edir. Bu baxımdan, istənilən dövlətin demokratik inkişafı üçün Konstitusiyanın qəbul edilməsi ilə yanaşı, eyni zamanda, onun aliliyinin təmin olunması üçün konstitusiya nəzarəti institutunun yaradılması da olduqca vacibdir. Bununla da, dövlətimizin Əsas Qanununun qəbulundan sonra, 1998-ci ildə ali konstitusiya ədalət mühakiməsi orqanı olan Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi fəaliyyətə başladı. Xüsusilə vurğulanmalıdır ki, ölkəmizdə Konstitusiya Məhkəməsi simasında ali konstitusiya ədalət mühakiməsi orqanının fəaliyyətə başlaması, o cümlədən bu orqanın müstəqilliyinin təmin edilməsi, hakimlərinin sosial təminatının və müdafiəsinin gücləndirilməsi və ümumilikdə konstitusionalizm ideyalarının inkişaf etdirilməsi məhz Ulu Öndər Heydər Əliyevin adı ilə bilavasitə bağlıdır.

Müasir dövrdə konstitusiya ədalət mühakiməsi hüququn aliliyinin təmin olunmasının mühüm və səmərəli mexanizmlərindən biri olmaqla, eyni zamanda, demokratik dəyərlərin hakim olduğu hüquqi dövlətin ayrılmaz atributlarından biri kimi qəbul edilir.

Əsas təyinatı Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının aliliyini təmin etməkdən, hər kəsin ölkəmizin Əsas Qanununda təsbit edilmiş hüquq və azadlıqlarını müdafiə etməkdən ibarət olan Konstitusiya Məhkəməsi sorğu, müraciət və şikayətlər əsasında qəbul etdiyi məhkəmə aktları ilə hüquq sisteminin

inkişafına, vahid məhkəmə təcrübəsinin formalaşmasına və bütövlükdə hüquqi dövlətin gücləndirilməsinə töhfə verməyi hər zaman olduqca vacib hesab edir.

Fəaliyyətə başladığı ilk gündən Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və "Konstitusiya Məhkəməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu Konstitusiya Məhkəməsinin fəaliyyəti üçün əsas normativ fundament yaradaraq, konstitusiya ədalət mühakiməsinin effektiv şəkildə həyata keçirilməsi üçün etibarlı təməl olmuşlar.

Qeyd edilməlidir ki, Konstitusiya Məhkəməsinin əsas səlahiyyətləri Əsas Qanunda öz əksini tapmışdır. Belə ki, qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanlarının normativ aktlarının, bələdiyyə və məhkəmə aktlarının Konstitusiyaya və hüquqi qüvvəsinə görə özündən daha üstün olan aktlara uyğunluğunun yoxlanılması Konstitusiya Məhkəməsinin əsas səlahiyyətlərindən biridir. Bu səlahiyyəti vasitəsilə Konstitusiya Məhkəməsi Konstitusiyanın və qanunların aliliyini təmin etmiş olur. Burada bir məqama diqqət yetirilməlidir ki, yoxlanılan norma məhz Konstitusiyanın hərfinə və ruhuna, eyni zamanda, orada əksini tapan təməl prinsiplərə uyğunluq baxımından qiymətləndirilir. Yoxlanılan norma və ya onun hər hansı bir hissəsinin Əsas Qanuna və ya özündən üstün hüquqi qüvvəyə malik akta uyğun olmadığı müəyyən edildikdə, bu norma qüvvədən düşmüş elan edilir.

İnsan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsi ilə bağlı qanunvericilik müddəalarının bəzən birmənalı dərk edilməməsi mübahisəli hüquq məsələlərinin məhkəmələr tərəfindən həlli zamanı müxtəlif hüquq kolliziyalarının ortaya çıxmasına səbəb olur. Bununla da, bu hüquq normalarının rəsmi təfsir edilməsinə ehtiyac yaranır. Belə ki, Konstitusiya Məhkəməsinin mühüm səlahiyyətlərindən biri Konstitusiya və qanunların şərh edilməsidir. Nəzərə alınmalıdır ki, Məhkəmə tərəfindən verilən şərhin əsas məqsədi bu və ya digər normanın məzmununu aydınlaşdırmaq və bununla da, onun vahid tətbiqi qaydasını müəyyən etməkdir.

Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu tərəfindən qəbul edilmiş qərarlar sırasında məhkəmələrin müraciətləri əsasında Konstitusiya və qanunların şərhinə dair çıxarılmış qərarlar önəmli çəkiyə malikdir. Ümumiyyətlə qeyd edilməlidir ki, Konstitusiya Məhkəməsi hər zaman digər məhkəmələrlə qarşılıqlı əməkdaşlıq çərçivəsində fəaliyyətin göstərilməsinə xüsusi əhəmiyyət verir. Məhkəmələrin müraciətləri əsasında qəbul edilmiş qərarlar qanunvericilikdə mövcud olan qeyri-müəyyənliklərin aradan qaldırılmasına şərait yaratmaqla, hüquqi müəyyənlik prinsipinin təmin edilməsi baxımından ümumi məhkəmə təcrübəsinin formalaşmasına mühüm töhfə verir.

Digər tərəfdən, Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun qərarlarının, bu qərarlarda ifadə olunan hüquqi mövqelərin məhkəmələr tərəfindən birmənalı tətbiqi məhkəmə təcrübəsinin stabilliyinə, eyni zamanda, Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun qərarlarının məcburiliyi barədə qanunvericiliyin tələblərinin yerinə yetirilməsinə xidmət edir.

Qeyd edilməlidir ki, konstitusiya nəzarəti orqanının fəaliyyətində də zaman keçdikcə müəyyən dəyişikliklər, transformasiyalar baş vermişdir. Belə ki, məlum olduğu kimi, Ulu Öndər Heydər Əliyevin bilavasitə təşəbbüsü ilə 2002-ci il 24 avqust tarixində keçirilmiş referendumla Əsas Qanuna edilmiş əlavə və dəyişikliklər nəticəsində Konstitusiya

Məhkəməsinin əsas səlahiyyətlərini ehtiva edən 130-cu maddəyə V, VI və VII hissələr əlavə edilmiş və nəticədə konstitusiya ədalət mühakiməsi orqanına müraciət etmək hüquq və səlahiyyətinə malik subyektlərin dairəsi xeyli genişləndirilmişdir. Edilmiş əlavələrə əsasən, Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkili (ombudsman), məhkəmələr və hər kəs Konstitusiya Məhkəməsinə birbaşa müraciət etmək hüququ əldə etmişdir.

Konstitusiya Məhkəməsinin fəaliyyətindən bəhs edərkən qeyd edilməlidir ki, Məhkəmənin digər səlahiyyəti fərdi şikayətlərə baxılmasıdır. Məlum olduğu kimi, 2023-cü ilin iyul ayında "Konstitusiya Məhkəməsi haqqında" Qanuna bəzi, o cümlədən fərdi şikayətlərə baxılması hissəsində müəyyən dəyişikliklər edilmişdir. Qüvvədə olan "Konstitusiya Məhkəməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 130-cu maddəsinin III hissəsinin 4-cü bəndində nəzərdə tutulmuş məsələyə dair şikayətə Konstitusiya Məhkəməsi tərəfindən baxılmasına barəsində şikayət edilən Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin qərarının Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və ya qanunlarına uyğun olmayan normativ-hüquqi akta əsaslandığı hallarda yol verilir.

Mühüm məqam ondan ibarətdir ki, hüquq normasının mənasının təhrif olunması müvafiq Konstitusiya müddəalarının pozulmasına səbəb ola bilər. Odur ki, normanın elmi-analitik araşdırılması, onun zəruri olduğu halda təfsir edilməsi həmin normanın konstitusiya hüquqi mahiyyətinin Konstitusiya müddəaları prizmasından açıqlanmasına geniş imkanlar yaradır.

Fəaliyyət göstərdiyi ötən 26 il ərzində Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu tərəfindən ümumilikdə 577 qərar və 167 qərardad qəbul edilib. Bu qərar və qərardadlarda formalaşdırılmış hüquqi mövqelər Konstitusiyanın aliliyinin təmin olunmasına, burada əksini tapan insan və vətəndaş hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinə xidmət edir. Qeyd edilməlidir ki, 2024-cü ildə də Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu tərəfindən daxil olmuş sorğu, müraciət və şikayətlərə dair ölkənin Əsas Qanununda təsbit edilmiş normalar və prinsiplər rəhbər tutularaq bir sıra mühüm əhəmiyyət kəsb edən qərar və qərardadlar qəbul edilib. Əhəmiyyəti nəzərə alınaraq qəbul edilmiş qərarlardan və orada formalaşmış hüquqi mövqelərdən bəziləri xüsusi olaraq vurğulanmalıdır.

Belə ki, Azərbaycan Respublikasının İnsan hüquqları üzrə müvəkkilinin (ombudsmanın) sorğusu və Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin müraciəti əsasında qəbul edilən "Azərbaycan Respublikası Əmək Məcəlləsinin 47-ci maddəsinin "f" bəndinin Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci maddəsinin I hissəsinə və 35-ci maddəsinin I-IV və VIII hissələrinə uyğunluğunun yoxlanılmasına dair" 2024-cü il 31 yanvar tarixli Qərarda formalaşdırılan hüquqi mövqedə Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu ilk öncə Konstitusiyanın preambulasına, 25-ci maddəsinin I hissəsinə, 35-ci maddəsinin I-IV və VIII hissələrinə istinad edib.

Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu Əmək Məcəlləsinin 45-ci maddəsinin 4-cü hissəsinə istinad edərək qeyd edib ki, əmək qanunvericiliyinə əsasən, əmək funksiyasının yerinə yetirilməsi şərtlərinə görə işin və ya göstərilən xidmətlərin daimi xarakterə malik olduğu qabaqcadan bəlli olduğu hallarda,

bu Məcəllənin 47-ci maddəsi ilə müəyyən edilən hallar istisna olmaqla, əmək müqaviləsi müddəti müəyyən edilmədən bağlanmalıdır.

Qeyd edilib ki, belə tənzimetmə ilə qanunverici dövlətin Konstitusiyanın 35-ci maddəsinin VIII hissəsindən irəli gələn öhdəliklərinin icrasının təmin edilməsi məqsədini güdür. Belə ki, əməyin, məşğulluğun fərdi və ictimai rifahda rolu nəzərə alınaraq işsizliyin aradan qaldırılması, daimi məşğulluğun təmin edilməsi məqsədilə yalnız qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş hallarda müddətli əmək müqaviləsinin bağlanması mümkün hesab edilmişdir.

Konstitusiya Məhkəməsi Plenumunun qənaətinə görə qanunverici işaxtaranların daimi məşğulluğunun, sosial müdafiəsinin təmin edilməsi, əmək bazarında qeyri-sabit vəziyyətin yaranmasının qarşısının alınması məqsədi ilə müddətli əmək müqaviləsinin bağlanmasına imkan verən istisnaların siyahısını Əmək Məcəlləsinin 47-ci maddəsində müəyyən etmişdir. Bununla yanaşı, qanunverici həmin maddənin digər bəndlərində nəzərdə tutulmuş hallar (əsaslar) olmadığı halda da əmək bazarı iştirakçılarının sərbəst iradə ifadələri və hüquq bərabərliyi şəraitində onların qarşılıqlı razılığı ilə müddətli əmək müqaviləsinin bağlanmasını Əmək Məcəlləsinin 47-ci maddəsinin "f" bəndi ilə mümkün hesab etmişdir.

İşçinin əmək qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş hüquqlarının təmin edilməsi və qanuni mənafelərinin qorunması məqsədilə Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu məhkəmələrin diqqətini ona cəlb etməyi vacib hesab edib ki, müddətli əmək müqaviləsi ilə bağlı işlərə baxılarkən məhkəmələr tərəflərin münasibətlərinin həqiqi xarakterini müəyyən etməli, digər işçilərlə oxşar müqavilələrin bağlanıb-bağlanmamasına, müddətsiz əmək müqaviləsi ilə işləyən işçilər üçün nəzərdə tutulmuş təminatların təmin edilməsindən yayınmaq məqsədinin olub-olmamasına diqqət yetirməli, tərəflərin əsl niyyətinin və iradələrinin aşkar edilməsi üçün işin faktiki hallarını və tərəflərin dəlillərini hərtərəfli araşdırmalıdırlar.

Adıçəkilən Qərarda Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu belə nəticəyə gəlib ki, Əmək Məcəlləsinin 47-ci maddəsinin "f" bəndi həmin maddənin digər bəndlərində nəzərdə tutulmuş hallar olmadığı təqdirdə, tərəflərin hüquq bərabərliyi şəraitində azad iradə ifadələri və qarşılıqlı razılığı əsasında müddətli əmək müqaviləsini bağlamaq imkanını ehtiva etməklə, Konstitusiyanın 25-ci maddəsinin I hissəsinə və 35-ci maddəsinin I-IV və VIII hissələrinə uyğun hesab edilməlidir.

Məhkəmələr Əmək Məcəlləsinin 47-ci maddəsinin "f" bəndi ilə bağlı işlərə baxarkən müqavilə tərəflərinin həqiqi iradə ifadələrini bu Qərarın təsviri-əsaslandırıcı hissəsində əks olunan hüquqi mövqelərə uyğun olaraq araşdırıb nəticəyə gəlməlidirlər.

Şirvan Apellyasiya Məhkəməsinin müraciəti əsasında qəbul edilən "Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 71-ci maddəsinin VIII və X hissələri, 80-ci maddəsi baxımından Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalar Məcəlləsinin 499.1 və 499.2-ci maddələrinin həmin Məcəllənin 38-ci maddəsi ilə əlaqəli şəkildə şərh edilməsinə dair" 2024-cü il 28 mart tarixli Qərarda Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu Konstitusiyanın 71-ci maddəsinin VIII və X hissələrinə, həmçinin 80-ci maddəsinə istinad edib.

Bu Qərarda Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu qeyd etməyi zəruri hesab edib ki,

İnzibati Xətalar Məcəlləsinin 499.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan inzibati xəta o halda törədilmiş hesab olunur ki, mallar və ya nəqliyyat vasitələrinin Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən kənara aparılmasının və ya bu əraziyə qaytarılmasının gecikdirilməsi ilə bağlı həmin Məcəllənin 499.1-ci maddəsində göstərilən müddətlərin bitməsinədək mallar və ya nəqliyyat vasitələri Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən kənara aparılmamış və ya bu əraziyə qaytarılmamış olsun.

Əks yanaşma, yəni malların və ya nəqliyyat vasitələrinin gətirilməsi və ya aparılması üçün gömrük orqanları tərəfindən müəyyənləşdirilmiş müddətin bitdiyi an, onların Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən aparılmadığı və ya bu əraziyə gətirilmədiyi təqdirdə İnzibati Xətalar Məcəlləsinin 499.2-ci maddəsində təsbit olunmuş tərkibin yarandığının qəbul edilməsi, İnzibati Xətalar Məcəlləsinin 499.1-ci maddəsində nəzərdə tutulmuş inzibati xəta tərkiblərinin öz əhəmiyyətini itirməsi ilə nəticələnməklə, onların tətbiqini qeyri-mümkün edərdi. Belə ki, İnzibati Xətalar Məcəlləsinin 499.2-ci maddəsindəki inzibati xəta tərkibinin yaranması, eyni hüquqi faktla bağlı şəxsin həmin Məcəllənin 499.1-ci maddəsi ilə məsuliyyət daşımasını istisna edir.

Adıçəkilən Qərarda Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu belə nəticələrə gəlib ki, Konstitusiyanın 71-ci maddəsinin VIII və X hissələrinin, 80-ci maddəsinin konstitusion hüquqi mahiyyətindən və təyinatından irəli gələrək, İnzibati Xətalar Məcəlləsinin 499.1.1-499.1.5-ci maddələrində təsbit edilmiş inzibati xətalar əvvəllər müvəqqəti gətirilmiş və ya aparılmış mallar və ya nəqliyyat vasitələrinin müəyyən olunmuş müddətlər pozulmaqla Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən kənara aparıldığı və ya bu əraziyə qaytarıldığı gün törədilmiş hesab edilir və İnzibati Xətalar Məcəlləsinin 38.1-ci maddəsi ilə müəyyən edilən inzibati məsuliyyətə cəlbetmə müddətinin axımı həmin tarixdən başlanır.

Həmçinin qeyd edilib ki, İnzibati Xətalar Məcəlləsinin 499.1.5-ci maddəsində təsbit olunmuş “bir ildən artıq müddətə gecikdirilməklə” müddəasının hansı müddəti əhatə etməsi baxımından təkmilləşdirilməsi Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisinə tövsiyə olunmalıdır. Məsələ qanunvericilik qaydasında həll edilənədək İnzibati Xətalar Məcəlləsinin 499.1.5-ci maddəsində təsbit olunmuş “bir ildən artıq müddətə gecikdirilməklə” müddəası Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən kənara aparılması və ya bu əraziyə qaytarılması məcburi olan, əvvəllər müvəqqəti gətirilmiş və ya aparılmış mallar və ya nəqliyyat vasitələrinin Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən kənara aparılmasının və ya bu əraziyə qaytarılmasının bir ildən artıq və növbəti bir ilin sonunadək olan müddətə gecikdirilməsini nəzərdə tutur.

Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən kənara aparılması və ya bu əraziyə qaytarılması məcburi olan, əvvəllər müvəqqəti gətirilmiş və ya aparılmış mallar və ya nəqliyyat vasitələri İnzibati Xətalar Məcəlləsinin 499.1.5-ci maddəsində müəyyən edilən bir ildən artıq və bu Qərara müvafiq olaraq növbəti bir il bitənədək Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən kənara aparılmadıqda və ya bu əraziyə qaytarılmadıqda, növbəti gün həmin Məcəllənin 499.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan inzibati xətanın törədildiyi gün kimi qəbul edilməlidir.

Digər bir qərar, Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin müraciəti əsasında qəbul edilən "Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 17-ci maddəsinin I hissəsi baxımından Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsinin 673.1.2-ci və 673.3-cü maddələrinin şərh edilməsinə dair" 2024-cü il 26 aprel tarixli Qərarda Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu qeyd edib ki, Mülki Məcəllənin 673.1.2-ci maddəsinin "ailə hüquq münasibətlərinə uyğun olaraq hədiyyə alanın üzərinə qoyulmuş vəzifələr" müddəası ailə qanunvericiliyinin müvafiq normalarından irəli gələrək hədiyyə verən və onun yaxın qohumları barəsində hədiyyə alanın daşıdığı vəzifələri ehtiva edir. Bu vəzifələrin pozulması həm hərəkət, həm də hərəkətsizliklə baş verə bilər.

Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu onu da qeyd edib ki, Mülki Məcəllənin 673.1.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan hal qiymətləndirmə tələb edən əlamət olduğundan, onu təşkil edə biləcək bütün ehtimal edilən halları əhatə etmək mümkün deyil. Bu baxımdan, məhkəmələr tərəfindən hədiyyə alanın daşıdığı vəzifələrin pozulmasının nədə ifadə olunması və pozuntunun kobud olub-olmaması konkret işin hallarından (fiziki və psixoloji zərərin dərəcəsi, bəzi hallarda hədiyyə verənin və onun yaxın qohumlarının yaşı və səhhəti və s.) asılı olaraq müəyyən edilməlidir.

Qərarda Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu eyni zamanda hesab edib ki, Mülki Məcəllənin 673.3-cü maddəsinin dispozisiyasında qanunvericinin müəyyən etdiyi bir illik müddətin ötürülməsi ilə bağışlamaqdan imtina hüququnun xitamına səbəb olan müddət kəsici müddət kimi qiymətləndirilməlidir. Həmçinin bağışlama müqaviləsinin nə zaman bağlanılmasından asılı olmayaraq, hədiyyə verən məhz imtinaya əsas verən hallar ona məlum olduğu gündən yalnız bir il ərzində imtina haqqında bildirişi hədiyyə alana göndərə bilər. Bu müddətin bitməsi isə hədiyyə verənin hədiyyə predmetini geri tələb edə bilməməsi ilə nəticələnir.

Adıçəkilən Qərarda Konstitusiya Məhkəməsinin Plenumu belə nəticələrə gəlib ki, Konstitusiyanın 17-ci maddəsinin I hissəsinin tələbləri baxımından Mülki Məcəllənin 673.1.2-ci maddəsində nəzərdə tutulan "ailə hüquq münasibətlərinə uyğun olaraq hədiyyə alanın üzərinə qoyulmuş vəzifələr" müddəası ailə qanunvericiliyi ilə müəyyən edilən hallarda və həddə əmlak və şəxsi qeyri-əmlak münasibətlərindən irəli gələn vəzifələri ehtiva edir.

Mülki Məcəllənin 673.1.2-ci maddəsinin dispozisiyasında əks olunan "kobudcasına pozulduqda" müddəası qiymətləndirmə tələb etdiyindən, məhkəmələr tərəfindən bağışlamaqdan imtina məsələsi həll edilərkən işin hallarından asılı olaraq hədiyyə alanın ailə hüquq münasibətlərinə uyğun onun üzərinə qoyulmuş vəzifələrin pozulmasının nədən ibarət olması dəqiq olaraq müəyyən edilməlidir.

Bağışlama müqaviləsinin nə zaman bağlanılmasından asılı olmayaraq, bağışlamaqdan imtinaya əsas verən hallar hədiyyə verənə məlum olduğu gündən Mülki Məcəllənin 673.3-cü maddəsində müəyyən edilmiş bir illik müddətin keçməsi ilə hədiyyə verənin bağışlamaqdan imtina hüququna xitam verilir.

Qeyd edilməlidir ki, Məhkəməmiz konstitusiya ədalət mühakiməsinin inkişaf meyillərinin, o cümlədən xarici ölkələrin konstitusiya məhkəmələrinin təcrübəsinin öyrənilməsinə və bu təcrübənin tətbiq edilməsinə xüsusi diqqət yetirir. Konstitusiya Məhkə-

məsinin Plenumu qəbul edilən bir çox qərarlarında beynəlxalq hüquqi aktların, xüsusilə "İnsan hüquqlarının və əsas azadlıqların müdafiəsi haqqında" Konvensiyanın müddəalarına, İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin presedent hüququna, həmçinin Respublikamızın tərəfdar çıxdığı digər beynəlxalq müqavilələrə istinadların edilməsinə xüsusi önəm verir.

Həmçinin Konstitusiya Məhkəməsi beynəlxalq əlaqələrin həyata keçirilməsinə xüsusi önəm verərək, bir sıra beynəlxalq təşkilatlar və xarici ölkələrin konstitusiya nəzarəti orqanları ilə sıx əməkdaşlıq həyata keçirir. Eyni zamanda qeyd edilməlidir ki, Konstitusiya Məhkəməsi beynəlxalq məhkəmə-hüquq əməkdaşlığı çərçivəsində müxtəlif dövlətlərin konstitusiya nəzarəti orqanları, həmçinin beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən təşkil olunan beynəlxalq tədbirlərdə iştirak edir. Bu cür tədbirlərdən biri cari il mayın 22-23-də Kişineu şəhərində keçirilmiş Avropa Konstitusiya Məhkəmələri Konfransı Təşkilatının XIX Konqresi oldu. Bu mötəbər beynəlxalq konqres çərçivəsində bir sıra aktual hüquqi məsələlər üzrə ətraflı fikir mübadiləsi və müzakirələr aparılmış, məruzələr dinlənilmişdir.

Şübhəsiz ki, belə beynəlxalq tədbirlərin təşkil edilməsi konstitusiya ədalət mühakiməsi sahəsində qabaqcıl təcrübə və tendensiyaların öyrənilməsi baxımından geniş imkanlar yaradır, eyni zamanda, yeni əməkdaşlıq münasibətlərinin qurulması üçün əlverişli və universal platforma qismində çıxış edir.

Bir daha vurğulanmalıdır ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə 44 günlük Vətən müharibəsində əldə edilmiş tarixi Zəfər və ötən il sentyabrın 19-20-də həyata keçirilmiş lokal xarakterli antiterror tədbirləri nəticəsində 30 il ərzində xalqımızın qarşısında duran ən taleyüklü məsələ – Azərbaycan Respublikasının suverenliyinin və ərazi bütövlüyünün tam bərpa edilməsi məsələsi həll edilmişdir.

Dövlətimizin başçısı, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin siyasi iradəsi və qətiyyəti, sərkərdəlik məharəti və Azərbaycan Respublikası Silahlı Qüvvələrinin döyüş əzmi və rəşadəti bu tarixi Qələbəni təmin etdi. Cari ilin may ayında isə daha bir olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edən, əlamətdar və tarixi hadisə baş verdi. Belə ki, məlum olduğu kimi, 2024-cü il aprelin 19-da Qazax rayonunun dörd kəndinin Azərbaycana geri qaytarılması barədə razılıq əldə edildi. Mayın 24-də isə bu proses uğurla başa çatdırıldı. Bununla da Azərbaycan xalqı daha bir möhtəşəm zəfər yaşadı.

Şübhəsiz ki, dörd kəndin dinc yolla geri qaytarılması Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə dövlətimizin 44 günlük Vətən müharibəsi və Qarabağda həyata keçirilən lokal xarakterli antiterror tədbirlərində əldə etdiyi Zəfərin davamı olmaqla, istisnasız olaraq dövlətimizin başçısı İlham Əliyevin qətiyyətli siyasətinin məntiqi nəticəsidir.

Otuz ilə yaxın işğal altında qalan torpaqlarımızı addım-addım geri qaytaran Qalib Lider, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin zəfər müjdələri hər bir azərbaycanlını qürurlandırır, xalqımızın yenilməzliyini bir daha bütün dünyaya nümayiş etdirir.

Qeyd edilməlidir ki, Ermənistan-Azərbaycan prosesi ilə bağlı bir neçə açıq məsələ hələ də qalmaqdadır. Bu barədə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev

iyunun 6-da TÜRKPA-nın nümayəndə heyətini qəbul edərkən bildirib. Belə ki, Ermənistanın Konstitusiyası ilə bağlı mühüm məqama toxunaraq dövlətimizin başçısı tam haqlı olaraq vurğulayıb ki, Ermənistanın hazırkı konstitusiyası dəyişməz qaldığı halda Ermənistanla Azərbaycan arasında sülh sazişinin bağlanması mümkün deyil.

Bu gün Azərbaycan dövləti və xalqı formalaşmış yeni reallıqlar şəraitində qürurla və inamla öz inkişafının növbəti, tamamilə yeni mərhələsinə qədəm qoyub. 2024-cü il fevralın 14-də andiçmə mərasimindəki nitqində dövlətimizin başçısı İlham Əliyev qeyd edib ki, indi yeni dövr başlayır. Möhtərəm cənab Prezidentin qeyd etdiyi kimi, "biz bu dövrə alnımız açıq, üzümüz ağ, başımız dik daxil oluruq".

Qürurverici haldır ki, ölkəmiz bu yeni dövrə, mərhələyə ərazi bütövlüyünü və suverenliyini tam təmin etmiş, güclü, sözün həqiqi mənasında müstəqil siyasət yürüdən, beynəlxalq münasibətlər sistemində mühüm və etibarlı tərəfdaş kimi qəbul olunan dövlət kimi qədəm qoyur. Yeni dövrdə qarşıda duran ən mühüm vəzifələr əldə edilmiş nailiyyətləri daha da möhkəmləndirmək, Azərbaycanın dayanıqlı və davamlı inkişafını davam etdirməkdir.

Bu gün işğaldan azad edilmiş ərazilərdə irimiqyaslı bərpa və quruculuq işlərinin həyata keçirilməsi ən mühüm və prioritet istiqamətlərdəndir. Prezident İlham Əliyevin dəfələrlə qeyd etdiyi kimi, Qarabağ və Şərqi Zəngəzurun bərpa edilməsi qarşıda duran ən önəmli vəzifələrdəndir. Şübhəsiz ki, Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda həyata keçirilən yenidənqurma işləri, eyni zamanda, bütövlükdə ölkəmizin sosial-iqtisadi inkişafının əsaslarını daha da möhkəmləndirir.

Bu gün Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramı çərçivəsində Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda genişmiqyaslı bərpa-quruculuq işləri tam sürətlə sistemli və planlı şəkildə davam etdirilir, müasir infrastruktur formalaşdırılır, dayanıqlı məskunlaşma və iqtisadi reinteqrasiya üçün zəruri şərait yaradılır. Burada dağıdılan hər bir kənd, qəsəbə və şəhər tamamilə yenidən qurulur.

Vətən müharibəsindən ötən müddət ərzində Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda möhtəşəm, misli görünməmiş layihələrin təməli qoyulur, bir çox irimiqyaslı layihələr isə artıq başa çatdırılıb. Nəhəng quruculuq meydanına çevrilmiş Qarabağ və Şərqi Zəngəzurda elektrik stansiyalarının, geniş yol şəbəkəsinin, körpü və tunellərin, hava limanlarının, otellərin, istehsalat müəssisələrinin, sosial infrastruktur obyektlərinin tikintisi onu göstərir ki, işğaldan azad edilmiş bütün ərazilərin bərpası kompleks xarakter daşıyır.

Xüsusilə vurğulanmalıdır ki, fəaliyyətə başlamasının bu il 20 ili tamam olan Heydər Əliyev Fondunun əsas fəaliyyət istiqamətlərindən biri də işğaldan azad olunmuş ərazilərimizdə bərpa-quruculuq işlərinin həyata keçirilməsidir. Azərbaycan Respublikasının Birinci vitse-prezidenti, Heydər Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın bilavasitə təşəbbüsü və dəstəyi ilə işğaldan azad edilmiş torpaqlarımızda dağıdılan dini, mədəniyyət və tarixi abidələrin bərpasına və inşasına xüsusi diqqət yetirilir. Belə ki, Heydər Əliyev Fondu tərəfindən artıq bir sıra mədəniyyət abidələrinin bərpası başa çatdırılıb. Molla Pənah Vaqifin muzey-məqbərə kompleksi, Mehmandarovların malikanə

kompleksi, Saatlı məscidi, Şuşa Rəsm Qalereyası, Milli Xalça Muzeyinin Şuşa filialı, Yuxarı Gövhər Ağa məscidi, Xan qızı bulağı, Zəngilan məscidi və digər tarixi binaların və abidələrin bərpasına dəstək verilib. Eyni zamanda, bir sıra digər məscid və mədəniyyət abidələrinin bərpası istiqamətində işlər davam etdirilir.

Həmçinin məhz Mehriban xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə bu bölgədəki mədəni tədbirlərin keçirilməsi ənənələri də bərpa edilir. Böyük Qayıdışa dair I Dövlət Proqramına uyğun olaraq keçmiş məcburi köçkünlərin doğma yurdlarına qayıtmaları istiqamətində də bütün imkanlar səfərbər edilib. Artıq bir neçə kənd və şəhərə - Zəngilan rayonunun Ağalı kəndinə, Tərtər rayonunun Talış kəndinə, Laçın şəhərinə, Laçın rayonunun Zabux kəndinə, Füzuli şəhərinə köçürülən ailələr doğma torpaqlarına qayıdıblar. Cari ilin may ayında isə Şuşa şəhərinə və Laçın rayonunun Sus kəndinə ilk köç karvanı yola salındı. Otuz iki ildən sonra Şuşa şəhərinə ilk qayıdış tarixi hadisə olmaqla, bu qayıdışın Ulu Öndər Heydər Əliyevin doğum günündə baş tutması olduqca əlamətdar və anlamlıdır.

Məlum olduğu kimi, 2023-cü il sentyabrın 25-də İslam Dünyası Mədəniyyət Nazirlərinin 12-ci Konfransında Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı Şuşa şəhəri 2024-cü il üçün "İslam dünyasının mədəniyyət paytaxtı" elan edilmişdir. Şübhəsiz ki, Şuşa şəhəri hər zaman Azərbaycan xalqı üçün böyük əhəmiyyət kəsb edərək rəmzi xarakter daşıyıb. Dövlətimizin başçısı İlham Əliyevin Şuşa şəhərinə köçmüş ilk sakinlərlə görüşündə qeyd etdiyi kimi: "Şuşa bizim əyilməz ruhumuzun rəmzidir. Şuşa hər bir Azərbaycan vətəndaşının qəlbində elə bir böyük iz buraxıb ki, Şuşasız müharibənin uğurla başa çatması mümkün deyildi".

Mayın 28-də - Müstəqillik Günündə isə Xocalıya qayıdış reallaşdırıldı. Belə ki, xocalılıların doğma yurdlarına qayıdışının məhz Müstəqillik Günündə başlanması, əlbəttə ki, tarixi hadisədir. Qürurverici haldır ki, qısa müddət ərzində Xocalıda olduqca böyükhəcmli işlər görülüb, bir sıra layihələr uğurla tamamlanıb.

Tam əminliklə demək olar ki, Böyük Qayıdış, o cümlədən bu qayıdışın Xocalı səhifəsi Azərbaycan dövlətinin gücünün və şəxsən Prezident İlham Əliyevin işğaldan azad edilən torpaqlarımızın bərpasına göstərdiyi qətiyyətinin, siyasi iradəsinin bariz nümayişidir.

Bu gün xalqımız və dövlətimiz misilsiz nailiyyətlərə imza atır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən həyata keçirilən məqsədyönlü və ardıcıl siyasi kurs, uzaq perspektivə hesablanan daxili və xarici siyasət nəticəsində sürətli və dayanıqlı inkişaf, güclü iqtisadi potensialın formalaşması, vətəndaşların rifahı, təhlükəsizlik və müasir ordu quruculuğu kimi mühüm məsələlərin effektiv həlli təmin edilmiş, eyni zamanda, ölkəmizin beynəlxalq nüfuzu və strateji əhəmiyyəti olduqca artmışdır.

Həyata keçirilən islahatların nəticəsi olaraq müasir Azərbaycanın özünəməxsus iqtisadi inkişaf modeli yaradılmış və öz növbəsində, bu model ümumi dövlət siyasətinin ayrılmaz tərkib hissəsi olmaqla, iqtisadi tərəqqiyə, dünya birliyində mövqeyin əsaslı şəkildə möhkəmlənməsinə əlverişli zəmin yaradıb. Bununla bağlı dövlətimizin başçısı İlham Əliyev qeyd etmişdir: "Biz iqtisadi inkişafa nail olduq, iqtisadi müstəqilliyə nail

olduq və bu gün heç kimdən iqtisadi cəhətdən və təbii ki, siyasi cəhətdən asılı deyilik. Güclü iqtisadiyyat bizə imkan verdi ki, siyasi müstəvidə öz siyasətimizi müstəqil şəkildə aparaq. Bu gün Azərbaycan dünya miqyasında nadir ölkələrdəndir ki, onun siyasəti tamamilə müstəqildir, ancaq və ancaq Azərbaycan xalqının maraqlarına, iradəsinə əsaslanır".

Bu gün dövlətimizin liderliyi ilə nəhəng enerji, nəqliyyat layihələri reallaşdırılır, regional və həmçinin dünya miqyasda yeni əməkdaşlıq platformaları yaradılır, ölkəmiz mötəbər beynəlxalq təşkilatlara sədrlik edir, eyni zamanda, qlobal xarakterli tədbirlərə uğurla ev sahibliyi edir. Məlum olduğu kimi, bu il ölkəmiz dünyanın ən böyük və mühüm dövlətlərarası tədbirlərindən biri olan Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyasının Tərəflər Konfransının 29-cu sessiyasına (COP29) ev sahibliyi edəcək. Bununla bağlı, dövlətimizin başçısı İlham Əliyevin müvafiq Sərəncamı ilə 2024-cü il Azərbaycan Respublikasında "Yaşıl dünya naminə həmrəylik ili" elan edilib.

Şübhəsiz ki, bu cür mötəbər beynəlxalq əhəmiyyətli tədbirin ölkəmizdə keçirilməsi beynəlxalq ictimaiyyətin ölkəmizə olan böyük ehtiram və etimadının əyani göstəricisidir. Həmçinin belə qlobal əhəmiyyətli tədbirə ev sahibliyinin edilməsi dövlətimizin etibarlı tərəfdaş kimi nüfuzunun daha bir təsdiqidir. Eyni zamanda, bu tədbir ölkəmiz üçün dünya dövlətləri və beynəlxalq təşkilatlarla daha sıx tərəfdaşlıq əlaqələrini gücləndirmək üçün əlverişli imkanlar yaradır.

COP29-un ölkəmizdə keçirilməsi sözsüz ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev diplomatiyasının növbəti qələbəsi, daxili və xarici siyasətinin uğurudur.

Sabitlik və tərəqqi yolu ilə inamla irəliləyən Azərbaycan Prezident İlham Əliyevin uzaqgörən inkişaf strategiyası sayəsində tarixi dönüş mərhələsindədir. Həyata keçirilən qətiyyətli və hərtərəfli düşünülmüş bu inkişaf strategiyasının əsasında dövlətçilik ənənələrinə əsaslanan idarəçilik, tərəqqi, sosialyönümlü inkişaf, stabillik və insan faktoru dayanır. Həyata keçirilən məqsədyönlü siyasət nəticəsində yüksək sosial, iqtisadi inkişaf və dayanıqlı ictimai-siyasi sabitliyə nail olunub. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə 44 günlük Vətən müharibəsində və lokal xarakterli antiterror tədbirləri zamanı qazanılan və tariximizə qızıl hərflərlə yazılan şanlı Qələbə isə ölkəmizi dünyada olduqca güclü dövlət kimi tanıdaraq, xalqımızın əzmini və həmrəyliyini bütün dünyaya bir daha nümayiş etdirdi.

Əminliklə bildirmək istərdik ki, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin dövlətimizin siyasi, iqtisadi və hüquqi əsaslarının gücləndirilməsi konsepsiyası çərçivəsində həyata keçirdiyi çoxşaxəli islahatlar ölkəmizin davamlı tərəqqisini təmin edir və Azərbaycan Respublikasının Konstitusiya Məhkəməsi də, öz növbəsində, dövlətimizin başçısının həyata keçirdiyi uğurlu fəaliyyətinə dəstək olaraq Əsas Qanunun aliliyinin təmin edilməsi, insan hüquqlarının və azadlıqlarının səmərəli müdafiəsi istiqamətində üzərinə düşən məsuliyyətli vəzifələri bundan sonra da layiqincə yerinə yetirməyə daim çalışacaq.

Fərhad Abdullayev,
Azərbaycan Respublikası
Konstitusiya Məhkəməsinin sədri,
hüquq elmləri doktoru

DOI: 10.5281/zenodo.14281870

THE ISSUE OF INTERPRETING OTTOMAN STUDIES IN THE CULTURAL CONTEXT

Veronika Chekaliuk,
Ph.D. in Social Communications,
Taras Shevchenko National University of Kyiv.
e-mail: vnika@ukr.net

Maria Rozova,
Cultural Studies Specialist,
Taras Shevchenko National University of Kyiv.
e-mail: mariarozova888@gmail.com

Despite concerted scholarly efforts, Ottoman studies persist as a relatively understudied domain within contemporary Oriental studies, notwithstanding its multifaceted significance encompassing historical, political, and cultural inquiries into the Ottoman Empire's legacy. Evolving from the groundwork laid by European translators and diplomats, Ottoman studies traverse diverse disciplines, including Islamic studies, Turkology, Arab studies, Iranian studies, and Byzantine studies, underscoring its interdisciplinary nature. This discourse underscores the formidable challenges entrenched in Ottoman studies, particularly the prevalence of entrenched stereotypes shaping perceptions of the socio-cultural fabric of the Ottoman Empire. Ukrainian Orientalists have indelibly enriched Ottoman studies, with luminaries such as Ahatanhel Krymsky, Lesya Ukrainka, Mykhailo Drahomanov, Ivan Franko, and Sadykh bey Aghabekov assuming pivotal roles in its development. Notwithstanding the contributions, Ukrainian scholars grapple with impediments such as funding constraints, limited access to Ottoman manuscripts and archival materials, and historical subjugation under Soviet authorities, impeding the holistic exploration of Ottoman studies in Ukraine. Amid these challenges, proactive engagement in public relations (PR) and communications strategies holds promise in augmenting the visibility and impact of Ottoman studies. By leveraging strategic PR initiatives, scholars can effectively communicate the relevance and intricacies of Ottoman studies to broader audiences, fostering cross-cultural understanding and garnering support for further research endeavors. Furthermore, collaborative efforts between academic institutions, funding agencies, and cultural organizations are imperative to surmounting existing barriers and advancing Ottoman studies as a vibrant and indispensable field within the broader landscape of Oriental studies.

Addressing these challenges requires collaborative efforts from academic institutions, libraries, archives, and funding agencies to support research, preserve cultural heritage, and enhance access to valuable sources. In contrast, Ottoman studies have experienced significant growth in Western countries, particularly in the United States, where government funding has facilitated research and attracted world-class scholars. Despite ongoing challenges, Ottoman studies remain vital for understanding the complex history and cultural legacy of the Ottoman Empire. By fostering academic collaboration and addressing funding and access issues, Ukrain-

ian scholars have the opportunity to contribute meaningfully to the advancement of Ottoman studies and promote cross-cultural dialogue on a global scale. Moreover, it is essential to underscore the significance of image management and effective PR strategies aimed at bolstering the visibility and appeal of Ottoman studies. Mitigating stereotypes and misconceptions regarding the socio-cultural framework of the Ottoman Empire necessitates proactive endeavors to foster a more nuanced comprehension of its intricacies and global historical import.

Key words: Ottoman studies, Cultural context, Ukrainian Orientalists, Historical legacy, Cross-cultural dialogue, Public relations, Interdisciplinary Research.

Today, Ottoman studies remain one of the least explored fields within contemporary Oriental studies, with many unresolved questions regarding the historical, political, and cultural legacy of the Ottoman Empire being tackled by Ottoman scholars. Given the genesis of the Ottoman state, research extends to Islamic studies, Turkology, Arab studies, Iranian studies, and Byzantine studies. At the origins of Ottoman studies were primarily European translators and diplomats who studied Middle Eastern languages, culture, and the history of the Ottoman Empire. Therefore, the founder of academic Ottoman studies as a separate branch of Oriental studies can be considered the Austrian diplomat Joseph von Hammer-Purgstall [1], as his ten-volume history of the Ottoman Empire became a milestone for his German-speaking followers and later for most Ottoman scholars.

The problematics of Ottoman studies lie in the fact that there are many stereotypes about the socio-cultural structure of the Ottoman Empire. We observe that people often mistakenly associate Eastern culture with extravagant architecture or the harem. These stereotypes may primarily stem from artistic literature and films, perpetuating misconceptions and shaping public perceptions. Addressing these misconceptions is crucial not only for the academic integrity of Ottoman studies but also for effective public relations efforts aimed at portraying a more accurate and nuanced understanding of Ottoman culture and history.

In reality, the flourishing of Ottoman culture, especially during the Pax Ottomana period, was primarily based on a disciplined army and a meritocracy, which reached its peak during the Ottoman Empire [2]. The Ottomans attracted the most talented and capable individuals to the political and cultural life of the state, which contributed to the amalgamation of diverse, dissimilar cultures. The common stereotype regarding the superficiality of Ottoman perspectives compared to Europeans persists, but there is evidence that the Ottomans were aesthetes, appreciating music and fine arts [3], and even the Janissaries demonstrated their love for flowers and gardens, especially tulips and roses, as in Ottoman state ideology the tulip was considered sacred and symbolized peace, renewal, and emotional excitement. Soldiers heading to war often used the image of the tulip as a talisman. Additionally, a significant number of Muslims believe that the rose is a sacred flower endowed with special power [4]. There is a hypothesis

that for Muslims, the rose symbolizes tawhid. In particular, in 1453, during the capture of Hagia Sophia in Constantinople, Sultan Mehmed II of the Ottoman Empire ordered the temple to be cleansed with rose water.

Ukrainian Orientalists have contributed to addressing the aforementioned issues. In Ukraine, Ottoman studies emerged as one of the first disciplines of academic Oriental studies. There is a prejudice that due to insufficient coverage of the scientific heritage by Ukrainian scholars, there may be a mistaken notion of the absence of Oriental and Ottoman studies as separate disciplines in Ukraine, particularly at St. Volodymyr University. However, it has been proven that Byzantinist Y. Kulakovskiy [5] and other scholars have made a significant contribution to the development of Ukrainian Oriental studies: they encouraged the development of scientific knowledge about Eastern countries and introduced a large number of unique primary sources into scientific circulation. With the establishment of the National Academy of Sciences of Ukraine in 1918, Oriental studies research focused mainly on its institutions, led by A. Krymsky, and the academy's employees extensively used the scientific achievements of Kyiv University in the field of Oriental studies, strengthening ties between Kyiv and the countries of the Middle East. Significant contributions to the development of Ukrainian Oriental studies, including Ottoman studies, have been made by the following scholars:

Ahatanhel Krymsky was a founder of Ukrainian Oriental studies. In the National Academy of Sciences of Ukraine, the scientist headed the historical and philological department and the department of Arabic and Iranian philology. A. Krymsky was the first Ukrainian scientist to structure and analyze the history of the Middle East [6].

Lesya Ukrainka, a writer and translator, maintains a close connection with the Middle East, which continues to be explored today. Lesya Ukrainka first became interested in the East while undergoing treatment in Egypt [7]. The culmination of her interest was the rare work "Ancient History of Eastern Peoples." It is considered to be the first structured Ukrainian-language textbook on Oriental studies. The publication emerged posthumously following Lesya Ukrainka's passing in 1918. Records indicate that as early as 1910, she was in the process of preparing the manuscript for publication, delving into extensive research on the Middle East and Oriental studies throughout 1911. Notably, Lesya Ukrainka's textbook encompasses a comprehensive portrayal of the history of ancient Eastern peoples, incorporating an analysis of the Bible. Within its pages, she not only delineates key historical events but also explores the intricacies of daily life, customs, culture, and trade prevalent among the ancient peoples of the Near and Middle East.

Mykhailo Drahomanov, a historian, publicist, and folklorist, made a significant contribution to the development of Ukrainian Ottoman studies. In his numerous works on the history of Ukraine, the scholar described the relationships of Ukrainians with other peoples, including those in the East. For example, in the brochure "About Ukrainian Cossacks, Tatars, and Turks" in 1876,

the scholar meticulously analyzed Ukrainian-Turkish relations.

Ivan Franko, a writer, translator, and political activist, whose Oriental studies discourse encompasses scientific achievements, translations, and comments on the works of other researchers on Oriental themes. There is evidence that Ivan Franko, like Lesya Ukrainka, was fascinated with Oriental studies from his youth. Cultural scholar O. Pachlovskacharacterized Ivan Franko's creative translation activities as an example of cultural-national strategy [8]: “Another aspect is Ivan Franko's research and translations from the literature of the Near and Middle Eastern peoples. Oriental studies of the 1920s led by A. Krymsky. However, Franko's approach is not a systematic view of the cultures under study and is also not a selection of individual works that resonate aesthetically or emotionally with the writer. Once again, the choice is dictated not by individual perception but by certain cultural paradigms. Ivan Franko selects from these cultures precisely what, through its covert mechanisms, corresponds to the important demands of his own culture. In this way, he integrates his own culture into the circulation of issues of universal significance, engaging it in a global dialogue with cultures of different epochs and peoples."

Sadykh bey Aghabekov was a Ukrainian-Azerbaijani scholar and the founder of the Lviv School of Oriental Studies. His contribution to Ukrainian Ottoman studies was colossal: in February 1927, the scholar arrived in Lviv, where he obtained a position as a professor at the Faculty of Philosophy of Jan Kazimierz University in Lviv, and later as a lecturer at the Lviv Higher Commercial School. Mastering the Ukrainian language, the Azerbaijani scholar taught various Oriental courses: Turkish and Old Ottoman languages, Persian and Arabic languages, Islamic studies, Islamic paleography, calligraphy, and epigraphy [9]. Among his students were many prominent Ukrainian and Polish Orientalists, including O. Pritsak, who was simultaneously a graduate student of Academician A. Krymsky, and Iranianist F. Mahalsky.

Omeljan Pritsak was a Ukrainian scholar, professor at Kyiv and Harvard Universities, who contributed to the revival of Oriental studies in independent Ukraine [10]. Upon his return from the United States, the scholar addressed the following issues: he developed the concept of the A.Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, formed a scientific team and a comprehensive library, organized the first international Oriental studies conference, and initiated the publication of the journal "Oriental Studies" along with the series "Scientific Heritage of Orientalists."

Orest Subtelny was a Ukrainian-American scholar and a member of the NAS of Ukraine, under the guidance of O. Pritsak, investigated the relations between P. Orlyk, the Mazepa followers, and the Ottoman Empire [11].

During the era of the Ukrainian SSR, the VUANAS institute in Kharkiv served as the primary hub for Ottoman studies, with additional branches in Odesa and Kyiv, contributing significantly to the advancement of the field. Through its consistent convening of academic gatherings and publication of

the journal "Eastern World," including contributions from scholars like Mykhailo Hrushevsky, VUANAS played a pivotal role in fostering discourse on Ottoman studies. Hrushevsky himself emphasized the need for concerted efforts to address the underdevelopment of Ottoman studies, advocating for the cultivation of specialists in Ukrainian-Turkology and related disciplines [12]. This underscores the importance of strategic communication and advocacy to garner support for the expansion and enhancement of Ottoman studies within academic circles.

The main problem hindering the development of Ukrainian Ottoman studies is that most Ukrainian Orientalists in the 1930s were repressed by the Bolshevik authorities. All publications dedicated to Oriental studies and, in particular, Ottoman studies, were either canceled or destroyed by the Soviet authorities. Consequently, the development of Oriental studies in Ukraine was significantly slowed down. There are grounds to believe that among the problems of contemporary Ottoman studies in cultural studies is the insufficient funding of Oriental studies research, as adequate funding would promote the active work of at least a few existing scientific Oriental centers in Ukraine. We anticipate that with professionally planned and managed projects, it would be possible to obtain external support from state and private foundations interested in the development of Oriental studies. If the aforementioned issue were to be resolved, the subsequent concern would revolve around the availability and accessibility of Ottoman manuscripts, archival materials, and other rare sources. Notably, Ottoman sources possess a distinctive characteristic wherein minimal investment or lack thereof results in severely restricted outcomes. Facilitating access to these resources is imperative for the progression of Ottoman studies and the augmentation of their public standing. The absence of adequate resources and support for preservation, digitization, cataloging, and dissemination of these materials presents formidable barriers to researchers, impeding their ability to access and utilize them effectively. This deficiency in accessibility not only impedes scholarly advancement but also undermines the visibility and prestige of Ottoman studies within academic and public domains. Hence, the resolution of these challenges is indispensable not solely for scholarly progression but also for enhancing the perception and communication of Ottoman studies to broader audiences.

Over the past decade, there has been a notable surge in cultural studies emphasizing the pivotal role of the Ottoman Empire in global history, accompanied by a heightened interest in previously overlooked Ottoman sources. This burgeoning recognition of the Ottoman Empire's significance has catalyzed rapid advancements in Ottoman studies, not only in nations with historical ties to the empire but also in the Western world. Particularly noteworthy is the vigorous growth of Ottoman studies in the United States over the last decade. It is speculated that one contributing factor to this development and the ability to attract esteemed scholars to engage with cultural issues stems from substantial government funding

for scientific research in the United States. This investment in academic research has bolstered the visibility and appeal of Ottoman studies, facilitating scholarly exchange and fostering a deeper understanding of Ottoman history and culture on a global scale. This underscores the crucial role of public relations and effective communication strategies in promoting academic disciplines and attracting expertise to advance research agendas. In 2024, the global investment in research and development reached a staggering $607.5 billion, with a substantial portion, $101.1 billion, accounting for 17% of total expenditures, allocated to fundamental research endeavors, including Ottoman studies [13]. Within the academic landscape of the United States, particularly prominent at Ivy League institutions, American scholars specializing in Ottoman studies have established robust research programs and comprehensive cultural repositories. Notably, Stanford University has emerged as a leading center for Ottoman and modern Middle Eastern history, notably through its "Ottoman Empire and Middle East" (OEME) program [14]. This initiative is dedicated to addressing pressing issues within empirical Ottoman studies while engaging with analytical and conceptual challenges spanning both early and modern Ottoman Empire history. A prominent figure within this academic milieu is Nora Elizabeth Barakat, a scholar and participant in the OEME program. Barakat's research endeavors are focused on probing the intersections of Islamic law and environmental history within the Ottoman Empire. Her seminal work, "Bedouin Bureaucrats: Mobility and Property in the Ottoman Empire," published in 2023, stands as a testament to her scholarly contributions in this field.

Ali Yaycıoğlu, a contemporary researcher of the Ottoman Empire and an active participant in the OEME program at Stanford University, is dedicated to elucidating complex social and cultural dynamics within Ottoman studies. His scholarly pursuits encompass innovative projects aimed at examining how the Ottomans managed property, territory, and natural resources across various epochs of the empire's history. Moreover, Yaycıoğlu underscores the transformative potential of modern digital technologies in facilitating the visualization and conceptualization of Ottoman societal structures. In his seminal work, "Partners of the Empire: The Crisis of the Ottoman Order in the Age of Revolutions," Yaycıoğlu offers a nuanced reassessment of the Ottoman Empire's role within the tumultuous context of the 18th and 19th centuries.

At the University of Chicago, notable strides in Ottoman studies are evident, particularly through the work of Hakan Karateke, a contemporary cultural historian and Ottomanist. Karateke delves into Ottoman studies through the lens of cultural history, scrutinizing various approaches to the field. Over the past decade, he has been deeply immersed in reshaping Ottoman historiography of the 19th century. Currently, Karateke is spearheading the project "Ottoman Turkish: The Cultural History of a Language," which aims to construct a comprehensive narrative tracing the evolution of the Ottoman Turkish language. Through meticulous research and the deconstruction

of prevalent stereotypes surrounding the Turkish language, the project endeavors to illuminate the underlying ideologies and perspectives of Turkish language speakers.

Efforts to explore gender studies within Ottoman studies have been undertaken at Harvard University, with notable contributions from contemporary cultural historian and scholar Khaled El-Rouayheb. El-Rouayheb's research encompasses the intellectual and cultural history of the Arab-Islamic world during the Mamluk and early Ottoman periods, in addition to his studies on Islamic theology, philosophy, and the history of Arabic logic. His monograph, "Before Homosexuality in the Arabic-Islamic World," has generated substantial debate, particularly due to its challenge to prevailing notions about homosexuality in the contemporary Arab-Islamic world. Despite widespread assumptions that homosexuality was nonexistent in historical Islamic societies, El-Rouayheb endeavors to debunk this belief and addresses various gender studies issues within the context of Ottoman studies. Central to his scholarship is an interrogation of the paradox surrounding the modern concept of homosexuality and its historical applicability. Through an interdisciplinary approach drawing from poetry, biographical literature, medical texts, dream interpretation, and Islamic sources, El-Rouayheb presents a nuanced examination of male same-sex desires in the Ottoman Empire period. He contends that these expressions do not align with modern conceptions of homosexuality, shedding light on the complexities of gender roles and sexual practices in historical Islamic societies.

Cultural scholar Diana Darke is renowned for her expertise in Ottoman and Arab studies. Her immersive engagement with Syrian society, art, and architecture began in 2005 when she acquired a residence in Damascus, providing her with firsthand experiences and insights into the region's cultural milieu. In 2022, Darke made a significant scholarly contribution with the publication of "The Ottomans: A Cultural Legacy," a comprehensive exploration of the Ottoman Empire's cultural achievements and the complex political dynamics it navigated over the centuries. Through strategic public relations initiatives, Darke amplifies the impact of her scholarship, contributing to greater recognition and appreciation of Ottoman and Arab studies on a global scale.

Results

As of present, Ottoman studies remains a nascent discipline, grappling with challenges in Ukraine's cultural studies landscape, particularly pertaining to Oriental studies. The primary hurdles revolve around inadequate funding and restricted access to essential source materials, predominantly housed in Turkish archives and libraries. This scarcity hampers foreign researchers' ability to delve into Ottoman history comprehensively. Translation poses another significant obstacle, given that Ottoman sources are predominantly in Ottoman Turkish and Arabic, necessitating highly proficient linguists to ensure precise interpretation. Substandard translations risk introducing inaccuracies and misinterpretations into scholarly discourse. Nonetheless, the groundwork laid by eminent predecessors like Ahatanhel

Krymsky, Lesya Ukrainka, Mykhailo Drahomanov, I. Franko, Sadykh bey Aghabekov, and Omeljan Pritsak has paved the way for the continuous advancement of Ukrainian Oriental studies, including Ottoman studies. A crucial avenue for progress lies in enhancing the public perception of Ottoman studies, fostering broader recognition and appreciation for its scholarly contributions. This, in turn, holds the potential to attract increased investment and collaborative endeavors within the field, promising a brighter future for Ottoman studies in Ukraine.

Thus, the aforementioned challenges pose significant hurdles to the advancement of research on the Ottoman Empire. Nevertheless, Ottoman studies retains its crucial importance in comprehending the history and cultural legacy of the Ottoman Empire and its enduring impact on the contemporary world. Mitigating these challenges necessitates collaborative efforts among researchers, academic institutions, and the wider public. Ukrainian Ottoman studies hold promise not only in garnering scholarly interest in the history of the Black Sea region but also in making substantial contributions to addressing the pressing issues outlined above, which the emerging generation of Ottomanists must tackle. Strategic public relations initiatives can play a pivotal role in raising awareness, fostering support, and garnering resources for Ukrainian Ottoman studies, thus propelling the field toward greater prominence and impact.

REFERENCES

1. Baum, W. (2004). Josef von Hammer-Purgstall – ein österreichischer Pionier der Orientalistik. Zwischen Euphrat und Tigris. Österreichische Forschungen zum Alten Orient, (Wiener Ofene Orientalistik hrsg. am Institut für Orientalistik der Universität Wien, Bd. 3), 3–17. Wien: Lit Verlag.
2. The Ottomans: A Cultural Legacy. (2022). Thames & Hudson.
3. Faroqhi, S. (1995). Kultur und Alltag im Osmanischen Reich. Vom Mittelalter bis zum Anfang des 20. Jahrhunderts. München: C.H. Beck.
4. "The Age of Tulips: Confluence and Conflict in Early Modern Consumer Culture (1500-1730)." in Consumption Studies and the History of the Ottoman Empire, edited by Donald Quataert. State University of New York Press.
5. Чеканов, В. Ю., & Кулаковський, Ю. А. (2000). Чеканов В. Ю., Ю. А. Кулаковський та його внесок у візантиністику кінця XIX – початку XX ст. Український –229.
6. Кримський, А. (2005). Кримський Агатангел Юхимович. In Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України – 75. 1930–2005: Матеріали до історії, edited by В. Г. Скляренко, 375–376. К.: Довіра.
7. Донцов, Д. (1922). Поетка українського рісорджімента (Леся Українка). Львів: Видавництво Донцових.
8. Пахльовська, О. (1998). Творчість Івана Франка як модель культурно-національної стратегії. In Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин : матеріали міжнародної конференції, Львів, 25–27.09.1996, Львів: Світ.

9. Полотнюк, Я. Є. (2005). Могаммед Садик-бей Агабек-заде (Агабеков) (До 140-річчя з дні народження). Вісник Львівського університету. Серія філологічна, № 36, 300–302.
10. Омелян Пріцак. Мій шлях історика. In Омелян Пріцак. Історіософія та історіографія Михайла Грушевського. Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України, Український науковий інститут Гарвардського університету, 63-78. 1991.
11. Субтельний, О. (1991). Україна. Історія. Український історичний журнал, № 6, 102-112. Retrieved from: http://resource.history.org.ua/publ/journal_1991_6_102.
12. Ковалевський, А. (1961). Вивчення Сходу в Харківському університеті та Харкові у XVIII–XX віках. In Антологія літератур Сходу, edited by А. П. Ковалівський, В. І. Астахов, 90–92. Харків: Видавництво ХДУ.
13. FACT SHEET: President Biden's 2024 Budget Invests in American Science, Technology, and Innovation to Achieve Our Nation's Greatest Aspirations. Retrieved from: https://www.whitehouse.gov/ostp/news-updates/2023/03/13/fy24-budget-fact-sheet-rd-innovation/#:~:text=It%20includes%20%24210%20billion%20for,the%20envy%20of%20the%20world.
14. Ottoman Empire and Middle East. Retrieved from: https://history.stanford.edu/research/ottoman-empire-and-middle-east.

OSMANLI TƏDQİQATLARININ MƏDƏNİ KONTEKSTDƏ ŞƏRH EDİLMƏSİ MƏSƏLƏSİ

Veronika Chekaliuk,
sosial kommunikasiyalar üzrə fəlsəfə doktoru,
Taras Şevçenko adına Kiyev Milli Universiteti.
e-poçt: vnika@ukr.net

Mariya Rozova,
mədəniyyətşünaslıq üzrə mütəxəssis,
Taras Şevçenko adına Kiyev Milli Universiteti.
e-poçt: mariarozova888@gmail.com

Razılaşdırılmış birgə elmi səylərə rəğmən Osmanlı İmperiyasının mirasına dair tarixi, siyasi və mədəni araşdırmaları əhatə edən çoxşaxəli əhəmiyyətinə baxmayaraq, Osmanlışünaslıq müasir şərqşünaslıqda nisbətən az öyrənilmiş bir sahə olaraq qalmaqdadır. Osmanlı imperatorluğunun sosial-mədəni çərçivəsi ilə bağlı stereotipləri və yanlış təsəvvürləri yumşaltmaq onun incəliklərini və qlobal tarixi əhəmiyyətini daha mülayim şəkildə başa düşməyi təşviq etmək üçün fəal səyləri tələb edir.

Açar sözlər: osmanlışünaslıq, mədəni kontekst, Ukrayna şərqşünasları, tarixi irs, mədəniyyətlərarası dialoq, ictimaiyyətlə əlaqələr, fənlərarası tədqiqatlar.

ПРОБЛЕМА ИНТЕРПРЕТАЦИИ ОСМАНСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ В КУЛЬТУРНОМ КОНТЕКСТЕ

Вероника Чекалюк,
кандидат наук по социальным коммуникациям,
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко.
e-mail: vnika@ukr.net

Мария Розова,
специалист по культурологии,
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко.
email: mariarozova888@gmail.com

Несмотря на согласованные научные усилия, османские исследования по-прежнему остаются относительно малоизученной областью современного востоковедения, несмотря на их многогранное значение, охватывающее исторические, политические и культурные исследования наследия Османской империи. Для преодоления стереотипов и заблуждений относительно социально-культурной структуры Османской империи необходимы активные усилия по содействию более глубокому пониманию ее тонкостей и глобального исторического значения.

Ключевые слова: Османские исследования, культурный контекст, Украинские востоковеды, историческое наследие, межкультурный диалог, связи с общественностью, междисциплинарные исследования.

OSMANLI ÇALIŞMALARININ KÜLTÜREL BAĞLAMDA YORUMLANMASI SORUNU

Veronika Chekaliuk,
sosyal iletişim alanında doktora,
Taras Shevchenko Kiev Ulusal Üniversitesi.
e-posta: vnika@ukr.net

Maria Rozova,
kültür çalışmaları uzmanı,
Taras Shevchenko Kiev Ulusal Üniversitesi.
e-posta: mariarozova888@gmail.com

Ortak bilimsel çabalara rağmen, Osmanlı çalışmaları, Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasına ilişkin tarihi, politik ve kültürel araştırmaları kapsayan çok yönlü önemine rağmen, çağdaş Doğu çalışmaları içerisinde nispeten az çalışılmış bir alan olarak varlığını sürdürmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyo-kültürel yapısına ilişkin kalıplaşmış düşüncelerin ve yanlış anlamaların azaltılması, onun karmaşıklıklarının ve küresel tarihsel öneminin daha ayrıntılı bir şekilde anlaşılmasını sağlamaya yönelik proaktif çabaları gerekli kılmaktadır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı çalışmaları, kültürel bağlam, Ukraynalı oryantalistler, tarihsel miras, kültürlerarası diyalog, halkla ilişkiler, disiplinlerarası araştırma.

ВАЖЛИВИЙ ДЕНЬ ДЛЯ КОЖНОГО ПАТРІОТА: ДЕНЬ НАЦІОНАЛЬНОГО ПОРЯТУНКУ ТА ПРОБУДЖЕННЯ

Урочиста дата 15 червня 2024 року: День Національного Порятунку та пробудження Азербайджанської Республіки

Аріф Джаміль огли Гулієв,
доктор юридичних наук, професор, дипломат, Заслужений працівник освіти України, професор кафедри конституційного, міжнародного права та публічно-правових дисциплін Київський університет інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична Академія», академік НАН ВО України.

Є пам'ятні дні та свята, що символізують народження нації. Сьогодні, 15 червня, – саме такий день! Кожен народ має свої моменти національного порятунку і пробудження. Для азербайджанського народу 15 червня є знаменним днем.

Саме цього дня азербайджанський народ, щоб врятувати свою державу, звернувся до загальнонаціонального лідера Гейдара Алієва. Завдяки його титанічній діяльності, Азербайджан за дуже короткий термін, який обчислюється лише кількома роками, пройшов шлях розвитку, рівний тисячоліттям. Сьогодні, попри всі труднощі, що відбуваються у світі, наш мужній народ залишається непохитним і стійким, як легендарний Гейдар Алієв.

Гейдар Алієв: Великий Син Азербайджану

Гейдар Алієв – це не просто ім'я, це символ величі, мудрості та незламної відданості своєму народові. Його життя і діяльність залишили незабутній слід в історії Азербайджану, перетворивши його в сучасну процвітаючу державу. Гейдар Алієв був не тільки політиком, але й духовним батьком нації, чиїм керівництвом захоплюються мільйони.

Початок Великого Шляху

Народившись у звичайній родині, Гейдар Алієв з раннього віку виявляв неабиякі лідерські якості та інтелект. Завдяки своїй непохитній волі та прагненню до знань, він здобув блискучу освіту та швидко піднявся по кар'єрній драбині. Його шлях до вершин влади був сповнений випробувань, але кожен крок Гейдара Алієва був спрямований на благо свого народу.

Як справжній державний діяч, Гейдар Алієв володів неперевершеною мудрістю та стратегічним мисленням. Він розумів глибокі потреби своєї країни і вмів знаходити правильні шляхи їх задоволення. Під його керівництвом Азербайджан зробив гігантський стрибок у своєму розвитку, пройшовши шлях від політичної нестабільності до економічного процвітання. Його бачення майбутнього завжди було пронизане турботою про добробут і гідність кожного громадянина.

Гейдар Алієв завжди залишався відданим своєму народу. Його життя було прикладом беззастережної служби Батьківщині. В найскладніші моменти історії Азербайджану він став на чолі держави, взявши на себе важкий тягар відповідальності. Його любов до своєї країни та народу була безмежною, а його мужність і рішучість стали запорукою відродження Азербайджану.

Гейдар Алієв мав неймовірну харизму і вмів надихати людей на великі звершення. Його промови були пронизані мудрістю та глибиною, вони вселяли надію і впевненість у майбутньому. Він умів об'єднувати людей, надихати їх на спільну роботу задля досягнення великої мети. Його лідерство було не лише формальним, але й духовним, він був справжнім наставником і вчителем для свого народу.

Спадщина Великого Лідера

Спадщина Гейдара Алієва – це сильний, незалежний і процвітаючий Азербайджан. Його внесок у розвиток держави важко переоцінити. Відновлення економіки, стабільність політичної системи, зміцнення міжнародних позицій – все це стало можливим завдяки його невтомній праці та геніальному керівництву. Гейдар Алієв залишив після себе не тільки матеріальні досягнення, але й вічні цінності, які будуть надихати майбутні покоління азербайджанців.

Гейдар Алієв – це великий лідер, чиє ім'я назавжди вписане золотими літерами в історію Азербайджану. Його життя і діяльність – це приклад незламної волі, мудрості та безмежної любові до своєї Батьківщини. Він був і залишається символом національної гордості і надії, вічним джерелом натхнення для всіх, хто прагне служити своїй країні і своєму народу.

Сторінки нашої історії

У 1991 році, після здобуття Азербайджаном незалежності, в країні спостерігалася криза влади, між окремими особами та групами точилася боротьба за управління державою, що призвело до хаосу у всіх сферах суспільного життя. Народ перебував на межі зубожіння, зростала соціальна напруженість. Внаслідок цього влітку 1993 року назріла реальна загроза громадянської війни. У період перших років самостійності країна не могла вийти на шлях незалежності. Більше того, всі кроки призводили до нових проблем, причому деякі дії влади могли призвести до втрати суверенітету. Тоді треба було зупинити плутанину в країні та неоголошену Вірменією війну, швидко вирішити проблему з біженцями, пустити життя республіки в нормальне русло. У такий складний період прокинулася підсвідомість народу, який довгі роки боровся за свою незалежність, і він звернувся з проханням до Гейдара Алієва взяти на себе відповідальність за порятунок нації. Заколотний полковник Сурет Гусейнов, який став прем'єр-міністром Азербайджану, а згодом одним із організаторів путчу проти Гейдара Алієва, рухався з колоною бронетехніки з Гянджі у напрямку Баку. Алієв, знехтувавши страхом і ризиком, йде на зустріч з бунтівниками. Своїм високим авторитетом і дипломатією переконує їх у згуб-

ності та небезпеці братовбивчого зіткнення.

До цього в Конституцію Азербайджану було введено статтю, що стосується вікового цензу на обіймання посади президента країни, в якій безпосередньо мав на увазі похилий вік Алієва, але внаслідок подій, що відбулися, ні в кого не виникло сумнівів у необхідності зміни цієї статті.

Щоб врятувати країну від біди, що нависла, азербайджанський народ запросив з Нахічевані видатного лідера Азербайджану, який на той час перебував в опалі у кремлівської влади. Гейдар Алієв із честю прийняв запрошення та прибув до Баку 9 червня, а вже 15-го був обраний головою Міллі Меджлісу Азербайджанської Республіки.

А 3 жовтня 1993 року Гейдар Алієв став президентом країни та спростував постулати про безальтернативну роль невеликих держав у реалізації сценаріїв глобальних політичних гравців, які пишуть історію під себе.

Нова ера – етап становлення держави

Своїми грамотними діями на посту глави Азербайджану Гейдар Алієв за дуже короткий час не лише зміг зняти соціальну напруженість у країні та запобігти громадянській війні, а й розпочати процес побудови незалежної та сильної держави.

Але ці роки для Азербайджану були періодом серйозних випробувань: чи зможе він вижити як самостійну державу?! Час показав, що національний дух азербайджанського народу не погас, що він може подолати будь-які труднощі тому, що має гідного лідера нації, масштабного державного діяча. До Вашої уваги, описано в моїй книзі "Батько Нації".

У становленні кожної держави велику роль відіграють і відіграватимуть видатні особи. Для того щоб відігравати важливу роль у житті суспільства та держави, вести вперед свій народ, лідер завжди має бути на вершині, вміти зібрати воєдино всі свої можливості та правильно їх використати. Азербайджанський народ - великий народ, що має багату історію, культуру та звичаї. Але, на жаль, історичні процеси протікали таким чином, що азербайджанському народові, який бореться за свою незалежність протягом останніх кількох століть, не вдавалося створити свою суверенну державу. І лише після приходу до влади Гейдара Алієва ситуація в Азербайджані змінилася докорінно.

Була підла спроба здійснення державного перевороту руками колишнього непорядного прем'єр-міністра Сурета Гусейнова. Зрадники, які його підтримували, своїми незаконними діями поставили державність Азербайджану на межу серйозної небезпеки. Гейдар Алієв з властивим йому вмінням та політичною майстерністю вивів державу і з цього випробування.

Чвари противника

У березні 1995 року прихильники невдалого перевороту вирішили повторити спробу за допомогою загону поліції особливого призначення. І цього разу умілими діями Гейдара Алієва вилазка проти конституційного ладу була рішуче припинена.

У країні було відновлено суспільну безпеку та стабільність.

У період з 1993 по 1996 роки Гейдар Алієв вів роботу з усунення наслідків утопічних рішень колишнього керівництва країни у роки незалежності. Але діяльність Гейдара Алієва була спрямована не тільки на вирішення проблем, що накопичилися, паралельно його зусилля були спрямовані на майбутній розвиток і зміцнення державності країни. Разом з тим стояло питання виведення країни зі стану політичної плутанини та відновлення основ розвитку державності. Одночасно були необхідні докорінні заходи щодо скорочення безробіття та формування у громадськості відповідальності за майбутню долю держави. Усі ці питання тримав під своїм контролем та вирішував Гейдар Алієв.

Долаючи труднощі –
через терни до зірок

Десятиліття 1993—2003 рр., несло у собі різні загрози та небезпеки, надто великим був тиск на молоду республіку. Політичний авторитет Гейдара Алієва і своєчасні рішення, які він приймає, нівелювали загрози сповзання Азербайджану до стану знеособленої держави. Азербайджан за десять років пройшов шлях утвердження державності, демократичного транзиту та консолідації, паралельно з масштабними економічними реформами, гуманізацією політичної системи країни та соціальних відносин.

Під чітким керівництвом загальнонаціонального лідера збройними силами Азербайджану на початку 1994 року від ворожої окупації було звільнено кілька окупованих територій. Але потрібен був час для вдосконалення армійського будівництва. 12 травня 1994 року на фронті було досягнуто режиму припинення вогню, утвореного під егідою ОБСЄ Мінської групи, до якої увійшли — США, РФ і Франція. Тактику Алієва тоді можна сформулювати лаконічно: «треба бути досить сильним, щоб перемогти війну, і досить мудрим, щоб її уникнути».

Це стало наочним свідченням далекоглядної політики мудрого глави держави, великого лідера Гейдара Алієва. дружба, Що Зав'язалася між президентом України Леонідом Кучмою і Гейдаром Алієвим, теж вчасно морально підтримала азербайджанського лідера.

Своїми грамотними діями на посту глави Азербайджану Гейдар Алієв за дуже короткий час не лише зміг зняти соціальну напруженість у країні та запобігти громадянській війні, а й розпочати процес побудови незалежної та сильної прогресивної держави.

Через два десятки років з того історичного часу, коли загальнонаціональний лідер очолив Азербайджанську Республіку, державність і національна свідомість, економіка і соціальний устрій пережили корінну трансформацію. Відбулися така необхідна стабілізація суспільно-політичного життя в країні, створення та вдосконалення демократичних традицій та інститутів. Зміцнився державний апарат та сформувалися працездатні інститути державного управління. У суспільстві було створено нові поведінкові норми та стереотипи, сформувалася нова відкрита та демократична громадянськість. Склалися ключові пріоритети економічного розвитку за умов

режиму припинення вогню на карабахском фронті, починаючи з 1994 р. було створено нафтову стратегію незалежної держави, основу якої закладено підписання «Контракту століття». Відбулася зміна ролі Азербайджану як регіонального логістичного центру через активну участь у проекті «Великий Шовковий шлях». Крім того, сформувалася життєво здатна модель зовнішньої політики, була створена сучасна боєздатна армія. І все це завдяки тому, що до влади в країні в потрібний час прийшла людина-патріот-професіонал.

Фундаментальна логіка та далекоглядність Лідера – успіх для сучасників

Гейдар Алієв як теоретично, так і практично втілив у життя сукупність і цінностей, що вилилася в життєздатну модель консолідованої демократії. У період президентства Гейдара Алієва було закладено міцний фундамент для сучасного розвитку країни, забезпечено сприйняття Азербайджану як держави, створені умови для майбутнього прориву Азербайджану в сучасний світ. І це також далеко не все.

Для всього азербайджанського народу Гейдар Алієв став тим неминучим національним символом, з яким асоціюється національне відродження та гідність нації. Загальнонаціональний лідер, спираючись на підтримку народу, підняв Азербайджан із колін. Його благородною мрією було зробити щасливим кожного азербайджанця, незалежно від ідейних переконань та політичних уподобань. Хороший політик здатний змусити людей повірити в нього, а великий політик, як Гейдар Алієв, зумів переконати кожного громадянина Азербайджану повірити в самого себе. Він створив із мільйонів людей один згуртований народ.

Дозвольте висловити свою думку, впевнений: чи був би Гейдар Алієв живий, він узяв би на себе велику місію посередника, як Почесного громадянина міста Києва у вирішенні сьогоднішньої української кризи. Адже дуже складно керувати країною, в якій йдуть бойові дії та яскраво виражене громадянське протистояння.

В Україні накопичилося багато таких проблем, але, на жаль, вирішення їх поки що на належному рівні не бачимо. Дуже хочеться, щоб у цей тяжкий час виявилася і мудрість українського народу, подібно до того, як це було в Азербайджані. Щоб лідери України, подібно до Гейдара Алієва, служили сьогоденню та майбутньому народу, насамперед вирішили внутрішні проблеми країни щодо забезпечення миру, безпеки її громадян та територіальної цілісності.

Сила волі, дисципліна, цілеспрямованість та мудрість Лідера – приклад для патріотів та майбутніх поколінь

Президент Гейдар Алієв був дуже вимогливим до себе та своїх підлеглих. Витримати заданий ним темп роботи під силу лише професіоналам. І невдовзі дилетанти та тимчасові правителі різних рівнів почнуть залишати свої крісла, поступаючись місцем тим, хто здатний йти в ногу з лідером, хто хоче і може вирішувати спільні проблеми. З приходом до влади Алієва та його команди трансформується циві-

лізована система людського гуртожитку, а головним чинником цього часу стануть переговори щодо мирного врегулювання карабахського конфлікту, нормалізація умов життя мільйонів біженців.

Сьогоднішній мир та спокій в Азербайджані не влаштовують не лише зовнішніх ворогів, а й тих, хто мріє взяти реванш у країні, рветься до влади, не цураючись спроб розчленування країни, розколу суспільства організацією терактів та путчів. З такого роду спробами кілька разів зустрічалися Гейдар Алієв та народ.

З кожним роком ми все більше наближаємося до реалізації планів нашого лідера, до його мрії — бачити свою Батьківщину процвітаючою, цілісною та вільною! Це наближення відкриває нові грані особистості, що заклала міцний фундамент національної державності, національної ідентичності та національної гідності, тобто всіх складових ідей азербайджанства, розроблених Гейдаром Алієвим.

Загальнонаціональний лідер Гейдар Алієв заклав міцний фундамент наступності у політичному курсі. В результаті його напруженої діяльності у сфері державного будівництва та економічного відродження Азербайджан увійшов до низки держав світу, що стрімко розвиваються, під керівництвом гідного наступника політичного курсу великого лідера — президента Ільхама Алієва.

Лідери політики відіграють ключову роль у формуванні долі народів та держав. Вони є архітекторами суспільних змін, охоронцями національних інтересів і натхненниками народної волі. Бути політичним лідером – це не лише привілей, але й велика відповідальність, що вимагає мудрості, рішучості та безмежної відданості своїй справі.

Мудрість і Прозорливість Алієвих

Політичний лідер Г. Алієв вважав, що повинен має мати глибоке розуміння історії, культури та економіки своєї країни. Мудрість лідера проявляється в здатності приймати зважені рішення, які сприяють довгостроковому розвитку та процвітанню. Лідер, який вміє аналізувати минуле і передбачати майбутнє, може вести свій народ крізь труднощі та виклики.

Відповідальність і Відданість – головні риси Алієвих. Відповідальність політичного лідера полягає в турботі про добробут і безпеку своїх громадян. Лідер, який відчуває відповідальність за кожне своє рішення, буде прагнути до чесності та прозорості в управлінні. Відданість своїй країні та народу – це те, що відрізняє справжнього лідера від звичайного політика. Такий лідер готовий пожертвувати власними інтересами задля блага свого народу.

Вміння Надихати і Мобілізувати, захищати

Один з найважливіших аспектів лідерства – це вміння надихати інших. Політичний лідер повинен бути харизматичним, щоб зуміти переконати людей в необхідності змін і мобілізувати їх на спільну роботу. Сильний лідер вміє об'єднувати людей навколо спільної мети, вселяти їм впевненість і надавати підтримку у важкі часи.

Приклади Великих Лідерів

Історія знає безліч прикладів видатних політичних лідерів. Гейдар Алієв, який вивів Азербайджан на шлях стабільності та процвітання після років політичної нестабільності. Він - Лідер політик – не просто керівник, а символ надії та прогресу для свого народу. Його сила полягає не лише у владі, а й у мудрості, відповідальності та здатності надихати. Справжній лідер залишає глибокий слід в історії своєї країни і в серцях своїх співвітчизників. Саме такі лідери допомагають народам долати труднощі, будувати міцні держави і забезпечувати краще майбутнє для наступних поколінь.

Своїм порятунком Азербайджан завдячує мудрому Гейдару Алієву

Дата 15 червня увійшла в історію Азербайджану як День національного порятунку, і пов'язана вона з приходом до влади загальнонаціонального лідера всього азербайджанського народу Гейдара Алієва, який за дуже короткий період вивів країну з економічного та політичного глухого кута і перетворив її на незалежну і сильну державу.

Гейдар Алієв зробив багато для Азербайджану, але в серці забрав одну нездійснену мрію – звільнення окупованих територій та повернення біженців у рідні краї.

Пройшов час, і, спираючись на результати багатогранної діяльності загальнонаціонального лідера, Азербайджан під керівництвом його гідного наступника, Президента Азербайджанської Республіки Ільхама Алієва, звільнив усі окуповані землі, повертається до рідних осель біженців, і всюди над Карабахом піднято азербайджанський триколірний прапор, до створення якого також доклав багато зусиль Гейдар Алієв.

Виконуючи заповіти загальнонаціонального лідера Гейдара Алієва у солідарності Азербайджанського Народу, Армія, Президента, Міжнародного права, виникла нова реальність.

Цю реальність створив новий Азербайджан, який вигнав ворога – агресора з окупованих 20% земель, виконали 4 резолюції Ради Безпеки ООН, які протягом 27 років ці резолюції для багатьох були просто клаптиком паперу – не лише для Вірменії, а й для інших. Азербайджан знає, що міжнародне право на нашій стороні, що резолюції Ради Безпеки ООН вимагають виведення окупаційних сил із наших земель. Однак це не мало результату. Ми самі створили нову реальність у міжнародно-правовій практиці та у нашому регіоні. Покладено край окупації.

Сьогодні Азербайджан є членом багатьох міжнародних спілок та організацій. Яскраві виступи в цій авторитетній загальноєвропейській організації Ільхама Алієва, який є гідним продовжувачем політики Гейдара Алієва, виконуючи його завіти, переконливі перемоги очолюваної ним групи у дебатах над вірменськими націоналістами породжують у кожному громадянині Азербайджану законне почуття гордості. Зі святом, Всіх нас! Бережіть історію – створюйте майбутнє! Зберігаємо вірність клятві ПАТРІОТУ.

Mənbə:
https://kyivdiplomatic.com/ua/news/7128

HƏR BİR VƏTƏNPƏRVƏR ÜÇÜN ƏHƏMİYYƏTLİ GÜN: MİLLİ QURTULUŞ VƏ OYANIŞ GÜNÜ

Arif Cəmil oğlu Quliyev,
akademik, hüquq elmləri doktoru, professor, diplomat,
Ukraynanın əməkdar təhsil işçisi.

Hər bir xalqın yaranmasını simvolizə edən xatirə günləri, bayramlar var. Bu gün, 15 iyun, məhz belə bir gündür! Hər bir xalqın milli qurtuluş və oyanış anları vardır.Bu kontekstdə 15 iyun Azərbaycan xalqı üçün əlamətdar gündür. Məhz bu gündə Azərbaycan xalqı öz dövlətini xilas etmək üçün ümummilli lider Heydər Əliyevə üz tutdu. Onun titanik fəaliyyəti sayəsində Azərbaycan çox qısa müddət ərzində minilliyə bərabər olan, cəmi bir neçə ilə hesablanan inkişaf yolu keçmişdir. Bu gün dünyada baş verən bütün çətinliklərə baxmayaraq, mərd xalqımız əfsanəvi Heydər Əliyev kimi dəyanət və mətinlikdə qalır.

AN IMPORTANT DAY FOR EVERY PATRIOT: THE DAY OF NATIONAL SALVATION AND AWAKENING

Arif Jamil ogli Guliyev,
academician, doctor of legal sciences, professor, diplomat,
Honored Worker of Education of Ukraine.

There are memorial days and holidays that symbolize the birth of a nation. Today, June 15, is just such a day! Each nation has its moments of national salvation and awakening. June 15 is a significant day for the Azerbaijani people. t was on this day that the Azerbaijani people turned to national leader Heydar Aliyev in order to save their state. Thanks to his titanic activity, Azerbaijan has gone through a development path equal to a millennium in a very short period of time, which is calculated only in a few years. Today, despite all the difficulties that are happening in the world, our courageous people remain steadfast and steadfast, like the legendary Heydar Aliyev.

HER VATANDAŞ İÇİN ÖNEMLİ BİR GÜN: ULUSAL KURTULUŞ VE UYANIŞ GÜNÜ

Arif Cemil oğlu Guliyev,
akademisyen, hukuk bilimleri doktoru, profesör, diplomat,
Ukrayna Eğitim Onur Çalışanı.

Bir milletin doğuşunu simgeleyen anma günleri ve bayramlar vardır. Bugün 15 Haziran tam da böyle bir gün! Her milletin kendi milli kurtuluş ve uyanış anları vardır. 15 Haziran Azerbaycan halkı için önemli bir gündür. İşte o gün Azerbaycan halkı devletini kurtarmak için milli lider Haydar Aliyev'e yöneldi. Azerbaycan, devasa faaliyeti sayesinde, sadece birkaç yıl olarak hesaplanan çok kısa bir sürede, bin yıla eşit bir kalkınma yolundan geçmiştir. Bugün dünyada yaşanan tüm zorluklara rağmen cesur halkımız, efsane Haydar Aliyev gibi dimdik ve dimdik ayaktadır.

DOI: 10.5281/zenodo.14281307

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ VERGİ HÜQUQU

Araz Tofiq oğlu Kərimov,
Azərbaycan Respublikasının İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidmətinin Bakı şəhəri Operativ Vergi Nəzarəti və Uçotun Təşkili Baş İdarəsi, rəisin birinci müavini, baş vergi xidməti müşaviri, hüquqşünas.
e-mail: Araz.Karimov@taxes.gov.az

Məqalədə vergi hüququna doktrinal anlayış verilir. Vergi hüququnun nizamasalma predmeti, subyektləri, mənbələri və prinsipləri nəzərdən keçirilir. Eyni zamanda, vergi hüququnun sistemi və hüquq məkanında onun mövqeyi barədə məsələ elmi kontekstdə araşdırılır. Qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikasının milli hüquq sistemində vergi hüququ iqtisadi hüququn yarımsahəsi statusuna malikdir.

Açar sözlər: vergi hüququ, iqtisadi hüquq, nizamasalma predmeti, subyektlər, mənbələr, prinsiplər, vergi münasibətləri, milli hüquq sistemi, yarımsahə statusu.

Hər şeydən əvvəl qeyd etməliyik ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 4-cü fəslində vətəndaşların əsas vəzifələri müəyyən edilmişdir. Belə ki, vergiləri ödəmək vətəndaşların daşıdıqları mühüm vəzifələrdən biridir. Əsas qanunun – Konstitusiyanın 73-cü maddəsinin I hissəsində deyilir ki, qanunla müəyyən edilmiş vergiləri və başqa dövlət ödənişlərini tam həcmdə və vaxtında ödəmək hər kəsin borcudur [1]. Vergi ödəmək vəzifəsi hər bir dövlətin şəxslərinin üzərinə qoyulmuş vəzifədir. Nəzərdən qaçırmaq olmaz ki, vergi müəyyən etmək və tutmaq siyasi hakimiyyət daşıyıcısı olan dövləti xarakterizə edən, dövlətə xas olan əlamətlərdən biridir. Dövlətin bu cür əlamətlə xarakterizə olunması isə təsadüfi xarakter daşımır. Heç də sirr deyil ki, dövlət büdcəsinin əsas mənbəyini vergi təşkil edir.

Unutmaq olmaz ki, istənilən ölkədə dövlət gəlirləri içərisində vergi əsas yer tutaraq ən mühümü hesab olunur. İqtisadi nəzəriyyədə göstərilir ki, dövlət və yerli büdcələrin gəlir hissəsini, əsasən, vergi təşkil edir [2]. Odur ki, istənilən dövlət vergi sisteminin formalaşdırılmasına, eləcə də vergi siyasətinin həyata keçirilməsinə prioritet əhəmiyyət verir [3].

Vətəndaş cəmiyyətində mövcud olan ictimai münasibətlər qrupu həm də vergi ilə bağlı olaraq yaranır. Cəmiyyətdə vergi ilə bağlı əmələ gələn ictimai münasibətlər vergi münasibətləri adlanır ki, belə münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi müvafiq hüquq normaları vasitəsilə həyata keçirilir; həmin normaların sistemi vergi hüququ adlanır. Bu normalarla tənzimlənən vergi münasibətləri dövlətin həyata keçirdiyi vergi fəaliyyəti prosesində yaranır ki, belə fəaliyyət vergilərin müəyyən edilməsinə və tutulmasına yönəlir.

Beləliklə, vergi hüququ dedikdə dövlətin vergi fəaliyyəti sahəsində yaranan vergi münasibətlərini tənzimləyən hüquq normalarının məcmusu başa düşülür ki, həmin münasibətlər vergilər qoyulması və tutulması ilə bağlı əmələ gəlir. Onun əsas funksiyası cəmiy-

yətdəki vergi münasibətlərini tənzimləməkdən ibarətdir ki, həmin münasibətlər dövlət və vergi ödəyiciləri arasında əmələ gəlir. Deməli, cəmiyyətin inkişafında vergi münasibətləri müstəsna rola malikdir.

Eyni zamanda, qeyd etməliyik ki, vergi hüququ vergi fəaliyyəti sahəsində yaranan ictimai münasibətləri, yəni vergi münasibətlərini tənzimləyir. Məhz vergi münasibətləri vergi hüququnun nizamasalma predmetini təşkil edir. Qeyd etdiyimiz kimi, vergi münasibətləri vergi fəaliyyəti prosesində və sahəsində əmələ gələn ictimai münasibətlərə deyilir [4].

Vergi münasibətləri vergi hüququnun ibarət olduğu ayrı-ayrı hüquq normaları vasitəsilə tənzimlənir. Bu zaman vergi münasibətləri hüquqi forma alır ki, həmin forma vergi-hüquq münasibətləri adlanır. Deməli, vergi-hüquq münasibətləri vergi-hüquq normaları ilə tənzimlənən və nizama salınan vergi münasibətləridir. Fəlsəfi nöqteyi-nəzərdən onlar arasındakı münasibət «məzmun» və «forma» kimi kateqoriyalar arasında mövcud olan əlaqə kimidir. Belə ki, fəlsəfi baxımdan, əgər vergi münasibətləri məzmundursa, vergi-hüquq münasibətləri formadır.

Başqa sözlə ifadə etsək vergi-hüquq münasibətləri dedikdə vergi-hüquq normaları ilə tənzimlənən və nizama salınan vergi münasibətləri başa düşülür. Hər bir hüquq münasibəti kimi vergi-hüquq münasibətləri də quruluşca üç elementdən ibarətdir: 1) obyekt; 2) subyekt; 3) məzmun.

Vergi-hüquq münasibətlərinin obyekti odur ki, onun barəsində vergi-hüquq münasibətləri yaranır. Heç də sirr deyil ki, vergi-hüquq münasibətləri vergi barəsində və onunla bağlı olaraq əmələ gəlir. Odur ki, verginin özü vergi-hüquq münasibətlərinin obyektidir; söhbət büdcəyə köçürülən vergidən gedir [5].

Vergi dedikdə dövlət və yerli hakimiyyət (bələdiyyə) tərəfindən fiziki və hüquqi şəxslərdən məcburi surətdə alınan pul vəsaiti başa düşülür. Şəxslərdən məcburi surətdə alınan hər cür vəsait, təbii ki, vergi hesab olunmur. Bu və ya digər vəsaitin vergi hesab edilməsi üçün onun müəyyən əlamətlərə uyğun gəlməsi tələb edilir. Hüquq ədəbiyyatı səhifələrində qeyd olunduğu kimi, söhbət vergini xarakterizə edən əlamətlərdən gedir ki [6], həmin əlamətlər bunlardan ibarətdir: vergi şəxslərdən məcburi surətdə alınan pul vəsaitidir; vergi şəxslərdən əvəzsiz alınan pul vəsaitidir; vergi pul formasında ödənişdir; vergi geri qaytarılmayan pul ödənişidir; vergi dövlət və yerli büdcələrə köçürülən pul ödənişidir; vergi hüquqi əsası olan qanuni ödənişdir; vergi faktiki əsası olan ödənişdir. Bu kimi əlamətlər vergini digər pul ödənişlərindən fərqləndirməyə imkan verir. Vergi həm də belə bir əlamətlə xarakterizə edilir ki, vergi şəxslərdən alınan elə pul vəsaitidir ki, onun hansı xərclərin ödənilməsi üçün istifadə ediləcəyi qabaqcadan bilinmir və məlum olmur.

Eyni zamanda, vergi-hüquq münasibətlərinin subyektlərinə gəldikdə isə, qeyd etmək lazımdır ki, vergi-hüquq münasibətlərinin real (faktiki) iştirakçıları vergi-hüquq münasibətlərinin subyektləri adlanır. Vergi-hüquq münasibətlərinin mümkün (potensial) iştirakçılarına isə vergi hüququnun subyektləri deyilir. Onların sırasına aiddir: 1) dövlət; 2) vergi ödəyiciləri. Vergi-hüquq münasibətləri məhz dövlət və vergi ödəyiciləri arasında əmələ gəlir. Vergi-hüquq münasibətləri həm

də bələdiyyə və vergi ödəyiciləri arasında yaranır. Düzdür, vergi-hüquq münasibətlərində bilavasitə dövlət və bələdiyyə özü iştirak etmir. Bu münasibətlərdə onları müvafiq səlahiyyətli orqanlar (dövlət və bələdiyyə orqanları) təmsil edirlər. Dövlət orqanları dövlət vergilərini müəyyən edir, dövlət vergilərinin ödənilməsini tələb edir və onların ödənilməsinə nəzarət edir. Yerli özünüidarəetmə orqanları olan bələdiyyə orqanları yerli vergiləri tətbiq edir, yerli vergilərin yerli büdcələrə yığılmasını təşkil edir və onların ödənilməsi üzərində nəzarəti həyata keçirilir.

Vergi ödəyiciləri dedikdə elə şəxslər başa düşülür ki, onlar dövlət və yerli vergiləri ödəmək vəzifəsi daşıyırlar. Belə vəzifəni həm fiziki, həm də hüquqi şəxslər daşıyırlar. Onlar iqtisadi-təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərdir. Deməli, vergi ödəyicisi rolunda həm fiziki, həm də hüquqi şəxslər çıxış edə bilərlər.

Vergi ödəyiciləri olmayan şəxslər də vergi-hüquq münasibətlərinin iştirakçısı – vergi hüququnun subyekti ola bilər. Söhbət vergilərin ödənilməsi ilə bağlı şəxslərdən gedir. Vergilərin ödənilməsi ilə bağlı şəxslər dedikdə vergi ödəyiciləri olmayan, lakin qanuna əsasən vergilərin hesablanmasına və büdcəyə köçürülməsinə, vergi orqanlarına müvafiq məlumatın verilməsinə cavabdeh olan, habelə vergi yoxlamasının həyata keçirilməsinə köməklik göstərən işçilər başa düşülür. Onların sırasına vergi agentləri, banklar və digər kredit təşkilatları, ekspertlər və s. daxildir [7].

Beləliklə, vergi hüququnun subyektləri (vergi-hüquq münasibətlərinin real iştirakçıları) bunlardan ibarətdir: 1) dövlət (dövlət orqanları); 2) bələdiyyə (bələdiyyə orqanları); 3) vergi ödəyiciləri; 4) vergilərin ödənilməsi ilə bağlı şəxslər (onlara həm də prosessual şəxslər deyilir).

Vergi-hüquq münasibətləri üç əlamətlə xaraterizə olunur. Birinci, vergi-hüquq münasibətlərinin obyektini həmişə və bütün hallarda pul formasında olan vergi təşkil edir. İkinci, vergi münasibətləri hakimiyyət xarakterli münasibətlərdir. Unutmaq olmaz ki, vergi-hüquq münasibətləri hakimiyyət səlahiyyətinə malik olan dövlət (bələdiyyə) və vergi ödəyiciləri arasında əmələ gəlir. Dövlət (bələdiyyə) hökmən vergi-hüquq münasibətlərinin tərəflərindən biri olmalıdır. Üçüncü, vergi-hüquq münasibətləri iqtisadi xarakterli münasibətlərdir.

Vergi-hüquq münasibətlərinin məzmununa gəldikdə, qeyd etmək lazımdır ki, bu münasibətlərdə iştirak edən subyektlərin hüquq və vəzifələrinin məcmusuna vergi-hüquq münasibətlərinin məzmunu deyilir. Məsələn, vergi-hüquq münasibətlərində iştirak edən subyektlərdən biri olan dövlət (dövlət orqanları) vergilərin ödənilməsini vergi ödəyicilərindən tələb etmək hüququna malikdir. Bu, dövlətin vergi-hüquq münasibətlərində malik olduğu hüquqdur. Vergiləri ödəmək isə vergi ödəyicilərinin daşıdıqları vəzifədir. Unutmaq olmaz ki, vergiləri ödəmək hər kəsin borcudur.

Vergi hüququnun mənbələrinə gəldikdə, qeyd etməliyik ki, vergi hüququna daxil olan müvafiq hüquq normalarının ifadə və mövcudolma formaları vergi hüququnun mənbələri adlanır [8]. Vergi-hüquq normaları, adətən, normativ hüquqi akt kimi formada ifadə edilir və mövcud olur. Odur ki, normativ hüquqi aktlar vergi hüququnun əsas mənbəyidir. Söhbət, hər şeydən əvvəl, normativ

hüquqi aktların əsas növü kimi tanınan qanunlardan gedir. Qanunlar içərisində əsas rolu Konstitusiya oynayır ki, ali hüquqi qüvvəyə malik olan həmin qanun bütün hüquq sahələri, eləcə də hüquq yarımsahə və institutları üçün normativ əsas (baza) hesab olunur. Konstitusiyanın 73-cü maddəsi vətəndaşların üzərinə vergi ödəmək kimi vəzifə qoyur ki, bu, yəni vergiləri ödəmək onların daşıdıqları əsas konstitusion vəzifələrdən biridir.

Vergi hüququ üçün Konstitusiyanın həm də aşağıdakı maddələri mühüm əhəmiyyətə malikdir: 1) Milli Məclis bu və digər məsələyə dair ümumi qaydalar müəyyən edir ki, vergiləri ödəmək həmin məsələlərdən biridir (94-cü maddə); 2) Prezident dövlətin iqtisadi proqramlarını təsdiq edir (109-cu maddə); 3) Nazirlər Kabineti maliyyə-kredit və pul siyasətinin həyata keçirilməsini təmin edir (119-cu maddə) və s.

Vergi hüququnun mənbəyi olan qanunlar içərisində Azərbaycan Respublikası Vergi Məcəlləsinin (VM, 2000-ci il) [9] adı, ilk növbədə, çəkilməlidir. Azərbaycan Respublikasında yaranan vergi münasibətlərinin tənzimlənməsində bu qanun mühüm və vacib rol oynayır. Sözügedən məcəllə vergi sistemini, vergitutmanın ümumi əsaslarını, vergilərin müəyyən edilməsi, ödənilməsi və yığılması qaydalarını, vergi ödəyicilərinin və dövlət vergi orqanlarının, habelə vergi münasibətlərinin digər iştirakçılarının vergitutma məsələləri ilə bağlı hüquq və vəzifələrini, vergi nəzarətinin forma və metodlarını, vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyəti və digər məsələləri müəyyənləşdirir. VM 2000-ci ildə qəbul olunmuş və 2001-ci il yanvarın 1-dən qüvvəyə minmişdir.

Normativ hüquqi aktların digər növü qanunqüvvəli aktlardır ki, onlar vergi münasibətlərinin tənzimlənməsində heç də az rol oynamırlar. Söhbət Prezident fərmanlarından, Nazirlər Kabinetinin qərarlarından və Vergilər Nazirliyinin qəbul etdiyi normativ əhəmiyyətli hüquqi sənədlərdən (təlimat, izah məktubları və digər aktlardan) gedir. Bu cür aktlar vergi hüququnun nizamasalma predmetini təşkil edən bu və ya digər məsələnin tənzimlənməsinə həsr olunmuşdur.

Vergi hüququnun mənbəyi qismində həm də bələdiyyələrin normativ xarakterli hüquqi aktları çıxış edir. Unutmaq olmaz ki, bələdiyyələr yerli vergilərin tətbiq olunması, yerli vergilərin yerli büdcələrə yığılmasının təşkil edilməsi və onların ödənilməsi üzərində nəzarət həyata keçirir. Təbii ki, bu kimi məsələlərlə bağlı olaraq bələdiyyələr normativ əhəmiyyətə malik olan hüquqi aktlar qəbul edir. Həmin aktlar vergi hüququnun mənbəyi hesab olunur.

Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr vergi hüququnun digər mənbə növüdür. Söhbət vergilərlə əlaqədar bağlanmış beynəlxalq müqavilələrdən gedir [10]; onlara beynəlxalq vergi sazişləri deyilir. Belə sazişlər, hər şeydən əvvəl, ikitərəfli səviyyədə (iki dövlət arasında) bağlanılır. İkitərəfli beynəlxalq vergi sazişləri içərisində ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılması haqqında sazişlər vacib yer tutur. İkiqat vergitutma dedikdə vergi ödəyicisinin əldə etdiyi gəlirdən (vergitutma obyektindən) eyni zamanda iki və ya daha çox dövlətin büdcəsinə eyni növ vergi alınması başa düşülür. Sözügedən beynəlxalq vergi sazişlərinin bağlanması ikiqat vergitutma kimi beynəlxalq aktual məsələni tənzimləmək məqsədinə xidmət edir. Odur ki, dünya təcrübəsində bu

cür beynəlxalq müqavilələrin bağlanması praktikasından geniş səviyyədə istifadə olunur. Təsadüfi deyil ki, ikiqat vergitutmanın aradan qaldırılması haqqında yüzlərlə müvafiq ikitərəfli saziş bağlanmışdır. Azərbaycan Respublikası tərəfindən indiyə kimi 56 dövlətlə (məsələn, Almaniya, Böyük Britaniya, Pakistan, Norveç, Türkiyə, İtaliya, İsrail, Moldova, Polşa, Rusiya Federasiyası, Avstriya, Özbəkistan, Çin, Gürcüstan və digər ölkələrlə) belə saziş bağlanmışdır [11]. Onlar, əlbəttə, vergi hüququnun mənbəyi olan beynəlxalq müqavilələr sırasına daxildir.

Vergi hüququnun mənbəyi olan qanunvericilik aktları vergi qanunvericiliyi adlanır. Söhbət Azərbaycan Respublikasının vergi qanunvericiliyindən gedir. Azərbaycan Respublikasının vergi qanunvericiliyi Konstitusiyadan, Vergi Məcəlləsindən və onlara uyğun olaraq qəbul edilmiş qanunvericilik aktlarından ibarətdir (VM, maddə 2).

Vergi hüququ ilə vergi münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi onun özünəməxsus prinsipləri əsasında həyata keçirilir. Söhbət iqtisadi hüququn sahədaxili prinsiplərindən gedir ki, onlar vergi hüququna xas olan əsas normativ ideya və rəhbər başlanğıclardır.

Vergi hüququna xas olan prinsiplər sırasına, hər şeydən əvvəl, qanunçuluq prinsipi aiddir. Bu prinsip öz ifadəsini bunda tapır ki, vergilər qanunla müəyyən edilir; şəxslər məhz qanunla müəyyən edilmiş vergiləri ödəmək vəzifəsi daşıyırlar. Qanunçuluq prinsipi Konstitusiyanın 73-cü maddəsində ifadə edilmişdir. Həmin maddənin I hissəsində göstərilir ki, hər kəs qanunla müəyyən edilmiş vergiləri və başqa dövlət ödənişlərini ödəməyə borcludur.

Vətəndaş, sadəcə olaraq, təkcə vergiləri ödəmək vəzifəsi daşımır. Onların borcudur ki, vergiləri tam həcmdə və vaxtında ödəsinlər. Unutmaq olmaz ki, Konstitusiyanın 73-cü maddəsinin II hissəsinə görə, hər kəs qanunla müəyyən edilmiş vergiləri və başqa dövlət ödənişlərini tam həcmdə və vaxtında ödəməyə borcludur. Məhz bu kimi konstitusion göstərişdə vergilərin tam həcmdə və vaxtında ödənilməsi prinsipi formulə edilmişdir.

Vergi hüququ həm də belə prinsipdən çıxış edir ki, şəxslər qanunla müəyyən edilməmiş vergiləri ödəməyə məcbur edilə bilməz. Söhbət şəxslərin vergi ödənilməsinə məcbur edilməsinin yolverilməzliyi prinsipindən gedir. Bu prinsip öz normativ-hüquqi ifadəsini Konstitusiyanın 73-cü maddəsinin II hissəsində tapmışdır. Burada deyilir ki, heç kəs qanunla nəzərdə tutulmuş əsaslar olmadan və qanunda göstərilmiş həcmdən əlavə vergiləri və başqa dövlət ödənişlərini ödəməyə məcbur edilə bilməz.

Vergi hüququnun prinsipləri sırasına həm də müəyyənlik prinsipi daxildir. Bu prinsipə görə, hamı və hər kəs üçün aşkar və qəti şəkildə müəyyən olunmalıdır: 1) hansı növ vergi ödənilməsi; 2) verginin ödənilmə müddəti; 3) vergi ödənişinin həcmi; 4) verginin ödənilmə forması.

İkiqat vergitutmaya yol verilməməsi prinsipi də vergi hüququnun özünəməxsus prinsipi kimi tanınır. Bu prinsipə görə, eyni bir mənbədən iki dəfə vergi alına bilməz. Həmin prinsip Vergi Məcəlləsində ifadə olunmuşdur (VM, maddə 3.5). Burada deyilir ki, heç bir şəxs əldə etdiyi mənfəətdən (gəlirdən) eyni növ vergini bir dəfədən artıq ödəməyə məcbur edilə bilməz.

Vergi hüququ həm də vergitutmanın ümumiliyi prinsipini müəyyənləşdirir. Bu prinsipə görə, iqtisadi-təsərrüfat fəaliyyəti ilə məşğul olan və mənfəət (gəlir) əldə edən hər bir

şəxs vergi ödəyir. Həm fiziki, həm də hüquqi şəxslər vergi ödəyiciləridir. Unutmaq olmaz ki, iqtisadi-təsərrüfat fəaliyyətinin subyekti olan bütün fiziki və hüquqi məxslər vergi ödəmək vəzifəsi daşıyırlar.

Vergi hüququna həm də şəxslərin konstitusion hüquqlarını məhdudlaşdıran vergilərin müəyyən edilməsinin yolverilməzliyi prinsipi aiddir. Bu prinsipə görə, hər kəsin konstitusiyada nəzərdə tutulan hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinə maneçilik törədən vergilərin müəyyən edilməsi qadağan olunur. Həmin prinsip Vergi Məcələsinin 3.3-cü maddəsində formulə edilmişdir.

Bunlardan əlavə, vergi hüququna aşağıdakı digər prinsiplər də xasdır: 1) vergi ödəyicilərinin qanuni fəaliyyətini məhdudlaşdıran vergilərin müəyyən edilməsinin yolverilməzliyi prinsipi; 2) vergilərin iqtisadi cəhətdən əsaslı olması prinsipi; 3) vergilərin müxtəlifnövlü olması prinsipi; 4) vergilərin ödənilməsinin məcburiliyi prinsipi; 5) vergilərin suverenliyi prinsipi və sairə prinsiplər.

Qeyd etməliyik ki, vergi hüququ öz tərkibində vergi münasibətlərini tənzimləyən ayrı-ayrı hüquq normalarını birləşdirir. Söhbət vergi-hüquq normalarından gedir. Əlbəttə, vergi-hüquq normaları vergi hüququnun tərkibində qarmaqarışıq halda deyil, həm hüquqa, həm də məntiqə əsaslanan müəyyən ardıcıllıqla düzlənir. Vergi-hüquq normalarının məntiqi-hüquqi ardıcıllıqla yerləşməsinə vergi hüququnun sistemi deyilir.

Vergi hüququnun sistemi iki hissədən ibarətdir: 1) ümumi hissə; 2) xüsusi hissə. Vergi hüququnun ümumi hissəsi özündə elə vergi-hüquq normalarını birləşdirir ki, bu normalar bütün vergilər üçün əhəmiyyəti olan müddəalar müəyyənləşdirir (VM, maddə 1–94). Onlar vergi hüququnun xüsusi hissəsinə tətbiq olunmaq xüsusiyyətinə malikdir. Unutmaq olmaz ki, vergi hüququnun ümumi hissəsi ümumi xarakterli məsələləri tənzimləyir (məsələn – vergi ödəyicisi, vergi agenti, dövlət vergi orqanları, vergi nəzarəti, vergi qanunvericiliyinin pozulmasına görə məsuliyyət və s.).

Vergi hüququnun xüsusi hissəsi vergilərin ayrı-ayrı növlərini tənzimləyən hüquq normalarından ibarətdir (VM, maddə 95 – 221). Bu normalar əsasında müəyyən etmək mümkün olur ki, Azərbaycan Respublikasında hansı növ vergilər tətbiq olunur. Vergi növləri bunlardan ibarətdir: 1) fiziki şəxslərin gəlir vergisi; 2) hüquqi şəxslərin mənfəət vergisi; 3) əlavə dəyər vergisi; 4) aksiz vergisi; 5) əmlak vergisi; 6) torpaq vergisi; 7) yol vergisi; 8) mədən vergisi; 9) sadələşdirilmiş vergi.

Vergi hüququnun ümumi və xüsusi hissələrə bölünməsi Vergi Məcəlləsinin sisteminə əsaslanır. Belə ki, Vergi Məcəlləsi ümumi və xüsusi hissələrdən ibarətdir.

Vergi Məcəlləsinin ümumi hissəsində vergiyə leqal (normativ) anlayış verilir, verginin növləri (dövlət, yerli vergilər və muxtar respublika vergiləri) haqqında normalar ehtiva edilir, vergitutmanın formaları müəyyənləşdirilir və digər məsələlərin hüquqi tənzimlənməsi həyata keçirilir. Buraya I–VIII fəsillər daxildir ki, bu fəsillər özlərində 1–94-cü maddələri birləşdirir.

Vergi Məcəlləsinin xüsusi hissəsində ayrı-ayrı vergi növlərini ödəyən şəxslər (vergi ödəyiciləri), vergitutma obyekti və digər məsələləri tənzimləyən normalar nəzərdə tutulmuşdur. Buraya VIII–XVII fəsillər daxildir ki, həmin fəsillər 95–221-ci maddələri əhatə edir.

Hüquq ədəbiyyatı səhifələrində mübahisə doğuran mövzulardan biri hüquq sistemində vergi hüququnun tutduğu yer barədə məsələdir. Bununla əlaqədar bir-birindən fərqli fikirlər söyləyən müəlliflərin müxtəlif mövqeləri, təbii ki, üst-üstə düşmür. Müəlliflər arasında elələri vardır ki, onlar vergi hüququnu hüququn müstəqil sahələrindən biri kimi tanıyır. Məsələn, 2003-cü ildə nəşr olunan "Vergi hüququ" dərsliyində göstərilir ki, vergi hüququ müstəqil hüquq sahəsi kimi formalaşmışdır ki, bu, cəmiyyətin inkişafında vergi münasibətlərinin müstəsna rolu ilə izah olunur [12].

Azərbaycanlı müəlliflərdən İ.V.Vəliyev də eyni mövqedə duraraq qeyd edir ki, vergi hüququ öz statusuna görə hüququn müstəqil sahəsidir. Bu hüquq sahəsinə ictimai münasibətlərin müəyyən qrupunu tənzimləyən vergi-hüquq normaları daxildir [13].

Müəlliflərdən bəzisi vergi hüququnu müstəqil hüquq sahəsi kimi tanımır. Məsələn, A.Q.Mirzəyeva məsələyə məhz bu cür yanaşaraq yazır ki, vergi hüququ maliyyə hüququnun çox mühüm bir sahəsidir [14]. Müəllif buna oxşar fikri vergi hüququ barədə yazdığı dərslikdə də söyləyir. Belə ki, həmin müəllifə görə, vergi hüququ maliyyə hüququnun aparıcı sahəsi hesab olunur [15].

Əlbəttə, müəlliflərin söylədikləri fikirlərin hamısında müəyyən dərəcədə həqiqət elementləri vardır və vergi hüququnun formalaşmasında onların söylədikləri fikirlər əhəmiyyətli rol oynayır. Lakin, buna baxmayaraq, qeyd etməliyik ki, Azərbaycan Respublikasının milli hüquq sistemində iqtisadi hüquq kimi müstəqil hüquq sahəsi ayrılmış və formalaşmışdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, iqtisadi hüququn əsas «işi» cəmiyyətdə və ictimai həyatda yaranan iqtisadi münasibətləri tənzimləməkdən ibarətdir. İqtisadi münasibətlər isə sahibkarlıq, ticarət, bank, valyuta, kommersiya, gömrük və digər sahələrdə yaranır. İqtisadi münasibətlərin yarandığı sahələrdən biri məhz vergidir. Təbii ki, vergi sahəsində yaranan iqtisadi münasibətlərin hüquqi tənzimlənməsi iqtisadi hüquqla həyata keçirilməlidir. Bundan ötrü, yəni vergi sahəsində əmələ gələn iqtisadi münasibətləri tənzimləmək üçün iqtisadi hüquq tərkibində vergi hüququ kimi yarımsahə ayrılır. Əvvəllərdə qeyd etdiyimiz kimi, iqtisadi hüquq bir neçə yarımsahədən ibarətdir ki, vergi hüququ onlardan biridir. Unutmaq olmaz ki, vergi iqtisadi mahiyyəti olan termindir. Başqa sözlə, vergi iqtisadi anlayışdır. İqtisadi anlayış kimi, vergi məcmu milli məhsul və milli gəlirin bir hissəsinin dövlət tərəfindən məcburi surətdə toplanması və yığılmasıdır. Digər tərəfdən, vergi ümumxalq əhəmiyyətə malik olan sosial-iqtisadi məsələlərin həll edilməsində böyük rol oynayır. İqtisadi baxımdan verginin mahiyyəti də məhz bundan ibarətdir.

Göstərdiklərimizdən əlavə, vergidən dövlətin iqtisadi inkişafına təsir göstərən alət kimi istifadə olunur. Onun müasir şəraitdə iki əsas funksiyası fərqləndirilir ki, onlardan biri fiskal, digəri isə iqtisadi funksiyadır [16]. Fiskal funksiyanın mahiyyəti bu funksiyadan istifadə etməklə dövlət pul fondları formalaşdırır. Fiskal funksiya verginin əsas funksiyası hesab edilir.

Verginin iqtisadi funksiyasına gəldikdə, qeyd etməliyik ki, milli gəlirin bölüşdürülməsində vergidən alət kimi istifadə olunur. Verginin iqtisadi funksiyası özünü həm də bunda göstərir ki, sahibkarlar və iqtisadi fəaliyyətin digər subyektləri vergidən istifadə

etməklə mal istehsal edir, xidmət göstərir və iş görürlər, bir sözlə, öz fəaliyyətlərini genişləndirirlər. Digər tərəfdən, vergilər yolu ilə iqtisadi münasibətlərin tənzimlənməsi həyata keçirilir. Deyilənlər onu göstərir ki, vergi və iqtisadi münasibətlər bir-birilə (iqtisadiyyatla) sıx surətdə bağlı olan anlayışlardır. Bu bağlılıq nəticəsində beynəlxalq vergi hüququ beynəlxalq iqtisadi hüququn yarımsahəsi kimi tanınır. Buna uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasının daxili (milli) hüquq sisteminə müstəqil hüquq sahəsi kimi daxil olan iqtisadi hüququn tərkibində «vergi hüququ» adlı yarımsahə ayrılmışdır. Yaddan çıxarmamalıyıq ki, beynəlxalq (publik) hüququn müstəqil sahələrindən biri kimi tanınan beynəlxalq iqtisadi hüquq bir neçə yarımsahədən ibarətdir; beynəlxalq vergi hüququ həmin yarımsahələrdən biridir [17].

Vergi hüququnun öz hüquqi təbiətinə görə iqtisadi hüququn yarımsahəsi olması həm də belə bir amillə şərtlənir ki, vergi hüququnun subyekti olan vergi ödəyiciləri iqtisadi-təsərrüfat fəaliyyətinin subyektləridir. İqtisadi-təsərrüfat fəaliyyəti isə iqtisadi hüquqla tənzimlənən məsələlərə aiddir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ MƏNBƏLƏR VƏ İQTİBASLAR

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası. Baki, ”PG” nəşriyyatı, 2014, 52 s.
2. Экономическая теория. Учебник / Под общ. ред. В.И.Видяпина, А.И.Добрынина и др. М., 2002, с.573.
3. Vergilərin təşəkkül tapması və tarixi barədə ətraflı bax: məsələn, Vəliyev İ.V. Vergilər və vergitutmanın hüquqi əsasları. Dərslik. Bakı, 2013, s.10-45.
4. Ətraflı bax: Əliyev E.Ə., Hüseynova F.E., Qəmbərov H.D. İqtisadi hüquq. Dərslik. Bakı, 2019, s.478.
5. Vergi-hüquq münasibətlərinin obyekti hüquq ədəbiyyatında mübahisə doğuran məsələlərdən biridir. Bu barədə söylənilən fikirlərlə bağlı daha ətraflı bax: Vəliyev İ.V. Vergilər və vergitutmanın hüquqi əsasları. Dərslik. Bakı, 2013, s. 63-64.
6. Ətraflı bax: məsələn, Müasir beynəlxalq iqtisadi münasibətlərdə istifadə edilən terminlər / Müəllif-tərtibçilər: Əfəndiyev O.F., Əliyev E.Ə. Bakı, 2005, s.197.
7. Vəliyev D.Ə., Balakişiyeva Y.H. və b. Vergi hüququ. Dərslik. Bakı, 2003, s.121.
8. Vergi hüququnun mənbələri barədə ətraflı bax: Vəliyev İ.V. Vergilər və vergitutmanın hüquqi əsasları. Dərslik. Bakı, 2013, s.56-60.
9. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi / Buraxılışa məsul: E.M.Əfəndiyev. Bakı, 2014, 296 s.; URL:http//www.taxes.gov.az – 29.06.2024-cö il.
10. Daha ətraflı: Əliyev E.Ə. Beynəlxalq iqtisadi hüquq. Dərslik. Bakı, 2016, s. 628-632.
11. Ətraflı bax: Aslanbəyli B.Ə. İkiqat vergitutmanın aradan qaldırılmasının beynəlxalq hüquqi aspektləri (Azərbaycan Respublikasının timsalında). Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın Avtoreferatı. Bakı, 2024, 32 s.
12. Vəliyev D.Ə., Balakişiyeva Y.H. və b. Vergi hüququ. Dərslik. Bakı. 2003, s.18.
13. Vəliyev İ.V. Vergilər və vergitutmanın hüquqi əsasları. Dərslik. Bakı, 2013, s.54.
14. Mirzəyeva A.Q. Maliyyə hüququ. Dərslik. Bakı, 2008, s.153.
15. Mirzəyeva A.Q. Azərbaycan Respublikasının vergi hüququ. Dərslik. Bakı, 2007, s.129.
16. Экономическая теория. Учебник / Под общ. ред. В.И.Видяпина, А.И.Добрынина и др. М., 2002, с.573.
17. Əliyev E.Ə. Beynəlxalq iqtisadi hüquq. Dərslik. Bakı, 2016, s. 625-627.

НАЛОГОВОЕ ПРАВО АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Араз Тофик оглу Керимов,
главный советник налоговой службы, юрист-правовед.

В статье дано доктринальное понятие налогового права. Рассмотрены предмет, субъекты, источники и принципы регулирования налогового права. При этом в научном контексте исследуется вопрос о системе налогового права и ее положении в правовом пространстве. Отмечается, что в национальной правовой системе Азербайджанской Республики налоговое право имеет статус подотрасли экономического права.

Ключевые слова: налоговое право, экономическое право, предмет регулирования, субъекты, источники, принципы, налоговые отношения, национальная правовая система, статус подотрасли.

TAX LAW OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

Araz Tofig oghlu Karimov,
chief advisor of the tax service, lawyer.

The article provides a doctrinal understanding of tax law. The subject, subjects, sources and principles of regulation of tax law are reviewed. At the same time, the issue of the system of tax law and its position in the legal space is investigated in a scientific context. It is noted that in the national legal system of the Republic of Azerbaijan, tax law has the status of a sub-field of economic law.

Key words: tax law, economic law, subject of regulation, subjects, sources, principles, tax relations, national legal system, sub-field status.

AZERBAYCAN CUMHURİYETİ VERGİ HUKUKU

Araz Tofig oğlu Kerimov,
vergi dairesi başdanışmanı, avukat.

Bu makale vergi hukukuna ilişkin doktrinsel bir anlayış sunmaktadır. Vergi hukukunun konusu, konuları, kaynakları ve düzenleme ilkeleri incelenmektedir. Aynı zamanda vergi hukuku sistemi konusu ve hukuk alanındaki konumu bilimsel bağlamda araştırılmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ulusal hukuk sisteminde vergi hukukunun ekonomi hukukunun bir alt dalı statüsünde olduğu belirtilmektedir.

Anahtar kelimeler: vergi hukuku, ekonomi hukuku, düzenleme konusu, konuları, kaynakları, ilkeleri, vergi ilişkileri, ulusal hukuk sistemi, alt alan durumu.

DOI: 10.5281/zenodo.14281824

MÜASİR DÖVRDƏ ƏTRAF MÜHİTİN EKOLOJİ PROBLEMLƏRİ: HÜQUQİ ASPEKTLƏR

Etibar Əli oğlu Əliyev,
Azərbaycan Hüquqşünasları Konfederasiyasının üzvü, Bakı Dövlət Universiteti Hüquq fakültəsi "İnsan hüquqları və informasiya hüququ" UNESCO kafedrasının professoru, hüquq elmləri doktoru.
e-mail: a-etibar@rambler.ru,
telefon:+99450 220 24 42;

Mirzəyeva Leyla Eytibar qızı,
Azərbaycan Respublikası Sumqayıt İnzibati Məhkəməsinin hakimi, hüquqşünas.
e-mail: leylamirzayeva88@mail.ru,
telefon:+99455 310 55 85.

Məqalədə müəlliflər tərəfindən müasir dövrdə ətraf mühitin ekoloji problemlərin tənzimlənməsinin hüquqi aspektləri nəzərdən keçirilir. Qeyd edilir ki, ətraf mühitin və ekologiyanın, eləcə də təbii sərvətlərin qorunması mühüm dövlət və ümumxalq əhəmiyyəti olan bir məsələdir. Bəşəriyyətdə insan həyatı, cəmiyyətin inkişafı təbiətlə, ətraf mühitlə sıx bağlı olduğuna görə, insanların və gələcək nəsillərin sağlam mühitdə yaşaması ətraf mühitin və təbii sərvətlərin səmərəli mühafizə edilməsi amili ilə şərtlənir. Bu kontekstdə ekoloji-hüquq münasibətlərinin tənzimlənməsi xüsusi aktuallıq kəsb edir.

Açar sözlər: ətraf mühit, təbii sərvətlər, ekoloji təhlükəsizlik, insan hüquqları, atmosfer, fauna və flora aləmi, ekoloji-hüquq münasibətləri, hüquqi tənzimləmə.

Hər şeydən əvvəl qeyd etməliyik ki, müasir dövrdə ətraf mühitin və ekologiyanın, eləcə də təbii sərvətlərin qorunması mühüm dövlət və ümumxalq əhəmiyyəti olan bir məsələdir. Bəşəriyyətdə insan həyatı, cəmiyyətin inkişafı təbiətlə, ətraf mühitlə sıx bağlı olduğuna görə, insanların və gələcək nəsillərin sağlam mühitdə yaşaması ətraf mühitin və təbii sərvətlərin səmərəli mühafizə edilməsi amili ilə şərtlənir [9, s.4]. Odur ki, ətraf mühiti qoruyub saxlamaq və gələcək nəsillərə ötürmək bəşər övladının qarşısında duran ən ümdə vəzifələrdən biridir. Bu aspekt isə cəmiyyət və təbiət arasında qarşılıqlı daimi münasibətlərin mövcud olmasını, insan hüquqlarının qorunmasını zəruri edir [8]. Dünyada baş verən sənaye inqilabları, müharibələr və artan demoqrafik problemlər təbiətdəki tarazlığı pozmaqla dünyanı bərpası, bəlkə də mümkün olmayan, ekoloji fəlakətlərlə qarşı-qarşıya qoyur. Nəticədə ekoloji təhlükəsizlik, yəni ekosistemin tarazlığı pozulur, fauna və flora aləmi mənfi təsirə məruz qalır, atmosfer, torpaq və su ehtiyatları çirkləndirilir, eləcə də ətraf mühitə ciddi ziyan vurulur. Ekoloji təhlükəsizlik dedikdə isə insanın və cəmiyyətin həyati vacib maraqlarının, ətraf mühitin ona antropogen və təbii təsirlər nəticəsində yaranan təhlükələrdən qorunmasının təmin edilməsi başa düşülür. Belə halda təbiətin bir parçası olan insan fərdi və kollek-

tivləri törətdikləri hüquqpozmalarla ekosistemə birbaşa müdaxilə edən bir varlıq kimi ön plana çıxır [11, s.3].

Bu baxımdan, hər bir dövlətin sosial-iqtisadi inkişafı, əhalinin maddi və mənəvi tələbatının ödənilməsi, xalqların güzəranının yaxşılaşdırılması, habelə ekoloji təhlükəsizliyin etibarlı formada təmin edilməsi ətraf mühitin mühafizəsi məsələsini ciddi şəkildə qarşıya qoyur. Göstərilən məsələnin ayrı-ayrı dövlətlər və dünya birliyi tərəfindən dərk edilməsi ekoloji fəlsəfənin və hüququn ən mühüm problemidir. Cəmiyyətdə ekoloji mədəniyyətə nail olunması da vacib məsələlərdəndir [9, s.211-213].

Bu kontekstdə qeyd edə bilərik ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında (1995-ci il) ekologiya sektorunda ümumi münasibətləri tənzimləyən hüquq normaları öz əksini tapmışdır [1, 52 s.]. Belə ki, Konstitusiyada təsbit olunmuşdur ki, təbii ehtiyatlar hər hansı fiziki və ya hüquqi şəxslərin hüquqlarına və mənafelərinə xələl gətirmədən Azərbaycan Respublikasına mənsubdur (maddə 14). Həmçinin sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ ilə bağlı Konstitusiyada qeyd edilir ki, hər kəsin sağlam ətraf mühitdə yaşamaq hüququ vardır. Hər kəs ətraf mühitin əsl vəziyyəti haqqında məlumat toplamaq və ekoloji hüquqpozma ilə əlaqədar onun sağlamlığına və əmlakına vurulmuş zərərin əvəzini almaq hüququna malikdir. Heç kəs ətraf mühitə, təbii ehtiyatlara qanunla müəyyən edilmiş hədlərdən artıq təhlükə törədə və ya zərər vura bilməz. Dövlət ekoloji tarazlığın saxlanılmasına, yabanı bitkilərin və vəhşi heyvanların qanunla müəyyən edilmiş növlərinin qorunmasına təminat verir (maddə 14). Konstitusiyanın digər maddəsi belə adlanır: Sağlamlığın qorunması hüququ (maddə 41). Burada göstərilir ki, hər kəsin sağlamlığını qorumaq və tibbi yardım almaq hüququ vardır. Dövlət müxtəlif mülkiyyət növləri əsasında fəaliyyət göstərən səhiyyənin bütün növlərinin inkişafı üçün zəruri tədbirlər görür, sanitariya-epidemiologiya salamatlığına təminat verir, tibbi sığortanın müxtəlif növləri üçün imkanlar yaradır. İnsanların həyat və sağlamlığı üçün təhlükə törədən faktları və halları gizlədən vəzifəli şəxslər qanun əsasında məsuliyyətə cəlb edilirlər. Eləcə də tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması (maddə 77) və ətraf mühitin qorunması (maddə 78) Konstitusiyada əsas vəzifə kimi müəyyənləşdirilmişdir.

Eyni zamanda, qeyd etməliyik ki, ətraf mühit və ekoloji münasibətlərin tənzimlənməsi istiqamətində Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin tərkib hissəsini təşkil edən aşağıdakı spesifik normativ hüquqi aktlar qəbul olunmuşdur:

– "Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu (1999-cu il);

– "Ekoloji təhlükəsizlik haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu (1999-cu il);

– "Əhalinin radiasiya təhlükəsizliyi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu (1997-ci il);

– "İstehsalat və məişət tullantıları haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu (1998-ci il);

– "Xüsusi mühafizə olunan təbiət əraziləri və obyektləri haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu (2000-ci il);

– "Ətraf mühitə dair informasiya almaq haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu (2002-ci il);

– "Ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu (2008-ci il);

– "Əhalinin ekoloji təhsili və maarifləndirilməsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu (2002-ci il) və s. [17.2].

Ekoloji təhlökəsizlik probleminə onun aktuallığı və rasional həlli nəzərə alınaraq, dünya birliyi tərəfindən xösusi səylər göstərilir. Təsadüfi deyildir ki, bu istiqamətdə ye-ni höquq sahəsi – beynəlxalq ekologiya hüququ təşəkkül tapmışdır. Beynəlxalq ekologiya hüququ dedikdə ətraf mühitin mühafizəsi və təbii ehtiyatlardan istifadə olunması ilə bağlı beynəlxalq (publik) hüquq subyektləri arasında yaranan münasibətləri tənzimləyən hüquq normalarının sistemi başa düşülür. Bu normalar vasitəsi ilə həyata keçirilən beynəlxalq-hüquqi tənzimetmə iki əsas məsələyə yönəlmişdir: həmin məsələlərdən biri ətraf mühitin çirklənməsinin qarşısının alınmasından, digəri isə təbii resurslardan rasional istifadəni təmin etməkdən ibarətdir [6, s.618-621]. Ətraf mühitin mühafizəsi və təbii resurslardan rasional istifadə sahəsində beynəlxalq-hüquqi tənzimetmə həm də beynəlxalq ekoloji əməkdaşlığın həyata keçirilməsinə yönəlmişdir. Belə qarşılıqlı faydalı əməkdaşlıq olmadan ətraf mühitin mühafizəsi və təbii resurslardan rasional istifadə qeyri-mümkündür.

Müasir beynəlxalq hüquq elmində (doktrinada) «ekologiya» terminindən istifadə daha geniş xarakter almaqdadır. Bu isə təsadüfi xarakter daşımır. Belə ki, ekologiyanın beynəlxalq-hüquqi mühafizəsi məsələsi müasir dövrün qlobal problemləri sferasına daxildir. İnsan fəaliyyəti nəticəsində ətraf mühitə və təbiətə olan təsirlər ekoloji böhranın yaranmasına səbəb olur ki, belə böhran təkcə ayrı-ayrı ölkələrin deyil, dünya birliyinə daxil olan bütün dövlətlərin maraqlarına toxunur. Ekoloji böhrandan çıxmaq isə ekoloji təhlükəsizliyə nail olunmasını zəruri edir. Ekoloji təhlükəsizlik XX əsrin axırlarında ümumi təhlükəsizlik sisteminin komponentlərindən biri kimi tanınmağa başlamışdır.1 Bu məsələ öz ifadəsini Ətraf mühit və inkişaf üzrə Ümumdünya Komissiyasının «Bizim ümumi gələcəyimiz» adlı məruzəsində (1987-ci il) tapmışdır.

Ekoloji təhlükəsizliyi beynəlxalq səviyyədə təmin etməkdən ötrü dövlətlər arasında müvafiq əməkdaşlıq həyata keçirilməlidir. Belə əməkdaşlıq həm də onun üçündür ki, beynəlxalq aləmdə universal ekoloji hüquq qaydaları formalaşsın və möhkəmlənsin.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, ekologiya (yunanca «oikos» – ev, yaşayış yeri və «loqos» – elm mənalarını ifadə edir) canlı orqanizmlər və onların birliklərinin öz aralarında və onlarla ətraf mühit arasında münasibətlər haqqında elmdir [15, s.23]. Elmi termin kimi «ekologiya» anlayışını ilk dəfə 1866-cı ildə alman alimi E.Nekkel işlətmişdir [10, s.310].

Beynəlxalq hüququn müstəqil sahələrindən biri kimi beynəlxalq ekologiya hüququnun tanınmasında və formalaşmasında onun sahəvi (xüsusi) prinsipləri böyük rol oynayır. Belə ki, xüsusi prinsiplər beynəlxalq ekologiya hüququnun müstəqil hüquq sahəsi hesab edilməsini şərtləndirən meyarlardan biridir. Bu sırada aşağıdakı prinsipləri fərqləndirə bilərik: ətraf mühitin mühafizəsi, təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə etmək, dövlətlərin öz milli təbii ehtiyatlarına suveren hüququ, dövlətlərin ekologiyaya ziyan yetirməsinə görə məsuliyyət daşıması, ekologiyaya transsərhəd zərər vurulmasının qarşısının alınması, ekologiyaya vurulmuş ziyanın kompensasiya olunması, ekologiya sahəsində dövlətlərin beynəlxalq əməkdaşlıq etməsi, ekologiyanın çirkləndirilməsinin

qarşısının alınması, ekologiyanın çirkləndirilməsinə görə haqq ödəmək prinsipi, beynəlxalq ekoloji təhlükəsizlik prinsipi və s.

Ümumi beynəlxalq təhlükəsizlik sisteminə bir neçə element daxildir ki, ekoloji təhlükəsizlik onlardan biridir. Unutmaq olmaz ki, ekologiyanın beynəlxalq-hüquqi mühafizəsi və beynəlxalq təhlükəsizlik amilləri arasında birbaşa əlaqə mövcuddur. Beynəlxalq ekoloji təhlükəsizlik prinsipi də məhz bu əlaqənin mövcud olmasını müəyyənləşdirir.

Hüquq dərsliklərində ayrı-ayrı müəlliflər tərəfindən beynəlxalq ekologiya hüququnun həm də digər sahəvi (xüsusi) prinsipləri fərqləndirilir. Belə prinsiplərə aşağıdakılar aiddir: 1) ətraf mühiti elmi tədqiqetmə azadlığı prinsipi; 2) fövqəladə hallarda əməkdaşlıq etmək prinsipi; 3) ətraf mühitin mühafizəsinə dair bağlanmış beynəlxalq müqavilələrə əməl olunmasına nəzarət prinsipi; 4) ətraf mühiti fövqəladə hallardan və ya təbii fəlakətlərdən ziyan çəkən dövlətlərə kömək etmək prinsipi və s. [12, s.105-126].

Ekologiya sahəsində beynəlxalq mexanizmlər kontekstində dövlətlərin COP formatında əməkdaşlıq etməsini, xösusilə, vurğulamalıyıq. Belə ki, qlobal ekoloji problemlərin həlli istiqamətində BMT sistemi səmərəli fəaliyyət həyata keçirir [13, s.103-127]. Təqdirəlayiq hal kimi qeyd etməliyik ki, BMT İqlim Dəyişikliyi üzrə Çərçivə Konvensiyası insanın iqlim sisteminə təhlükəli müdaxiləsinin qarşısını almaq məqsədi ilə 1992-ci ilin iyun ayında Rio-de-Janeyro şəhərində keçirilmiş Yer Sammitində imzalanmış sazişdir. COP (Conference of Parties) abreviaturasının ingilis dilindən tərcüməsi “Tərəflər Konfransı” deməkdir. Tərəflər Konfransı İqlim Dəyişikliyi üzrə Çərçivə Konvensiyasının icrasına nəzarət edən ali orqan statusuna malikdir. Burada Tərəflər Konvensiyaya üzv olan 198 ölkədir və əgər tərəflərin fərqli qərarı olmazsa, COP hər il keçirilir. COP-un ilk tədbiri 1995-ci ilin martında Berlində baş tutub, katibliyi Bonn şəhərində yerləşir. COP-a sədrlik rotasiya əsasında BMT-nin 5 regionunun - Afrika, Asiya, Latın Amerikası, Karib Hövzəsi və Avropa (Mərkəzi, Şərqi, Qərbi və digər) ölkələrinə keçir. Həmçinin bu regionlardakı qrup ölkələri arasında da sədrliklə bağlı növbələşmə mövcuddur. Azərbaycanın təşkilata sədrliyinə dair qərar da məhz Şərqi Avropa Qrupu ölkələrinin yekdil rəyi əsasında verilib. BMT-nin İqlim Dəyişikliyi üzrə Çərçivə Konvensiyasının Tərəflər Konfransının 29-cu sessiyası, yəni COP29 bu il Azərbaycanda keçiriləcək. Bununla bağlı qərar COP28-in ötən il dekabrın 11-də Dubayda keçirilmiş plenar iclasında qəbul olunmuşdur.

Qeyd etməliyik ki, COP29 konfransına ev sahibliyini Azərbaycan üçün 2024-cü ilin ən mühüm hadisəsi və ölkənin yaşıl iqtisadiyyata keçid strategiyasının məntiqi davamı kimi qiymətləndirilir. Bu missiyaya uyğun olaraq, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Sərəncamı ilə 2024-cü il Azərbaycanda “Yaşıl dünya naminə həmrəylik ili” elan edilmişdir. “Azərbaycan neft-qaz ölkəsi kimi bu sahədə də özünü göstərəcəkdir və dünyada hər kəs bir daha görəcək ki, bizim gündəliyimiz yaşıl enerji ilə bağlıdır. Yaşıl enerji növlərinin yaradılması və yaşıl enerjinin dünya bazarlarına nəqli hazırda bizim enerji siyasətimizin prioritetidir. Bu, reallıqdır və bütün dünya bunu bir daha görəcək”, – deyə Prezident İlham Əliyev ötən il dekabrın 15-də COP29-un ölkəmizdə

keçirilməsi ilə əlaqədar müşavirədə vurğulayıb [17.3]. Bu tədbirin Bakıda keçirilməsi Azərbaycanın nüfuzunun daha da artmasına və ölkə reallıqlarının dünya ictimaiyyətinə birbaşa və asan çatdırılmasına böyük töhfə verəcəkdir [17.6; 17.8].

Qeyd etməliyik ki, COP tədbirlərinin məqsədi dünyada karbon qazının (CO2) miqdarını sənayeləşmədən əvvəlki dövrdə olduğu kimi, 1,5 dərəcə Selsi ilə məhdudlaşdırmaq üzrə irəliləyişə nail olmaqdan ibarətdir. Bundan başqa, inkişaf etmiş ölkələr inkişaf etməkdə olan ölkələrə iqlim dəyişikliyinin təsirini azaltmaq və uyğunlaşmaqda kömək etmək üçün maliyyə yardımı üçün fond toplayırlar. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin artıq üzləşdiyi iqlim dəyişikliyinin qaçınılmaz təsirlərinə və bu təsirlərin aradan qaldırılması üçün maliyyə və digər dəstəyə ehtiyacı var. Bu dəstək olmadan inkişaf etməkdə olan ölkələr təmiz enerji mənbələrinə keçid edə, qlobal karbon qazı ifrazını azalda bilməzlər. COP29 Konfransı iştirakçı ölkələr üçün yeni öhdəliklər götürmək və iqlim böhranını həll etmək üçün konkret addımlar atmaq üçün bir fürsətdir [17.5].

Ətraf mühitin qorunması tədbirləri ilə bağlı neqativ hal kimi qeyd etməliyik ki, dünyada baş verən müharibələr, kimyəvi və hərbi silahların sınaq edilməsi və digər hadisələr təbiətdə ekoloji sistemin pozulmasına gətirib çıxarır. Modern müharibələr isə daha acınacaqlı vəziyyət yaradır. Hal-hazırda bəşəriyyət üçün ən təhlükəli olan atom silahlarının istehsalının qarşısının alınması və onların məhvi prosesidir. Belə ki, bu silahların tətbiqi nəticəsində həm havanın tərkibi çirklənir, həm də canlı aləmi məhv olur. İri çaplı silahların istifadəsi hətta yer landşaftının dəyişilməsinə səbəb olur. Müharibəyə hazırlıq mərhələsində keçirilən hərbi təlimlər zamanı hərbi texnikadan ətraf mühitə atılan zəhərli tullantılar, bombardmançı təyyarələrdən çıxan tüstü və bombaların şok dalğaları təbiətin məhvinə gətirib çıxarır.

Müasir müharibələrin ətraf mühitə göstərdiyi zərərli təsirlər üç qrupa bölünür:

1. Müharibəyə hazırlıq mərhələsində olan təsir;
2. Müharibə zamanı ətraf mühitə təsirlər;
3. Müharibədən sonra ortaya çıxan problemlər.

Praktiki olaraq,fikrimizcə müasir silahlar həm partlayıcı gücünə görə, həm də toksiki kimyəvi tərkiblərinə görə öldürücü hesab edilir. Belə ki, ağır bombardmançı təyyarədən atılan bomba ətrafa 3 min dərəcəlik isti yayır, bununla da, flora-fauna ilə yanaşı, torpağın qalın qatları da yanır. Həmçinin onu da qeyd etmək lazımdır ki, müharibə zamanı əhali yaşadıqları ərazini tərk edərək başqa yerlərə köçürlər, beləliklə, iqtisadi və sosial infrastruktur məhv olur. Deməli, göstərilən faktorlar bütövlükdə ekosistemə, bioloji aləmin və bitkilərin məhvinə səbəb olur.

Müharibə zamanı meşə massivlərinin məhv edilməsi, yandırılması atmosferdə karbon tullantılarının artmasına və oksigen səviyyəsinin aşagı düşməsinə səbəb olur. Hal-hazırda dünyanın bir çox ərazisində radiasiya çirkləndirilməsi mövcuddur və bu amil uşaqlarda fiziki, əqli inkişafa sərt maneçilik yaradır. Müharibə zamanı, təbii ki, su mənbələri çirklənir. Dünyada içməli su ehtiyatları çox az hissəni təçkil edir ki, əgər bu hal davam etsə dünyada içməli su qıtlığı yarana bilər. Hal-hazırda BMT tərəfindən bu halların qarşısını almaq üçün bir sıra tədbirlər görülür, müvafiq müqavilələr imzalanır. Bu müqa-

vilələrdən biri də səhralaşmanın dayandırılması prosesi ilə bağlıdır.

Postmüharibə dövründən sonra yenə də müharibənin zərərləri davam edir. Məsələn: mülki əhali və heyvanlar mina qurbanı olurlar, yaşayış yerləri dağıdılır, tarixi-mədəni abidələr məhv olur və s. Dünyada olan müharibələr – Rusiya-Ukraniya müharibəsi, Qarabağ müharibəsi, Körfəz müharibəsi, ən əsası 1-ci və 2-ci Dünya müharibələri ətrafa ağır zərbələr vurmuşdur. Ekoloji cəhətdən ən təmiz hesab olunan ərazilər Amerika və Kanadada olan meşə, Tundra əraziləridir. Müharibə qalıqları atmosferin ozon təbəqəsinə də öz mənfi təsirini göstərir. Müharibə zamanı ətraf mühitin çirkləndirilməsinin bir səbəbi də odur ki, döyüşən tərəflər neft anbarlarını, elektrik enerji terminallarını bombalayırlar. Belə ki, Vyetnam müharibəsi zamanı ümumi meşə örtüyünün 44 faizi məhv edilmişdir. Yəmən, Suriya, Liviya kimi ərazilərdə neft məhsulunun yandırılması nəticəsində atmosferdə CO2 faizi artmışdır. 2017-2018 illərdə Böyük Britaniya ordusunun yaratdığı çirkli tullantılar 60 ölkənin ümumi emissiyalarından çox olub. Müharibələr hər zaman biosferi dəyişmək gücünə malikdir.

Qeyd etməliyik ki, Azərbaycan ərazilərinin Ermənistan silahlı qüvvələrinin işğalı nəticəsində Azərbaycanın sosial-iqtisadi infrastrukturu, maddi-mənəvi irsi, ətraf mühit və təbii sərvətlərinə vurulmuş zərərin miqdarı 300 milyard dolları ötmüşdür [17.9].Vurulmuş zərər, əsasən, sahə-faydalı qazıntı yataqlarının talanı, biomüxtəlifliyin, meşələrin və nəqliyyat infrastrukturunun məhv edilməsi, torpaqların sıradan çıxarılması, istifadədən məhrum olunması, su, su anbarları və ətraf mühitin çirkləndirilməsi üzrə ekoloji zərərləri, o cümlədən əhaliyə dəymiş mənəvi-ekoloji zərərləri əhatə edir [17.7]. Ermənistanın işğal etdiyi ərazilərimizdə hələ də ekoloji fəlakət hökm sürməkdədir. Son məlumatlara görə, Qarabağ bölgəsində erməni işğalı altında qalan 269 min hektar meşə sahəsi qəddarcasına qırılıb, həmin ərazilərdə nadir bitki və heyvanat aləmi məhv edilib. Qubadlı və Laçın rayonlarında qırmızı palıdların, Kəlbəcərdəki "Ayı fındığı meşələri"nin yerində boş ərazi qalıb. Bu isə, o deməkdir ki, müharibə təkcə insanları deyil, həm də digər canlıları məcburi köçkün vəziyyətinə salır. Beləliklə, müharibə nəticəsində digər fəsadlarla yanaşı, ətraf mühitə, təbiətə xeyli miqdarda zərər yetirilir. Elə buradaca ümummilli lider Heydər Əliyevin söylədiyi bir tezisi xatırlamaq yerinə düşür: “Biz təbiətə qarşı zor işlədə bilmərik... Təbiət Allah tərəfindən yaradılmışdır. Onu qorumaq isə bizim müqəddəs vəzifəmizdir” [4]. İnsanların sağlam ətraf mühitdə yaşaması üçün bu tezis daim xüsusi aktuallıq kəsb edir.

Həmçinin avtomobil və dəmir yolları, körpülər, su təchizatı və çirkab sularının atılması kimi infrastrukturlar müharibənin hədəfləri sferasındadır. Təbii mühitin bir hissəsini təşkil etsələr də, müharibə və terror hücumları zamanı çirkab su təmizləyici qurğunun dağıdılması suyun və torpağın keyfiyyətinə mənfi təsir göstərir. Belə ki, 1990-cı ildə Xorvatiyada kimyəvi istehsal müəssisələrinin bombalanması nəticəsində kimyəvi tullantılar su və torpaqla qarışıb təbiəti məhv etmişdir. Bir sözlə, müharibələr təbii mühitə əhəmiyyətli dərəcədə zərər verir.

Müharibə zamanı əsgərləri qidalandırmaq ehtiyacı brakonyerliyə sövq edən bir amildir. Məsələn, Sudandakı müharibə vaxtı əsgərlər və mülki şəxslər üçün ət axtarışında olan brakonyerlər bu bölgədəki heyvan (fauna)

populyasiyasının azalmasına səbəb olmuşdur.

Müharibənin ekologiyaya göstərdiyi mənfi təsir faktorunu nəzərə alaraq, BMT konvensiyaları müharibə taktikası olaraq, təbiətə zərər vurulması hallarını qadağan edir. Belə ki, BMT-nin müvafiq qətnamələrində təbiətin bəşəriyyətin ortaq dəyəri və mirası olduğuna işarə edilir. Təşkilatın Ətraf Dəyişiklik Konvensiyası ilə qarşıdurmalarda bitki və ağacları susuzlaşdırılması üçün herbisidlərin istifadəsini qadağan edilir. Müharibələrin dağıdıcı təsiri insanlara qarşı yönəlməklə yanaşı, eyni zamanda, həhalinin və digər canlıların məskunlaşdığı təbiət və ətraf mühit üçün də ciddi təhdiddir. Hərbi obyektlərin istifadə etdiyi kimyəvi dərman və silahlar, yüksək enerji və hərbi nəqliyyat vasitələri də ekologiyaya ciddi zərər yetirir. Hərbi texnika, partlayıcı maddələr və silahlar da meşələrin qırılmasına və yaşayış massivlərinin məhv edilməsinə səbəb olur. Məsələn, Vyetnam müharibəsində törədilən bombardmanlar nəticəsində 2 milyon hektar ərazi məhv edilmişdir. Eləcə də Kambocada vətəndaş müharibəsi nəticəsində meşələrin 35% -i məhv edilib, atom bombasının yaratdığı radiasiya insanlarda və heyvanlarda genetik mutasiyaya səbəb olub və s.

Bioloji, kimyəvi və nüvə silahlarına dair sınaqların keçirilməsi, onların istifadəsi və daşınması təbiətə ciddi dağıdıcı təsir göstərir. Bu silahlar torpaq və su üzərində qalıcı təsirlər qoyaraq gələcək nəsillərin sağlamlığına, eləcə də yaşayış mühitinin məhv edilməsinə birbaşa zərərli təsir göstərir. Bu, başqa sözlə ifadə etsək, yaşayış sahələrinin kimyəvi, bioloji və nüvə silahlarının istifadəsi ilə məhv edilməsidir. Bunun ən tanınmış nümunəsi, Vyetnam müharibəsi zamanı "Agent Orange" adlı herbisidin istifadəsidir. ABŞ bu herbisidləri partizan əsgərləri gizlənən bataqlıqlara və meşələrə püskürürdü. Bu zaman istifadə edilən herbisid məmulatı geniş miqyasda kənd ərazisini məhv etmişdir. Herbisid insanlarda və məməlilərdə əzələ və sümük xəstəlikləri və anadangəlmə anomaliyalar kimi təsirlər göstərir.

Müharibə insanların kütləviləşməsinə, yeni yaşayış yerlərinin axtarılmasına səbəb olur ki, bu axtarış nəticəsində ekoloji fəlakətlər baş verir. İnsanlar yeni ərazilərə yerləşməli olduqda, meşə massivlərinin qırılması, nəzarətsiz ov, torpaq və suyun insan tullantıları ilə çirklənməsi kimi ekoloji problemlər meydana gəlir. Belə ki, müharibə vaxtı bir çox flora və fauna növləri məhv edilir. Müharibə aparılması vasitələri inkişaf etdikcə isə, təbiətə daha ciddi zərərli təsirlər göstərilir, habelə planetin bioloji və mədəni müxtəlifliyi azalır, həm də ətraf mühitin məhvinə, yaralanmasına gətirib çıxarır. Hiroşima və Naqasakinin atom bombardmanı – bəşər tarixində nüvə silahının hərbi məqsədlə tətbiq olunduğu ilk və yeganə nümunədir. Atom bombası böyük partlayışlara və onminlərlə insanın ölümünə səbəb olmuşdur. Çernobıl, Fukusima kimi atom elektrik stansiyalarındakı qəzalar da insanlığa dəhşət, fəlakət yaşatmışdır, Onların hər birinin təbiətə, ətraf mühitə vurduğu zərbələr isə ölçüyəgəlməz səviyyədədir. Digər tərəfdən, hər bir ölkənin silahlı qüvvələri müxtəlif silah növlərini sınaqdan keçirdikdə, həmçinin köhnəlmiş silahlar və döyüş sursatlarını məhv etdikdə torpaqdan, akvatoriyadan, hava boşluğundan istifadə edərkən ekoloji problemlər yaranır.

Sözügedən sahədə ictimai münasibətlərin tənzimlənməsi, qorunması və hüquqpozmalara qarşı məsuliyyət tədbirlərinin görülməsi hər bir dövlətdə qanunvericilik səviyyəsində

müəyyənləşdirilmişdir. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalar Məcəlləsinin (2015-ci il) XXV fəsli (İXM, maddə 233-275) ətraf mühitin mühafizəsi, təbiətdən istifadə və ekoloji təhlükəsizlik qaydalarının tənzimlənməsinə həsr olunmuşdur [3, s.167-190].

Həmçinin sülhü və bəşəriyyətin təhlükəsizliyini təmin etmək, insan haqlarını, mülkiyyəti, iqtisadi fəaliyyəti, ictimai qaydanı və ictimai təhlükəsizliyi, ətraf mühiti, Azərbaycan Respublikasının konstitusiya quruluşunu cinayətkar qəsdlərdən qorumaq, habelə cinayətlərin qarşısını almaq Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsində (CM,1999-cu il) təsbit edilmiş mühüm vəzifələrdir. Bu vəzifələri həyata keçirmək üçün CM-də cinayət məsuliyyətinin əsasları və prinsipləri, şəxsiyyət, cəmiyyət və dövlət üçün təhlükəli olduğuna görə cinayət sayılan əməllərin dairəsi və həmin cinayətlərin törədilməsinə görə tətbiq edilən cəzaların növləri, həddi və həcmi, habelə digər cinayət-hüquqi xarakterli tədbirlər müəyyən edilmişdir. Adıçəkilən Məcəllənin on altıncı fəsli "Sülh və insanlıq əleyhinə cinayətlər", on yeddinci fəsli "Müharibə cinayətləri", iyirmi səkkizinci fəsli isə "Ekoloji cinayətlər" adlanır [2, s.80-91,203-212]. Beləliklə, qeyd edə bilərik ki, ölkəmizdə flora və faunanın, təbiətin qorunması, ətraf mühitin, təbii ehtiyatların mühafizəsi və bərpası davamlı inkişaf konsepsiyamızın tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Ekoloji təhlükəsizliyin təmin olunması üçün ətraf mühitin çirklənməsinin minimuma endirilməsi, indiki və gələcək nəsillərin tələbatını ödəmək məqsədilə təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə Azərbaycan dövlətinin ekoloji siyasətinin əsas istiqamətlərindən, başlıca prioritetlərdən biridir. Toxunulmuş məsələyə nə qədər önəm verildiyi amili 2010-cu ilin Azərbaycanda "Ekologiya ili" elan olunması ilə bir daha öz təzahürünü tapır [17.10].

Göründüyü kimi, ölkəmizin ekoloji qanunvericiliyi müasir dövrdə, o cümlədən müharibə şəraitində ətraf mühitin ekoloji problemlərinin həllinə əsaslı hüquqi zəmin yaradır.

İstifadə edilmiş mənbələr

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, "N" nəşriyyatı, 2015, 52 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi / Buraxılışa məsul: Əfəndiyev E.M. Bakı, "Hüquq ədəbiyyatı" nəşriyyatı, 2013, 348 s.
3. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalar Məcəlləsi / Buraxılışa məsul: Kərimli B.C. Bakı, "Hüquq Yayın Evi", 2016, 392 s.
4. Heydər Əliyev. Müstəqilliyimiz əbədidir. 1-46 kitab / Buraxılışa məsul: R.Ə.Mehdiyev. Bakı, Azərnəşr, 1997-2013.
5. İlham Əliyev. İnkişaf – məqsədimizdir. 1-126 kitab / Bakı, Azərnəşr, 2003-2024.
6. Beynəlxalq (publik) hüquq kursu. Dərslik / E.Ə.Əliyevin ümumi redaktəsi ilə. Bakı,"Günəş-B" nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsi, 2018, I cild, ümumi hissə,752 s.; II cild, xüsusi hissə,704 s.
7. Əliyev E.Ə., Hüseynova F.E., Qəmbərov H.D. İqtisadi hüquq. Dərslik. Bakı, "Günəş-B" nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsi, 2019, 624 s.
8. Əliyev Ə. İ. İnsan hüquqları.Dərslik.Yenidən işlənmiş və əlavələr edilmiş ikinci nəşr. Bakı, "Nurlar" nəşriyyatı, 2019, 352 s.
9. Hüseynov S.Y., Sarıyev R.M. Ekologiyanın fəlsəfi və hüquqi məsələləri. Bakı, "Təknur" MMC, 2007, 216 s.
10. Konstitusiya və hüququn əsasları.Dərslik. 8-ci nəşr / Allahverdiyev S.S. Bakı, "Hüquq Yayın Evi",2018,452 s.
11. Qənbərov D. M. Ekologiya hüququ. Ümumi hissə. Dərs vəsaiti. Bakı: "Sabah" nəşriyyatı,2016, 380 s.

12. Məhərrəmov A. A. Ekoloji təhlükəsizliyin beynəlxalq və dövlətdaxili hüquqi aspektləri (nəzəri və praktiki problemlər). Bakı, Gənc Hüquqşünaslar Birliyi, 2010, 412 s.
13. Məhərrəmov A. A. Ekoloji təhlükəsizlik sferasında beynəlxalq mexanizmlər. Bakı, "Şirvannəşr", 2009, 490 s.
14. Polis hüququ. Dərslik.Yenidən işlənilmiş və təkmilləşdirilmiş II nəşr / Əliyev E.Ə. Bakı, "Günəş-B" nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsi, 2019, 552 s.
15. Гусейнов Т. И. Международные национально-правовые аспекты экологической безопасности. Баку: Издательство «Бакы Университети», 2017, 348 с.
16. Юридическая энциклопедия . Издание 5-е, дополненное и переработанное/Под ред. М.Ю.Тихомирова. М.:Юринформцентр,2005,972 с.
17. Elektron informasiya resursları (URL – Uniform Resourse Locator)
17.1. www.aliyev.by.ru;
17.2. www.e-qanun.az;
17.3. www.president.az;
17.4.www.kabmin.gov.az;
17.5. https://www.bbc.com/azeri/articles/cpr3vgv5r95o;
17.6. https://azertag.az/xeber/cop_nedir_ve_cop29_a_ev_sahibliyi_azerbaycana_ne_verecek-2875693);
17.7. https://apa.az/az/dagliq_qarabag/ xeber_isgal_olunmus_erazilerde_azerbaycana_dey_-415351;
17.8. https://cop29.az/az/pages/what-is-cop29;
17.9. https://unec.edu.az/application/uploads/2023/10/sg-nd-rov-R-van-M-bariz.pdf (İsgəndərov R.M. "Ölkə ərazilərinin işğalı nəticəsində Azərbaycan iqtisadiyyatına vurulmuş zərərin statistik təhlili" mövzusunda magistr dissertasiyası. Bakı, 2022, 79 s.);
17.10. https://www.yeniazerbaycan.com/MEDIA_e71769_az.html (Yeganə Bayramova. Ətraf mühitin mühafizəsi: Dövlətin prioritet məsələsi!).

ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ В СОВРЕМЕННЫЙ ПЕРИОД: ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ

Этибар Али оглы Алиев,
член Конфедерации юристов Азербайджана, профессор кафедры ЮНЕСКО «Права человека и информационное право» Юридического факультета акинского государственного университета, доктор юридических наук.
Э-почта: a-etibar@rambler.ru,
телефон:+99450 220 24 42;

Лейла Эйтибар кызы Мирзаева,
судья Сумгайытского административного суда, юристь-правовед.
Э-почта: leylamirzayeva88@mail.ru

В статье авторы рассматривают правовые аспекты регулирования экологических проблем окружающей среды в современную эпоху. Отмечается, что защита окружающей среды и экологии, а также природных ресурсов является важным государственным и национальным вопросом. Поскольку жизнь человека и развитие общества тесно связаны с природой и окружающей средой в человечестве, жизнь в здоровой окружающей среде для людей и будущих поколений обусловлена фактором эффективной защиты окружающей среды и природных ресурсов. В этом контексте особое значение приобретает регулирование эколого-правовых отношений.

Ключевые слова: окружающая среда, природные ресурсы, экологическая безопасность, права человека, атмосфера, животный и растительный мир, эколого-правовые отношения, правовое регулирование.

ECOLOGICAL PROBLEMS OF THE ENVIRONMENT IN THE MODERN PERIOD: LEGAL ASPECTS

Etibar Ali oglu Aliyev,
Member of the Azerbaijan Lawyers Confederation, Professor of the UNESCO Chair "Human Rights and Information Law", Faculty of Law, Baku State University, Doctor of Law.
E -mail: a-etibar@rambler.ru,
phone: +99450 220 24 42;

Leyla Eytibar gizi Mirzayeva,
judge of Sumgayit Administrative Court, jurist-lawyer.
E-mail: leylamirzayeva88@mail.ru

In the article, the authors consider the legal aspects of the regulation of ecological problems of the environment in the modern era. It is noted that the protection of the environment and ecology, as well as natural resources, is an important state and national issue. Since human life and development of society are closely related to nature and the environment in humanity, living in a healthy environment for people and future generations is conditioned by the factor of effective protection of the environment and natural resources. In this context, the regulation of ecological-legal relations is of particular importance.

Key words: environment, natural resources, ecological security, human rights, atmosphere, fauna and flora, ecological-legal relations, legal regulation.

MODERN DÖNEMDE ÇEVRENİN EKOLOJİK SORUNLARI: HUKUKİ YÖNLER

Etibar Ali oqlu Aliyev,
Azerbaycan Avukatlar Konfederasyonu Üyesi, UNESCO "İnsan Haklarıve Bilgi Hukuku" Kürsüsü Profesörü, Hukuk Fakültesi, Bakü Devlet Üniversitesi, Hukuk Doktoru.
E-posta: a-etibar@rambler.ru,
telefon: +99450 220 24 42;

Leyla Eytibar kızı Mirzayeva,
Sumgayıt İdare Mahkemesi hakimi, avukat.
E-posta: leylamirzayeva88@mail.ru

Makalede yazarlar, modern çağda çevrenin ekolojik sorunlarının düzenlenmesinin hukuki yönlerini ele almaktadır. Doğal kaynakların yanı sıra çevre ve ekolojinin korunmasının da önemli bir devlet ve milli mesele olduğu kaydedildi. İnsan yaşamı ve toplumun gelişimi doğayla ve insanlıkta çevreyle yakından ilişkili olduğundan, insanların ve gelecek nesillerin sağlıklı bir çevrede yaşaması, çevrenin ve doğal kaynakların etkin bir şekilde korunması faktörüne bağlıdır. Bu bağlamda ekolojik-hukuk ilişkilerinin düzenlenmesi ayrı bir önem taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: çevre, doğal kaynaklar, ekolojik güvenlik, insan hakları, atmosfer, fauna ve flora, ekolojik-hukuk ilişkileri, yasal düzenleme.

DOI: 10.5281/zenodo.14281792

"KİBERƏDLİYYƏ"YƏ DOĞRU. "MƏHKƏMƏ QƏRARLARININ PROQNOZLAŞDIRILMASI"NIN ÜSTÜNLÜKLƏRİ VƏ RİSKLƏRİ

Ötən il ərzində məhkəmə-hüquq sisteminə müsbət ictimai və beynəlxalq imic qazandıran mütərəqqi yeniliklərə imza atılmışdır.

Avropa Şurası Nazirlər Komitəsi və Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsinin Qərarlarının İcrası Departamentinin 1475-ci iclasında (sentyabr 2023-cü il) Azərbaycanla bağlı hesabatında GRECO (Korrupsiyaya qarşı Dövlətlət Qrupu) tövsiyələrinə cavab verən qanunvericiliyə edilmiş bu son dəyişikliklər yüksək qiymətləndirilmişdir.1.

Artıq müasir cəmiyyətin sürətlə dəyişdiyi və məhkəmə sistemlərinə təsir etdiyi bir dövrə uyğunlaşmağımız üçün islahatlar çərçivəsində növbəti addım olaraq, Süni İntellektin (mətndə Aİ - Artificial İntelligence) tətbiqi zərurəti yaranmışdır.

Bununla bağlı qeyd edilməlidir ki, Avropa İttifaqında artıq Avropa üçün Süni İntellekt üzrə Regionlar Komitəsi yaradılmışdır. Avropa İqtisadi və Sosial Komitəsi "Süni intellektin (rəqəmsal) vahid bazarda istehsal, istehlak, məşğulluq məsələlərinə və cəmiyyətə təsiri" barədə 31.08.2017-ci il tarixli tövsiyəsini vermişdir. Növbəti addım olaraq, 10 aprel 2018-ci ildə 25 Avropa ölkəsi süni intellekt sahəsində əməkdaşlıq barədə Bəyannamə imzalamışlar.Bir sıra dövlətlər "Məhkəmə qərarlarının proqnozlaşdırılması" (predict courts' decisions) və ya "Məlumatlara əsaslanan ədliyyə" (Data-driven justice) proqramının tətbiqi sahəsində milli təşəbbüslərini elan etmiş və məsələnin həllinə dair Ümumavropa yanaşmasını qəbul etmək niyyətində olduqlarını bildirmişlər.2

Avropa məkanında və ABŞ-da Aİ artıq məhkəmə və hüquq-mühafizə sistemlərində geniş istifadə olunur.

Ölkəmizdə Ali Məhkəmənin məhkəmə qərarlarının "açar söz", "mətn üzrə" elektron axtarış sistemlərinin yaradılması, demək olar ki, "Məhkəmə qərarlarının proqnozlaşdırılması"nın tədbiqinin ilkin addımları kimi qəbul edilməlidir. Latviyada ədalət mühakiməsinin təhlili üçün avtomatlaşdırılmış təhlil imkanlarının öyrənilməsinə başlanılmışdır. Hollandiyada 2015-ci ildən fiziki şəxslərlə bağlı bütün proseslərdə (icarə, ailə mübahisələri və s.) barışıq platforması olan "Rechtwijzer" fəaliyyət göstərir.3

Fransa Avropada Aİ proqramının tətbiqi üzrə liderdir. Burada fəaliyyət göstərən Justice.fr, Sagace, Consultation Avocats, JuriNET vasitəçilik platformaları vətəndaşlara və peşəkar hüquqşünaslara yardım edir. İnzibati işlər üzrə qərarlar data.gouv.fr saytından yüklənə bilər. 2017-ci ildə, ilk olaraq, Duaye və Ren vilayətinin apellyasiya məhkəmələri üç ay çəkən prosesi hakimlər kollegiyası və prediktiv proqram vasitəsilə aparmışlar. Fransız hüquqşünasları MQP-nin inzibati məhkəmələrdə baxılan sosial mübahisələrdə daha səmərəli işlədiyini qiymətləndirirlər.4

Londonda Metropolitan Polisi konsert, festival və futbol yarışları kimi izdihamlı ictimai tədbirlərdə avtomatlaşdırılmış üztanıma sistemindən (AFR) istifadə edir. Mobil kameralar insanların üzlərini skan edərək görüntülərini şübhəli şəxslərin (cinayətkarların) üzləri ilə tutuşduraraq müəyyən edir. Lakin, mətbuatda qeyd edilir ki, avtomatlaşdırılmış üztanıma ictimai yerləri biometrik yoxlama nöqtələrinə çevirmək riski yaradır. Bəzi hallarda belə yoxlamalar nəticəsində, hətta, əsassız həbslər də olur. Buna görə son zamanlar insanlar kütləvi yığıncaq yerlərinə getməkdən çəkinirlər.5

Amerika Birləşmiş Ştatlarının məhkəmə sistemində süni intellektdən artıq uzun müddətdir ki, geniş istifadə edilir (COMPAS alqoritmləri, RAVEL LAW, ROSS chatbotlar). Los-Anceles Polis İdarəsində PredPol (Prediktiv polis) proqnozlaşdırıcı polis sistemi işləyir. Sistem şəxslərin davranışlarına dair məlumatları təhlil edərək cinayətkarları ifşa edir və bununla da cinayətkarlıqla mübarizənin səmərəliliyini artırır. Amerikalı hakimlər çox vaxt şübhəli şəxsin yenidən cinayət törətmə ehtimalını qiymətləndirmək üçün bu proqramdan istifadə edirlər. Lakin, qeyd edirlər ki, bu proqramın tətbiqi də risklidir. Belə ki, Viskonsin ştatında ABŞ vətəndaşı E.Lumis avtomobil oğurluğuna görə 6 il müddətinə azadlıqdan məhrum edilmişdir. Kifayət qədər sübut olmadığından polis bu işdə "Alternativ Sanksiyalar üçün İslahedici Cinayətkar İdarəetmə Profili" (COMPAS - Correctional Offender Management Profiling for Alternative Sanctions) proqramından istifadə etmişdir. Proqram E.Lumisin təqsirli olması ilə bağlı qərarı bu kimi şəxslərin residiv riskinin yüksək olması ilə əsaslandırmışdır. Məhkəmə də həmin proqram nəticəsinə görə şəxsi təqsirli hesab etmişdir. E.Lumis hökmə etiraz edərək "ədalətli məhkəmə"nin olmadığını bildirsə də, ABŞ Ali Məhkəməsi hökmün qanuni olduğunu təsdiq etmişdir.6

ABŞ-da hələ 1970-1980-ci illərdə Lexis Nexis və Westlaw kimi böyük hüquq nəşriyyatlarının rəqəmsal resurslarından istifadə edilərək müasir onlayn tədqiqat bazalarının əsası qoyulmuşdur. 2012-ci ildən yaradılmış Ravel Law 7 proqramı həmin məlumat bazalarından istifadə edərək mətnlər (textual patterns) və hakim rəyləri (judges opinions) istifadə edərək konkret işlərin presedentlərini yaradır. Bu proqram amerikalı hakimlərin "daxili inamı"nı əvvəlcədən müəyyən edə bilir. 2016-cı ildən Ravel Law şirkəti tərəfindən təqdim edilmiş yeni Süni İntellect "Məhkəmə Analitikası" (Court Analytics) forumlarını müqayisə edərək mümkün nəticələrin qiymətləndirilməsinə kömək edir. «Judge Dashboard» proqramı hakimlərin baxdığı işləri, mövqelərini, rəylərini və qərarlarını təhlil edərək hakimin müəyyən iş üzrə hansı qərarı qəbul edəcəyini proqnozlaşdırır.

«Lex Machina» hüquqi analitik platformasından da geniş istifadə edilir.8 Məsələn, "Timing Analytics" funksiyası Süni İntellektdən istifadə edərək konkret hakimin işi hansı müddətə baxıb yekunlaşdıracağı müddəti proqnozlaşdırır. «The Party Group Editor» funksiyası isə, istifadəçilərə seçdikləri vəkillərin məhkəmədəki təcrübəsi və baxılan işlər nəzərə alınaraq apardığı işin uğurlu olub-olmayacağını təhlil edir.

Bununla belə London Universitet Kollecinin tədqiqatçıları Strasburqda Avropa İnsan Hüquqları Məhkəməsində gedən 584 işə aid məlumatları tədqiq edərək, heyrətamiz nəticəyə gəlmişlər. Araşdırma nəticəsində məlum olmuşdur ki, AİHM-in hökmləri hüquqi dəlillərdənsə ədalətli məhkəmə, işgəncə və ləyaqəti alçaldan rəftarla bağlı işin faktiki hallarına daha çox əsaslanır. Odur ki, süni zəkalı "hakim" mövcud işi qanuni təhlil edə və işlərin 79 faizində insan kateqoriyalı hakimlər ilə eyni hökmü çıxara bilmişdir.9

Buna baxmayaraq, ekspertlərin fikrincə, insanlar barədə məlumatların onların razılığı olmadan toplanması və istifadə edilməsi gələcəkdə böyük risklərə səbəb ola bilər. Belə ki, Facebook-un "Cambridge Analytica" ilə bağlı qalmaqalını xatırlayaq.10 Həmçinin "Microsoft" şirkəti süni intellektli eksperimental "Twitter" robotu "Tay"-ın irqçi və antisemit olduğunu təsdiqləmiş və istifadə etdiyi ifadələrə görə üzr istəmişdi. Elon Musk-ın da təmsil olunduğu "OpenAI" şirkəti süni intellekti "ChatGPT"-nin suallara səhv cavab verə biləcəyini və cavablarının qərəzli ola biləcəyini açıqlamışdır.11

Ədalət Mühakiməsinin Səmərəliliyi üzrə Avropa Komissiyası (CEPEJ) potensial sui-istifadələrdən qorunmaq məqsədi ilə 2018-ci ildə qəbul etdiyi "Süni intellektin məhkəmə sistemləri və onlarla bağlı münasibətlərdə istifadəsinə dair Avropa Etik Xartiyası"nda aşağıdakı prinsipləri bəyan etmişdir:12

1. Fundamental hüquqlara hörmət prinsipi: süni intellektlə əlaqədar metod və xidmətlərin hazırlanması və tətbiqi işi fundamental hüquqlara uyğun gəlməlidir;

2. Ayrı-seçkiliyin yolverilməzliyi prinsipi: ayrı-ayrı şəxslər, yaxud şəxslər qrupları arasında hər hansı ayrı-seçkiliyin yaranması və ya fəallaşması hallarının qarşısı birbaşa alınmalıdır;

3. Keyfiyyət və təhlükəsizlik prinsipi: məhkəmə qərarları və məlumatının işlənməsinə gəldikdə, rəsmi mənbələr və qeyri-maddi məlumat təhlükəsiz texnoloji mühitdə, çoxşaxəli araşdırmalara istinadən istifadə edilməlidir;

4. Şəffaflıq, qərəzsizlik və ədalət prinsipi: məlumatın işlənməsi metodlarının əlçatan və anlaşıqlı olması, kənar yoxlamalara icazə verilməsi;

5. "İstifadəçi nəzarəti altında" prinsipi: göstərişlərə əsaslanan münasibətlərin qarşısının alınması, istifadəçilərin məlumatlandırılması və seçimlərinə nəzarət edə bilmələrinin təmin edilməsi.

Yuxarıda göstərilənlərə əsasən, belə nəticəyə gəlirik ki, informasiya texnologiyaları tərəfindən təklif olunan imkanlarla "Proqnozlaşdırılan ədalət mühakiməsi"nin və Aİ-nin tətbiqi məhkəmə sistemində müəyyən problemlər yarada bilər. Halbuki, əslində Süni İntellektin tətbiqində məqsədimiz qanunun aliliyinin, məhkəməyə çatımlığın və ədalət mühakiməsinin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə xidmət etməkdir. Ona görə də, bu sahədəki yeniliklər diqqətlə araşdırılıb qiymətləndirilməlidir.

Qeyd edilməlidir ki, burada əsas məqsəd insan faktoru olmadan qərar qəbul edə bilən "robot hakim" yaratmaq deyil. Belə ki, ənənəvi məhkəmədə hakimlər ağlabatan müddətdə işə baxaraq qərar qəbul etməyə çalışdıqları halda, "Məhkəmə qərarlarının proqnozlaşdırılması" proqramı bu işi daha da sürətləndirir.

Proqram qısa müddətdə müxtəlif işləri təhlil edərək alqoritmlər təqdim edir ki, bu da, məhkəmə mübahisəsinin nəticəsini proqnozlaşdırmağa və ya ən azından iddianın uğurlu olması, işin müvəffəqiyyətlə bitməsi şanslarını qiymətləndirməyə imkan yaradır.

Beləliklə, gələcəkdə Süni İntellekti məhkəmə sistemimizə tətbiq etdikdə hüquq subyektlərinin qanuni mənafelərinin, şəxslərin şərəf və ləyaqətinin, işgüzar nüfuzunun, şəxsi və ailə həyatı, şəxsi toxunulmazlığı, iradə sərbəstliyi, mülkiyyət toxunulmazlığı, kommersiya sirri və digər hüquqlarının müdafiəsi istiqamətində təminatların görülməsi vacib amillərdəndir. Bu zaman məhkəməyə əlçatanlıq və ədalət mühakiməsinin məhkəmə tərəfindən həyata keçirilməsi hüquqlarına xələl gətirməməsi, tərəflərin qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi və çəkişmə prinsiplərinə hörmətlə yanaşılması prinsipləri ilk növbədə təmin olunmalıdır. Xüsusən də, şəxsin qanun əsasında təyin edilən hakim-insan tərəfindən işinə müstəqil və qərəzsiz məhkəmədə baxılması hüququnun gözlənilməsi məqsədilə məhkəmə prosesi başlanana qədər Süni İntellektin istifadəsi haqqında tərəflərə məlumat verilməli, onların Süni İntellektin istifadəsinə etiraz etmək hüququ təmin olunmalıdır. Bu kimi alətlərdən istifadə edilərkən qanunun aliliyi və qərarların qəbul olunması zamanı hakimlərin müstəqilliyi prinsipləri də mütləq şəkildə nəzərə alınmalıdır.

Mehriban Qarayeva,
Bakı Apellyasiya Məhkəməsinin hakimi.

İstifadə edilmiş faydalı linklər:

1. https://www.coe.int/en/web/greco/home
2. Opinion of the European Economic and Social Committee. 08/31/2017 https://www.eesc.europa.eu/en/ourwork/opinionsinformationreports/opinions/artificialintelligence, Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, theEuropean Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on Artificial Intelligence forEurope, https://ec.europa.eu/digitalsinglemarket/en/artificialintelligence
3. https:www.hiil.org/news/rechtwijzerat thecrystalscalesof justiceprizeceremony
4. https://verfassungsblog.de/france-criminalises-research-on-judges/
5. https:www.met.police.uk
6. https://www.courts.ca.gov/documents/ BTB24-2L-3.pdf
7. https:www.ravellaw.com/
8. https:emerj.com/ai-sector-overviews/ai-in-law-legal
9. https:lexmachina.com/legal-analytics/
10. https://www.ucl.ac.uk/news/2016/oct/ai-predicts-outcomes-human-rights-trials
11. https:www.nytimes.com/2018/04/04/us/ politics/cambridge-analytica-scandal-fallout.html
12. https:www.bbc.com/azeri/articles/cw8gp 28v9l7o
13. https:rm.coe.int/charte-ethique-intelligence-artificielle-azeri

DOI: 10.5281/zenodo.14282024

МУДРЫЙ ЛИДЕР – ЗАЛОГ УСПЕХА НАЦИИ

Аріф Джаміль огли Гулієв,
доктор юридичних наук, професор, дипломат, Заслужений працівник освіти України, професор кафедри конституційного, міжнародного права та публічно-правових дисциплін Київський університет інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична Академія», академік НАН ВО України.
e-mail: arifguliyev@ukr.net

Мехрибан Джафар кызы Караева,
судья Бакинского апелляционного суда
e-mail: meqiqar@yandex.com

Гейдар Алиев, признанный при жизни общенациональным лидером азербайджанского народа, и после своего физического ухода не утратил народного признания и любви. Он стал для каждого азербайджанца идеалом не только, как талантливый руководитель страны, но и как глубоко гармоничная, цельная, всесторонне развитая личность. Покорение этим гением вершины общенационального лидерства стало возможным благодаря его способности играть решающую роль в самые тяжелые и сложные моменты в судьбе страны и народа, без промедления претворять в жизнь спасительную миссию, направляя государство и нацию по верному пути.

Но помимо этого, Гейдар Алиев был от природы неутомимым человеком, его работа над собой продолжалась всю жизнь (с 10 мая 1923 г. по 12 декабря 2003 г.), данные от Бога таланты развивались в стремлении познавать новое, быть всегда впереди времени. Вот уже больше пятьдесят лет прошло с тех пор, как Гейдар Алиев завоевал навечно сердца азербайджанцев. Гейдар Алиев был великим человеком, исторической личностью, такие люди появляются, возможно, раз в столетие и приходят в самое тяжелое время, именно тогда, когда в них особенно нуждаются. Народ не забывает своих лидеров и героев, чья жизнь была посвящена великому служению родине, стране, народу. В свои жизни Гейдар Алиев осуществлял деятельность руководителя государства, с его именем было связано решение практически всех проблем, реализация судьбоносных для страны идей. Он стал для своей страны той светлой личностью, лидером, который указал правильный путь в сложный период, спас народ от ошибок и трагедий.

Около двадцати лет тому назад – 12 декабря 2003 г. ушел из жизни общенациональный лидер азербайджанского народа Гейдар Алиев. Его жизненный путь – это путь развития Азербайджана. В истории есть такие личности, жизнь и деятельность которых определяет судьбу целого народа. Таким был Гейдар Алиев. Опыт истории многих народов богат яркими примерами того, как в критический временной отрезок национальной истории именно благодаря личности меняется обстановка в стране, консолидируются об-

щество и лучшие его представители для достижения жизненно важных целей. В новейшей истории азербайджанского народа такой личностью был общенациональный лидер Гейдар Алиев – человек, поистине ставший спасителем нации и государственности, личность, своим видением, опытом и делами поднявшаяся над всей системой ценностей и политических ориентиров, существовавших доселе. Он сказал: «государственного строительство очень важно, что не наказать виновного и наказать невиновного».

Возрождение великой нации – период правления Гейдара Алиева

С первых дней на высоком посту Гейдар Алиев продемонстрировал большую самоотверженность во имя возрождения и счастливого будущего своего народа. В этот период была заложена основа сильного государства, национального возрождения, социального процветания и духовного подъема Азербайджана. Он стал лидером, который был способен преобразовать советскую систему управления в стратегические интересы своей Родины.

Находясь у власти, Гейдар Алиев сыграл судьбоносную роль в жизни своего народа. Это были самые яркие и содержательные страницы в летописи Азербайджана, который сегодня изменился до неузнаваемости. Города и села республики подверглись переустройству, материальное положение населения значительно улучшилось, во всех областях жизнедеятельности общества, в том числе в сфере образования, науки и культуры произошли преобразования. За короткий отрезок времени страна прошла путь развития, равный веку.

Наставник и друг для каждого патриота

Можно много говорить об успехах, достигнутых Азербайджаном в годы руководства Гейдара Алиева, однако важен здесь другой момент. Если мы посмотрим на сегодняшний Азербайджан, то со смелостью можем заявить, что Гейдар Алиев был человеком, который видел свою страну на 20-30 лет вперед. Большое стратегическое значение имели, заложенные ним в то время проекты экономического и социального развития страны. Гейдар Алиев эффективно использовал принципы советского управления и старался обеспечить развитие Азербайджана, находившегося в составе союзной державы. Это заложило мощную основу его дальнейшего успешного развития, уже в качестве независимого государства. Великий лидер сыграл такую огромную роль в жизни своего народа и страны, которая не забудется веками.

В начале 90-х годов, после развала Советского Союза, Азербайджан находился на грани распада и гражданской войны. Агрессия Армении против азербайджанского народа приобрела широкий масштаб. Кризис в экономике, политике и других сферах стал серьезным испытанием. В такое трудное время из-за неопытности и отсутствия профессионализма находившегося тогда у власти руководства страна оказалась в неуправляемой ситуации. Этот период был для Азербайджана решающим: или он станет

независимым государством, или же расколется и будет уничтожен в результате внутренних раздоров и подрывной деятельности сепаратистских сил. Перед Азербайджаном стоял выбор: «быть или не быть», но в этот критический момент азербайджанский народ, даже Президент А.Эльчибей продемонстрировал свою мудрость, призвав на помощь выдающегося политического деятеля той эпохи Гейдара Алиева, как Отец нации - взять себе ответственность спасти Республики. В июне 1993 года Гейдар Алиев был избран председателем Парламента Азербайджана, а в то же время стал осуществлять полномочия Президента Азербайджанской Республики. В октябре того же года азербайджанский народ избрал его своим Президентом. И он обещал и подтвердил каждым своим шагом сказанные им 10 октября 1993 года на церемонии инаугурации слова: «Азербайджанский народ переживает сложнейший, трагический период своей истории. Я глубоко осознаю степень ответственности, которая возложена на меня в это сложное время, и хочу заверить, что всей своей деятельностью, всей своей жизнью постараюсь оправдать высокое доверие, надежды народа».

Тернистый Азербайджанский путь

Титаническая деятельность Гейдара Алиева по наведению порядка в стране шла параллельно с развитием нефтяной стратегии. Неоценимы заслуги Гейдара Алиева в выработке стратегии стабильного экономического развития страны, социальной сплоченности, национального единства. Благодаря общенациональному лидеру у Азербайджана появился свой путь формирования государства, который вошел в мировую политическую науку как «азербайджанский путь» развития.

С именем Гейдара Алиева связано мощное экономическое и культурное развитие Азербайджана. В годы, когда Республика, обретя государственную независимость, переживала свои самые нелегкие времена, он сумел не только вывести страну из хаоса, но и сделать ее процветающим государством. Гейдар Алиев в очень короткие сроки вывел Азербайджан на путь развития и процветания. Под его руководством в 1994 году правительство страны заключило Контракт века с крупнейшими мировыми нефтегазовыми корпорациям на разработку нефтяных месторождений в Азербайджане. А участие в этом контракте самых передовых компаний ведущих государств мира повысило значимость и авторитет нашей страны в регионе.

Авторитетное слово – самое сильное оружие

Нефтяные контракты и установление внутри страны стабильности и спокойствия, проведение экономических реформ и подъем культуры, наконец, в мае 1994 года он добился прекращения огня войне с Арменией в зоне Армяно-Азербайджанского карабахского конфликта и первые успехи азербайджанской дипломатии по урегулированию конфликта. Все это результат величия слова и дела Гейдара Алиева. Общенациональный лидер стремился к мирному и справедливому урегулированию армяно-азербайджанского

карабахского конфликта. «Дипломатия – не поле битвы, – говорил он, – здесь нужно проявлять не агрессивность, а доброжелательность и доверие к оппоненту, не отдаваться стихии страстей, а проявлять мудрость и терпение, не быть инструментом в руках политиков, а проявлять волю и стойкость в проведении самостоятельного политического курса». Такие подходы азербайджанского лидера к проблеме и сегодня стоят как первоочередной задачи на повестке дня азербайджанской дипломатии – выработать наиболее оптимальную модель развития процессов по урегулированию конфликта и, в конечном счете, приблизить перспективы мира во всех горячих точках Южного Кавказа.

Свою политическую и дипломатическую деятельность Гейдар Алиев посвятил тому, что изменил общепринятые суждения об Азербайджане. Следует отметить заслугу Гейдара Алиева в реализации проекта «Восток–Запад». В 1998 году по его инициативе состоялся международный форум «Восстановление Шелкового пути» с участием лидеров восьми стран и делегаций более тридцати государств. Этот сыграло важную роль в упрочении международного имиджа Азербайджана, в интенсификации его сотрудничества с западными и восточными странами.

Нет более трудной дороги, чем дорога независимости

Придя к власти, как Президент Республики, Гейдар Алиев не только добился внутриполитической стабильности в Азербайджане, но и заложил основы экономической независимости страны. Была разработана антикризисная программа для восстановления производства, улучшения финансовой ситуации, привлечения инвестиций.

Благодаря дальновидности общенационального лидера, в Республике были заложены основы новых экономических отношений, создан частный сектор, привлечены большие иностранные инвестиции, для предпринимателей созданы широкие возможности, местным и иностранным предпринимателям предоставлены фабрики и заводы, оставшиеся с советского времени, для производства товаров, способных выйти на мировой рынок. Тем самым не только были созданы новые промышленные сферы, но и открыты новые рабочие места. «Государство, имеющее сильную экономику, может все», – таким принципом руководствовался Гейдар Алиев. Более трети века государственного строительства, экономического возрождения, политического сознания, политической жизни в современном Азербайджане тесно связаны с именем Гейдара Алиева.

Гейдар Алиев построил независимый Азербайджан. Во всех сферах своей деятельности лидер опирался на принципы обеспечения защиты и укрепления государственной независимости Азербайджанской Республики. С самого начала прихода к власти и до конца своей деятельности он титанически трудился над построением сильного, независимого, правового государства. «Нет более трудной дороги, чем дорога независимости», – понимал великий лидер и все же уверенно вел свой народ по этому пути, развивая социальную, экономическую, культурную и идеологи-

ческую сферы общества, одновременно решая внешнеполитические проблемы и проблемы национальной безопасности страны. В 1999 году Совет директоров Кембриджского международного биографического центра за проведение миролюбивой политики и большой вклад в развитие демократии присвоил Гейдару Алиеву звание «Выдающийся деятель XX века».

Есть известная притча, в которой говорится, что мужчина в своей жизни должен сделать три вещи: построить дом, посадить дерево, вырастить сына. Только тогда можно считать его жизнь состоявшейся. Гейдар Алиев построил страну – независимый Азербайджан, превратил ее в цветущий сад, воспитал достойного приемника, который продолжил путь страны к прогрессу и счастью, политического курса.

Благодаря Гейдару Алиеву, искренне любившего национальную культуру и высоко ценившего мировое культурное наследие, и его последователю нынешнему Президенту Ильхаму Алиеву сегодня Баку стал действующей широкой площадкой межкультурного и межцивилизационного диалога. Азербайджан всегда был страной, где уживались разные религии, культуры и цивилизации. Он был не только географическим, но и культурным мостом между Востоком и Западом. Одним из самых больших достояний и наследий великого общенационального лидера является и то, что сегодня в Азербайджане живут в условиях мира и спокойствия представители разных религий и культур. В кратчайшие сроки, за 25 лет, удалось показать себя как надежного международного партнера, страну, проводящую независимую внешнюю политику, вносящую вклад в региональное развитие, безопасность, стабильность и мультикультурализм.

Азербайджан превратился в авторитетного члена международного сообщества, показал себя как надежный международный партнер, стал гарантом европейской энергетической безопасности и первым представителем от стран Южного Кавказа и средней Азии – непостоянным членом Совета безопасности ООН, инициатором межкультурного диалога разных культур. Он является членом ООН, ОБСЕ, Организации исламского сотрудничества, Совета Европы, Движения неприсоединения, ГУАМ и ряда других международных структур.

Воспоминания автора

Я лично был знаком с Гейдаром Алиевым и мои воспоминания вдохновили на написание серии монографий и публикаций про жизнь и действия Г.Алиева. Уверен, что наш идеал и общенациональный лидер Гейдар Алиев гордился бы современным Азербайджаном, а мы каждым ударом сердца должны чтить его заветы и преклоняться перед священной памятью человека, направившего Азербайджан по единственно верному, достойному пути развития.

В результате предпринятых Гейдаром Алиевым шагов на пути к построению независимого и стабильного государства была сформирована Национальная армия, способная стоять на страже национальных интересов Азербайджана, лидер сделал все возможное, чтобы сохранить независимость Азербайджана.

Это поспособствовало не только дальнейшему развитию Азербайджана в сфере экономики, но и позволило осуществлять успешные мероприятия для обеспечения его независимости. Настоящая независимость – это полное обладание своими богатствами. Таким образом, Азербайджан впервые выступил в качестве обладателя своих ресурсов. Азербайджан присоединился к крупным региональным проектам, к системе энергетической безопасности Европы и мира в целом. Все эти мероприятия, осуществленные Гейдаром Алиевым, подготовили благодатную почву для принятия в 1995 году новой Конституции Азербайджанской Республики. Оглядываясь в прошлое, мы можем с уверенностью сказать, что принятие первой национальной Конституции независимого Азербайджанского государства является заслугой великого лидера Гейдара Алиева. Благодаря его дальновидной политике Азербайджан приобрел свою независимость, которая создавалась на традициях государственности и на личном политическом опыте лидера. Созданная Гейдаром Алиевым новоя Конституция стала основным законом, обеспечивающим стабильное развитие Азербайджана на протяжении последующих лет.

Личные встречи с Гейдаром Алиевым – неизгладимий след в душе на всю жизнь

Замечу не без гордости, что доводилось и мне много раз лично встречаться с этим великим человеком, и даже несколько раз выступать перед ним. Его, тогдашнего руководителя страны, отличали доступность и открытость для общения и в целом доброжелательное отношение к людям. Именно Гейдар Алиев утвердил мою кандидатуру и дал добро на учебу в Бакинской партшколе. После встречи с ним в Ялте, когда как активный член диаспоры, журналист «Халг газети» и слушатель Национальной Академии государственного управления при Президенте Украины подарил ему украинские журналы со своими статьями (Політика і культура. – 2000. – № 32(67). «Батько нації, або Чому мудрий азербайджанский народ звернувся з проханням до Гейдара Алієва взяти на себе відвовідальність за порятунок республики» и «Президент» (№ 6. 2001 г.). «Штрихи до портрета Гейдара Алієва» (на украинском языке), он рекомендовал мою кандидатуру на должность дипломата тогдашнего Министра иностранных дел. Поэтому я считаю себя его учеником. По этому мой 4 томный научный труд «Украино-Азербайджанские отношения: Право, Политика, Дипломатия», где собраны фото, документы, статьи, а также монография «Отец Нации» к 100 летнему юбилею Общенационального лидера 2023 году, издан ным благодаря поддержке Ученым Советам ВУЗ Украины: «Государственное учреждение «Институт всемирной истории НАН Украины» и Киевский университет интеллектуальной собственности и права Национального университета «Одесская юридическая академия». Рецензентами моих трудов являются авторитетные ученые, а именно: С.И.Пирожков – вице-президент Национальной академии наук Украины, доктор

экономических наук, профессор, академик НАН Украины, Чрезвычайный и Полномочный Посол Украины; Н.Г.Алиев – доктор юридических наук, профессор, Государственный советник 2-го класса, Чрезвычайный и Полномочный Посол Азербайджанской Республики; А.Г.Пухкал – профессор, доктор наук по государственному управлению, профессор кафедры парламентаризма ННИ публичного управления и государственной службы Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, академик Академии экономических наук Украины, народный депутат Верховного Совета Украины III созыва, Заслуженный работник народного образования Украины; Э.Я.Мадатли – исполняющий обязанности директора Института Философии и Социологии Национальной академии наук Азербайджанской Республики, доктор исторических наук, доцент, Чрезвычайный и Полномочный Посол Азербайджанской Республики; В.В.Чекалюк – публицист, учёный, выпускник докторантуры КНУ имени Тараса Шевченко. Это книги напечатано в Украине, Киеве и Баку, успешно презентовано многих научных, образовательных. общественных и культурных учреждениях.

Имидж, патриотизм, гордость – залог сохранения национальной самобытности народа

После обретения Азербайджаном государственной независимости Гейдар Алиев основал для азербайджанцев, живущих как в Азербайджане, так и во всем мире, идею азербайджанства. Идея азербайджанства выражается в сохранении национальной самобытности азербайджанского народа, в защите страны от попыток ослабить ее духовно и физически, в укреплении и развитии Азербайджана как унитарного, правового и демократического государства. Азербайджанская национальная идея, как сильнее «оружие», прошла долгий путь деления приоритетов, в ходе которого на начальном этапе появилась религиозная составляющая, в дальнейшем постепенно трансформировавшаяся в культурно-историческую парадигму национального самопознания. Философская наука давно признала, что национальная идея играет важную роль в жизни общества, в политической практике, укрепит и уделит внимание азербайджанской диаспоре за пределами страны. Поэтому каждая нация должна обрести свою национальную идею, иначе ее существование никак не оправдано. В многонациональном государстве национальная идея, чтобы сохранить территориальную целостность, должна учесть интересы всего населения страны, независимо от языкового, этнического и конфессионального различия.

В трудный момент, когда решалась судьба страны, великий сын Азербайджана продемонстрировал свою преданность азербайджанскому народу. Сплотившись вокруг своего лидера, азербайджанцы сумели вытянуть страну из глубокого омута проблем, куда ее втянуло бывшее руководство Республики. По сути, Гейдар Алиев спас от развала страну, в которой за пять лет, с 1988 по 1993 годы, сменилось шесть руководителей. Более того, он вос-

становил экономику, обеспечил право народа на власть, построил правовое гражданское общество.

Гейдар Алиев считал, что ни одно средство не объединяет народы так, как язык, национально-духовные традиции и ценности. Он хотел, чтобы азербайджанцы, живущие в зарубежных странах, были солидарны, поддерживали друг друга, помогали друг другу, глубоко переживали друг за друга и чтобы вместе соблюдали свои национальные обычаи и традиции, отмечали национальные праздники. «Азербайджанство, – по мнению Гейдара Алиева, – означает сохранение своей национальной принадлежности, сохранение национально-духовных ценностей и вместе с тем обогащение их синтезом, интеграцией с общечеловеческими ценностями, а также обеспечение развития каждого человека».

Полиэтническая природа Азербайджана продуцировала «идею жить вместе», обоснованную еще Аристотелем как высокое этическое чувство зрелости и ответственности народа. В результате политики общенационального лидера Гейдара Алиева в структуру понятия «нация» были включены все коллективные формы самоидентификации: этнические, религиозные, социокультурные, политические и другие. С июня 1993 года национальная идея развивается в формуле национальной независимости и суверенного государства. И сегодня полиэтничность как ценность, которая характеризует современный Азербайджан, развивает новую форму национальной идентификации, отождествляя ее с идеологией «азербайджанства» в широком формате устойчивого развития и укрепления государственной независимости азербайджанской нации. Азербайджанство, как идея, выступает идеалом, который одновременно является и целью, и способом, и формулой национального бытия.

Приверженность основным ценностям Азербайджанства стала объединяющим фактором азербайджанского народа, обеспечивающим общественную стабильность и благополучие, успешность реформ, реализацию национальных интересов в глобальной политике.

Самое мощное оружие – умение видеть и слышать НАРОД. Помогать и защищать народ

За долгие годы, отделяющие нас от эпохи Гейдара Алиева, было много сказано о его глубоком интеллекте, феноменальной памяти, волевых качествах, но самым мощным алиевским оружием было умение разговаривать с народом так, что каждый гражданин воспринимал сказанное как обращение лично к нему. Тонкий психолог и дипломат, он умел улавливать мельчайшие нюансы настроения собеседника. В центре особого внимания Гейдара Алиева находился азербайджанский язык. Он был твердо убежден в том, что только «родным языком создается каждый народ». Гейдар Алиев добился предоставления азербайджанскому языку статуса государственного языка, что было законодательно закреплено в Конституции 1978 года. В то время такой шаг равнялся героизму. В 2007 году (посмертно) он был удостоен премии тюркского языка имени Ататюрка.

Им всегда руководила безмерная любовь к Родине, к своему народу, стремление видеть его счастливым, живущим в мире и согласии, а также человечность и справедливость. Нет такой сферы, которой бы не коснулись преобразования, начатые Гейдаром Алиевым. Всегда был уверен в том, что «в жизни каждый сам выбирает славу или бесславие, личное благополучие или общественный долг, корыстолюбие или совестливость». Свой выбор он тоже сделал. Являясь безоговорочным лидером народа, он еще при жизни стал живой легендой, завоевав всеобщую любовь и признательность.

Гейдар Алиев и Украина

В Украине всегда с глубоким почтением относились к нему как к выдающемуся государственному деятелю. Его заслуги отмечены высшей наградой украинского государства – орденом Ярослава Мудрого. Гейдар Алиев удостоен звания Почетного гражданина города Киева, Почетного доктора Национальной Академии государственного управления при Президенте Украины. Его именем назван парк в Киеве возле Посольства Азербайджанской Республики в Украине. Даже в Баку в Украинском кругу установлен памятник Гейдару Алиеву. В городе Киеве переименованы улицы «26 Бакинских комиссаров» «Азербайджанская» (я там живу) и «Степан Шаумяна» «Бакинская» который продали Азербайджаны начало XX века большевиков.

Во время открытия первого в мире памятника Гейдару Алиеву в Киеве 4 июня 2004 г. Президент Украины Леонид Кучма сказал: «Наши азербайджанские гости, несомненно, знают, что Гейдар переводится с древнетюркского как всадник, скачущий впереди.

Это гордое имя полностью отвечает духу, энергичности и целеустремленности незабываемого Гейдара Алиевича Алиева. В его характере, его стиле работы органично сочетались основательность и прагматичность – с одной стороны, и нетерпимость ко всему отжившему и рутинному – с другой. Он был политиком-реалистом.

Жизнь Гейдара Алиевича стала символом беззаветного служения своему народу. Весь свой талант организатора и дар дипломата он направлял на то, чтобы независимый Азербайджан достиг новых, невиданных в своем развитии высот».

В свою бытность в высшем руководстве советского правительства Гейдар Алиев сделал очень многое и для Украины. Приведу несколько фактов. В конце 80-х годов в бывшем Советском Союзе возник очередной «великий проект» о соединении Дуная с Днепром. Но это было чревато крупной экологической катастрофой не только для Украины, но и всей Европы. Тогдашний премьер-министр Украины В. Фокин, не найдя поддержки в Москве, обратился за помощью прямо к Гейдару Алиеву, который сумел убедить авторов отказаться от этого проекта. Кроме того, экс-вице премьер министра М.А.Орлик обратился за помощью прямо к Гейдару Алиеву в связи благоустройствами культурных заведении Украины, именно благодаря его заботе Киевская Национальная филармония сегодня так отлично выглядит

– он вовремя изыскал необходимые средства на ее реставрацию. Завод «Оболонь» тоже был построен и сдан в эксплуатацию при его содействии. По его же инициативе была построена фабрика детского питания. Гейдар Алиев оказал свою помощь также в строительстве киевского метрополитена.

Благодаря его последовательной, взвешенной внешней и внутренней политике были остановлены боевые действия в Карабахе, а к решению конфликта привлечено международное сообщество.

Кучма как друг Гейдара Алиева продолжал свои воспоминание: «Неоднократно убеждался в том, что народ Азербайджана искренне любил Гейдара Алиевича – как Отца Нации, мудрого и дальновидного политика. Знаю, что эту негасимую любовь и почтение азербайджанцы несут в своем сердце и сегодня.

Особую роль в формировании отношений дружбы, взаимного уважения и поддержки между Украиной и Азербайджаном сыграло то, что Гейдар Алиевич лично уделял неустанное внимание развитию стратегического партнерства между нашими странами, всегда был верным другом Украины.

Благодаря тесному сотрудничеству, нашим странам удалось добиться значительных результатов в промышленном и научно- техническом развитии, в совместной деятельности по созданию транспортных коридоров, соединяющих Европу с Азией, в реализации крупных международных энергетических проектов.

Любовь и уважение к Гейдару Алиевичу не ограничиваются государственными границами Азербайджана.

Огромная заслуга Гейдара Алиевича в том, что Украина и Азербайджанская Республика есть и всегда будут надежными партнерами и верными друзьями.

Для многих нынешних и будущих поколений он останется примером Лидера, воплотившего в себе лучшие качества политика и человека.

Убежден, что памятник ему в украинской столице станет ярким символом искренней дружбы наших стран, братских чувств украинцев к азербайджанскому народу».

Украинская дипломатия, как мне известно, работающая на благо народа и государственности, должна сделать необходимые шаги к урегулированию возникших конфликтов. Например, есть факты, что дружба между Гейдаром Алиевым и Леонидом Кучмой стала полезной для Азербайджана. Мне об этом 2003 г. рассказал доктор технических наук, экс-министр обороны, покойную Валерий Шмаров. Если бы такой моральной поддержки не было в свое время, то, возможно, Азербайджан распался бы... А это означало одно: войну, оккупированные территории, посягательство соседей на суверенитет Азербайджана. И здесь дружба между лидерами двух стран сыграла большую роль, несмотря на то, что во время визита Леонида Кучмы в Баку была предпринята попытка террористической атаки: агрессоры пытались взорвать мост во время проезда двух президентов. Но опыт Президента Гейдара Алиева смог предотвратить этого. Моральная поддержка украинского Президента помогла Гейдару Алиеву начать диалог с «врагами» и их

покровителями, не развалить государство, остановить военные действия…

Когда с востока закрыли нефтяную трубу для Украины, Азербайджан возвратил свой моральный долг, как по этому поводу писал экс-премьер министр Украины Анатолий Кинах, что «Азербайджан не оставил в беде и должным образом помог дружественному государству Украины». Подобных примеров можно привести массу…

Политик подчеркнул, что и нынешний глава Азербайджана Ильхам Алиев сделал все возможное для укрепления азербайджано-украинских отношений. «…Благодаря Гейдару Алиевичу и Ильхаму Гейдаровичу Азербайджану удалось избежать негативных процессов, которые происходили в регионе. Им удалось консолидировать народ для укрепления государства.

Все мы помним, в каком сложном положении была республика в первые годы независимости, но теперь Азербайджан просто не узнать. Ваша страна прошла трудный путь своего развития, и сейчас самое главное – сохранить ту стабильность, которой добилась страна. На примере Украины и других стран можно видеть, как трудно после разного рода потрясений удержать стабильность. Считаю, что вам повезло с руководством».

Ведь очень сложно управлять страной, в которой идут боевые действия и ярко выражено гражданское противостояние.

В свое время в Азербайджане Гейдар Алиев, придя к власти, первым делом решил внутренние проблемы страны по обеспечению мира и безопасности ее граждан. В Украине накопилось много подобных проблем.

Надеемся, в ближайшем будущем мы увидим стабильную и мирную, во всех отраслях активно развивающуюся страну – Украину. Хочется, чтобы в лице лидера народа восторжествовала украинская мудрость… Проверено опытом – нужно быть справедливым как в мыслях – так и быть справедливым в действиях, помогать на деле, поддерживать друг друга в трудную минуту.

Память о Гейдаре Алиеве не гаснет в сердцах азербайджанцев, проживающих как в стране, так и за ее пределами. Именно он сплотил азербайджанский народ, высоко поднял планку идеалов и нравственности, что в свою очередь сделало его образ народным идеалом на все времена. Гейдар Алиев всегда боролся за сохранение национальных нравственных и культурных ценностей, и вместе с тем делал все возможное для их обогащения через интеграцию с общечеловеческими ценностями.

В Украине, далеко от родного края, значение азербайджанской диаспоры очень велико. Поэтому хотел бы выразить свою глубокую признательность всем землякам – украинским азербайджанцам, которые с большой верой, надеждой и любовью представляют азербайджанский народ. Можно гордиться тем, что в начале XXI века, благодаря постоянному, личному вниманию общенационального лидера азербайджанского народа Гейдара Алиева, у нас была очень толерантная диаспора, которые демонстрируваль толерантность, интеллигентность, патриотизм, предприимчивость, а в целом – служат общена-

циональной идее азербайджанства. К сожалению, впоследствии она по каким-то признакам разделилась…

Не надо забывать вызовы современного мира и приоритеты, история развития азербайджанства демонстрирует, что все наши успехи и достижения связаны с феноменом личности. В основе нашей тесной сплоченности вокруг национального единства и идеологии азербайджанства также стоят многочисленные факторы, который, об этом III и IV съезде азербайджанцев мира, говорил Президента Азербайджана Ильхам Алиев: «…и в каждом выступлении специально касаюсь вопроса о том, что должны оказывать помощь диаспорским организациям. Между диаспорскими организациями и посольствами должны быть прочные связи, и эти связи необходимо укреплять. Потому что, хочу повторить, мы служим одной цели, все мы хотим, чтобы Азербайджан стал еще сильнее. Все мы хотим, чтобы азербайджанцы за рубежом жили спокойно, занимали высокие позиции в странах пребывания и достойно представляли Азербайджан»…

Есть лишь один источник власти – это народ

Талант и воля – ключевые качества личности Алиева. Высочайшая организованность и требовательность – прежде всего к себе. Умение слушать и слышать одного человека и понимать устремления всех, кого объединяет емкое понятие – «народ», «нация». В нем сочетались пророческая дальновидность большого политика и отвага полководца, глубокая образованность и дарованное природой тонкое эстетическое чувство.

Политологи и журналисты иногда называли его "мастером власти". В ответ Алиев улыбался и говорил, что есть лишь один источник власти — это народ. Секреты его политического мастерства и долголетия, по его мнению, надо искать в доверии народа, в живом воплощении не просто доверия, но и надежды людей. Надежды на то, что завтра будет мирный счастливый день. Без войны, без беженцев на родной земле, с миром в душе и хлебом в доме. И суть веры в Гейдара Алиева определяется этой надеждой...

Чтобы завоевать всеобщую любовь, не достаточно быть только хорошим политиком, необходимо обладать и исключительными общечеловеческими качествами. «Большую политику нельзя подчинить мелким чувствам и интересам», – в этом был уверен снискавший всенародную любовь Гейдар Алиев. Его неисчерпаемая энергия вселяла в азербайджанский народ веру в обновленный, созидающий, счастливый Азербайджан. Гейдар Алиев никогда не давал неисполнимых обещаний народу, напротив, всегда излагал результаты, которые моли быть достигнуты. Его ключевыми качествами были исключительная честность и твердая воля, а также высочайшая организованность и требовательность, прежде всего к себе, умение слушать и слышать каждого человека.

Человека делают великим его дела

Человека делают великим его дела, но чтобы совершать великие дела, нужно быть не выше людей, нужно быть вместе с ними. Гейдар Алиев прошел тяжелый путь независимости и становления Азербайджана вместе, плечом к плечу, со своим народом, проявив в крайне сложный период невиданную самоотверженность во имя его спасения. Его сердце билось в унисон с сердцами миллионов азербайджанцев.

Он не был просто героем своего времени, он стал человеком-эпохой. Изучение его жизненного пути, исполненного уроками исторического характера и имеющими большое воспитательное значение, наряду с оценкой нашего прошлого, определяет и наш путь в будущее, а именно: жить так, как жил Гейдар Алиев, любить родину так, как это делал он. До сих пор Г.Алиев остается самым популярным и уважаемым политиком и дипломатом Азербайджана.

Фонд Гейдара Алиева выполняет его заветы

Из идеи азербайджанства исходит и деятельность Фонда Гейдара Алиева, который с момента создания осуществляет огромную работу, направленную на пропаганду и развитие духовного достояния и национальной культуры народа. Многогранная деятельность президента Фонда Гейдара Алиева, посла доброй воли ИСЕСКО, Первого вице-президента Азербайджана Мехрибан ханум Алиевой направлена на распространение в обществе, утверждение в общественном сознании национально-духовных идеалов спасения человечества.

Проекты Фонда охватывают как Заветы Гейдара Алиева такие направления: развитие науки, образования, культуры, здравоохранения, спорта, формирование молодого поколения, доведение до мировой общественности истины об Азербайджане. Необходимо отметить, что первой и основной причиной создания Фонда Гейдара Алиева было желание азербайджанского народа выразить любовь и глубокое почтение памяти своего великого сына и общенационального лидера Гейдара Алиева, который по крупинкам собирал и сохранял культурное достояние своего народа. Искусство, литература, музыка, исторические и архитектурные памятники Азербайджана на протяжении веков были символами гуманизма, красоты и духовных ценностей, и они - вечны, как вечны в памяти людей имена тех, кто являлся носителем и хранителем этих ценностей. Для азербайджанцев таким человеком был Гейдар Алиев. Он сыграл огромнейшую роль в формировании идеологии азербайджанства и диаспорской движении, привил азербайджанскому народу гордость за свою нацию, культуру и искусство. «Народ, обладающий высокой культурой, всегда будет идти вперед, будет жить и развиваться», – в этом был уверен Гейдар Алиев.

Международные культурные связи, взаимная культурная интеграция являются одними из основных приоритетов межгосударственной политики Азербайджана. Сегодня Азербайджан демонстрирует собственную модель развития, понимая

демократию не как самоцель, а как процесс исторического развития, который каждый народ проходит в преломлении исторического опыта и традиций. Демократизация азербайджанского общества это нескончаемый процесс, который реализуется при условии соблюдения национальных особенностей, независимого государственного строительства и сохранения национальной идентичности. Азербайджанская Республика, таким образом, становится приоритетным фактором информационного обмена и интеллектуального взаимодействия между странами.

Формирование внешнеполитического курса Азербайджана неразрывно связано с именем великого лидера Гейдара Алиева. Как видно, выбор курса государственности Гейдара Алиева имеет историческое значение. В нем обеспечена тонкая гармония внутренней и внешней политики. Принятие гибких решений в кризисных ситуациях составляет основную суть современного политического управления.

Ильхам Алиев – достойный приемник общенационального лидера

…Обычно, когда говоришь о великом человеке, берешь за основу все сделанное им в течение жизни. Дела Гейдара Алиева выходят далеко за пределы его жизни, они продолжаются и после смерти. В какое бы время и в какой бы должности не находился Гейдар Алиев, он использовал все возможности во имя процветания и в интересах своего народа. Поэтому его дела бессмертны, а его политика не закончилась вчера и не заканчивается сегодня. Нынешний президент Азербайджана Ильхам Алиев – достойный приемник общенационального лидера, который в силах продолжать его сбалансированную, выражающую интересы всех слоев общества политику, у которого есть испытанная команда и четкая стратегия.

Обращаясь тогда к родному народу, Ильхам Алиев дал слово, «что буду отстаивать национальные интересы азербайджанского народа и Азербайджанского государства, защищать территориальную целостность Азербайджана. Я принес клятву, положив руку на Конституцию и священный Коран. Рад, что за последние 20 лет все данные мною обещания, все поставленные перед собой задачи выполнены»

Сегодня азербайджанский народ гордится своими достижениями, с каждым днем все более наращивая их, вносит свой вклад в мировую экономику, культуру.

Много ли найдется в политике таких людей, кто бы смог не только так долго удержаться на вершине политического Олимпа, как Гейдар Алиев, но и оставить добрый след в сердцах миллионов людей? Рациональность и мудрость, дальновидность и профессионализм в государственном управлении, решимость и новаторство – несомненно, это те качества, которые помогли Гейдару Алиеву покорить политическую вершину. Однако чтобы покорить человеческие души необходимо гораздо больше. В чем же был его секрет? Наверное, в том, что Гейдар Алиев никогда не прикрывался пустыми лозунгами, не давал невыполнимых обещаний. Он был далек от популизма. Его политика была

сложной, но, тем не менее, последовательной и четкой. Она создавала гармонию в сообществе, защищала права и свободу людей, интересы национально-государственной структуры, и наивысшие ценности человека. Среднестатистический азербайджанец видел в Гейдаре Алиеве справедливого, принципиального, неподкупного политика. Этими достоинствами Гейдара Алиева была завоевана душа народа. Этот год – «Год Гейдара Алиева». Мы отмечаем 100-летие Гейдара Алиева на протяжении всего года.

По этому на днях Ильхам Алиев сказал: *«20 лет назад, начиная выполнять свои должностные обязанности как Президент, я поставил перед собой задачу номер один, чтобы на всех территориях, на всех землях, во всех городах и селах, которые в то время находились под оккупацией, был поднят Азербайджанский флаг. Каждый день, каждый час мы шли к этой священной цели. Мы каждый день приближали этот священный миг, и я неоднократно говорил, что каждый из нас на своем месте своей работой должен приближать этот день.*

За эти годы Азербайджан усилился и сумел занять достойное место в мировом масштабе. В мире уже считаются с Азербайджаном. Позиция нашей страны, шаги нашего государства имеют большое значение не только в регионе, но и на более широкой географии. Во многих случаях Азербайджан является автором важных инициатив. За эти годы мы создали прочную политическую и правовую базу для урегулирования армяно-азербайджанского конфликта. В то же время мы создали сильную экономику, и успехи, достигнутые в этом направлении за последние 20 лет, очевидны. Наша экономика выросла более чем в четыре раза. А сильная экономика означает независимость. Независимость никогда не должна быть условной. Чтобы добиться настоящей независимости, нужно иметь сильную экономику, иметь сильную армию.

Мы неустанно трудились над укреплением нашей армии. Мы создали настолько сильную армию, что сегодня Вооруженные силы Азербайджана могут с честью выполнить любую задачу, и мы доказали это на поле боя. Три года назад, во время Отечественной войны мы всего за 44 дня заставили врага подписать акт о капитуляции. А последняя антитеррористическая операция, продолжавшаяся всего 23 часа, показала нашу силу – и вновь противник сдался, подняв белый флаг. Мы по праву гордимся нашими Вооруженными силами.

Отечественная война длилась всего 44 дня. В течение всего этого периода я неоднократно обращался к народу и одновременно призывал врага сложить оружие, сообщить график и дату освобождения наших земель и тогда мы готовы остановить войну. После освобождения города Шуша – нашего святого очага, нашей неприступной крепости – враг осознал свое поражение, поднял белый флаг, и мы остановили войну.

Помню, тогда некоторые спрашивали: Почему, почему мы согласились остановить войну 10 ноября. Сегодня, стоя здесь, хочу еще раз заявить, что мы должны все сделать вовремя, и мы это сделали. И тогда, 10 ноября, и в последующий период подавляющее большинство

азербайджанского народа очень хорошо понимало, что мы добьемся желаемого. И вот оно, желаемое – развевающийся здесь флаг Азербайджана.

Двадцать лет назад азербайджанский народ оказал мне большое доверие. И за эти годы я всегда это чувствовал, это доверие еще больше выросло. Для меня самой большой наградой является то, что слова, которые я сказал в свое время – еще в период оккупации, сегодня повторяет народ. Тогда я сказал: я знаю что, как и когда надо делать. И когда остановилась Вторая Карабахская война, азербайджанский народ знал, что я знаю, что делаю. Не прошло и трех лет с того дня, а мы уже здесь, в Ханкенди, в центре Ханкенди, под гербом Азербайджана, под флагом Азербайджана. Это большое счастье и историческое событие. Говорить сейчас об этой истории мне, наверное, было бы не очень правильно, потому что эту историю пережили мы, эту историю создали мы. Азербайджанский народ завоевал такую Победу, которая и стала притчей во языцех, и останется с нами навечно. Эта Победа останется в нашей истории навечно. Грядущие поколения будут всегда и по праву гордиться этой Победой».

Жизненный путь Гейдара Алиева - пример для каждого азербайджанца

…Заслуги Гейдара Алиева перед Азербайджаном и азербайджанским народом настолько велики, что, сколько бы поколений ни сменилось, благодарные потомки всегда будут говорить о нем как об отце нации, общенациональном лидере, выдающейся личности, великом азербайджанце. Его имя – бессмертно, оно уже стало историей, частью азербайджанского народа. О нем всегда будут вспоминать, снимать фильмы, писать книги, его именем будут называть улицы, школы, площади...

…Его миссия была великой спасительной миссией. Его великие дела, созданное им государство, светлые идеи будут жить вечно… Он всегда будет жить в сердцах людей и в сердцах будущих поколений. Жизнь Гейдара Алиева – это часть жизни, прожитая Азербайджаном, его история. Поэтому необходимо изучать жизненный путь этого замечательного человека, который является примером для каждого азербайджанца. 20 лет назад Гейдар Алиев ушел из жизни на вершине своей политической славы, великим руководителем и мудрым человеком. Однако он навсегда остался с нами в своих идеях и планах на будущее. Мы же с полным основанием гордимся общенациональным лидером Гейдаром Алиевым, поставившим во главе своего курса, прежде всего, цель национального достоинства и самоуважения народа, которые возможны только при полном сплочении нации, ее ответственности и высоком моральном настроении.

О НЕКОТОРЫХ МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВЫХ ПРОБЛЕМАХ ФОРМИРОВАНИЯ ЮЖНО-КАВКАЗСКОГО ПРАВОПОРЯДКА В НОВЕЙШИХ ГЕОПОЛИТИЧЕСКИХ РЕАЛИЯХ

О.Ф. Эфендиев,
профессор, д. ю. н. Азербайджанского государственного экономического университета.
e-mail: oktay001@rambler.ru

Статья посвящена рассмотрению ряда первостепенных вопросов по созданию нового экономического правопорядка в регионе Южного Кавказа, как составной части всеобщей безопасности, создания и функционирования современных транспортных маршрутов (путей), действующих в соответствии требованиями международно-правовых норм и принципов. При этом особо подчёркивается значение завершившегося нагорно –карабахского вооружённого конфликта, Победы в Отечественной войне Азербайджана.

Ключевые слова: Азербайджанская Республика, Победа в Отечественной войне, глобализация внешнеэкономических связей, всеобщая безопасность, межконтинентальные коридоры и мировой рынок товаров, регион Южного Кавказа, транспортировка нефти и энергоносителей, транспортно-экономическое становление, современный цивилизованный миропорядок.

В доктрине современного международного права понятие правопорядка по своему содержанию, характеру и предназначению является одним из сложных, многофункциональных и многоцелевых научных понятий. По всей видимости, такое своеобразие и особенность имеет место из-за смыслового понимания при определении объекта и субъектов, на которых такой правопорядок может быть рассчитан. Так, по мнению некоторых авторов «в современную эпоху понятие «международный правопорядок» (или «международный правовой порядок») превратилось в смысловое понятие, которое, как правило, входит в содержание как международных договоров, так и в документы международных организаций, в первую очередь, ООН (1).

Примечательно, что этим понятием широко пользуются государства при обсуждении ключевых проблем современного международного права, касающихся, в частности, пробоем его прогрессивного развития. Кратко говоря, использование термина «новый международный экономический порядок», ставшего достаточно популярным в связи с появлением в международном масштабе большой группы стран, освободившихся от колониальной зависимости, привело к внедрению в экономические отношения государств новых международно-правовых механизмов (2). При всём этом, нельзя не согласиться с мнением В.М. Шумиловым, что правопорядок, как в «Современном международном праве», так и в «Международном экономическом праве», это, с одной стороны есть «как система правоотношений, т.е. юридический правопорядок», и с дру-

гой – «как реальное состояние отношений, закреплённое правом, т. е. фактический правопорядок». «Главная проблема для современных международных экономических отношений с точки зрения правопорядка – это реально заменить господство экономической силы господством права» (3).

На наш взгляд, говоря о международном правопорядке, какой бы географический район он не обхватывал, в том числе и южно-кавказский, можно иметь ввиду такое состояние международной системы, которое характеризуется достаточно высокой степенью соответствия фактического состояния международных отношений требованиям принципов и норм международного права. Решение этих неотложных проблем и задач видится не только в необходимости учёта реалий в глобальном масштабе, но и, в целом, в позиции мирового сообщества, в его усилиях, на различных политико-экономических уровнях, по формированию тесного, на международно-правовых основах, взаимовыгодного сотрудничества и равноправного партнёрства, в том числе, в области транспортной безопасности, как составной части современного миропорядка.

В более конкретном плане, речь идёт о том, что такой порядок, в первую очередь экономический, должен создаваться, как правило, из целого комплекса международных экономических правоотношений, предметом которых, как правило, бывают правовые режимы товарооборота, вопросы доступа товаров на внутренний рынок, его защиты, импорта/экспорта, транспортировки товаров и другие вопросы. Они базируются не только на общепризнанных, базовых принципах современного международного права, но и праве международной безопасности, имеющего, как известно, свои, отраслевые принципы (неделимости, не нанесения ущерба, равной и одинаковой безопасности и др.) (4).

Решение этих неотложных проблем и задач видится не только в необходимости учёта реалий в глобальном масштабе, но и в позиции мирового сообщества, в его усилиях, на различных политико-экономических уровнях, по формированию тесного, на международно-правовых основах, взаимовыгодного сотрудничества и равноправного партнёрства, в том числе, в области транспортной безопасности, как составной части современного миропорядка.

Следует особо подчеркнуть и то, что нормы современного международного права, несмотря на серьезные временами трудности, способны упорядочить взаимоотношения государств и иных его субъектов в важнейших областях сотрудничества, в том числе экономической, в рамках мирного добрососедства между суверенными странами, важная роль продолжает принадлежать сотрудничеству и партнёрству на равноправной и взаимовыгодной основе, без экономической дискриминации. Эти базовые нормы и положения составляют главную суть самой концепции нового международного экономического правопорядка, предусматривающая, в частности, отказ от политики абсолютного либерализма (5) в международных торгово-экономических отношениях и другие требования, что, кстати, было закреплено в документах Генассамблеи ООН 1974 г., среди которых до сих пор остаются актуальными Декларация и Программа действий по установ-

лению нового международного экономического порядка и Хартию экономических прав и обязанностей государств. По-прежнему, остаётся актуальным мнение о том, что «главная проблема для современных международных экономических отношений с точки зрения правопорядка – это реально заменить господство экономической силы господством права» (6).

К этим классическим постулатам необходимо возвращаться в новейших исторических условиях, как фундаментальным, подлинным ценностям, составляющих цивилизованный мировой порядок, приемлемый для современных межгосударственных отношений, как незыблемых правил и принципов для всех участников мирового сообщества. Одной из важнейших составляющих такого формирующегося миропорядка представляется торгово-транспортная деятельность современных государств, нуждающаяся не только в постоянном международно-правовом регулировании, но и в поступательном прогрессивном развитии. Этот, безусловно важнейший, фактор имеет первостепенное значение для современных внешнеэкономических связей государств и международных торгово-транспортных перевозок.

Решение этих неотложных проблем и задач видится не только в необходимости учёта реалий в глобальном масштабе, но и в позиции мирового сообщества, в его усилиях, на различных политико-экономических уровнях. Что необходимо для формирования тесного, на общепризнанных международно-правовых основах, взаимовыгодного сотрудничества и равноправного партнёрства, в том числе, в области транспортной безопасности, как составной части современного, устраивающих всех, миропорядка. На фоне данных фактов, соображений и рассуждений, можно утверждать, что современная транспортная стратегия может быть рассмотрена как одна из основ, или частей, нового цивилизованного правопорядка в южнокавказском регионе.

Азербайджан географически, будучи естественным мостом на евро-азиатском пространстве, имеет уникальное геополитическое местоположение, которое является весьма выгодным как для прохождения различных пассажирских, товарно-грузовых потоков, так и прокладывания новых, боле перспективных транспортных путей и торговых коридоров. Это завидное для многих стран природное преимущество, особенно приоритетно для Азербайджана, поскольку транспорт, как известно, являясь составной частью мировой экономики, рассматривается в качестве межгосударственного материального носителя, а его комплексное развитие, фактически, невозможны без разветвлённой транспортной системы.

Наше государство, как суверенный субъект, тем более, после Победы в Отечественной войне, добившись завершения вооруженного конфликта и возвращения оккупированных территорий последовательно придерживается позиции, отражающей её национальные интересы. Эта историческая Победа существенно изменила статус-кво в регионе Южного Кавказа, создала для Азербайджана новые экономические возможности для более социально-экономического развития, активной интеграции в систему мирохозяйственных связей. Победа внесла достойный вклад в формирование и развитие

регионального экономического правопорядка и безопасности, как это было предусмотрено в Концепции развития «Азербайджан 2020: взгляд в будущее».

Учитывая данные обстоятельства, все более очевидной становится приоритетная роль в стратегии не только внешнеэкономической, но и торгово-транспортной деятельности Азербайджана, являющейся так называемой транзитной страной, что, в свою очередь, имеет первостепенное значение для укрепления и развития национальной экономики. В конкретном плане, «трубопроводный» фактор важен для деятельности хозяйствующих субъектов национальной, конкретно, нефтегазовой отрасли, являющейся значимым элементом в современных международных экономических отношениях.

В новейших геополитических условиях и глобализирующихся международных экономических связей всё более актуализируется, тем более при негативном развитии и обострении межгосударственных отношений, особое значение приобретает проблема транспортировки энергетических ресурсов на мировые рынки посредством создания новейших экологически безопасных и экономически выгодных транспортных инфраструктур, включая трубопроводные. Всё большую важность для создания нового экономического правопорядка, по-прежнему, остаётся решение проблемы создания и использования транспортных коридоров, как критерия стабильности и безопасности в любом географическом, в том числе в южно-кавказском. (7).

Поэтому можно подчеркнуть, что проблема транспортировки государствами своих энергетических ресурсов как имела, так и продолжает иметь свои определённые политико-экономические аспекты, фактически означающие, что на неё должно распространяться соответствующее международно-правовое регулирование на основе определённых норм, принципов. Согласно современной договорно-правовой государств уже разработан, принят и действует ряд международно-правовых актов, составляющих основу создания транспортной, в том числе трубопроводной инфраструктуры (8).

С другой стороны, в решении вопросов современной транспортной стратегии Азербайджана, как составной части формирующегося нового экономического порядка в регионе Южного Кавказа, одним из определяющих факторов является то, что в новейших условиях, наше государство ускоренными темпами, реально превращается в транспортный узел глобальной логистики, о чем свидетельствует, например, факт о завершении строительства автодороги Гянджа – Газах – Грузия, что может превратиться в один из важных участков так называемого «Среднего коридора» при определённом его возрастании логистической нагрузки (9).

В настоящее время, в складывающейся ситуации, не последняя роль принадлежит известным обострением российско-украинского вооружённого конфликта, вынуждающего перевозить грузы, с Севера на Юг по маршрутам транспортных коридоров, проходящих через азербайджанскую территорию, превращая её в транспортный узел глобальной логистики и значимое звено транспортного каркаса так называемой «Большой Азии». В связи с этим, многолетние транспортные проекты наполняются новым содержанием,

не теряя свой смысл, наоборот укрепляя его значение, по крупным международным транспортным проектам, конкретно имея в виду, например, по строительству автомагистрали Баку – Алят, Газах – Грузия, превращая, таким образом, Азербайджан в важное звено «Великого шелкового пути». Таким образом, можно отметить, что существуют все предпосылки рассматривать транспортную стратегию нашего государства как одну из принципиальных основ нового экономического правопорядка в южно-кавказском регионе.

Время, более чем убедительно, доказывает, что проблемы становления и развития эффективных, равноправных и взаимовыгодных внешнеэкономических межгосударственных отношений всегда были и остаются приоритетными для Азербайджанской Республики, и не только в вопросах создания межконтинентальных коридоров для транспортировки различных энергоносителей, но и в становлении данного правопорядка, на основе особой приверженности действующим международно-правовым принципам взаимодействия и партнёрского сотрудничества заинтересованных стран, конкретно, в создании целесообразных транспортно-энергетических коридоров (путей), связывающих евроазиатские страны через азербайджанскую или другую благоприятнорасполагающуюся географическую территорию.

Очередным доказательством этому являются реальные факты, относящиеся, например, к широкомасштабному строительству автомагстралей (с начала 2005 г.) на нашей территории с установлением разнообразных дорожных развязок и путепроводов, речных, подземных и водных переходах и других проектов в транспортной сфере и логистики, знаменующих начало новой нефтегазовой эпохи, чему способствовало начало в 2006 г. деятельности как нефтепровода Баку-Тбилиси-Джейхан, так и эксплуатация Южнокавказского газопровода.

Своеобразие текущего момента становления нового экономического порядка в данном регионе, на наш взгляд, заключается в том, что поступательный рост нефтегазовой отрасли в отечественной промышленности способствовал активизации технической деятельности в целом ряде её отраслей, в том числе и логистике, поскольку важнейшим направлением национальной социально-экономической политики, как известно, была и остаётся задача повышение темпов интеграции в мировую экономическую систему. Особо важным обстоятельством является тот факт, что, с учётом глобальных перемен, в первую очередь, в связи с обострением российско-украинского вооружённого конфликта, некоторые транспортные маршруты, как например, автодорожная магистраль от Баку до границы с Грузией, становится как бы продолжением развивающегося, так называемого «Транскаспийского транспортного пути (маршрута)», как составной части «среднего коридора», что, по-существу, повлияло как на общее состояние энергетического рынка, так и на логистику в межгосударственных экономических отношения.

Таким образом, данные обстоятельства и проблемы как бы способствовали ещё большему росту актуальности и потребности увеличивающегося мульти-модального маршрута (пути), фактически пересекающего Каспийское и Черное моря,

по которому доставляются крупно-габоридные грузы, товары различными видами современного транспорта (морским, железнодорожным, автомобильным). И если иметь ввиду этот, весь удлинённый транспортный путь (маршрут), то географически он реально проходит от территории КНР, через Казахстан, акваторию Каспийского моря, Азербайджан, Грузию и далее от Турции до Европы.

С учётом сложившейся на данный момент геополитической ситуации, большинство грузотоваров, перевозимых в евро-азиатском направлениях (туда и обратно), могут перевозиться, как раньше, не так называемым «северным маршрутом», через КНР - Казахстан - Российская Федерация-Белоруссию – страны Евросоюза, по-существу, огибая весь континент. Таким образом, благодаря не только стечению новых обстоятельств, но и собственным усилиям в реализации крупномасштабных торгово-экономических проектах, особенно по расширению внутренней транспортной сети, и исключительно благоприятному географическому расположению, Азербайджан имеет возможность превратится в так называемый «узловой хаб» транспортной системы так называемой «Большой Евразии», с учётом упомянутой автомагистрали из Баку грузинской границы как соответствующей части протяжённого мульти-модального маршрута на пересечении акватории двух морей региона Южного Кавказа, поскольку она, как известно, охватывает сеть азиатских дорог, пересекая упомянутые страны до Европы (10).

Введение в эксплуатацию новой автотрассы станет не только частью «Великого шелкового пути», но и поддержит рост внутренних и международных грузоперевозок между Европой и Азией. Кроме того, дорога дает возможность скорейшего сообщения между портами, а дорожно-строительные работы на территории Грузии, увеличат пропускную способность на важном и сложном участке обновленной скоростной магистрали международного значения "Восток-Запад".

Что касается реализации идей по формированию нового международного экономического правопорядка в южно-кавказском регионе, несмотря на отсутствие общепринятого значения понятия новый мировой порядок, то в сложившейся новейшей геополитической ситуации, так или иначе, речь может идти о применении в современной внешнеэкономической деятельности государств методов и явлений для определённой перестройки международных экономических отношений исключительно на справедливой и демократической основе.

Именно, исходя из содержания и смысла этих широкопризнанных постулатов, приоритетных международно-правовых ценностей, таких ведущих государств южно-кавказского региона как Россия, Турция и Азербайджан, из-за их повышенной активности во внешнеэкономической деятельности, вполне обоснованно, следует рассматривать в качестве первостепенных инициаторов, лидеров по созданию в ближайшем будущем нового экономического порядка в данном регионе. В реальном плане, в основе такого порядка, вполне обоснованно, лежит определённая необходимость действовать в перспективных интересах не только упомянутых стран, но и других акторов региона.

Одним из таких безотлагательных, ша-

гов по мнению лидеров упомяну тых государств, является, например, открытие Зангезурского коридора, который планируется превратить в соответствующую часть признанного, стратегически важного проекта – действующего международного транспортного коридора (пути) «Север-Юг», созданного для привлечения транзитных грузопотоков из Индии, Ирана и других стран Персидского залива на российскую территорию (через Каспийское море) и далее в Северную и Западную Европу. Кроме того, это вполне необходимо как для поддержания стабильности и безопасности в данном регионе, так и с точки зрения существенного вклада в создание всеобщего, нового экономического мирового порядка, имея ввиду повышенную заинтересованность в транзитной активизации торгово-транспортной деятельности других «глобальных игроков».

Поэтому вполне закономерными, учитывающими фактор новой геополитической стратегии в регионе Южного Кавказа, перспективное расширение так называемого «меридианного» маршрута транспортных грузопотоков, следует расценивать слова Президента И. Алиева о том, что «…наши дальнейшие планы заключаются в еще большем расширении географии поставок нефтегазовой продукции. В то же время создание видов зеленой энергии и ее транспортировка на мировые рынки является приоритетом нашей энергетической политики. Эти стратегические идеи, равный подход к природному газу и зеленой энергии являются манифестом развития Азербайджана как энергетической страны на новом этапе. Считаем, что такая стратегия является одним из подходящих решений для безопасного и устойчивого энергетического будущего не только на национальном уровне, но и в мире в целом» (11).

В конкретном плане, вполне обоснованно можно рассматривать идею о том, что наше государство превратилось в реальную двигающуюся силу так называемого «Среднего коридора (пути)».Учитывая данное обстоятельство, а также специфику военного противостояния, некоторые сопредельные, заинтересованные страны, как например, Российская Федерация официально заявляют о том, что «стратегическая задача России в вопросе создания транспортных коридоров – через Каспий, Азербайджан и Иран выйти к Индийскому океану, минуя Суэцкий канал и пролив Босфор, с помощью автомобильного и железнодорожного транспорта» (12).

В интересах реализации этих перспективных и других взаимосвязанных торгово-экономических задач и целей Азербайджаном своевременно осуществляются необходимые дорожно-строительные работы, как например, модернизация железной дороги Баку-Тбилиси-Карс, одного из важнейших участков «Срединного коридора (пути)». Построенный за короткий период времени этот железнодорожный маршрут существенно повысил свою привлекательность и активность в международной транспортной сети, что, в свою очередь, способствует значительному росту и спросу на её использование в грузоперевозках в обеих, (восточно-западном), направлениях.

Таким образом, можно утверждать, что Азербайджан является страной, вносящей значительный вклад не только в энергетическую безопасность региона и

европейских стран благодаря поставкам своих природных, прежде всего, нефтегазовых ресурсов, в различных географических направлениях, но и одновременно, внося существенный вклад в фундамент формирующегося нового энергетического правопорядка в южно-кавказском регионе, основой которого должна стать торгово-транспортная стратегия.

Разумеется, новейшие геополитические перемены существенно увеличили значение Транс-каспийского международного транспортного коридора (среднего коридор, пути), главным образом, из-за российско-украинского вооруженного противостояния, а также пиратских нападений на суда в регионе Красного моря, что негативно отражается на безопасности торгового мореплавания, что в доктрине современного международного права, как известно, обеспечивается целым рядом документов (конвенциями, кодексами, правилами), а также национальным законодательством. Терроризм, по-прежнему, представляет наибольшую опасность международному, в первую очередь, торговому судоходству и в основе системы борьбы с этим правонарушением должно лежать главенство норм и принципов современного международного права, поскольку речь идёт о противоправном умышленном применении любой формы насилия или угроза его применения.

А в связи с тем, что «Северный коридор (путь)» практически бездействует, то повышается стратегическая значимость южно-кавказского региона, являющегося центром между азиатско-европейскими торговыми партнерами. Как видно, взаимодействие данного региона со «Средним коридором (пути)», может обеспечить широкую и растущую торгово-стратегическую связь, что, безусловно, соответствует потенциальным интересам Азербайджана в грузоперевозках этих партнёров и общего интереса к развитию этого коридора (пути), для решения геополитических проблем и повышения безопасности цепочек поставок. Учитывая непредсказуемость завершения конфликта, грузоперевозчики выбирают более обходной путь через мыс Доброй Надежды, в то же время в Евросоюзе, Китае, странах Юго-Восточной Азии все больше уделяется внимание на проходящий через территорию стран Центральной Азии и Южного Кавказа «Средний коридор (путь)», как наиболее оптимальный, по временным затратам и безопасности.

С учётом этих стратегических соображений Азербайджан активизировал работу над расширением пропускной способности комбинированного морского и железнодорожного компонента «Среднего коридора (пути)», включающего также перевалку грузов через железную дорогу Баку-Тбилиси-Карс (БТК), и Бакинского порт (13). Важно и то, что Азербайджан вместе с Турцией, Казахстаном, Грузией и укрепляют координацию в рамках этого коридора, что предусматривает создание единой тарифной системы, улучшение управления транспортной сетью, совершенствование практики пересечения границ, повышение удобства соединений для пользователей, а также достижение высоких экологических результатов. Азербайджан вместе с названными странами последовательно укрепляют координацию в рамках этого коридора (пути), что предусматривает, в частности, создание единой тарифной системы, улучшение управления

транспортной сетью, совершенствование практики пересечения границ, повышение удобства соединений для пользователей, а также достижение высоких экологических результатов.

Наглядным и суперэффективным результатом такой межгосударственной, торгово-транспортной деятельности, укрепления взаимовыгодного сотрудничества, равноправного партнёрства, является факт прибытия, (в марте 2024 г.), в Азербайджан контейнерного поезда, отправленного из казахстанского транспортно-логистического цента в китайском г. Сиань, через «Средний коридор (путь)» по маршруту Китай-Казахстан-Азербайджан в 7 тыс.км, состоящего из 61 контейнеров и преодолевшего это расстояние за 11 дней. В ходе мультимодальной перевозки контейнеры были перегружены в порту в Казахстане и доставлены по Каспийскому морю в Бакинский международный морской торговый порт, а оттуда на станцию "Апшерон". В плане развития данного коридора (пути) и привлечения новых грузов начавший свою работу в Китае казахстанский транспортно-логистический центр способен значительно увеличить объемы грузоперевозок по маршруту. Из этого центра планируется отправлять 10 контейнерных поездов в месяц (14).

Исключительное международно-правовое значение, как принципиально важный фактор формирования нового экономического миропорядка перспективного развития международных отношений, конкретно, азербайджано-иранских, имеют договорённости. достигнутые за последние годы в области транспортных, коммуникационных и транзитных коридоров. Однако, они, к огромному сожалению, были омрачены и усложнены в связи с трагической гибелью президента Ирана И. Раиси, который внёс большой вклад в дело их скорой реализации, хотя, несмотря на это прискорбное обстоятельство, обе стороны остаются приверженными этим договорённостям.

Примечательно, что президент И. Алиев ещё при встречах с президентом И. Раиси подчёркивал, что «…совместные транспортно-коммуникационные проекты имеют особое значение не только для нашего государства, но и всего региона, … что международный транспортный коридор (МТК-INSTC) очень важен для региона, и с развитием железнодорожной инфраструктуры этот коридор станет самым важным транспортным маршрутом в мире» (15).

Ценность этих слов, планов возрастает многократно, если учитывать, что речь идёт о выдвинутой обеими соседними странами комплексной транспортной стратегии, в которую входят несколько совместных транспортных проектов, включая создание так называемого «аразского коридора», как нового транспортного азербайджано-иранского сообщения, благодаря которому к 2030 г. увеличится ежегодный объем транзитных грузоперевозок до 15 млн. тонн. Немаловажным фактором является и то обстоятельство, что стратегически данный коридор, проходящий по иранской территории, фактически способен соединить «восточно-зангезурский экономический район» Азербайджана с Нахчыванской автономной республикой. Есть и другие торгово-экономические преимущества, которые станут реальными и очевидными, когда Иран, по взаимной договорённости, проложит в ближайшие

два-три года по своей территории автомобильную и железную дороги протяжённостью более сто километров, превратив, таким образом, данный коридор в составную часть глобального «восточно-западного», или «северно-южного» транспортных коридоров (16).

Другими совместными проектами являются плотина «Худаферин» в 240 кл. к северо-востоку от города Тебриз и новый пограничный терминал. Помимо этого, был открыт пограничный мост на границе Астары через реку Астарачай, строительство которого было начато в апреле 2022 г. В рамках этого проекта Иран и Азербайджан также открыли в Астаре второй транзитный мост для облегчения перевозок грузовыми автомобилями.

Что касается Ирана, то Азербайджан расширяет совместную с этой страной деятельность в рамках транспортного коридора «Север-Юг». Иран остается жизненно заинтересованным по договоренностям, достигнутым ранее между двумя странами, и в том числе соглашениям, к которым пришли 19 мая 2024 г. в ходе переговоров. Вопрос о строительстве железной дороги Решт-Астара, которая соединит азербайджанские и иранские железные дороги, как одно из важнейших ответвлений МТК «Север - Юг», является важной темой для переговоров как между Россией и Ираном, так и между Азербайджаном и Ираном.

Рассмотрение проекта Решт – Астара представляет особый стратего-экономический интерес, поскольку, ещё 2023 г., Российская Федерация согласилась выделить кредит в размере 1,3 млрд. евро на строительство 162-км. железной дороги. Однако, обсуждение по вопросам реализации этого проекта все еще продолжается, и в этой связи, обращает на себя внимание позиция США, которые угрожают и в ряде случаев вводят санкции в отношении стран коридора «Север - Юг». В частности, США, традиционно придерживаясь политики давления, диктата и «выкручивания рук», заявляли о том, что у них нет конкретной оценки данного проекта, зато есть все основания, чтобы ввести жесткие санкции в отношении стран, участвующих в данном проекте. (17) .

Однако, вряд ли что-то может помешать России и Ирану, которые и так находятся под экономическими санкциями Запада, приступить к реализации проекта Решт – Астара, хотя из-за санкций предприниматели, включая азербайджанских, практически не могут оплачивать товары, доставленные по импорту транзитом через Иран, поскольку США и их союзники, по –существу и противоправно, запретили иранским банкам получать доходы в долларах и евро, а также проводить расчеты с иностранными партнерами.

В новейшей геополитической обстановке США ещё более активизируют свои усилия не только по подрыву сложившегося международного правопорядка, нарушая его общепризнанные международно-правовые принципы и нормы, но и своими действиями наносят ощутимый урон сформировавшимся основам международных экономических отношений, лицемерно и привлекательно апеллируя, что «…выступают за миропорядок, основанный на правилах, а не на чистой силе…» (18), хотя реально систематически его подрывают и нарушают.

Подобная тактика и стратегия США к любому новому миропорядку, как системе

новых отношений, основанных на подлинно демократических принципах равноправия и справедливости идёт вразрез целям и задачам любого миропорядка, рассматривая его как гармоничное развитие всех государств с учётом ликвидации всех форм неравенства, дискриминации, разницы в уровнях экономического развития, деления международного сообщества, создания приемлемых условий экономического и социального прогресса (19). Одним из последних, однако весьма характерным примером является введение в США тарифов на китайские электрические автомобили, что противоречит правилам международной торговли (20) и другие правонарушения. Или, как считает президент Венесуэлы Н. Мадуро, «…препятствуют вместе с Евросоюзом заключению мирного договора России с Украиной» …

Так или иначе, несмотря на действительные и надуманные трудности и препятствия, при любых усилиях по созданию нового экономического правопорядка в регионе Южного Кавказа, принципиальной проблемой была и остаётся проблема целесообразного, полезного для всех заинтересованных государств создания, внедрения разветвлённой сети трубопроводных, железных, автомобильных и других видов транспортных дорог. Здесь важнейшими являются следующие цели – 1) увеличение пропускной способности маршрутов перевозки экспортно-транзитных грузов и товаров, 2) развитие портовой инфраструктуры, а также 3) создание систем для передачи данных и электроэнергии, участвующим в проекте странам.

Азербайджанская Республика географически, будучи естественным мостом на евроазиатском пространстве, имеет уникальное геополитическое местоположение, которое является стратегически выгодным как для прохождения различных пассажирских, товарно-грузовых потоков, так и прокладывания новых, боле перспективных транспортных путей и торговых коридоров. Это завидное для многих стран природное преимущество, особенно стратегически приоритетно для нашей страны, поскольку транспорт, являясь составной частью мировой экономики, рассматривается в качестве межгосударственного материального носителя, а его специализация, комплексное развитие, очевидно, невозможны без разветвлённой транспортной системы.

С другой стороны, с учётом изложенных обстоятельств и соображений, можно утверждать, что Азербайджану предназначена особая роль и место в формировании такого торгово-транспортного правопорядка, как составной части мирового экономического порядка, в интересах не только региональной, но и всеобщей безопасности.

Затрагивая различные аспекты формирования такого правопорядка в органической связке со всеобщей безопасностью, можно подчеркнуть, что общая регионализация рассматривается как не самая худшая альтернатива глобализирующимся процессам, как некая контртенденция самой глобализации. По общепризнанному мнению, главное преимущество региональных образований характеризуется тем, что они могут создать необходимые условия для разрешения многих планетарных проблем, не разрушая и не нанося вред внутринациональной специфики государственных экономик.

А процессы глобализации и регионализации, обладающие своей спецификой, могут быть рассмотрены, как глобализация, несущая в себе огромный интеграционный заряд, и как регионализация, которая будет способствовать экономической дифференциации государств в решении задач по защите собственных, национальных целей и интересов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ НАУЧНЫХ РАБОТ:

1. См. А. Д. Соловьёва. Международный правопорядок: понятие и сущность (теоретико-правовой аспект)// Вестник Московского университета МВД России. No. 8. 2016, стр.1-4; Г.М. Вельяминов. Международное экономическое право и процесс. М. 2004; Карро Д., Жюйар П. Международное экономическое право. М.,2002. и др.
2. См. Международное право. Под ред. А.Н. Вылегжанина. М., Изд-во «Юрайт».2009. стр.914-917; О.Ф. Эфендиев, Э.А. Алиев. Внешнеэкономическая деятельность современного Азербайджана. Изд-во «Зардаби ЛТД. Баку, 2007, и др.
3. Подробнее см. В.М. Шумилов. Международное экономическое право. Книга 1. М., ООО ИКК «ДеКА», 2002, стр.348-359.
4. См., например, Н.А. Ушаков. Правовое регулирование использования силы в международных отношениях. М., 1997; С. Кортунов. Становление политики безопасности…М., 2003; А.А. Кокошин. Политико-военные и военно-стратегические проблемы национальной безопасности России и международной безопасности. М., 2020. и др.
5. См. О.Ф. Эфендиев. Новый международный экономический порядок в Мировом океане. Учебное пособие. Москва, Изд-во МФИ, 1989; он ж е, Некоторые международно-правовые аспекты либерализации мировой торговли //Международное право. Баку, № 1, 1998. и др.
6. Никто ещё не отменял положений и требований, содержащихся в Декларации 1970 г. «О принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом ООН» (см. резолюцию Генассамблеи 2625/XXV). Здесь же сформулирована обязанность государств «воздерживаться от актов репрессалий, связанных с применением силы», и т.д. Не лишним представляется напоминание о том, что в 1979 г. была принята другая резолюция ГА ООН - «Объединение и прогрессивное развитие принципов и норм международного права, касающихся правовых аспектов нового международного экономического порядка».
7. См. указ. соч. В.М. Шумилова, стр.348.
8. Подробнее об этом см., например, О.Ф. Эфендиев. Ещё раз о некоторых актуальных международно-правовых аспектах урегулирования Южно-Кавказской безопасности // Юридическая плоскость. № 1(14). Баку, 2024, стр.76-89. и др.
9. Например, Европейская энергетическая Хартия, Основное многостороннее соглашение о международном транспорте по развитию коридора Европа-Кавказ-Азия /ТРАСЕКА/; документы о вводе в эксплуатацию (в 2017 г.) железнодорожного маршрута Баку-Тбилиси-Карс, восстановившие исторический «Великий шелковый путь»; нормативные акты по проекту коридора «Север-Юг» (2020 г.), как связующего звена для соединения железных дорог Азербайджана, России и Ирана; документы о «среднем пути /коридоре/»; о транскаспийском транспортном маршруте, и др. См. электронные ресурсы - https://azertag.az/ru/xeber/X-Globalnyi-Bakinskii-forumv-; - https://middlecorridor.com...; - https://caps-geo.ru
10. Интернет ресурс-сайт Хаггын. аз от 24.04.2024, а также источник - NEWS.ru
11. По мнению специалистов речь идёт о современном автобане, т.е. о части европейского направления (Е60), начинающегося на западе Франции и пролегающего на восток до границы Кыргызстана с Китаем, до города Иркештам. Общая протяжён-

ность этого, близкого к завершению международного коридора, с Востока на Запад, должна составить 10 380 км. (см. Интернет-ресурс).

12. Интернет ресурс: news.ru/cis/president-azerbajdzhana-source=rnews&utm…medium…от 18.03.2024 г.
13. Интернет ресурс- сайт Хаггын. аз от 05.03.2024 г., а также источник - NEWS.ru
14. Согласно информационным сообщениям, посредством БТК грузы могут доставляться из Пекина (Китай) в Лондон (Великобритания) за 12-15 дней, в то время как грузоперевозка из Европы в Азию морским путем через Африку занимает 45-62 дня, а доставка товаров из Китая в Европу через Россию - 32 дня. По прогнозам к 2025 году объем перевозки по «Среднему коридору (пути)» достигнет 10 млн тонн грузов в год. В 2023 году по этому маршруту было перевезено 2 750 000 тонн грузов, что на 64% больше, чем в 2022 году. См. интернет- ресурс. https://www.google.ru/search?q=...
15. По предварительной договоренности, посредством этого центра в Азербайджан будет отправляться по 10 контейнерных поездов ежемесячно. Наряду с этим, для содействия развитию «Среднего коридора (пути)» была создана цифровая платформа DTC, нацеленная непосредственно на потребителя. Цифровые системы АЖД и КТЖ интегрированы с платформой отслеживания грузов по маршруту в режиме реального времени с помощью функции Track and Trace. Единая цифровая экосистема повышает прозрачность и привлекательность Срединного коридора. Благодаря совместным усилиям железных дорог Казахстана и Азербайджана планируется значительно увеличить объемы грузоперевозок в 2024 г. См. сайт Хаггын. аз от 12 марта 2024 г.
16. Для сравнения можно отметить, что, если раньше доставка грузов из Китая до портов Черного моря занимала около 53 дней, сейчас срок доставки удалось уменьшить до 18 дней. Доказательством тому является принятие парламентом Закон «О транспортировке российской нефти в Китай» (от 02.03.2024 г.) и ратификация протокола с изменениями в соглашении между правительствами республики и РФ, по которому увеличивается с 7 до 10 млн. т. транзит российской нефти через Казахстан в Китай, с продлением срока действия соглашения на 10 лет, т.е. до 1 января 2034 г.
17. Согласно данным официальных источников, на этот проект выделен кредит в размере 49 млрд. иранских риалов. Завершены или близки к завершению некоторые участки дороги. Берущий начало в г. Джульфа на севере провинции Восточный Азербайджан, «аразский коридор» должен соединиться с территорией Азербайджана, посредством строительства 21 моста, в том числе 5 крупных. Так, длина агбендского моста составляет 220 м., а ширина около 25 м., что даёт возможность, после завершения строительства пропускать, через КПП около 1.100 автомобилей в день – данные сайта хаггын.аз от 26.05.24 г.
18. Вызывает недоумение то, что после подписания десятилетнего ирано-индийского соглашения об эксплуатации индийской компанией иранского порта Чабахар на берегу Оманского залива, США пригрозили санкциями уже Индии.
19. globallookpress.com - Газета. Ru 27 мая 2024 г.
20. См., например, Н.В. Захарова. Новый международный экономический порядок: правовые аспекты // Всеобъемлющая система международной безопасности и международное право. М., 1987, стр. 107-124; О.Ф. Эфендиев. Формы невооружённого вмешательства империалистических держав в дела развивающихся стран (международно-правовой анализ). Автореферат. Свердловск, 1969; о н ж е. Новый международный экономический порядок в Мировом океане. Учебное пособие. Москва, 1989. и др.
21. Интернет ресурс: https://news.rambler.ru/world/52826460-...

Ən son geosiyasi reallıqlarda Cənubi Qafqazda hüquq nizamının formalaşmasının bəzi beynəlxalq-hüquqi problemlərinə dair

O.F. Əfəndiyev,
professor, hüquq elmləri doktoru, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti.
e-poçt: oktay001@rambler.ru

Məqalə ümumbəşəri təhlükəsizliyin tərkib hissəsi kimi Cənubi Qafqaz regionunda beynəlxalq hüquq norma və prinsiplərinin tələblərinə uyğun olaraq, yeni iqtisadi hüquqi nizamın yaradılması, müasir nəqliyyat marşrutlarının (yollarının) yaradılması və fəaliyyət göstərməsi ilə bağlı bir sıra ilkin məsələlərin nəzərdən keçirilməsinə həsr edilmişdir. Eyni zamanda, başa çatmış Dağlıq Qarabağ silahlı münaqişəsinin və Azərbaycanın Vətən Müharibəsində Qələbəsinin əhəmiyyəti xüsusi vurğulanır.

Açar sözlər: Azərbaycan Respublikası, Vətən müharibəsində Qələbə, xarici iqtisadi əlaqələrin qloballaşması, ümumi təhlükəsizlik, qitələrarası dəhlizlər və dünya ticarət bazarı, Cənubi Qafqaz regionu, neft və enerji resurslarının nəqli, nəqliyyat və iqtisadi inkişaf, müasir sivilizasiya dünya nizamı.

On some international legal issues of the formation of the South Caucasian legal order in the latest geopolitical realities

O.F. Efendiev,
professor, Doctor of Law, Azerbaijan State University of Economics.
e-mail: oktay001@rambler.ru

The article is devoted to the consideration of a number of primary issues on the creation of a new economic legal order in the South Caucasus region, as an integral part of general security, the creation and functioning of modern transport routes (paths), operating in accordance with the requirements of international legal norms and principles. At the same time, the importance of the completed Nagorno-Karabakh armed conflict and the Victory in the Patriotic War of Azerbaijan is particularly emphasized.

Key words: Republic of Azerbaijan, Victory in the Patriotic War, globalization of foreign economic relations, global security, intercontinental corridors and the world market for goods, the South Caucasus region, transportation of oil and energy resources, transport and economic development, modern civilized world order.

Son jeopolitik gerçeklerde Güney Kafkasya hukuk düzeninin oluşumuna ilişkin bazı uluslararası hukuki sorunlar üzerine

O.F. Efendiev,
profesör, hukuk bilim doktoru, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi.
e-posta: oktay001@rambler.ru

Makale, evrensel güvenliğin ayrılmaz bir parçası olarak Güney Kafkasya bölgesinde yeni bir ekonomik hukuk düzeninin oluşturulması, modern ulaşım yollarının (yollar) oluşturulması ve işleyişine ilişkin bir dizi temel konunun değerlendirilmesine ayrılmıştır. uluslararası hukuk norm ve ilkelerinin gereklerine uygun olarak. Aynı zamanda Dağlık Karabağ silahlı çatışmasının sona ermesinin ve Azerbaycan'ın Vatanseverlik Savaşı'ndaki zaferinin önemi özellikle vurgulanıyor.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan Cumhuriyeti, Vatanseverlik Savaşı'nın zaferi, dış ekonomik ilişkilerin küreselleşmesi, genel güvenlik, kıtalararası koridorlar ve dünya mal pazarı, Güney Kafkasya bölgesi, petrol ve enerji kaynaklarının taşınması, ulaşım ve ekonomik kalkınma, modern uygarlık Dünya düzeni.

ИНТЕРВЬЮ С ОКТАЕМ ФИРИДУН ОГЛЫ ЭФЕНДИЕВЫМ

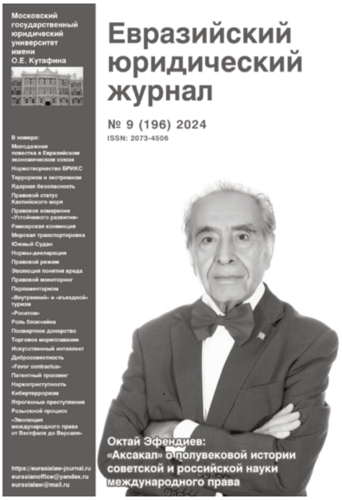

<u>PERSONA</u> <u>GRATA</u>

ОКТАЙ ЭФЕНДИЕВ:
«Аксакал» о полувековой истории Советской и Российской науки международного права

Интервью с Октаем Фиридун оглы Эфендиевым, доктором юридических наук, профессором-консультантом Азербайджанского государственного экономического университета, членом Российской (Советской) Ассоциации международного права с 1967 г.

<u>Визитная</u> <u>карточка</u>

Октай Фиридун оглы Эфендиев в 1963 году с отличием окончил юридический факультет Азербайджанского государственного университета им. С.М. Кирова, в 1969 году защитил кандидатскую диссертацию по специальности Международное право» в Диссертационном Совете при Свердловском юридическом институте (в наст. вр. – Ур ГЮУ).

С 1990 г. по настоящее время работает в Азербайджанском государственном экономическом университете. В 1969 г. получил ученую степень кандидата юридических наук, в 2011 г.–степень доктора юридических наук, аттестат профессора–в 2014 г.

О.Ф. Эфендиев является автором и соавтором около 250 научных статей, изданных в Азербайджане, России, Германии, Турции, Украине на азербайджанском, русском, английском языках; монографий, учебных пособий, ежегодников, сборников трудов, изданных по итогам научно-практических конференций в области современного международного права.

– Трудно представить современное развитие Азербайджанской школы международного права без целой плеяды наших ученых, вышедших из советской школы международного права. Одним из них является Октай Эфендиев, доктор юридических наук, профессор-консультант Азербайджанского государственного экономического университета с 2009 года.

Уважаемый Октай Фиридун оглы, дорогой «маэстро», являясь в свои полные 85 лет одним из первых представителей сегодняшней азербайджанской школы международного права, что Вы, как «аксакал-патриарх», могли бы рассказать в своих воспоминаниях о первых шагах своего становления и развития в данной науке?

– Хочу начать с того, что мне было приятно и достаточно лестно слышать в интервью («Евразийский юридический журнала» (№ 2 (153) 2021. С. 14-17) слова профессора Тургая Гусейнова в мой адрес. Мой молодой коллега говорил обо мне как об одном из представителей плеяды наших ученых, принадлежащих советской науки международного права.

С сердцем, полным воспоминаний, я, любознательный читатель, находясь на пороге велико – возрастного существования, хочу начать свой разговор о самых интересных главах, событиях своей сознательной «взрослой» жизни.

– Итак, наше интервью посвящено полувековой истории международного права Советского Союза и Российской Федерации. С Вашего позволения начнем с детства, как оно влияло на выбор профессии

– Хорошо, давайте начнем с самого начала. Конечно, я благодарю прежде всего маме Фирангиз, отцу Фиридун. Хочу вспомнить старшего брата Джангира и среднего брата Фарида. Думаю, благодаря им состоялся как человек и ученый.

Как наследник династий Эфендиевых, Ахмедбековых, в которых царил дух свободы и тяга к знаниям, я поступил на юридический факультет Бакинского государственного университета Моими университетскими преподавателями были, в частности, профессора Эюб Аскеров и Муртуз Алескеров, который впоследствии стал спикером нашего национального парламента.

После армейской службы я был направлен в 1965 г. в целевую аспирантуру Свердловского юридического института (в настоящее время Ур ГЮУ).

Здесь в СЮИ, образно говоря, стал учеником советской школы международного права, пройдя научную дистанцию от аспиранта до создания и становления современной азербайджанской международно-правовой школы, чем я, безоговорочно, горжусь этим славным путем от студента до профессора, доктора юридических наук дол «аксакала» «патриарха» азербайджанской науки международного права.

Особо примечательным для меня стало и принятие в это время в Советскую Ассоциацию международного права, членский билет за подписью самого невероятного Григория Ивановича Тункина, который я бережно храню с 1967 г., и регулярно предъявляю, до сих пор участвуя в ежегодных её Собраниях Российской Ассоциации международного права.

– Что из себя представлял тогда СЮИ. Расскажите немного об истории Свердловского юридического института.

– Сегодня СЮИ – это Уральский государственный юридический университет имени В. Ф. Яковлева (УрГЮУ) – старейшее и ведущее советское и российское юридическое высшее учебное заведение, расположенное в Екатеринбурге, входит в пятерку лучших. Если хронологически: 1935 – Свердловский правовой институт; Свердловский юридический институт;1992 — Уральская государственная юридическая академия; 2014 – Уральский государственный юридический университет.

В состав УрГЮУ входят шесть институтов (Институт прокуратуры, Институт государственного и международного права, Институт права и предпринимательства, Институт юстиции, Институт специальных образовательных программ, Институт дополнительного образования, Институт довузовской подготовки) и отдел докторантуры и аспирантуры.

– Уважаемый профессор, Вы мне много рассказывали о советском и российском ученом-правоведе, докторе юридических наук, профессоре, заслуженном юристе РСФСР Д. Д. Остапенко. Не могли бы рассказать о личных впечатлениях о нем, о встречах. Чем была знаменита «свердловская» кузница юристов?

– Свердловский юридический институт (СЮИ) в 1954-1986 годах возглавлял Дмитрий Демьянович Остапенко, человек удивительной судьбы. Дмитрий Демьянович участвовал в Великой Отечественной войне, стал Героем Советского Союза. Он рассказывал, как, вместе с моими героическими соотечественниками, победоносно дошёл до Берлина. Оказавшийся, к счастью, живым, вернулся без одной ноги.

Чего стоят, например, мои не стёршиеся временем воспоминания о моём научном руководителе, ректоре Д.Д. Остапенко. Начну с того, что для меня был, по – истине, подарок судьбы оказаться аспирантом этой великолепной, «свердловской» кузнице юристов, и быть учеником таких известных специалистов-корифеев в области международного права, как профессора Дмитрий Демьянович Остапенко и многие другие.

По нашему глубокому убеждению, общение и опыт работы с каждой названной поимённо личностью, список о которых будет, безусловно, продолжен, сыграл в моём становлении и развитии определённую роль, по крупицам «лепил» из меня того, кем я стал в настоящее время.

Я безмерно восхищался его отеческим вниманием, человеческой теплотой и благородством, и, честно говоря, чувствовал себя обеспокоенным и озабоченным тогда, когда дорогой Дмитрий Демьянович, после защиты моей диссертации, чистосердечно и бескорыстно предложил мне твёрдое место на кафедре «Международного права» в «своём» же институте, о котором мог бы только мечтать любой молодой, свежеиспечённый юрист-международник…Представьте себе – дальше мои волнения и переживания только усугубились после того, когда он, почти по-отечески, но не довольно, спросил меня: «а что ты, дорогой, ещё хочешь от меня? Ты что хочешь – вернуться в свой Баку»? Набравшись храбрости, решив, что терять мне нечего, я чистосердечно и откровенно ответил: «Я хочу «золотую середину» – в Москву!»…

Прекрасные были эти годы обучения, в которых не последнюю роль сыграли мои новые друзья аспиранты – оба Виктора – Здриковский и Бабаев, Илюша Стольберг, Галина Фоменко и другие.

Наряду с этим, годы обучения в «свердловской аспирантуре» случайно подарили мне радость дружеского общения с разными исследователями в областях международно-правовой науки, как например, с Ромуальдом Владимировичем Деканозововым, также защитивший в «моём» институте кандидатскую диссертацию и внесший ощутимый вклад, в частности, в исследование вопросов общего наследия человечества в морском и космическом праве, и других непростых проблем современного международного права.

– Не могли бы отдельно рассказать о профессорах С.С. Алексееве, Г.В. Игнатенко. Обоих ученых мне посчастливилось слушать на разных конференциях. С Геннадием Владимировичем был хорошо знаком, встречался с эти прекрасным ученым и человеком не только в Москве, но и Екатерибурге, Казани, Уфе. Между прочим, он дружил с моим старшим товарищем Заршатом Давлетшиновичем Еникеевым, директором Института и права Башгосуниверситета. Учебник Г. В. Игнатенко (в соавторстве с О. И. Тиуновым) был моей настольной книгой, их «Международное право» неоднократно переиздавалось.

– Сергея Сергеевича Алексеев я трепетно уважал, и каждый из моих профессоров терпеливо, каждый по-своему, вкладывал в меня крупицы самых передовых знаний юриспруденции того времени. Несомненны заслуги профессора С.С. Алексеева (1924-2013), члена-корреспондент АН СССР (1987), член-корреспондента РАН (1991) в отечественной юридической науке.

Основатель уральской школы международного права Г. В. Игнатенко (1927, Хабаровск – 2012, Екатеринбург) был также моим наставником. Геннадий Владимирович,заслуженный деятель науки РСФСР, вице-президент Советской, позже Российской ассоциации международного права, член Всемирной ассоциации международного права, почётный профессор УрГЮА и Национального университета им. Д.А. Кунаева.

В декабре 2006 года первый и бессменный главный редактор «Российского юридического журнала» Геннадий Владимирович Игнатенко прекратил свою работу в этом качестве,но продолжал заведовать кафедрой. Он стоял у истоков журнала – по его инициативе и при его активном участии в 1992-1993 гг. создавался «РЮЖ». На протяжении 13 лет он возглавлял и определял развитие «Российского юридического журнала». Именно благодаря усилиям Геннадия Владимировича журнал стал признанным, востребованным учеными и практиками, подлинно научным изданием. Действительно, Геннадий Владимирович был воистину добрейшим человеком и отличным педагогом. Он воспитал целую плеяду российских юристов-международников советских и российских.

– Пожалуйста, несколько слов о защите Вами, уважаемый профессор, кандидатской диссертации.

– Защита диссертации состоялась 1969 году в диссовете СЮИ на тему: «Формы невооружённого вмешательства империалистических держав в дела развивающихся (международно-правовой анализ)» Оппонентами выступили такие видные юристы-международники как Ю. Я. Баскин и Д. И. Бараташвили.

В конце XX века Соединенные Штаты Америки стали самой экономически сильной державой, что позволило им применять нормы и принципы международного права исключительно в своих интересах, используя при этом такие инструменты, как «права человека», «гуманитарная интервенция», «ответственность по защите» и т.д. Речь там идет о принципе невмешательства во внутренние дела государств в настоящее время является одним из общепризнанных принципов международного права. Он был провозглашённый ещё в 1648 году Вестфальским мирным договором. Однако с момента его провозглашения подходы к определению его содержания претерпевают существенные изменения не в лучшую сторону.

– Дорогой Октай Эфенди Вы преподавали в Российском университете дружбы народов имени Патриса Лумумбы. Кстати, 23 марта 2023 года университету возвращено имя Патриса Лумумбы РУДН.

– Будучи кандидатом юридических наук по международному праву я начал преподавать в Российском университете дружбы народов. Вёл занятия по проблемам международного морского права. Заведующий кафедрой был В.М. Шуршалов. Кафедра

– практически ровесница Университета дружбы народов имени П. Лумумбы. Она была создана в 1963 году, и с тех пор накопила богатый педагогический, воспитательный и научный опыт. Говорят, что «Масштаб человека равен масштабу его ума!» Перефразируя это крылатое выражение, вполне можно сказать, что масштаб кафедры международного права РУДН равен научному и педагогическому потенциалу ее сотрудников, позволяющему ей сохранять лидирующие позиции на постсоветском пространстве.

В общем, короткое время в начале 70-х годов прошлого века имел большое удовольствие трудиться, «бок-о-бок» на кафедре «международного права» с известными советскими корифеями, возглавляемой профессором, доктором юридических наук В. М. Шуршаловым. Хорошо помню выход монографии Владимира Михайловича Шуршалова «Международные правоотношения» «Международные отношения». М., 1971. Это научное издание является одним из первых фундаментальных исследований по общей теории международных правоотношений. И оно, безусловно, остаётся актуальным в интересах решения принципиальных проблем современных, глобализирующихся межгосударственных отношений.

В университете на памятной доске юридического факультета находится моя фотография тех времён, рядом с такими учёными-преподавателями, профессорами, как И. П. Блищенко, К. Г. Борисов, Н. И. Петренко, А. Я. Капустин, и др.

– **И как дальше продолжалась Ваша профессиональная деятельность?**

– В 1970 году по распоряжению АПН-МИД меня отправили в Индию, как атташе информационного отдела Посольства СССР в Нью-Дели, на должность главного редактора журнала “Совьет ревью”. Он издавался на английском и 15 основных языках этой замечательной страны. Так случилось, что я, по собственному желанию, был освобождён от преподавательской работы в Российском Университете дружбы народов и откомандирован в распоряжение Агентства печати «Новости» (АПН). Но об этих исключительно ярких и интересных воспоминаний о работе в Индии нужен особый разговор…

– **Но без Вашего повествования в восхитительной, как Вы говорите, Индии Ваши воспоминания были бы неполными.**

– Я там работал в 1971-1972 гг. Это короткое время оставило у меня неизгладимые впечатления. И, представьте себе – как наполнялось моё сердце чувством радости и гордости, когда перед Новым 1971 годом, в Нью-Дели состоялось очередное, совещание Международной Ассоциации юристов-международников, а мне по поручению самого Посла СССР, блистательного карьерного дипломата, Виктора Фёдоровича Мальцева. И мне было поручено сопровождать советскую делегацию юристов-международников, среди которых тогда, кроме её главы Г. И. Тункина, были тот же Г. И. Игнатенко, О. В. Богданов и другие упомянутые корифеи советской науки. До сих пор вспоминаю о интереснейшей поездке по самым важным достопримечательностям, когда мы любовались древнейшими храмовыми и культовыми местами, соборами Индии…

Естественно, после столицы, как установившееся правило, это был легендарный Тадж-Махал, который является непревзой-

дённый памятник индийской архитектуры, – «одно из чудес света» – мавзолей султана Шах-Джахана и его жены Мумтаз-Махал.

И совершенно потрясающее для меня, дорогой читатель, было совпадение по времени, когда в этот момент в индийской столице проходил очередной Международный кинофестиваль. В нашем посольстве был организована встреча с кино-делегацией в составе видных кино – деятелей, таких как актер О. Табаков, с его супругой-актрисой И. Крыловой и режиссёр Н. Михалков, и др. Кроме того, среди приглашённых на банкет были, как сейчас помню, такие всемирно известные деятели культуры, кино, восхитительный русский живописец Святослав Николаевич Рерих, известный, в частности, по символическим гималайским композициям и пейзажам.

Но, поверьте, самой трогательной и волнительной для меня, была встреча с учеником самого гениального Чарли Чаплина, обаятельным индийским актером Радж Капуром, тогда главой фамильной киноиндустрии Болливуд… И извините за такую откровенность – трудно было представить себе эту ситуацию, и реакцию Раджа, его крепкие, искренние объятия, когда сказал, что, в принципе, я бакинец и лично знаком с нашим народным артистом СССР Рашидом Бейбутовым по совместным съёмкам в фильме «Бахтияр» (1955 г.). В этом кино я играл детскую роль, о чём особо горжусь!

А с актерем Р. Бейбутовым Радж Капур, по собственному признанию, познакомился и подружился в Дни индийского кино в полюбившимся ему Баку в 1957 г. И в этом, думается, было что-то потрясающее и маловероятное стечение реальных событий и обстоятельств!

– **Уважаемый Октай-эфенди как дальше складывалась Ваша научная судьба с момента прихода в ИГП АН**

– Но не так был прост мой путь в науку, усыпан розами и однозначен мой путь, отдающий «запахом нафталина», по этой стезе, который начался более полувека назад…

Дальше события развивались «сказочно, как по – щучьему велению» и с кинематографической быстрой… Не поверите, волнительно сидя «визави, или тет-а-тет» в его кабинете, я невольно оказался свидетелем телефонного разговора Демьяновича, как оказалось, с его фронтовым другом, дошедшем вместе с ним до рейхстага, также, как и он, Героем Советского Союза, Александром Александровичем Косицином, тогда бывшим заместителем директора Института государства и права Академии СССР. И мне «ничего не оставалось», как слышать этот откровенный разговор, который, в конечном счёте, и определил моё глубоко радостное и желанное трудоустройство в ИГП АН СССР. Тогда только-только был создан новый сектор «Международного морского права», возглавляемый профессором Александром Давидовичем Кейлиным. Так, была благоприятно, особенно для меня, перевёрнута одна из первых, научных страниц воспоминаний конца 1960-х годов.

– **Как Вы оцениваете уровень советской школы международного права**

– С самого начала я оказался в неповторимой атмосфере научной советской международно-правовой элиты, рядом с такими классиками отечественной школы, как профессора Г.И. Тункин, Ф.И. Кожевников, Р.Л. Бобров, Н.А. Ушаков, М.М. Богуславский, В.И. Лисовский и многие

другими. Тогда я приобрёл уникальную возможность, работать «бок-о-бок» с нашими корифеями, быть в самой гуще актуальнейших проблем современного международного права.

Я головой окунулся в пучину международно-правовых проблем мирового океана.Уже на начальном этапе работы во главе в данного сектора после кончины профессора А.Д. Кейлина стал доктор юридических наук, профессор Марклен Иванович Лазарев. И особенно мне было лестно в начале 70-х годов опубликоваться в некоторых авторитетных монографиях, как например, «Океан. Техника. Право» со статьей «Правовое положение международных каналов» (Изд-во «Юридическая литература», М. 1972. С. 34-44), а также в труде «Современное международное морское право. Режим вод и дна Мирового океана» (статья «Арктические воды». Изд-во «Наука». М. 1974. С. 184-190), и статья «Превращение Индийского океана в зону мира – неотложная задача современности» // Ученые записки Азербайджанского государственного университета. Серия «Право». Баку. 1978. № 1. С. 48-54.

– **Уважаемый Октай-эфенди, пожалуйста расскажите подробнее о советской школе международного права.**

– В 1973 по 1990 годы будучи доцентом кафедры «Право» Московского финансового института (ныне – Финансовый университет при Правительстве РФ) я был очевидцем дальнейшего развития советской школе международного права. Мне посчастливилось преподавать на этой кафедре под руководством профессора, тоже бакинца по происхождению, Вадима Ивановича Лисовского, который был моим непосредственным наставником, замечательным учителем, и если хотите, даже старшим другом. И в настоящее время трепетно листаю его монографию «Правовое регулирование международных экономических отношений. М., 1984». Его книгу с дарственной авторской надписью бережно храню в своей личной библиотеке.

С уверенностью и без ложной скромности, хочу отметить, что почти на всех этих этапах моей жизни, огромную поддержку и способность удержаться на достойных позициях мне помогала, говоря простыми словами, некая ментальность, неординарный «склад ума», имеющий наследственный характер, неординарный «склад ума», или, возможно, определённая совокупность эмоциональных и культурных установок, ценностных ориентиров, свойственных моей нации. Хочу отметить, что почти на всех этих этапах моей жизни, огромную поддержку и способность удержаться на достойных позициях мне помогала, говоря простыми словами, некая ментальность, неординарный «склад ума».

И не могу забыть то, как в 1986 г. по инициативе и настойчивом требовании Вадима Ивановича, мною было представлено обоснование темы докторской диссертации на тему – «Проблемы установления нового международного правопорядка в Мировом океане», являющейся во все времена актуальной.

Кстати, сохранились и могут быть мною документально подтверждены, пожелтевшие от времени записи, как выписка из протокола заседания нашей кафедры (от 16 сентября 1986 г.), так и записка о «включении утверждённой темы и плана докторской диссертации в повестку дня Ученого совета на октябрь 1986 г. за подписью бывшей тогда ректором Московского

финансового института профессора Аллы Георгиевны Грязновой, ныне здравствующей пенсионеркой. Этот вуз, как известно, был и остаётся ведущей кузницей, «выращивающей» не только высокопоставленных финансовых чиновников, специалистов в банковской сфере, но и бизнесменов, мега – «воротил», миллиардеров типа Прохоров или Потанин, и других «акул-хищников бизнеса», которые, получается, были моими бывшими студентами.

Свою докторскую диссертацию, я, к сожалению, смог защитить только через 23 года в своём родном Баку… Обидно, тем не менее: ведь, сколько было потеряно времени…

Говоря о советской школе международного права отмечу, как здорово в те годы блистали на советском «международно-правовом небосклоне» и другие самоцветы «грузинского разлива» такие, как бесстрашный во времена войны, бывший боевой летчик, профессор, д.ю.н. Л.А. Алексидзе, трудившийся как-то и в ООН, а также исследовавший (в начале 80-х годов) грузинско-российские отношения в XV – XVIII веках! Не могу не вспомнить профессора, доктора юридических наук Гиви Владимировича Шармазанашвили и его труды «О праве мира», «Принцип ненападения в международном праве» и др., с которым я долго общался.

Длительная работа на кафедре, вплоть до возвращения на Родину в 1989 г., с такими великодушными людьми и великолепными преподавателями-специалистами, как доценты Е.П. Андреев, Ю.А. Шишкин, Р.Г. Кузнецова, Л.А. Антонова, А.В. Таланов, лаборантка Ю.В. Юдина, доставляла огромное удовольствие и укрепляла мою профессиональную уверенность в достижении поставленной цели. Более того, судя по ещё выпискам из сохранившихся у меня протоколов, однозначно, имело место их единодушная поддержка и желание в утверждении темы и плана моей докторской диссертации.

– Дорогой профессор теперь остановимся на смене эпох, которая привела к тому, что взамен появились школы международного права разных стран СНГ.В нашей стране российская школа международного права.

– В этот период я подружился с Ю.Н.Малеевым – царство ему небесное. статья моего давнего друга, профессора д.ю.н Юрия Николаевича Малеева, называемая «Организация Объединённых Наций – 60 лет. Сколько ещё?» (см. «Журнал Международное право». № 3 (23). М., 2005. С. 54-96), и его другие фундаментальные труды и сегодня звучат актуально.

Действительно, как тут не вспомнить моего другого старого друга, разностороннего профессора Юрия Николаевича Малеева, заведующего кафедрой «Международного права» МГОУ и члена кафедры «Международного права» МГИМО (У) МИД РФ. И вполне закономерно, что именно он, принял участие в 2009 г. в защите в Академии государственного Управления при Президенте Азербайджанской Республики моей докторской диссертации на тему «Международная противоправность военных преступлений (на примере конфликтов на Южном Кавказе)», в качестве первого официального оппонента. Отмечу, что он выделялся безоговорочным авторитетом и широкой известностью не только по своим научным работам в различных областях современного международного права… А чего стоит его любовь к музыке, в частно-

сти, бесподобное исполнение на гитаре, активные творческие контактам с другими представителями азербайджанской международно-правовой науки, что сочетались со способностью выдвигать новые правовые идеи и, разнообразные инициативы, благодаря чему он заслужил безграничную любовь и уважение.

– Вы почему решили вернуться в свой родной Азербайджан. В 2009 г. Вы стали доктором юридических наук. Как происходило становление новых национальных школ

– Меня просто потянуло в родной Азербайджан. Но, несмотря на затянувшиеся воспоминания, без желания утруждать и злоупотреблять вашим, уважаемый читатель, вниманием и отвлекать от основной цели этого интервью, должен подчеркнуть, что, как показало время, это было хотя не простым, но единственно правильным решением моей семьи, всё-таки вернуться в свой родной город, и не только в связи складывающейся по Нагорному Карабаху напряжённой ситуации в конце 1989 года.

Я начал работать ведущим специалистом юридического отдел Президиума Верховного Совета Азербайджанской ССР, под председательством многоуважаемой Эльмиры ханум Кафаровой. Должен откровенно признать, что на меня, исключительно позитивно и конструктивно, воздействовало заведование этим отделом Абдуллы Гаджиевича Ибрагимова, не только высококвалифицированного правоведа, но и удивительного знатока творчества великих писателей, как например. Льва Толстого, с его гениальным творением «Война и мир», которое Абдулла мюаллим мог часами наизусть цитировать…

Наряду с этим, примечательно, что работа в юридическом отделе дала мне уникальную возможность оказаться свидетелем и участником весьма опасного и непредсказуемого положения, когда я был, с одним коллегой, направлен в недельную командировку в Нагорный Карабах, в тогдашний Степанокерт (ныне – Ханкенди). …

Большая тревога, если хотите страхи за жизнь, я испытал в тот момент, когда мы, в том числе, с советским военным начальником А. Поляничко, руководителем штаба миротворческой группы, на вертолёте, долетев туда, уже на земле, насчитали около 20 пробоин на корпусе машины. Помню и те усилия и старания Прокуратуры СССР, сотрудники которой в то смутное время, в бронированных автобусах, курсировали в этом взрывоопасном регионе… Есть, конечно, что вспомнить… А разве можно забыть и то, как мы, в целях предвыборной кампании при бывшем Президенте Азербайджана Аязе Муталибове, в боевом транспорте, в сопровождении военизированной охраны, вели в этих прекрасных краях, горных аулах, агитационную работу среди, понятно, неоднородного населения.

Откровенно говоря, с учётом моих перспективных планов, н не только, рутинная работа по разработке законопроектов и другими аналитическими документами, «не вписывались» в мои особые карьерные должности… «Тоска» по прежней научно-преподавательской деятельности, стремление довести до логического конца свои диссертационные задумки, сыграли, после года в этом престижном учреждении, свою окончательную роль в вопросе безотлагательно возвращения в студенческие аудитории.

Кроме того, эти соображения и намерения, безусловно, сыграли решающую

роль в 1991 г. при решении принять участие в конкурсе на замещение должности заведующего правовой кафедры Азербайджанского государственного экономи-ческого университета, ласково называемого среди студентов «нархоз».С другой стороны, хотя и с некоторым опозданием, я мог опять наладить и, значит, продол-жить и «окунуться» в прежний образ жизни, активно восстановить свой неугасаемый интерес к творческой, научной работе… В этой ситуации опять «повезло», что рядом оказались другие «родоначальники» азербайджанской международно-правовой науки, среди которых отдаю заслуженный приоритет бывшему выпускнику РУДН а – генералу юстиции, Заверу Кафарову, в тот момент являвшегося начальником Отдела международных отношений Министерства юстиции Азербайджанской Республики и руководителем Азербайджанского Общества международного права и международных отношений.

– Нам было бы интересно узнать и о других видных представителях национальной школы международного права, которые, на ваш взгляд, внесли существенный вклад в укрепление и развитие этой школы?

– Среди таких представителей азербайджанской международно-правовой школы, очевидно, выделялись такие научные работники, исследователи и преподаватели, профессора, ответственные работники в области межгосударственных отношений, как Рустам Мамедов, Лятиф Гусейнов, Низами Сафаров, Амир Алиев, Тургай Гусейнов, Заур Алиев, Этибар Алиев, Афсар Садыгов, Пярвин Дарабади и другие, которые внесли в этот процесс свой ощутимый и ценный вклад …

Нельзя не отметить важность для этого процесса, активную деятельность так называемых «международно-правовых» диссертационных советов, в первую очередь, в Бакинском государственном университете. Мы всегда испытали большое профессиональное, дружеское чувство благодаря активному взаимодействию, партнёрству и сотрудничеству с иностранными международно-правовыми специалистами, естественно, в первую очередь, российским и украинским, которых я отмечал выше.

Примечательно, что на нашем, национальном уровне, важное значение предавалось и, естественно, продолжает предаваться, таким ценным мероприятиям в области современного международного права, как например, реализация магистерских программ, в частности, по проблемам международно-правовой защиты прав человека, морского права, транспортно-энергетического права, проблем борьбы с международным терроризмом, которые успешно осуществлялись благодаря деятельности нынешнего декана юридического факультета, юриста-международника, профессора Заура Алиева.

Не могу обойти вниманием научный труд, в частности, бывшего декана этого же факультета, того же самого Амира Алиева – «Азербайджан под прицелом международных преступлений: правовой анализ», (на азербайджанском и других иностранных языках, изд-во «НУРЛАР», Баку, 2018, 200 стр.), в котором были исследованы серьёзные преступления в отношении государственности Азербайджана и его народа …

Кроме того, учитывая устоявшиеся традиции, особый упор делался и делается не только на подготовку молодых, пер-

спективных квалифицированных кадров, но и развитие научных связей и сотрудничества в международно-правовой области с зарубежными странами, с акцентированием внимания на современные международные экономические отношения, чем я, более 30 лет тружусь в моём родном, Азербайджанском государственном экономическом университете, что, в общем, также важно для укрепления и развития азербайджанской школы международного права.

Так, в относительно короткие сроки, опубликовал ряд таких научных статьей, как «Международно-правовое значение Римского Статута Международного уголовного суда» (жур. АН Азербайджана «Возрождение –ХХ1 век». № 2, 1998, стр. 70-76), «Некоторые международно-правовые аспекты либерализации мировой торговли» (жур. «Международное право», № 1, 1998, стр. 47-57), «Некоторые международно-правовые аспекты Нагорного Карабахского конфликта» (жур. «Международное право», № 2, 1998, стр. 5-13), «Об институте принудительных мер за международные военные преступления» (там же № 3, 1998, стр.18-34), и другие.

И, как не согласиться с мнением, высказанным моим давнем другом - Тургаем Гусейновым, в его известном интервью, что «немаловажную роль специалисты в сфере международного права сыграл в формировании современной правовой базы Азербайджана, синхронизированной с передовыми системами права, что ещё раз подтверждает важность школы международного права для азербайджанского общества».

Несомненно, и то, что в становлении и развитии нашей национальной этой базы, первостепенная роль справедливо отведена юридическому факультету БГУ, являющийся флагманом, лидером этого процесса, действительно являющейся первостепенной, движущей силой азербайджанской юридической науки. Однако, бесспорно и то, что ранее существовавшая в Азербайджанском государственном экономическом университет кафедра «Право», которой я заведовал два срока (в 1992-1999 годы, не оставалась в стороне от этого процесса, делая, естественно, акцент на проблемы современных международных экономических отношений.

В настоящее время, начиная с 2022 года, в ходе внутренних структурных преобразований в «моём» вузе, исследованию этих проблем придаётся несколько ослабленное внимание, хотя по своему объёму и направлению деятельности, я остаюсь ответственным, в должности профессора-консультанта. Наряду с этим, мои научные труды по другим специфическим международно-правовым областям, не ограничивались проблемами урегулирования Нагорно-карабахского вооруженного конфликта, о чём я отмечал ранее. Естественно, «под моим прицелом» была и активная, повседневная работа не только над актуальными правовыми проблемами современных международных экономических отношений, представляющих повышенный общий, жизненный интерес для моей страны.

Среди моих ярких воспоминаний могу также отметить, что они важное значение и характеризовались не только как научные, товарищеские отношения, преимущественно, со «столичными» международниками, но и с коллегами на так называемом, «региональном, кавказском» уровне, как на-

пример, с Муаедом Лялюевичем Хабачировым, доцентом Кабардино-Балкарского государственного университета, заслуженным юристом Кабардино-Балкарской Республики, акаде-миком Адыгской /черкесской/ международная академия наук (АМАН),. Его фундаментальный труд - сборник документов «Правое обеспечение противодействия терроризму» (изд-во КБГУ, Нальчик, 2009, 376 стр.), в котором справедливо и актуально отмечалось во вступительной статье: «Несмотря на то, что имеется достаточно большое количество публикаций, исследующих различные проблемы противодействия терроризму, ещё не было работы, в которой были бы собраны все основные правовые документы, являющиеся правовой базой практической борьбы с терроризмом – явлением, противным человеческой совести и морали».

– Известно, что Вы, уважаемый Октай Фридунович, являетесь автором, и в некоторых случаях соавтором, большого числа научных работ, ряда монографических исследований, а также словарей-справочников в области внешнеэкономических знаний. Могли бы Вы, несколько подробнее ответить на данный вопрос?

– Действительно, это достаточно интересная тема, заслуживающая особого внимания. Могу сказать, что попутно проводилась необходимая работа для повышения базовых знаний молодёжи, представляющая интерес как для слушателей школ бизнеса, учащихся общеобразовательных школ, студентов, так и для сотрудников государственных и других предприятий, коммерческих ассоциаций и организаций, осуществляющих экономические, деловые контакты, операции и сотрудничество с иностранными партнёрами. Для этих целей было подготовлено мною и издана одна из первых публикаций в виде краткого словаря-справочника внешнеэкономических знаний - «300 терминов для начинающего бизнесмена» (изд-во «Азернешер». 1992, Баку, 160 стр.) и позже, переработанное и дополненное издание - «700 терминов, используемых в современных международных экономических отношениях» (изд-во «Юридическая литература». Баку. 2005, 465 стр.), как азербайджанско-русский словарь-справочник внешнеэкономических знаний, из которых текст на азербайджанском языке, с 6 по 212 стр. подготовлен был профессором Этибаром Алиевым, а с 213 по 401 стр. – мною; /текст терминов на английском языке на 402-590 страницах/…

Логическим продолжением этих справочников явилось, на мой взгляд, учебное пособие, «Внешнеэкономическая деятельность современного Азербайджана» (изд-во «Зардаби», Баку. 2007,674 стр.), в котором исследовались различные проб-лемы международно-правового урегулирования внешнеэкономических отношений с зарубежными странами, была дана характеристика проблематики сотрудничества и равноправного партнёрства с позиций принципиальных требований сов-ременной науки «Международного экономического права», вопросы договорно-правового урегулирования этих отношений Азербайджана с другими странами в условиях их глобализации, и др.

Кроме того, эта, активно развивающаяся тематика, нашла свое основательное воплощение в моей научной работе – «Международно-правовое регулирование экономического сотрудничества государств в транспортной сфере» (изд-во «АДС Групп»,

Москва, 2011, 96 стр.), в которой, в частности, исследовано влияние транспортного права глобализации на устойчивое развитие государств в контексте современного международного права. Особое внимание было обращено на юридическую природу и характеристику договорной практики Азербайджана по перевозкам в области энергетике, и др.

Другим, исключительно важным научным трудом, считаю публикацию, совместно с моим соавтором, упомянутым Э. Алиевым, учебника «Современное международное транспортное право» (изд-во LAP Lambert Academic Publishing. Saarbrucken. 2015, 141 p.) в котором впервые в азербайджанской науке международного права был рассмотрен комплекс вопросов, касающихся, в частности, понятия этой новой подотрасли «Международного экономического права», её институтов, особенности правового регулирования международных перевозок по отдельным видам транспорта и другие актуальные проблемы.

Отмечая в своих памятных откровениях многолетнюю приверженность к научно-преподавательской работе в своём экономическом университете, не могу обойтись без внимания факт возрастания повышенного интереса в развитии национальной международно-правовой школы. В конкретном плане, это выразилось в появлении ряда серьёзных исследований по актуальным проблемам и вопросам международного экономического права благодаря, в частности, научных работ международного транспортного права, его институтов, в чём безусловно преуспел мой неоднократный соавтор, Этибар Алиев, как бывший практический работник и специалист в транспортной области. Кроме отмеченных ранее совместных исследований, ему удалось, за сравнительно короткий срок, подготовить, в том числе на азербайджанском языке, и издать не только базовые учебники, но и учебные пособия в этой области. Речь идёт о нашем другом, очередном совместном труде - «Международное транспортное право и его институты» (изд-во «Гюнеш», Баку, 2016, 668 стр.), в котором научное предпочтение предавалось, в том числе, особенностям правового регулирования международных перевозок по отдельным видам транспорта и другим актуальным проблемам, являющимся важным компонентом, прежде всего, глобализирующихся международных экономических отношений.

Авторами намеренно делался акцент на заложенные Общенациональным лидером азербайджанского народа Гейдаром Алиевым глобальных экономических проектов, претворяемых в жизнь Президентом Азербайджанской Республики Ильгамом Алиевым, глобальных экономических проектов, как например, восстановление исторического «Великого шёлкового пути», создание новейших межконтинентальных коридоров, проектов, подобных трубопроводу Баку-Тбилиси-Джейхан, Баку-Тбилиси-Эрзрум и другие, способствующие как развитию правового регулирования международных транспортных перевозок, так и укреплению всеобщей экономической безопасности, имеющих принципиальное значение для дальнейшего укрепления и развития национальной международно-правовой школы, особенно, нацеленной на постконфликтный период.

А чего стоит бесценный вклад Гейдара Алиева в достижение Победы азербайджанского народа в Отечественной войне в Нагорно-Карабахском вооружённом кон-

фликте, открывающий благоприятные возможности по достижению достойного места в современном мировом сообществе! Об этом, я опубликовал статью, в частности, в местном научном журнале (см. «Юридическая плоскость», № 1, 2023, Баку, стр. 44-53) и др. публикации в иностранных изданиях.

Важным вкладом в данные процессы можно рассматривать изданный на азербайджанском языке, под непосредственной редакцией профессора Э. Алиева, двухтомные учебники по курсу Международного (публичного) права, общая /752 стр./ и особенная /704 стр./ части, (изд-во «Гюнеш». Баку, 2018), в которые являются первым изданием в Азербайджане, где были исследованы, в широком плане, основные теоретические и практически проблемы современного международного экономического, преимущественно, транспортного права.

– Уважаемый профессор, пожалуйста, расскажите в заключение о вашей славной династии…

– А как, дорогой читатель, не гордиться тем, что в 2011 г., при присутствии многоуважаемого господина Ильгама Алиева, окончившего, как известно, международно-правовой факультет МГИМО, Президента Азербайджанской Республики, и, при моем участии, в самом центре Баку, был торжественно открыт великолепный памятник моему деду (автор Народный скульптор Азербайджана Натиг Алиев). На нем, на азербайджанском и английском языках, дана о Зивербеке краткая информация. Не могу обойти без внимания, другой исключительный факт – торжественное вручение мне, документа, за президентской подписью, как внуку народного скульптора Натига Алиева, на нашей исторической родине – в г. Шемаха, юбилейной медали, согласно Указу (1205, удостоверение № 1-144 от 27 мая 2019 г.)…

– В заключении части нашей беседы, что Вы, уважаемый маэстро – аксаккал, могли бы пожелать нашему Евразийскому юридическому журналу?

– Разумеется, желаю всяческого успеха и процветания в вашей сложной ответственной работе. Ваше издание уже почти 16 лет выходит в ежемесячном режиме, оно давно уже является самым крупным научным журналом не только в Российской Федерации, но и во всем евразийском пространстве. Стало быть, Евразийский юридический журнал несомненно играет огромную роль в развитии современной юридической науки в глобальном масштабе. Честь и хвала сотрудникам вашей редакции, но и многотысячных авторов следует поблагодарить.

Мы, представители азербайджанской правовой науки, высоко ценим Ваши титанические усилия в достижении новых творческих успехов, в урегулировании межгосударственных отношений в соответствии с фундаментальными нормами и принципами современного международного права. Виват Евразийский юридический журнал!

Интервью брал:

Фархутдинов Инсур Забирович

Главный редактор Евразийского юридического журнала, доктор юридических наук, профессор

ЕВРАЗИЙСКИЙ ЮРИДИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ, № 9 (196) 2024г.

MÜSAHİBƏ

BAKIDA DRON RADARLAR, "FORMA 4", NÖMRƏ SATAN DƏLƏDUZLAR, ŞÜURALTI TƏBLİĞ ETDİYİMİZ NEQATİV

"Azərbaycanda piyadavurmalar ümumi yol-nəqliyyat hadisələrinin bir-iki faizini təşkil edərsə, o zaman ölkəmiz avtoqəzaların sayının az olduğu ölkələr sırasında ilk yerlərdə olar. Belə olan halda biz deyə bilərikmi ki, bizdə sürücülərin bilik səviyyəsi aşağıdır? Piyadaların təhlükəsizliyi üçün onların maarifləndirilməsinə, yol hərəkəti ilə bağlı biliklərinin artırılmasına, eyni zamanda, yol infrastrukturunun piyadalar üçün daha təhlükəsiz qurulmasına ehtiyac var. Təəssüf ki, bu gün üçün qayda pozan piyadalar sırasında şagirdlər və tələbələrin də sayı kifayət qədər çoxdur. Düşünün, yüksək balla universitetə qəbul olan tələbə yol hərəkəti qaydalarını bilmir və müəyyən edilməyən yerdən keçdiyinə görə yol-nəqliyyat hadisəsinin qurbanı olur. Ömür boyu çəkilən əziyyət, qarşıda onları gözləyən karyera puç olur, bundan da önəmlisi - ailəsinə yaşatdığı sevinc ağır bir kədərə çevrilir. Həyatda istənilən mövzuda qaydaları bilmək, məsuliyyətli davranmaq önəmlidir".

Bunu Daxili İşlər Nazirliyinin Baş Dövlət Yol Polisi İdarəsinin Hərəkətin Təhlükəsizliyinin Təbliği və İctimai Qurumlarla Əlaqə Şöbəsinin rəisi polkovnik-leytenant Rövşən Tağıyev deyib. Onunla müsahibəni təqdim edirik.

– Rövşən bəy, sürücülərin son dövrlər ən çox şikayət etdikləri məqamlardan biri baş verən yol-nəqliyyat hadisələri zamanı qəzanın qiymətləndirilməsi məsələsidir. Belə ki, sığorta şirkətlərinin zərərçəkmişə ödəniş etməsi üçün gərəkli olan, "Forma 4" deyilən elektron sənədin göndərilməsi, bəzən, aylarla yubanır. Bu sənədin gecikdirilməsi nə ilə bağlıdır?

– Bu tip sorğular bizə də ünvanlanır. "Forma 4" sənədi 10 gün müddətində elektron qaydada sığorta şirkətinə göndərilir. Eləcə də, sürücülərin hər birinə xüsusi kod verilir və o kod əsasında sığorta şirkətinə yaxınlaşaraq "forma 4" sənədinin gəlib-gəlmədiyini öyrənə bilirlər. Əgər müddət pozuntusu olarsa, həmin sürücülərin bizə müraciət etmələri tövsiyə olunur. Biz məsələni dərhal araşdıracağıq.

– Bəzi ekspertlər ölkəmizdə yol-nəqliyyat hadisələrinin qonşu ölkələrlə müqayisədə dəfələrlə çox olduğunu və bunun da səbəbinin sürücülərin yol hərəkətinə dair bilik səviyyələrinin aşağı olması ilə əlaqələndirirlər. Bu barədə nə deyə bilərsiniz?

– Təəssüf ki, belə şəxslər var və onların dedikləri hansısa təhlillər əsasında səsləndirilən fikirlər deyil, sadəcə, öz şəxsi düsüncələridir. Yol – elə bir sahədir ki, onunla bağlı hər insanın öz şəxsi fikirləri ola bilər, ancaq bunu ekspert fikri kimi səsləndirmək doğru olmaz. "Ekspert" sözü böyük bir mənanı ifadə edir, ekspert olmaq hansısa sahədə savada, uzunmüddətli təcrübəyə sahib olmağı tələb edir.

Həm Azərbaycanda, həm də Avropanın bir çox ölkələrində yol-nəqliyyat hadisələrinin sayı ictimaiyyət üçün əlçatandır və aylıq, rüblük, yarımillik və illik olaraq açıqlanır. Hər kəs bu məlumatları rahatlıqla əldə edə, hər 100000 insana və ya hər 100000 nəqliyyat vasitəsinə düşən qəza sayını rahatlıqla hesablayıb qəza əmsalını çıxara bilər. Bizdə olan qəzaların sayı, səsləndirildiyi kimi, Avropa ölkələrində olan qəza sayından çox deyil, eləcə də ölkəmizdə yol hərəkəti təhlükəsizliyi səviyyəsi heç də həmin ölkələrdən aşağı deyil.

Ölkəmizdə yol-nəqliyyat hadisələrinin sayına ən böyük təsiri məhz piyadavurma təşkil edir. Yol hərəkəti təhlükəsizliyi baxımından qabaqcıl ölkələrdə piyadavurma halları ümumi yol-nəqliyyat hadisələrinin maksimum bir-iki faizini təşkil etsə də, bizdə bu, 50 faizdən yuxarıdır. Düşünün, yollarda dünyasını dəyişən hər iki nəfərdən biri piyadadır. Bu hadisələrin də başlıca səbəbi piyadalarımızın qanunvericiliklə onların üzərinə qoyulmuş hüquq və vəzifələri yetərincə bilməmələri və yolu haradan gəldi keçmələridir. Bu sahədə sürücülərdən daha çox, piyadaların maarifləndirilməsinə ehtiyac var.

Çünki bizdə də piyadavurmalar ümumi yol-nəqliyyat hadisələrinin bir-iki faizini təşkil edərsə, o zaman ölkəmiz avtoqəzaların sayının az olduğu ölkələr sırasında ilk yerlərdə olar. Belə olan halda biz deyə bilərikmi ki, bizdə sürücülərin bilik səviyyəsi aşağıdır? Piyadaların təhlükəsizliyi üçün onların maarifləndirilməsinə, yol hərəkəti ilə bağlı biliklərinin artırılmasına, eyni zamanda, yol infrastrukturunun piyadalar üçün daha təhlükəsiz qurulmasına ehtiyac var. Təəssüf ki, bu gün üçün qayda pozan piyadalar sırasında şagirdlər və tələbələrin də sayı kifayət qədər çoxdur. Düşünün, yüksək balla universitetə qəbul olan tələbə yol hərəkəti qaydalarını bilmir və müəyyən edilməyən yerdən keçdiyinə görə yol-nəqliyyat hadisəsinin qurbanı olur. Ömür boyu çəkilən əziyyət, qarşıda onları gözləyən karyera puç olur, bundan da önəmlisi - ailəsinə yaşatdığı sevinc ağır bir kədərə çevrilir. Həyatda istənilən mövzuda qaydaları bilmək, məsuliyyətli davranmaq önəmlidir.

– **Bəzi saytlar var ki, avtomobillər üçün nömrələr satırlar. Daha da maraqlısı odur ki, bir nömrəni 10-15 min manata təklif edirlər. Bu qanunidirmi?**

– Əlbəttə ki, xeyr. Bəzi saytlar var, hətta sosial şəbəkələrdə səhifələr də var ki, nömrə satışı adı ilə insanları aldatmağa çalışırlar. Bu kimi hallar barədə bizə çoxsaylı müraciətlər daxil olurdu. Kimlərsə bu səhifələrə aldanıb, nömrələri almaq üçün beh verirdilər. Sonda da məlum olurdu ki, bu nömrələr başqa şəxslərə məxsusdur və onların avtomobillərinin nömrələrinin satışa çıxarılmasından heç xəbərləri yoxdur.

Ümumiyyətlə, nəqliyyat vasitələrinin dövlət qeydiyyat nişanı ayrıca alqı-satqının və ya başqa əqdin (bağışlama, dəyişmə və s.) predmeti ola bilməz. "Yol hərəkəti haqqında" Qanunun 27 və 29-

cu maddələrinə görə, avtomobil üzərində nömrə ilə satıla bilər. Amma "mən yalnız nömrəni satıram, avtomobili yox" kimi bir iddia qanunla qadağandır.

– **Heç bu istiqamətdə şikayət əsasında qanunsuz olaraq başqalarına məxsus avtomobil nömrələrini satışa çıxaran şəxs və ya şəxslər aşkarlanıbmı?**

– Bəli, bu istiqamətdə aparılan araşdırmalar nəticəsində bəzi şəxsləri müəyyən etdik və onlar barəsində qanunamüvafiq tədbirlər görüldü.

Tərəfimizdən aşkar edilən "avtomobil nömrə satışı" adı altında "Instagram" və "TikTok" sosial şəbəkələrində kifayət qədər izləyicisi olan səhifələrin sahibi izahatında insanların diqqətini çəkən avtomobil nömrələrini ağlına gələn qiymətlərlə səhifələrdə yerləşdirməkdə məqsədinin sosial şəbəkə səhifələrinin reytinqini və izləyici sayını artırmaq olduğunu, müəyyən izləyici sayı qazandıqdan sonra onların adını dəyişərək başqa şəxslərə satdığını etiraf etdi.

– **Son vaxtlar yenə nəqliyyat vasitəsini nömrəsiz idarə edən sürücülərin sayı artıb. Sürücüləri buna vadar edən nədir?**

– Əlbəttə, məqsəd – qayda pozsalar da, xüsusi texniki vasitələr tərəfindən aşkarlanıb cərimələnməməkdir. Bu cür sürücülərə qarşı ciddi mübarizə aparılır. Nəqliyyat vasitəsinin nömrəsini çıxardığınız zaman hər hansı yol-nəqliyyat hadisəsi törətdikdə nəqliyyat vasitəsinin kimə məxsus olduğunu müəyyənləşdirmək çətinləşir. Təbii ki, bu da, zərərçəkənlərin haqlı narazılığına səbəb olur. Nömrə nişanları birmənalı olaraq avtomobilin üzərində olmalıdır. Buna əməl edilməməsi həm qanunlara, həm də hərəkət iştirakçılarına qarşı hörmətsizlikdir.

– **Bahalı avtomobillərin səsgücləndirici sistemləri zavodda tərtib edilir. Bəzən, sürücülər 100-300 min manatlıq avtomobillərini şəhərdə "rahat" sürə bilmədiklərindən tez-tez nəqliyyat vasitələrinin polis tərəfindən cərimə meydançasına aparıldığını iddia edirlər. Burada belə bir sual yaranır ki, əgər bu nəqliyyat vasitələrinin respublika ərazisində sürülməsi qadağandırsa, aidiyyəti üzrə ölkəyə gətirilməsinə niyə icazə verilir?**

– Avtomobil zavod tərəfindən hansı konstruksiyada buraxılıbsa, onda hər hansı bir məhdudiyyət tətbiq olunmur. Yox, əgər siz sonradan səsgücləndirici qurğular quraşdırıb, səsboğucuya kənar müdaxilə edərək səsgücləndiricilər, partlama səsi çıxaran qazanlar qoşursunuzsa, bu, qanunla qadağandır. Çünki bu, digər sürücülərin narazılığına səbəb olmaqla yanaşı, onların diqqətini də yayındırır. Elə sürücü ola bilər ki, həmin səs onu qorxudar və o, ani manevrlə qəza törədə bilər. Düşünün, işıqforda dayandığınız yerdə yaxınlaşan nəqliyyat vasitəsi güclü partlayış səsləri çıxarır. Hərəkət iştirakçıları arasında uşaqlar, yaşlı şəxslər, hamilə qadınlar da var, bu isə, onlara, təbii ki, mənfi təsir edir.

– **Sosial şəbəkələrdə operativ nəqliyyat vasitələrinə xas olan sayrışan işıqları şəxsi avtomobillərinə quraşdıran sürücülərin videolarına da rast**

gəlinir. Həmin sürücülər digər hərəkət iştirakçılarını çaşdıraraq onlardan ehtiyac oldu-olmadı yol istəməklə qəza şəraiti yaradırlar. Bu kimi hallarla necə mübarizə aparırsınız?

– Belə avadanlığı alan və avtomobilinə quraşdıran şəxs düşünməlidir ki, bu ona problem yaradacaqsa, buna görə yüksək məbləğdə cərimə ödəyəcəksə, belə qurğunu niyə alsın və quraşdırsın? Biz, demək olar ki, bütün platformalarda bunu səsləndiririk ki, vəzifəsindən, statusundan asılı olmayaraq, yollarda hər kəs bərabər hüquqa malikdir və yol hərəkəti ilə bağlı qaydalara riayət etməyə borcludur.

– **Avtoxuliqanlıq edən sürücülərlə bağlı reydlər davam edirmi? Təəssüf ki, belə sürücülər, bəzən, etdikləri əməlləri fəxr edilməli hal kimi sosial platformalarda paylaşırlar. Onlara qarşı mübarizə aparılırmı?**

– Avtoxuliqanlıq edən şəxslərə qarşı çox ciddi mübarizə tədbirləri aparılır və aparılmalıdır da. Avtoxuliqanlıq – ictimai təhlükəli əməldir. Bu, insan həyatını təhlükəyə atmaq deməkdir. Bəzilərinin diqqət çəkmək və ya fərqlənmək istəkləri kimlərinsə həyatına son qoyur. Kimlərsə belə şəxslərə "cavandır" deyərək haqq qazandırmağa çalışırlar. Cavandır deyə avtomobili bu cür idarə etməli və insanların həyatına son qoymalıdır? Bu, yolverilməzdir!

Bu tərz videoların sosial şəbəkələrdə geniş yayılması isə ən təəssüfləndirici haldır. Biz çox zaman sosial şəbəkələrdə nümunəvi sürücülər, eləcə də respublika yollarında müşahidə edilən müsbət hallarla bağlı məlumat paylaşarkən onun geniş ictimaiyyətə çatması üçün heç kim dəstək olmur. Görürük ki, paylaşılma minimumdur. Çünki sosial şəbəkə istifadəçiləri tərəfindən belə müsbət hallar o qədər də maraqla qarşılanmır. Ancaq kimsə hansısa bir qayda pozuntusunu çəkib paylaşanda baxırıq ki, onun izlənməsi bir saat ərzində, bəlkə də, yüz min baxışı keçir. İstifadəçilər də dayanmadan bunu paylaşırlar. Əslində, istəmədən, şüuraltı səviyyədə neqativ halları, qayda pozuntularını təbliğ etmiş olurlar. Buradan belə nəticəyə gəlirik ki, sosial mediada pozitiv xəbərlər yox, neqativ xəbərlər daha çox yayılır, daha çox maraq cəlb edir. Düşünürəm ki, eyni təbliğatı müsbət hallar üzərində etsək, artıq müəyyən zaman sonra bu da insanların maraq dairəsinə düşər.

– **Hazırda ölkə ərazisində "təmiz hava aylığı" keçirilir. Bu aylığın keçirilməsinə zərurət nə idi?**

– "Təmiz hava aylığı" ildə bir neçə dəfə olmaqla hər il BDYPİ və Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi tərəfindən həyata keçirilir. İl ərzində havaya atılan zərərli qazların ümumi həcminin 85%-i nəqliyyat vasitələrinin, 15%-i isə zavod və fabriklərin payına düşür. İkinci bir statistikanı da deyim. İl ərzində nəqliyyat vasitələri tərəfindən havaya atılan dəm qazının miqdarı 800 000 tondan artıqdır. Təəssüf ki, bu gün yollarda olan nəqliyyat vasitələrinin təxminən 80%-dən çoxu istehsal ili 15-20 ildən çox olan avtomobillərdir. Bu isə, həm havanın çirklənməsinə, həm də yol-nəqliyyat hadisələri

zamanı ölüm və xəsarət faktlarının artmasına bilavasitə səbəb olan hallardandır.

– **Bəs nəqliyyat vasitələrinin utilizasiya proqramı ilə bağlı nə deyə bilərsiniz?**

– Çox istərdik ki, ən qısa müddət ərzində insanların istəyi əsasında utilizasiya proqramı uğurla həyata keçirilsin. Biz utilizasiya proqramını icra edən qurum olmasaq da, məsələyə təhlükəsizlik baxımından yanaşsaq, sürücülərimizin yeni, komfortlu, müasir təhlükəsizlik tələblərinə cavab verən avtomobillər əldə etməsi həm ekologiyaya, həm də avtoqəzaların sayına müsbət təsir göstərərdi. Çünki yol-nəqliyyat hadisələri zamanı ölüm faktına yol açan əsas səbəblərdən biri avtomobilin müasir təhlükəsizlik tələblərinə cavab verməməsi və istehsal ilinin kifayət qədər köhnə olmasıdır.

– **Bir sıra Avropa ölkəsində yollarda qayda pozuntularının aşkarlanmasında dronlardan istifadə edilir. Son dövrlər yol infrastrukturunda bir sıra yeniliklər tətbiq edilir, məhz buna görə maraqlıdır ki, ölkəmizə dron radarların gətirilməsi gözlənilirmi?**

– Bizdə də ötən illərə nisbətdə artıq bir çox qayda pozuntuları elektron formada, yəni insan amili olmadan xüsusi texniki vasitələrlə aşkar edilir. Doğrudur, gündən-günə yol hərəkəti təhlükəsizliyinə dair yeni, müasir texnologiyadan istifadə edilir. Dronlar da bunlardan biridir. Ölkəmizdə hələ ki, inzibati xətaların aşkarlanmasında dronlardan istifadə olunmur. Lakin, gələcəkdə buna zərurət yaranarsa, yəqin ki, bu məsələ müzakirə oluna bilər.

– **İlin əvvəlindən indiyədək respublika yollarında baş verən qəzaların sayında azalma müşahidə edilirmi?**

– Cari ilin dörd ayı ərzində respublika yollarında ümumilikdə 439 yol-nəqliyyat hadisəsi baş verib ki, nəticədə 212 ölüm faktı və 389 xəsarət alan şəxslər qeydə alınıb. Rəqəmləri keçən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisə etsək, görülən tədbirlərin müsbət nəticə verdiyini və ölüm halının azalan dinamikasını görərik. Belə ki, 2023-cü ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə bu il yol-nəqliyyat hadisələrinin sayı 73 fakt, ölüm halları 35 fakt, xəsarət halları isə 55 fakt azalıb. Qəza törədən şəxslərlə bağlı aparılan araşdırmalar göstərir ki, yol-nəqliyyat hadisəsinə sürücülük hüququ olmayan 46 nəfər, birillik sürücülük hüquq stajı olan 51 nəfər, 10 ildən yuxarı sürücülük hüquq təcrübəsi olan 171 nəfər səbəb olub.

Təəssüf doğuran məqamlardan daha biri sürücü səhlənkarlığı səbəbindən baş verən yol-nəqliyyat hadisələrində ailə üzvlərinin həlak olmalarıdır. Bu tip 15 yol-nəqliyyat hadisəsi qeydə alınıb ki, hadisə zamanı üç nəfər özünün, beş nəfər həyat yoldaşının, bir nəfər atasının, dörd nəfər oğlunun, bir nəfər isə qızının ölümünə səbəb olub.

Könül Cəfərli

Mənbə:

https://oxu.az/cemiyyet/bakida-dron-radarlar-forma-4-nomre-satan-deleduzlar-suuralti-teblig-etdiyimiz-neqativ

DOI: 10.5281/zenodo.14281911

INTERNATIONAL PRESERVATION PROCEDURES FOR REFUGEES AND ASYLUM SEEKERS WITHIN THE EUROPEAN UNION

Mirsultanova Khanim Mirqadir,
Master of Faculty of Law of Baku State University,
e-mail: sultanovakhanim77@gmail.com

The article scrutinizes international protection procedures for refugees and asylum seekers within the European Union. That is why the main goal of the article is the study of procedures for protecting refugees and those in need of asylum within international norms, which is one of the current issues.

Key words: refugee, European Union, legal norms, protection procedures.

Introduction

Global preservation procedures for refugees within the European Union are governed by a common European asylum order, which establishes harmonized standards and procedures for the recognition and prevention of refugees and others in need of global preservation. The order aims to ensure that individuals receive equal and fair cure across EU Participant states, keep their rights, and granting them access to global protection. The Asylum Procedures Directive sets out standardized procedures for reviewing appeals for global protection, ensuring that asylum seekers can avail themselves of a just and effective asylum process, including the right to information, legal assistance, and an effective remedy [Jody Lynn McBrien, 2017, p. 125].

The Qualification Directiveestablishes the standards for recognizing refugees and beneficiaries of subsidiary protection, outlining the eligibility criteria for international protection. It ensures that individuals are accorded protection in alignment with international and European human rights standards [2].

Qualification for global protection pertains to the criteria and procedures designed to ascertain an individual's eligibility for refugee status or auxiliary protection, considering the necessity for international protection due to a credible fear of persecution, serious harm, or other specified grounds. The qualification process is geared towards identifying and safeguarding individuals facing dangerous in their countries of origin, necessitating international assistance and preservation.

The Geneva Convention Relating to the Status of Refugees (1951 year) outlines the definition of a refugee, delineates the rights and responsibilities of refugees, and establishes the legal framework for international protection, notably the principle of non-refoulement. In the European Union, the Qualification Directive establishes the standards for identifying refugees and those eligible for subsidiary protection, fostering a unified approach to qualification for international protection among Participant States [Ali Bilgic& Michelle Pace, 2017, p.91-92].

Criteria for qualification of refugee status are stabilized below [4]:

– Well-founded Fear. The individual must possess a credible apprehension of persecution rooted in factors such as race, religion, nationality, political beliefs, or affiliation with a specific social group. Persecution should be associated with severe violations of human rights or impending threats;

– Persecution should be connected to significant violations of fundamental human rights, or threats, including torment, arbitrary detention, or other forms of severe harm;

– Individual Assessment. Each asylum appeal is assessed individually, considering the specific circumstances, personal experiences, and the credibility of the applicant's claims;

– Serious Harm. Individuals who do not qualify as refugees but face a real risk of serious harm, such as the death penalty, torment, or indiscriminate violence in their country of origin, may be eligible for subsidiary preservation;

– Civilian Status. Subsidiary preservation is awarded to civilians facing jeopardy because of armed conflict, violence, or occurrences that severely destroy public regulation in the home country.

Competent authorities examine asylum claims, conduct interviews, and gather evidence to assess the credibility, consistency, and substance of the applicant's statements and claims for international preservation. Country of origin information is also important. Information on the situation in the applicant's country of origin, including human rights reports, country guidance, and expert assessments, is considered in the assessment of risks and eligibility for international preservation. Medical and psychological evaluation is done during the process. In cases involving trauma, torment, or severe harm, medical and psychological evaluations may be conducted to assess the applicant's physical and mental health and support their claims for preservation [Klepp S., 2010, p.6-9].

Applicants possess the right to juridical representation and assistance throughout the qualification process, ensuring access to information, advice, and support to present their case effectively and access remedies against negative decisions. Individuals granted refugee status or subsidiary preservation are entitled to a range of rights and benefits, including preservation against refoulement, access to residence permits, family reunification, employment, education, healthcare, and social assistance.

Beneficiaries of international preservation are expected to respect the laws and regulations of the host country, contribute to social cohesion, and adhere to the principles of integration, respect for human rights, and non-discrimination. Ensuring effective preservation, addressing preservation gaps, and identifying and addressing the specific vulnerabilities and needs of applicants require comprehensive and individualized approaches, access to specialized support, and coordination with relevant stakeholders and organizations.

The qualification process involves complex legal, factual, and subjective assessments, requiring thorough examination of individual circumstances, credibility assessments, and consideration of country-specific conditions and developments.

Qualification for global preservation is a crucial process that determines the eligibility of individuals for refugee status or subsidiary preservation based on the need for international preservation. The process involves

assessing asylum claims, considering the specific circumstances and risks faced by applicants, and providing preservation to those in need, reflecting the principles of refugee preservation, human rights, and international solidarity. Efforts to enhance the effectiveness, fairness, and consistency of the qualification process, address challenges and gaps, and ensure respect for the rights and dignity of applicants are essential to uphold the principles of international preservation and provide refuge to those in need [6].

The Reception Conditions Directive is a crucial piece of European Union legislation that sets uniform standards for the reception of asylum seekers across EU Participant states. The Directive aims to guarantee that asylum seekers are treated with dignity and respect, have entry to basic services and rights, and are provided with appropriate assistance during the processing of their asylum appeals.

Reception Conditions Directive (2013/33/EU) adopted in 2013 [7]. The Directive establishes the baseline standards for the reception of international protection applicants, encompassing asylum seekers and beneficiaries, within EU member states. Critical provisions of the Directive address material reception conditions such as housing, food, clothing, healthcare, education, information, psychological support, legal assistance, and more [8].

Housing – Participant states must provide asylum seekers can live in housing that guarantees a satisfactory quality of life, considering the specific needs of vulnerable individuals, families, and children.

Food and clothing – Asylum seekers are entitled to receive provision of food and clothing, or financial allowances to meet these fundamental necessities.

Healthcare – Asylum seekers should be provided access to healthcare services, as well as emergency maintenance, essential cure, and specialized services for specific needs, such as trauma and torment survivors.

Psychological support – Psychological and psychosocial support should be acceptable to asylum seekers, especially for individuals who have experienced trauma, torment, or other forms of severe harm.

Education – Participant states must ensure access to education for asylum-seeking children, including enrollment in schools and access to language courses and integration programs.

Information – Asylum seekers be provided with clear and easily accessible information regarding each right, the asylum process, and the receiving terms in the host country

Legal Assistance – Access to juridical aid, information, and representation is essential for asylum seekers to realize all rights, navigate the asylum process, and present their case effectively.

Identification and assessment – Participant states must identify and assess the specific needs and vulnerabilities of asylum seekers, including unaccompanied minors, victims of trafficking, survivors of torment, persons with disabilities, and other vulnerable individuals.

Specialized support – Specialized support, services, and accommodations should be provided to address the unique needs and challenges faced by vulnerable individuals and ensure their preservation and well-being.

Detention and restrictions – The Directive sets out specific conditions and safeguards

concerning the detention of asylum seekers, emphasizing the principle of last resort, the prohibition of arbitrary detention, and the need for individualized assessments and judicial review of detention decisions.

Freedom of Movement – Asylum seekers should be allowed to move freely within the host country, unless restrictions are necessary and proportionate to achieve specific purposes, such as public regulation or preservation concerns.

The effective implementation of the Reception Conditions Directive faces various challenges, including disparities in the explication and appeal of standards across Participant states, inadequate resources and capacities, administrative delays, and gaps in access to services and support for asylum seekers. Ensuring comprehensive and effective preservation, addressing specific vulnerabilities, and providing adequate support and assistance to asylum seekers, particularly vulnerable individuals and families, remain central challenges in the implementation of the Directive.

Enhancing solidarity, cooperation, and mutual support among EU Participant states, sharing responsibilities, and promoting a more equitable and harmonized approach to reception conditions are essential to address challenges, improve standards, and uphold the rights and dignity of asylum seekers across Europe.

The Reception Conditions Directive establishes essential standards and safeguards for the reception of asylum seekers in EU Participant states, aiming to ensure dignifiedcure, access to essential services, and respect for the rights and well-being of asylum seekers, including refugees. Efforts to enhance the implementation, effectiveness, and consistency of reception conditions, address challenges and gaps, and promote solidarity and cooperation among Participant states are essential to uphold the principles of refugee preservation, human rights, and international solidarity within the European Union [9].

There are some of the key problems associated with the Reception Conditions Directive concerning asylum seekers. These key problems are shown in Figure 1.

Figure 1. Main issues with the Reception Conditions Directive regarding asylum seekers

Source: Directive laying down minimum standards for the reception of asylum seekers, https://www.unhcr.org/media/reception-conditions-directive

Inconsistencies and Disparities

Varied Implementation – there are significant disparities in the explication and appeal of the Directive's provisions across Participant states, leading to inconsistent re-

ception conditions, varying levels of support, and unequal cure of asylum seekers.

Differences in standards – varied standards and practices regarding housing, healthcare, access to services, and support for asylum seekers create inequalities and challenges in ensuring uniform and adequate reception conditions across the EU.

Inadequate Reception Conditions

Overcrowding and insufficient resources – some Participant states face challenges in providing adequate reception facilities, leading to overcrowded accommodations, insufficient resources, and inadequate living conditions for asylum seekers [11].

Limited access to services – delays, administrative barriers, and restrictions in accessing essential services, such as healthcare, education, and psychological support, hinder the well-being, integration, and preservation of asylum seekers.

Preservation gaps and vulnerabilities

Identifying and addressing vulnerabilities – there are challenges in effectively identifying and addressing the specific preservation needs and vulnerabilities of asylum seekers, including unaccompanied minors, victims of trafficking, survivors of torment, and persons with disabilities.

Lack of specialized support – inadequate provision of specialized support, services, and accommodations for vulnerable individuals contributes to preservation gaps, risks of exploitation, and violations of human rights.

Detention and Restrictions

Arbitrary detention – concerns have been raised regarding the use of arbitrary detention, inadequate safeguards, and violations of the principle of last resort in the detention of asylum seekers, particularly vulnerable individuals and children.

Restrictions on freedom of movement – excessive restrictions on the freedom of movement, limitations on access to work and education, and barriers to integration create challenges and obstacles for asylum seekers in realizing their rights, pursuing opportunities, and rebuilding their lives.

Lack of Legal and Procedural Safeguards

Limited Access to Legal Assistance – barriers, limitations, and gaps in access to legal assistance, information, and representation hinder asylum seekers' ability to navigate the asylum process, understand their rights, and access effective remedies against negative decisions.

Procedural challenges – delays, inefficiencies, and deficiencies in the asylum procedures, including the examination of claims, decision-making processes, and appeals mechanisms, create uncertainty, prolonged waiting periods, and challenges in ensuring a fair and effective asylum process.

Externalization and External Pressures

Externalization of migration controls - cooperation with third countries, external border management, and external pressures to prevent irregular migration and asylum appeals raise concerns regarding human rights, preservation safeguards, and access to asylum for refugees and asylum seekers.

Shifts in responsibilities – Outsourcing migration controls to external entities and

the transfer of responsibilities to third countries and external partners create challenges in ensuring compliance in accordance with international and European human rights norms, adhering to the process of non-refoulement, and maintaining access to asylum and preservation mechanisms [12].

Conclusion

The international preservation procedures for refugees within the European Union reflect the shared commitment of EU Participant states to uphold human rights, provide preservation to those in need, and establish a common framework for asylum that respects the dignity, rights, and well-being of asylum seekers and refugees in Europe. Efforts to strengthen the Common European Asylum Order, enhance cooperation and solidarity, and address challenges and gaps in the asylum and migration policies remain central to the EU's broader objectives and commitments in the field of asylum and preservation.

The international preservation procedures for refugees within the European Union face various challenges, reflecting the complexity of migration dynamics, the diverse interests and capacities of EU Participant states, and the evolving nature of displacement and preservation needs.

List of Literature

1. Ali Bilgic& Michelle Pace (2017) The European Union and refugees. A struggle over the fate of Europe, Global Affairs, 3:1, 89-97, DOI: 10.1080/23340460.2017.1322252
2. EASO Practical Guide: Qualification for international preservation, https://euaa.europa.eu/easo-practical-guide-qualification-international-preservation
3. Jody Lynn McBrien, (2017) "Refugees, asylum seekers, and other immigrants: Help for teachers with problematic definitions", Social Studies Research and Practice, Vol. 12 Issue: 2, pp.113-124, https://doi.org/10.1108/SSRP-03-2017-0001
4. Brief and visual guidance through the different elements in examining an appeal for international preservation., https://euaa.europa.eu/easo-practical-guide-qualification-international-preservation/guidance
5. Klepp, S. (2010). A Contested Asylum Order: The European Union between Refugee Preservation and Border Control in the Mediterranean Sea. European Journal of Migration and Law, 12(1), 1-21. https://doi.org/10.1163/138836410X13476363652523
6. European Convention on Human Rights, https://www.echr.coe.int/european-convention-on-human-rights
7. Directive 2013/33/EU, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32013L0033
8. Reception conditions, https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/common-european-asylum-order/reception-conditions_en#:~:text=The%20Reception%20Conditions%20Directive&text=ensures%20that%20applicants%20have%20access,maximum%20period%20of%209%20months
9. The Reception Conditions Directive, https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/migration-and-asylum/common-european-asylum-order/reception-conditions_en#:~:text=The%20Reception%20Conditions%20Directive%20aims,maximum%20period%20of%209%20months
10. Directive laying down minimum standards for the reception of asylum seekers, https://www.unhcr.org/media/reception-conditions-directive
11. The Preservation of Article 2 the Values in the EU, Fact Sheets on the European Union – 2023, p.6-7, www.europarl.europa.eu/factsheets/en
12. The prevention of refugees and their right to seek asylum in the European Union, InstıtutEuropéen de L'unıversıté de Genève, Collection Euryopa, Vol. 70- 2011

AVROPA İTTİFAQI DAXİLİNDƏ QAÇQINLAR VƏ SIĞINACAQ AXTARANLAR ÜÇÜN BEYNƏLXALQ QORUNMA PROSEDURLARI

Mirsultanova Xanim Mirqadir qızı
e-mail: sultanovakhanim77@gmail.com

Məqalədə Avropa İttifaqı daxilində qaçqınlar və sığınacaq axtaranlar üçün beynəlxalq qorunma prosedurları elmi müstəvidə araşdırılır. Məhz buna görə də, məqalənin əsas məqsədi müasir dövrün aktual məsələlərindən biri olan qaçqınlar və sığınacağa ehtiyacı olan şəxslərin hüquqlarının benəlxalq normalar çərçivəsində qorunması prosedurlarının tədqiq edilməsindən ibarətdir.

Açar sözlər: qaçqın, Avropa İttifaqı, hüquqi normalar, qorunma prosedurları.

ПРОЦЕДУРЫ МЕЖДУНАРОДНОЙ ЗАЩИТЫ БЕЖЕНЦЕВ И ЛИЦ, ИЩУЩИХ УБЕЖИЩА, В ЕВРОПЕЙСКОМ СОЮЗЕ

Мирсултанова Ханум Миргадир кызы
электронная почта: sultanovakhanim77@gmail.com

В статье рассматриваются процедуры международной защиты беженцев и лиц, ищущих убежища, на территории Европейского Союза на научном уровне. Именно поэтому основной целью статьи является исследование процедур защиты прав беженцев и лиц, нуждающихся в убежище, в рамках международных норм, что является одним из актуальных вопросов современности.

Ключевые слова: беженец, Европейский Союз, правовые нормы, процедуры защиты.

AVRUPA BİRLİĞİ İÇİNDEKİ MÜLTECİ VE SIĞINMACILARA YÖNELİK ULUSLARARASI KORUMA PROSEDÜRLERİ

Mirsultanova Hanım Mirgadir kızı
e-posta: sultanovakhanim77@gmail.com

Makale, Avrupa Birliği'ndeki mülteci ve sığınmacılara yönelik uluslararası koruma prosedürlerini bilimsel düzeyde incelemektedir. Bu nedenle makalenin temel amacı, modern çağın acil sorunlarından biri olan mültecilerin ve sığınma ihtiyacı olan kişilerin haklarının uluslararası normlar çerçevesinde korunmasına yönelik prosedürleri incelemektir.

Anahtar Kelimeler: mülteci, Avrupa Birliği, hukuk normları, koruma prosedürleri.

DOI: 10.5281/zenodo.14281931

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI DÖVLƏT GÖMRÜK KOMİTƏSİNİN HÜQUQ-MÜHAFİZƏ FƏALİYYƏTİ: hüquqi aspektlər və qanunvericilik əsasları

Nəzrin Natiq qizi Kərimli,
Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin Akademiyası, Hüquqşünaslıq fakültəsi, IV kurs tələbəsi.
e-mail: kerimlinezrin879@gmail.com

Məqalədə Azərbaycan Respublikasında hüquq-mühafizə orqanı kimi Dövlət Gömrük Komitəsinin fəaliyyəti nəzərdən keçirilir. Adıçəkilən dövlət qurumunun funksiyaları, hüquq və vəzifələri, eləcə də onun qanunvericilik əsasları barədə məsələlərə xüsusi diqqət yetirilir. Qeyd edilir ki, gömrük orqanları öz funksiyalarının yerinə yetirilməsi məqsədi ilə hüquq mühafizə orqanları daxil olmaqla, digər dövlət orqanları, hüquqi və fiziki şəxslərlə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərirlər.

Açar sözlər: hüquq-mühafizə fəaliyyəti, gömrük orqanları, gömrük xidmətinin qanunvericilik əsasları, gömrük orqanlarının funksiyaları, hüquqi aspektlər, normativ hüquqi aktlar.

Hər şeydən əvvəl qeyd etməliyik ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına görə, ölkə ərazisində gömrük işinin həyata keçirilməsinə dair ümumi qaydalar dövlət tərəfindən müəyyən edilir (maddə 94) [1, s.24-25]. Belə ki, müvafiq dövlət orqanlarının fəaliyyət istiqamətləri qanunçuluğun və hüquq qaydalarının bilavasitə mühafizəsi, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsi, cinayətkarlığa və digər xətalara qarşı mübarizə tədbirlərinin yerinə yetirilməsi və s. kimi konkret funksiyaların həyata keçirilməsinə yönəlmişdir. Hüquq qaydalarının və qanunçuluğun təmin edilməsi ilə yalnız, xüsusi olaraq, yuxarıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün yaradılmış aidiyyəti üzrə bir sıra orqanlar məşğul olurlar. Hüquq ədəbiyyatmda bu orqanlar – hüquq qaydalarını mühafizə edən orqanlar, yəni Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, digər qanunvericilik və normativ hüquqi aktlarla müəyyən edilmiş dövlətin və cəmiyyətin, insanların və vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını, yaşayış və fəaliyyət qaydalarını qorumağa qadir olan orqanlar adlandırılır [10, s.11-14].

“Hüquq qaydalarını mühafizə edən orqanlar” və “hüquq-mühafizə orqanları” anlayışları bir-birinə çox yaxın anlayışlardır. Lakin, onlar oxşar olsa da, tamamilə, eyni anlayışlar deyildir. Hüquq qaydalarını mühafizə edən bütün orqanları hüquq-mühafizə orqanları hesab etmək olmaz. Eyni zamanda, hüquq qaydalarını mühafizə edən bütün orqanlar hüquq-mühafizə orqanları kimi qəbul edilmir.Belə ki, hüquq-mühafizə fəaliyyəti və belə fəaliyyəti həyata keçirən orqanların dairəsi, sistemi haqqında müxtəlif mövqelər mövcuddur. Qanunvericilikdə hüquq-mühafizə orqanları anlayışı ilə bağlı dəqiq göstəriş yoxdur. Hüquq ədəbiyyatında hü-

quq-mühafizə fəaliyyətinə - dövlət orqanları tərəfindən hüquq normalarının pozuntulardan mühafizəsi, vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının qorunması və onların üzərinə qoyulmuş hüquqi vəzifələrin yerinə yetirilməsinin təmin edilməsi üzrə funksiyalarının həyata keçirilmə forması kimi anlayış verilir [10, s.16]. Bu fəaliyyətin məzmununa aşağıdakılar aid edilir:

1. Hüquqpozmaların xəbərdar edilməsi üzrə tədbirlər;
2. Hüquq pozuntularının baş verdiyi halda işin bütün hallarının araşdırılması və həqiqətin müəyyən edilməsi;
3. Hüquq normalarının pozulması barədə konkret işlərin qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada həll edilməsi;
4. Hüquq pozuntusu baş verdikdə hüquqi məsuliyyətin reallaşdırılmasının təmin edilməsi və s.

Qeyd etməliyik ki, mühafizə funksiyasınm əsas təyinatı hüquqpozmaların və digər sosial birgəyaşayış qaydalarının pozulması hallarının qarşısını almaqdan ibarətdir. Hüquq-mühafizə fəaliyyəti dedikdə hüquq qaydalarının təmin edilməsi məqsədi ilə xüsusi səlahiyyətli orqanlar tərəfindən qanunlara dəqiq və dönmədən əməl etməklə, icrası məcburi olan hüquqi təsir tədbirlərinin tətbiq edilməsi yolu ilə həyata keçirilən dövlət fəaliyyəti başa düşülür. Hüquq-mühafizə fəaliyyəti müəyyən xüsusi səlahiyyətli orqanlar tərəfindən bilavasitə hüquqi təsir tədbirlərinin tətbiq edilməsi ilə həyata keçirilən fəaliyyətdir. Hüquq-mühafizə fəaliyyətinin, praktiki olaraq, aşağıdakı növləri fərqləndirilir [10, s.22]:

1. Konstitusiya nəzarəti;
2. Ədalət mühakiməsinin həyata keçirilməsi;
3. Prokuror nəzarəti;
4. Cinayətlərin aşkar edilməsi;
5. Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti;
6. Dövlət təhlükəsizliyinin təmin edilməsi;
7. Məhkəmə qərarlarının icrası;
8. Mühafizə fəaliyyəti;
9. Cinayətlərin və digər xətaların xəbərdar edilməsi;
10. Yüksək keyfiyyətli (ixtisaslaşdırılmış) hüquqi yardım göstərilməsi və s.

Hüquq-mühafizə orqanları qanunvericiliklə müəyyən edilmiş fəaliyyət növlərini həyata keçirirlər. Belə ki, məhkəmə orqanları ədalət mühakiməsini həyata keçirir, prokurorluq orqanlarına ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi və dövlət ittihamını müdafiə etmək funksiyası verilmişdir; əməliyyat-axtarış fəaliyyəti həm daxili işlər orqanları, həm milli təhlükəsizlik orqanları, həm də vergi, gömrük və bəzi digər orqanlar tərəfindən həyata keçirilir. Daxili işlər orqanları, eyni zamanda, polis haqqında qanunvericiliyə müvafiq olaraq, cinayətlərin ibtidai araşdırılması, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti, hüquqpozmaların xəbərdar edilməsi vəzifələrini yerinə yetirirlər [7; 11, s.78]. Hüquq-mühafizə orqanlarının cinayətkarlığa qarşı mübarizə istiqamətində təşkilati-hüquqi fəaliyyət formalarından biri əməliyyat-axtarış fəaliyyətidir. Həmin orqanlar üzərinə düşən vəzifə və funksiyaları, əsasən, bu fəaliyyət növü vasitəsilə təmin edirlər. Əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin üsul, metod, qüvvə və vasitələrinin tətbiqi cinayətlərin qarşısının alınması və açılmasında mühüm rol oynayır. Belə ki, narkotiklərin və silahların qanunsuz dövriyyəsi, mütəşəkkil cinayətkarlıq, terrorçuluq, korrupsiya kimi cəmiyyət üçün yüksək dərəcədə təhlükəli təzahürlərin gizli xarakter daşıması, həmçinin maliyyə, texniki, mühafizə və s. təminatları onlara qarşı mübarizədə, əsasən, gizli qüvvə, vasitə, metod və formalardan istifadə edilməsinin zəruriliyini şərtləndirir.

Hüquq ədəbiyyatında hüquq-mühafizə orqanları dairəsi və ya sisteminə dair vahid fikir mövcud deyildir. Əksər müəlliflər hüquq-mühafizə orqanlarına aşağıdakı dövlət orqanlarını aid edirlər: məhkəmə, prokurorluq, daxili işlər orqanları, dövlət təhlükəsizliyi orqanları, vergi orqanları, gömrük orqanları, ibtidai araşdırma orqanları, ədliyyə orqanları [10, s.31].

Hüquq-mühafizə orqanlarının fəaliyyəti vətəndaşların, hüquqi şəxslərin və bütövlükdə dövlətin əsas hüquq və qanuni mənafelərinin müdafiəsinə yönəlmişdir. Məhz bu kontekstdə hüquq-mühafizə orqanları bir-birindən konkret vəzifə və səlahiyyətləri ilə fərqlənirlər. Məsələn, məhkəmənin bilavasitə vəzifəsi ədalət mühakiməsini həyata keçirməklə hüquqi mübahisələri həll etməkdən, prokurorluğun isə qanunla nəzərdə tutulmuş qaydada və hallarda qanunların icra və tətbiq olunmasma nəzarət, habelə ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirməkdən, dövlət ittihamınını müdafiə etməkdən ibarətdir. Bu konkret vəzifələri həll etməklə, həmin orqanlar fiziki və hüquqi şəxslərin, eləcə də dövlətin hüquq və qanuni mənafelərini müdafiə edirlər.

"Hüquq-mühafizə fəaliyyətinin" tərifinə uyğun olaraq, "hüquq-mühafizə orqanı" anlayışını da müəyyən etmək olar. Hüquq-mühafizə orqanı anlayışı aşağıdakı mühüm əlamətlərlə xarakterizə olunur:

– hüquq-mühafizə orqanının hüquqi statusu və fəaliyyəti dəqiq olaraq hüquqla nizamlanır;

– hüquq-mühafizə orqanının qarşısında fiziki və hüquqi şəxslərin, bütövlükdə cəmiyyətin və dövlətin hüquq və qanuni mənafelərinin mühafizəsi, qanunçuluğun və hüquq qaydalarının təmin edilməsi durur;

– bu vəzifələrin həll edilməsi üçün qanunla müəyyən edilmiş potensial hüquq və imkanlar verilmişdir.

Beləliklə, göstərilən əlamətləri diqqətə çəkərək qeyd edə bilərik ki, fiziki və hüquqi şəxslərin, bilavasitə dövlətin hüquq və qanuni mənafelərini müdafiə etmək, qanunçuluğa riayət etmək, habelə hüquq qaydalarını təmin etmək səlahiyyətinə malik olan, hüquq-mühafizə fəaliyyətini həyata keçirən təşkilat (təsisat) hüquq-mühafizə orqanı adlanır.

Müxtəlif hüquq-mühafizə orqanlarının təşkili və fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi müvafiq qanunvericilik aktlarında təsbit edilmişdir. Belə qanunvericilik aktları sırasında "Məhkəmələr və hakimlər haqqında", "Prokurorluq haqqında", "Polis haqqında" qanunları, İnzibati Xətalar Məcəlləsini (İXM), İnzibati-Prosessual Məcəlləni (İPM), Cinayət Məcəlləsini (CM), Cinayət-Prosessual Məcəlləni (CPM), Gömrük Məcəlləsini (GM), Vergi Məcəlləsini (VM) və s. normativ hüquqi aktları göstərmək olar [14].

Azərbaycan Respublikası öz tarixi dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra 1992-ci il yanvarın 30-da Azərbaycan Respublikasının Gömrük Komitəsi (DGK) yaradıldı [8;13].Lakin ölkədə yaranmış gərgin ictimai-siyasi vəziyyət gömrük xidmətinin fəaliyyətinə də mənfi təsir göstərirdi. Qeyri-peşəkar kadrlar, sovetlərdən qalma gömrük qanunvericiliyi, köhnə inzibati binalar, ən sadə texniki vasitələri belə olmayan keçid məntəqələri – bütün bunlar o dövrün gerçəklikləri idi.1993-cü ildə respublika siyasi rəhbərliyinə gələn Ulu Öndər Heydər Əliyev müstəqil Azərbaycanın yeni inkişaf mərhələsinin əsasını qoydu. Həmin vaxtdan başlayaraq, respublikanın ictimai-siyasi həyatında baş verən müsbət dəyişikliklər, siyasi və iqtisadi sahələrdə islahatların ardıcıl şəkildə aparılması, dövlətin bütün ölkələrlə bəra-

bərhüquqlu və qarşılıqlı faydalı iqtisadi əməkdaşlığını nəzərdə tutan vahid iqtisadi strategiyanın nəticəsində çevik gömrük siyasətinin həyata keçirilməsini tələb edirdi.

Gömrük xidmətinin inzibati bölməsi olan və vahid sistem təşkil edən gömrük orqanları hüquq-mühafizə orqanı kimi formalaşdı. Gömrük orqanlarının fəaliyyəti qanunun aliliyi, insan hüquq və azadlıqlarının qorunması, şəxslərin qanun qarşısında hüquq bərabərliyi, aşkarlıq, peşəkarlıq, xidmətdə nizam-intizam prinsiplərinə əsaslanır. Gömrük orqanları öz fəaliyyətlərində gömrük qanunvericiliyini rəhbər tuturlar. Gömrük orqanları gömrük işi ilə əlaqədar vəzifələrinin yerinə yetirilməsi məqsədi ilə hüquq-mühafizə orqanları daxil olmaqla, digər dövlət orqanları, hüquqi və fiziki şəxslərlə qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərirlər. Gömrük orqanları müstəqil surətdə, yaxud digər hüquq- mühafizə orqanları cəlb edilməklə, gömrük nəzarəti zonasında rejim qaydalarına riayət olunmasına nəzarət etmək, gömrük xidmətinin infrastruktur obyektlərinin mühafizə sistemini təşkil etmək, gömrük sərhədinin qorunması məqsədi ilə başqa tədbirləri həyata keçirmək hüququna malikdir.

Azərbaycan Respublikası Gömrük Məcəlləsinin 17-ci maddəsinə görə, Azərbaycan Respublikasında gömrük işi gömrük orqanları tərəfindən yerinə yetirilir. Gömrük xidmətinin inzibati bölməsi olan və vahid sistem təşkil edən gömrük orqanları hüquq-mühafizə orqanlarıdır [2, s.40]. Həmçinin Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi haqqında Əsasnaməsinin 1.1-ci maddəsində qeyd edilir ki, Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi (bundan sonra – Komitə) bu Əsasnamə ilə müəyyən edilmiş fəaliyyət istiqamətlərinə uyğun olaraq, gömrük işi sahəsində dövlət siyasətini və tənzimlənməsini həyata keçirən, hüquq-mühafizə orqanı statusu olan mərkəzi icra hakimiyyəti orqanıdır [8, s.72-75].

DGK-nın hüquq-mühafizə orqanı statusu ilə fəaliyyət bir neçə amillə şərtlənir ki, onlar aşağıdakılardan ibarətdir [9]:

– birinci, gömrük orqanları icraedici və sərəncamverici orqan kimi, yüksək dövlət orqanlarının (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi və Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti) qərarlarını icra etmək üçün, gömrük işi ilə əlaqədar normativ aktlar qəbul etmək hüququna malikdir. Bu normativ aktlar mallar və nəqliyyat vasitələrinin, habelə vətəndaşların gömrük sərhədini keçməsi ilə əlaqədar verilir ki, bu da, gömrük orqanlarının inzibati hüquqi fəaliyyətdə iştirakı deməkdir;

– ikinci, malların keçirilməsi ilə əlaqədar, gömrük orqanlarının vəzifəli şəxsləri ilə xarici iqtisadi fəaliyyətin (XİF) iştirakçıları arasındakı gömrük, inzibati, cinayət, dövlət, beynəlxalq, maliyyə, mülki və sair sahələrdəki hüquqi münasibətlərin tənzimlənmiş normalarla qorunması, gömrük orqanlarının inzibati-prosessual, cinayət-hüquqi və cinayət-prosessual kimi hüquq-mühafizə formalarından istifadə etmək səlahiyyətinin olması, onun hüquq-mühafizə orqanı sayılmasını zəruri edir. Gömrük işi sahəsində XİF iştirakçıları ilə gömrük işçiləri arasındakı münasibətləri tənzimləyən xeyli sayda normativ aktlar vardır ki, bunlar da dövlət idarəetmə mexanizminin bir hissəsi sayılır. Gömrük orqanları ilə XİF iştirakçıları arasındakı münasibətlər, həddən çox mürəkkəb xarakter daşıması ilə yanaşı, beynəlxalq, dövlət, inzibati, iqtisadi,

mülki, əmək, maliyyə, torpaq, nəqliyyat, dəniz, hava, cinayət, cinayət-prosessual, hərbi və sair hüquq sahələrinin tənzimlənmə sferalarına da aiddir.

Gömrük orqanlarının hüquq-mühafizə fəaliyyəti dövlət fəaliyyətinin bir sahəsi olub, gömrük hüquq münasibətləri sferasında dövlətin daxili və xarici funksiyalarını yerinə yetirərkən ortaya çıxır. Gömrük orqanlarının hüquq-mühafizə fəaliyyətinin məqsədi gömrük işi sahəsində dövlət, inzibati, iqtisadi, mülki və digər hüquq sahələrinin normalarının tətbiqi, icrası, istifadəsi və onlara riayət olunmasıdır. Gömrük orqanlarının hüquq-mühafizə fəaliyyəti müxtəlif formalarda həyata keçirilir: inzibati-hüquqi; inzibati-prosessual; cinayət-hüquqi; cinayət-prosessual; əməliyyat-axtarış və s.

Gömrük orqanları hüquq-mühafizə orqanı kimi müəyyən vəzifələrin daşıyıcısıdır. Bu sırada aşağıdakıları fərqləndirə bilərik [8]:

1) qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada Azərbaycan Respublikasının iqtisadi və milli təhlükəsizliyini təmin etmək;

2) gömrük işi sahəsində cinayətlərə, həmçinin gömrük qaydaları əleyhinə inzibati xətalara və digər hüquqpozmalara qarşı mübarizə aparmaq, narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının, silahların, ozondağıdıcı maddələrin, xalqların mədəni, tarixi və arxeoloji sərvətlərinin, əqli mülkiyyət hüquqları obyektlərinin, yox olmaq təhlükəsi altında olan heyvanların (fauna) və bitki növlərinin (flora), başqa malların gömrük sərhədindən qanunsuz keçirilməsinin qarşısını almaq;

3) milli təhlükəsizliyin, ictimai asayişin, insanların mənəviyyatının, həyat və sağlamlığının, heyvanlar və bitkilər aləminin, ətraf mühitin, xalqların bədii, tarixi və arxeoloji sərvətlərinin qorunması sahəsində tədbirlərin həyata keçirilməsində müvafiq dövlət orqanlarına yardım göstərmək;

4) insan alverçilərinin, habelə insan alveri qurbanlarının gömrük sərhədindən keçməsinin qarşısını qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada almaq və s.

Göstərilən vəzifələrin icrası ilə bağlı gömrük orqanları hüquq-mühafizə orqanı kimi müəyyən hüquqlara malikdir:

1. Malların və nəqliyyat vasitələrinin buraxılışından sonra şəxslərin bunlar barəsində sərəncam verilməsinə dair məhdudiyyətlərə, tələblərə və şərtlərə riayət etmək öhdəliklərini yerinə yetirməsini yoxlamaq, gömrük prosedurlarına nəzarəti həyata keçirmək, hüquqpozmaların operativ surətdə qarşısını almaq, əməliyyat-axtarış fəaliyyətini sürətləndirmək və digər məqsədlər üçün gömrük orqanlarının sistemi daxilində mobil qruplar təşkil etmək;

2. Təhqiqatı və istintaqı gömrük orqanlarının səlahiyyətinə aid edilmiş cinayətlərin qarşısının alınması, aşkar edilməsi və açılması, onları hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxsləri müəyyənləşdirmək məqsədi ilə qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirmək;

3. Cinayət-prosessual qanunvericiliyi ilə müəyyən edilmiş qaydada təhqiqat və ibtidai istintaq aparmaq;

4. Müvafiq qanunvericiliyə uyğun olaraq, inzibati xətalarla bağlı işlər üzrə icraat aparmaq, bu işlərə baxmaq və inzibati xətalar törətmiş şəxsləri məsuliyyətə cəlb etmək, habelə gömrük işi sahəsində hüquqazidd əməllər törədilməsinin qarşısını qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada almaq;

5. Gömrük işi sahəsində cinayətlərin qar-

şısını almaq, belə cinayətləri törətmiş, habelə onların törədilməsində şübhəli bilinən şəxslərin saxlanılması və ya təqib edilməsi məqsədi ilə idarə, müəssisə və təşkilatlara (xarici dövlətlərin diplomatik, konsulluq və başqa nümayəndəliklərinə, beynəlxalq təşkilatlara məxsus olan və xüsusi təyinatlı nəqliyyat, rabitə vasitələri istisna edilməklə) məxsus olan rabitə və nəqliyyat vasitələrindən son zərurət vəziyyətində istifadə etmək;

Müstəqil surətdə, yaxud digər hüquq-mühafizə orqanları cəlb edilməklə, gömrük nəzarəti zonasında rejim qaydalarına riayət olunmasına nəzarət etmək, gömrük xidmətinin infrastruktur obyektlərinin mühafizə sistemini təşkil etmək, gömrük sərhədinin qorunması məqsədi ilə başqa tədbirləri həyata keçirmək və s.

Təqdirəlayiq hal kimi qeyd edə bilərik ki, gömrük orqanları tərəfindən təhqiqat və istintaqın aparılması, gömrük qaydaları əleyhinə olan inzibati xətalar üzrə icraatın aparılması və işlərə baxılması, əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin həyata keçirilməsi, habelə gömrük orqanlarının təhlükəsizliyini təmin edən tədbirlərin görülməsi barədə müvafiq müddəalar gömrük qanunvericiliyində (GM, maddə 17-20) təsbit edilmişdir [2, s.40-41]. Həmin maddələrin məzmununa nəzər salaq.

Maddə 17. Gömrük orqanları tərəfindən təhqiqat və istintaqın aparılması. Gömrük orqanları gömrük işi sahəsində cinayətlərə dair işlər üzrə təhqiqat və istintaq orqanlarıdır. Gömrük orqanları tərəfindən təhqiqat və istintaqın aparılması və bu zaman yerinə yetirilən prosessual hərəkətlər Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi ilə tənzimlənir.

Eyni zamanda, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 207-209-cu maddələrində nəzərdə tutulmuş cinayət işləri üzrə və 206-cı maddədə nəzərdə tutulmuş cinayətə dair iş üzrə isə bu işə başladıqda ibtidai istintaqının aparılmasının Dövlət Gömrük Komitəsi tərəfindən həyata keçirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Gömrük orqanları tərəfindən təhqiqatın və istintaqın aparılması Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi ilə tənzimlənir [4]. İbtidai istintaqı gömrük orqanlarının səlahiyyətinə aid olan cinayətlər aşağıdakılardır [3, s.165-168]:

1. Qaçaqmalçılıq (CM, maddə 206);
2. Azərbaycan Respublikasından xarici ölkəyə və ya xarici ölkədən Azərbaycan Respublikasına qanunsuz pul köçürülməsi fəaliyyəti ilə məşğul olma (CM, maddə 206-1);
3. Azərbaycan xalqının və xarici ölkə xalqlarının bədii, tarixi və arxeoloji sərvəti olan əşyaların Azərbaycan Respublikasının ərazisinə qaytarılmaması (CM, maddə 207);
4. Xarici valyuta vəsaitlərini xaricdən qaytarmama (CM, maddə 208);
5. Gömrük ödənişlərinin ödənilməsindən yayınma (CM, maddə 209).

Gömrük sərhədindən gömrük nəzarətindən kənar və ya ondan gizli, yaxud sənədlərdən və ya gömrük eyniləşdirilməsi vasitələrindən aldatma yolu ilə istifadə edilməsi, yaxud bəyan etməməklə və ya düzgün bəyan etməməklə aşağıdakı malların keçirilməsi qaçaqmalçılıq hesab olunur:

a) narkotik vasitələrin, psixotrop, güclü təsirli, zəhərli, zəhərləyici, radioaktiv və partlayıcı mallar;

b) silahlar, partlayıcı qurğular və onlar üçün sursatı (soyuq, yivsiz ov silahları və onların patronlarından başqa);

c) nüvə, kimyəvi, bioloji və digər kütləvi qırğın silahlarının, həmin silahların hazır-

lanması üçün istifadə oluna biləcək material və avadanlıqlar, strateji əhəmiyyətli xammalın;

d) Azərbaycan Respublikasından çıxarılması üçün müvafiq qaydalar müəyyən edilmiş ölkədə yaşayan xalqların və xarici ölkə xalqlarının bədii, tarixi və arxeoloji sərvəti olan əşyaların;

e) külli miqdarda, yaxud dövlət orqanının vəzifəli şəxsi tərəfindən öz qulluq mövqeyindən istifadə etməklə, yaxud gömrük nəzarətinin müəyyən formalarından azad olunmuş ayrı-ayrı malların və nəqliyyat vasitələrinin keçirilməsi üçün müvəkkil edilmiş şəxs tərəfindən, yaxud kontrabanda ilə məşğul olmaq üçün təşkil edilmiş bir qrup şəxs tərəfindən keçirilən digər malların;

f) Azərbaycan Respublikasının gömrük ərazisindən kənara aparılmış Azərbaycan xalqının və xarici ölkə xalqlarının bədii, tarixi və arxeoloji sərvəti olan əşyaların qüvvədə olan qanunvericiliyə müvafiq olaraq qaytarılması məcburi olan hallarda və müəyyən olunmuş müddətdə geri qaytarılmadıqda da qaçaqmalçılıq sayılır və cinayət qanunvericiliyi ilə cəzalandırır.

Gömrük orqanları tərəfindən təhqiqatın və istintaqın aparılması ilə bağlı qeyd edə bilərik ki,təhqiqat ilkin istintaqın forması kimi qaldırılası cinayət işi üzrə mövcud qanunvericilikdə müəyyən edilmiş qaydalar əsasında həyata keçirilir. Təhqiqat orqanları ilk olaraq cinayətin baş verdiyini aşkarlayır, iş qaldırır, cinayətin izlərinin aşkar edilməsi üçün vacib hərəkətlər edir, şübhəli şəxsi saxlayır və cinayətin qarşısını alırlar. Əgər aparılan təhqiqat işi, həmin iş üzrə ilkin istintaqı vacib edirsə, onda təhqiqat işi müstəntiqə verilir. Əks halda, təhqiqat orqanı işin istintaqını axıra çatdırmalıdır. Yadda saxlamaq lazımdır ki, ilkin istintaqın vacib olduğu işlərdə, təhqiqat işi ümumi xarakter daşıyır, daha doğrusu, təhqiqat orqanları, yalnız "isti izlər üzrə" vacib istintaq hərəkətləri lazım gəldikdə və müstəntiqin işə başlaya bilmədiyi halda təhqiqat aparırlar. Əgər cinayət işini müstəntiq qaldırıbsa və icraata özü qəbul edibsə, onda təhqiqat aparılmır, təhqiqat orqanları isə müstəntiqin tapşırığı ilə əməliyyat-axtarış, nadir hallarda isə, istintaq hərəkətlərində iştirak edirlər. Gömrük orqanları aşağıdakı cinayət işləri üzrə təhqiqat və istintaq orqanı sayılır (CPM, maddələr 38, 45 və 47) [4, s.60, 68-70]:

1. Qaçaqmalçılıq (CM, maddə 206);

2. İncəsənət, tarixi və arxeoloji sərvət sayılan əşyaların Azərbaycan ərazisinə gətirilməməsi (CM, maddə 207);

3.Gömrük ödənişlərinin ödənilməsindən yayınma (CM, maddə 209).

Gömrük orqanları sistemində təhqiqat və ibtidai istintaq işlərini Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin məsul şəxsi apara bilər. Təhqiqat aparan şəxs, qəbul etdiyi qərarın istintaq hərəkətləri baxımından əsaslığına, qanunauyğunluğuna və vaxtında aparılmasına görə məsuliyyət daşıyır. Təhqiqatçı aşağıdakı hallarda işin istintaqında iştirak edə bilməz:

1) əgər o, zərərçəkmiş, şikayətçi, cavabdeh, müstəntiqdirsə, habelə həmin işdə ekspert, mütəxəssis və tərcüməçi kimi iştirak edirsə;

2) əgər o, zərərçəkmişin, şikayətçinin, cavabdehin və ya onların nümayəndələrinin, habelə şübhəli şəxslərin və ya onların nümayəndələrinin qohumudursa;

3) əgər o, bu və ya digər dərəcədə, bilavasitə və ya dolayısı ilə aparılan işdə maraqlıdırsa.

Respublikamızın gömrük sərhədindən keçirilməsinin xüsusi qaydaları müəyyən edilmiş materialların, avadanlıqların, strateji əhəmiyyətli xammalın, mədəni sərvət olan əşyaların və s. qaçaqmalçılıq yolu ilə keçirilməsi, bundan başqa incəsənət, tarixi və arxeoloji sərvət olan əşyaların müəyyən edilmiş müddətdə Azərbaycana qaytarılmaması, şərti maliyyə vahidinin iki min mislindən yuxarı olan məbləğdə gömrük ödənişlərinin ödənilməsindən yayınma və s. kimi hallar cinayət xarakterli hesab olunurlar.

Cinayət-Prosessual Məcəllənin 214-cü maddəsinin mahiyyətindən aydın olur ki, təhqiqat ibtidai araşdırmanın növü kimi aşağıdakı şəkildə aparılır:

a) ibtidai istintaqı məcburi olan cinayət işləri üzrə təxirəsalınmaz istintaq hərəkətlərinin icraatı;

b) böyük ictimai təhlükə törətməyən bəzi aşkar cinayətlər üzrə məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraat.

Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, ibtidai instintaq geniş mənada iki formada – ibtidai istintaq və təhqiqat formasında aparılır. İbtidai istintaqın aparılmasını nizamlayan cinayət-prosessual qanunvericiliyinin normaları, kiçik istisnalarla, demək olar ki, eynilə təhqiqatın gedişatını da nizamlayır. Təhqiqat müstəqil şəkildə çox az miqdarda cinayət işlərində ibtidai istintaqın əvəzində aparılır. Cinayət-Prosessual Məcəllənin 215.1-ci maddəsində deyildiyi kimi, böyük ictimai təhlükə törətməyən cinayətlər üzrə məhkəməyədək sadələşdirilmiş icraat şəklində aparılan təhqiqat istisna olmaqla, bütün cinayət işləri üzrə ibtidai istintaqın aparılması məcburidir. CPM-in 214-3-cü maddəsinə müvafiq olaraq, bu kateqoriyalı cinayət işləri üzrə cinayətin əlamətləri mövcud olduqda təhqiqat orqanı cinayət işini başlayır və cinayət-prosessual qanunvericiliyini rəhbər tutaraq cinayətin izlərini müəyyən etmək və möhkəmləndirmək, habelə cinayət törətməkdə şübhə edilən şəxsi tapmaq məqsədi ilə əməliyyat-axtarış tədbirləri və təxirəsalınmaz istintaq hərəkətləri aparır. Təxirəsalınmaz istintaq hərəkətləri dedikdə, gömrük orqanlarının təhqiqatçıları tərəfindən baxışın, axtarışın, götürmənin, şəxsi müayinənin, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin dindirilməsi, zərər çəkmiş şəxsin və şahidlərin dindirilməsi və digər hərəkətlərin həyata keçirilməsi başa düşülür [12]. Cinayət-Prosessual Məcəllənin 236.1-ci maddəsinə müvafiq olaraq, cinayətin izlərinin, sübut mənbəyi ola biləcək digər maddi obyektlərin aşkar edilməsi, cinayətin törədilmə hallarının və iş üçün əhəmiyyətli olan digər halların müəyyən edilməsi məqsədi ilə gömrük orqanlarının təhqiqatçısı və müstəntiqi hadisə yerinin, binaların, sənədlərin, əşyaların və digər predmetlərin baxışını aparır. Cinayətin mühakimə icraatında, bir qayda olaraq, predmetlərin və sənədlərin baxışı müvafiq istintaq hərəkətləri aparılarkən (hadisə yerinin baxışı, axtarış, götürmə) həyata keçirilir. Baxış nəticəsində predmet və ya sənəd barədə əldə edilən məlumatlar həmin istintaq hərəkəti protokolunda qeyd edilir. Predmetin və ya sənədin yerindəcə baxışını aparmaq mümkün olmadıqda, müstəntiq onları qəbul etməsi barədə müvafiq akt tərtib edərək, qablaşdırır və möhürləyir.

CPM-in 242-246-cı maddələrində axtarış və ya götürmənin bir istintaq hərəkəti kimi mahiyyəti, məqsədi və iş üçün əhəmiyyəti geniş şərh edilmişdir. Bu normativ hüquqi aktda göstərilmişdir ki, əldə edilmiş (mövcud) sübutlar və ya əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin materialları hər hansı yaşayış, xidməti və

ya istehsalat binasında, digər yerdə, yaxudhər hansı şəxsdə iş üzrə sübut əhəmiyyətinə malik ola biləcək əşyaların və sənədlərin olmasını güman etməyə kifayət qədər əsas verdikdə müstəntiq axtarış apara bilər. Axtarış və ya götürmə, bir qayda olaraq, məhkəmənin qərarı əsasında aparılır. Məhkəmə axtarış və ya götürmənin aparılması haqqında qərarı müstəntiqin əsaslandırılmış vəsatəti və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurorun təqdimatı olduqda çıxara bilər. Axtarış və götürmə zamanı, CPM-in 244.1-ci maddəsinin tələbinə görə azı 2 (iki) hal şahidlərinin iştirakı məcburidir. Şəxsi müayinə, cinayət-prosessual qanunda verilmiş şərhə görə, məhkəmə-tibb ekspertizasının keçirilməsi tələb edilmədiyi halda şübhəli, təqsirləndirilən, zərər çəkmiş şəxsin və ya şahidin bədənində cinayətin izlərini və ya xüsusi əlamətləri aşkar etmək məqsədilə müstəntiq tərəfindən aparılır. Cinayət-Prosessual Məcəllənin 215.1-ci maddəsinin tələbinə görə gömrük orqanları CM-in 206 və 207-ci maddələri ilə qaldırılmış cinayət işləri üzrə təhqiqatı 10 (on) gün müddətində, amma CM-in 209-cu maddəsi ilə qaldırılmış cinayət işi üzrə təhqiqatı tam şəkildə aparmağa səlahiyyətlidirlər.

Azərbaycan Respublikasının gömrük orqanları törədilmiş, törədilən və ya törədilməsinə hazırlıq görülən cinayətlər haqqında ərizə və məlumatlara baxanda, Azərbaycan Respublikasının cinayət-prosessual qanunvericiliyinin tələblərinə ciddi surətdə riayət etməlidirlər. Belə ki, CPM-in 207.1.2-ci maddəsinə müvafiq olaraq, gömrük orqanlarının təhqiqatçıları və müstəntiqləri zəruri hallarda törədilmiş və ya hazırlanan cinayət haqqında məlumat (aşkar cinayətlər haqqında məlumatlar istisna olmaqla) aldıqdan sonra 3 (üç) gün müddətində, bu mümkün olmadıqda 10 (on) gündən, ekspertin rəyinin alınması ilə əlaqədar isə 20 (iyirmi) gündən artıq olmayan müddətdə cinayət işinin başlanması üçün əsasların kifayət qədər olmasına dair ilkin yoxlamanı apararaq nəticələri üzrə cinayət işinin başlanması və ya cinayət işinin başlanmasının rədd edilməsi haqqında qərar qəbul edir.

Maddə 18. Gömrük orqanları tərəfindən gömrük qaydaları əleyhinə olan inzibati xətalar üzrə icraatın aparılması və işlərə baxılması. Bu maddənin məzmununda göstərilir ki, gömrük orqanları tərəfindən gömrük qaydaları əleyhinə olan inzibati xətalar üzrə icraatın aparılması, həmin işlərə baxılması və bu zaman yerinə yetirilən prosessual hərəkətlər, inzibati xətalar törətməyə görə tətbiq edilən inzibati tənbehin növləri Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalar Məcəlləsi ilə tənzimlənir [5; 6].

Gömrük qaydalarının pozulması şəxsin qanunazidd əməlləri (hərəkət və ya hərəkətsizliyi) nəticəsində törədilmiş aşağıdakı qayda pozuntularıdır:

1) mal və nəqliyyat vasitələrinin gömrük sərhədini (gömrük rejimərinin tətbiqi də daxil olmaqla) keçməsi ilə bağlı pozuntular;

2) onlara gömrük nəzarəti ilə əlaqədar;

3) bu mal və nəqliyyat vasitələrinin gömrük rəsmiləşdirilməsi ilə bağlı;

4) gömrük ödənişlərinin qoyulması və ödənilməsi ilə əlaqədar;

5) gömrük güzəştlərinin verilməsi və onlardan istifadə ilə bağlı pozuntular.

Qeyd etməliyik ki, hüquq pozuntularının əlamətləri olan - subyekt, obyekt, subyektiv tərəflər və obyektiv tərəf bütünlükdə gömrük qaydalarının pozulmasının tərkib elementləri sayılır. Azərbaycan Respublikasının İnzibati

Xətalar Məcəlləsinin 258-ci, 260-cı, 261.2-ci, 263-cü, 264-cü, 265.0.1-ci, 265.0.3-265.0.5-ci, 266-cı maddələrinin adında, habelə 266.1-266.3-cü, 267-ci, 268-ci, 269-cu, 272-ci, 273-cü, 275-ci, 276-cı, 277-ci, 282.2 ci, 287-ci, 288-ci, 291-ci, 292-ci və 326-cı maddələrində "müvafiq icra hakimiyyəti orqanı" dedikdə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi nəzərdə tutulur.

Azərbaycan Respublikası İnzibati Xətalar Məcəlləsinin 357.0.3-cü maddəsinə müvafiq olaraq, müəyyən edilir ki, həmin Məcəllənin 258-291-ci, 293-295, 292 ci və 326 maddələrində nəzərdə tutulmuş inzibati xətalar haqqında işlərə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi baxır. İXM-in XXXVII fəsli "Gömrük qaydaları əleyhinə olan inzibati xətalar" adlanır [5, s.292-307]. Belə ki, İnzibati Xətalar Məcəlləsi ilə qorunan ictimai münasibətlərə qəsd edən, hüquqazidd olan, təqsirli sayılan və inzibati məsuliyyətə səbəb olan əməl inzibati xəta adlanır. Qəsdən və ya ehtiyatsızlıq üzündən törədilməsindən asılı olmayaraq, hər bir hərəkət və hərəkətsizlik inzibati məsuliyyətə səbəb olduğu təqdirdə inzibati xəta sayılır.

Gömrük qaydalarının pozulması haqqında işlərin icraatı və onlara baxılmasının mərhələləri barədə qeyd etməliyik ki, göstərilən mərhələlər bir neçə etapdan keçsə də, bu iş üzrə inzibati icraatın sərbəst prosessual hissəsi olaraq, bir-biri ilə çox bağlıdır və özünəməxsus prosessual funksiyaları, məqsəd və tapşırıqları vardır. Gömrük qaydalarının pozulması haqqında iş üzrə inzibati proses aşağıdakı mərhələlərdən ibarətdir:

1) işin başlanması və onun inzibati istintaqı;

2) işə baxılma və gömrük qaydalarının pozulması işi üzrə qərarın çıxarılması;

3) gömrük qaydalarının pozulması haqqında iş üzrə şikayətvermə, protest və qərara yenidən baxma;

4) gömrük qaydalarının pozulması üzrə Azərbaycan Respublikası gömrük orqanlarının qoyduğu məsuliyyətin icrası.

GM-in növbəti maddəsi belə adlanır: Maddə 19. Gömrük orqanlarının əməliyyat-axtarış fəaliyyəti. Burada göstərilir ki, gömrük orqanları təhqiqatının və istintaqının aparılması səlahiyyətlərinə aid edilmiş cinayətlərin qarşısının alınması, aşkar edilməsi və açılması, onları hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxslərin müəyyən edilməsi məqsədi ilə əməliyyat-axtarış fəaliyyətini həyata keçirirlər. Gömrük orqanlarında əməliyyat-axtarış fəaliyyəti Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi, "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu və əməliyyat-axtarış fəaliyyətini tənzimləyən digər qanunvericilik aktları ilə müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilir [9, s.110-111].

"Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun I maddəsinə görə, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti müvafiq dövlət orqanları tərəfindən aşkar və qeyri-aşkar üsullarla bu Qanunla müəyyən edilmiş tədbirlərin həyata keçirilməsidir. II maddəyə əsasən, əməliyyat-axtarış fəaliyyəti insan həyatını, sağlamlığını, hüquq və azadlıqlarını, hüquqi şəxslərin qanuni mənafelərini, dövlət sirrini, habelə milli təhlükəsizliyi cinayətkar qəsdlərdən müdafiə etmək məqsədi ilə həyata keçirilir. III maddədə isə əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin aşağıdakı vəzifələri sadalanır [7, s.52]:

1) hazırlanan və törədilən cinayətlərin qarşısının alınması;

2) törədilmiş cinayətlərin aşkar edilməsi və açılması;

3) cinayətləri hazırlayan, törədən və ya törətmiş şəxslərin müəyyən edilməsi;

4) məhkəmə, istintaq və təhqiqat orqanlarından gizlənən, cəza çəkməkdən boyun qaçıran və ya itkin düşən şəxslərin axtarılması;

5) naməlum meyitlərin şəxsiyyətinin müəyyən edilməsi.

Göstərilən bu vəzifələrdən ilk üçü bilavasitə gömrük orqanlarının işi ilə əlaqədar ola bilir. Belə ki, "Əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsində əməliyyat-axtarış subyektlərinin səlahiyyət bölgüsü haqqında" Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanının I maddəsinə əsasən, "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 10-cu maddəsinin birinci hissəsində nəzərdə tutulmuş əməliyyat-axtarış tədbirləri Azərbaycan Respublikasının daxili işlər, ədliyyə (Naxçıvan Muxtar Respublikasının ərazisində Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ədliyyə Nazirliyi), fövqəladə hallar nazirlikləri, Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti, Xarici Kəşfiyyat Xidməti, Dövlət Sərhəd Xidməti, Dövlət Gömrük Komitəsi, Xüsusi Dövlət Mühafizə Xidməti, İqtisadiyyat Nazirliyi yanında Dövlət Vergi Xidməti, Azərbaycan Respublikasının Baş prokuroru yanında Korrupsiyaya qarşı Mübarizə Baş İdarəsi tərəfindən bu orqanların səlahiyyətləri daxilində, əməliyyat-axtarış subyektlərinin tələbatları və aşağıdakı məhdudiyyətlər nəzərə alınmaqla tətbiq edilir:

– poçt, teleqraf və digər göndərişlərin yoxlanılmasını Azərbaycan Respublikasının Dövlət Təhlükəsizliyi Xidməti, beynəlxalq göndərişlərin yoxlanılmasını həmçinin Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi həyata keçirirlər.

Mövcud qanunvericiliyə görə, Azərbaycan Respublikası gömrük orqanları əməliyyat-axtarış tədbirlərinin həyata keçirilməsi zamanı informasiya sistemlərindən, video və səsyazmadan, kino və fotoçəkilişlərdən, həmçinin vətəndaşların həyat və sağlamlığına, ətraf mühitə zərər vurmayan digər texniki və başqa vasitələrdən istifadə edə bilər. Gömrük orqanlarının əməliyyat bölmələrinin əməliyyat-axtarış fəaliyyətinin istiqamətləri Azərbaycan Respublikası gömrük orqanları əməliyyat-axtarış fəaliyyətini aşağıdakı istiqamətlərdə aparırlar:

1) gömrük orqanlarının şəxsi təhlükəsizliyini təmin etmək üçün aparılan əməliyyat axtarış fəaliyyəti;

2) gömrük işi sahəsində qaçaqmalçılıq və digər cinayətlərlə mübarizə məqsədi ilə aparılan əməliyyat-axtarış fəaliyyəti.

Qeyd etməliyik ki, gömrük orqanlarında həyata keçirilən əməliyyat-axtarış fəaliyyəti ilə Azərbaycan Respublikasının Dövlət Gömrük Komitəsi məşğul olur.

GM-də təsbit olunmuş digər maddə isə – Maddə 20. Gömrük orqanlarının təhlükəsizliyini təmin edən tədbirlər adlanır. Sözügedən maddədə müəyyən olunmuşdur ki, gömrük orqanlarının, onların vəzifəli şəxslərinin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün gömrük orqanları qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş qaydada zəruri tədbirlər həyata keçirirlər. Gömrük orqanları bu tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün digər hüquq-mühafizə orqanları, eləcə də başqa dövlətlərin gömrük xidmətləri ilə qarşılıqlı əməkdaşlıq edirlər.

Beləliklə, qeyd edə bilərik ki, Azərbaycan Respublikasında hüquq-mühafizə orqanı kimi Dövlət Gömrük Komitəsinin fəaliyyəti həm elmi-nəzəri kontekstdə, həm də praktik cəhətdən mühüm əhəmiyyətə malikdir.

İstifadə edilmiş mənbələr

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı,"PG" nəşriyyatı, 2014, 52 s.
2. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi / Buraxılışa məsul: Kərimov B.C. Bakı,"Hüquq Yayın Evi" nəşriyyatı, 2014, 232 s.
3. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsi / Buraxılışa məsul: Əfəndiyev E.M. Bakı, "Hüquq ədəbiyyatı" nəşriyyatı, 2013, 348 s.
4. Azərbaycan Respublikasının Cinayət-Prosessual Məcəlləsi / Buraxılışa məsul: Kərimov B.C. Bakı,"Hüquq Yayın Evi" nəşriyyatı, 2016, 784 s.
5. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalar Məcəlləsi / Buraxılışa məsul: Kərimov B.C. Bakı,"Hüquq Yayın Evi" nəşriyyatı, 2016, 392 s.
6. Azərbaycan Respublikasının İnzibati-Prosessual Məcəlləsi / Buraxılışa məsul: Kərimov B.C. Bakı,"Hüquq Yayın Evi" nəşriyyatı, 2016, s.369-472.
7. "Polis haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. "Əməliyyat-axtarış fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu / Buraxılışa məsul: Əfəndiyev E.M. Bakı,"Hüquq ədəbiyyatı" nəşriyyatı, 2011, 84 s.
8. Gömrük hüququ. Dərslik / Kol.müəlliflər: Novruzov Q.N.,Qəmbərov H.D., Hüseynova F.E. Bakı,"Zərdabi Nəşr" MMC nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsi, 2021, 592 s.
9. Gömrük işinin təşkili: iqtisadi və hüquqi əsaslar / Kol.müəlliflər: Əliyev E.Ə., Əliyev V.İ., Gülmalıyev Ü.S. Bakı, "Kooperasiya" nəşriyyatı, 2015, 816 s.
10. Qəfərov M.Ş., Eyvazov H.Q. Hüquq-mühafizə orqanları. Dərslik (Əlavə və dəyişikliklərlə 3-cü nəşr). Bakı, Qanun Nəşriyyatı, 2012, 600 s.
11. Əliyev E.Ə. Polis hüququ. Dərslik.Yenidən işlənilmiş və təkmilləşdirilmiş II nəşr. Bakı, "Günəş-B" nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsi, 2019, 552 s.
12. Azərbaycan Respublikası Daxili İşlər Nazirliyi Polis Akademiyası Daxili İşlər Orqanlarının Əməliyyat-Axtarış Fəaliyyəti Kafedrası "Cinayət-axtarış hüququnun əsasları" fənni üzrə tədris Proqramı / Tərtib edənlər: F.Muradov, N.Salmanzadə. Bakı, "Mütərcim" TNP Mərkəzi, 2015, 32 s.
13. Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsi – www.customs.gov.az
14. URL: www.e-qanun.az

ПРАВООХРАНИТЕЛЬНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ГОСУДАРСТВЕННОГО ТАМОЖЕННОГО КОМИТЕТА АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ:

правовые аспекты и законодательные основы

Назрин Натиг кызы Керимли,
Академия Государственного Таможенного Комитета Азербайджанской Республики, Юридический факультет, студентка IV курса.
Электронная почта: kerimlinezrin879@gmail.com

В статье рассматривается деятельность Государственного таможенного комитета как правоохранительного органа Азербайджанской Республики. Особое внимание уделено функциям, правам и обязанностям указанного государственного учреждения, а также его законодательной базе. Отмечается, что в целях выполнения своих функций таможенные органы взаимодействуют с другими государственными ор-

ганами, юридическими и физическими лицами, в том числе правоохранительными органами.

Ключевые слова: правоохранительная деятельность, таможенные органы, законодательные основы таможенной службы, функции таможенных органов, правовые аспекты, нормативные правовые акты.

LAW ENFORCEMENT ACTIVITY OF THE STATE CUSTOMS COMMITTEE OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN: legal aspects and legislative bases

Nazrin Natig girl Karimli,
Academy of the State Customs Committee of the Republic of Azerbaijan, Faculty of Law, 4th year student.
E-mail: kerimlinezrin879@gmail.com

The activity of the State Customs Committee as a law enforcement body in the Republic of Azerbaijan is reviewed in the article. Special attention is paid to the functions, rights and duties of the mentioned state institution, as well as its legislative basis. It is noted that customs bodies interact with other state bodies, legal entities and individuals, including law enforcement agencies, in order to fulfill their functions.

Key words: law enforcement activity, customs bodies, legislative bases of customs service, functions of customs bodies, legal aspects, normative legal acts.

AZERBAYCAN CUMHURİYETİ DEVLET GÜMRÜK KOMİTESİ'NİN YASAL UYGULAMA FAALİYETİ: yasal yönler ve yasal dayanaklar

Nazrin Natig kızı Karimli,
Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Gümrük Komitesi Akademisi Hukuk Fakültesi 4. sınıf öğrencisi.
E-posta: kerimlinezrin879@gmail.com

Makalede Azerbaycan Cumhuriyeti'nde kolluk kuvvetleri organı olarak Devlet Gümrük Komitesi'nin faaliyetleri gözden geçirilmektedir. Söz konusu devlet kurumunun görev, hak ve görevleri ile mevzuat dayanaklarına özel önem verilmektedir. Gümrük organlarının, görevlerini yerine getirmek amacıyla kolluk kuvvetleri de dahil olmak üzere diğer devlet kurumları, tüzel kişiler ve bireylerle etkileşimde bulunduğu belirtilmektedir.

Anahtar kelimeler: kolluk kuvvetleri, gümrük organları, gümrük hizmetinin yasal dayanakları, gümrük organlarının işlevleri, hukuki yönler, normatif hukuki düzenlemeler.

DOI: 10.5281/zenodo.14281962

BEYNƏLXALQ HÜQUQ SUBYEKTLƏRİNİN TURİZM MÜNASİBƏTLƏRİNDƏ İŞTİRAKININ HÜQUQİ TƏNZİMLƏNMƏSİ

İsgəndərli Soltan Dilsuz oğlu,
BDU Hüquq fakültəsi "İnsan hüquqları və informasiya hüququ" UNESCO kafedrasının magistrantı.
e-mail: xalillisona@gmail.com

Tədqiqat işində beynəlxalq hüquq subyektlərinin turizm münasibətlərində iştirakının hüquqi tənzimlənməsi məsələsi nəzərdən keçirilir. Qeyd edilir ki, beynəlxalq turizm iştirakçılarının hüquqlarını səmərəli şəkildə tənzimləmək üçün müxtəlif aspektləri, o cümlədən istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi, mədəni irsin qorunması, turizm regionlarının təhlükəsizliyinin və davamlı inkişafının təmin edilməsini nəzərə almaq lazımdır. Beynəlxalq turizmin inkişaf dinamikasının davamlı monitorinqi və təhlili, həmçinin pandemiya və ya ekoloji fəlakətlər kimi yeni çağırış və təhdidlərə vaxtında reaksiya verilməsi də bu sahədə iştirakçıların hüquqlarının tənzimlənməsinin mühüm aspektlərindəndir.

Açar sözlər: beynəlxalq hüquq subyektləri, turizm münasibətləri, hüquqi tənzimlənmə, mədəni irs, turizm regionlarının təhlükəsizliyi, turizm-hüquq normaları, beynəlxalq turizm hüququ.

Tədqiqat mövzusunun aktuallığı. Qloballaşma və beynəlxalq turizmə diqqətin artması nəzərə alınaraq bu sahədə iştirakçıların hüquqlarının tənzimlənməsi xüsusiə həmiyyət kəsb edir. Turist axınının artması və bu sahədə beynəlxalq müqavilə və sazişlərin sayının artması həm dövlətlərə, həm də beynəlxalq hüququn digər subyektlərinə aid hüquqi məsələlərin diqqətlə təhlilini və həllini tələb edir.

Beynəlxalq turizm iştirakçılarının hüquqlarını səmərəli şəkildə tənzimləmək üçün müxtəlif aspektləri, o cümlədən istehlakçıların hüquqlarının müdafiəsi, mədəni irsin qorunması, turizm regionlarının təhlükəsizliyinin və davamlı inkişafının təmin edilməsini nəzərə almaq lazımdır. Beynəlxalq turizmin inkişaf dinamikasının davamlı monitorinqi və təhlili, həmçinin pandemiya və ya ekoloji fəlakətlər kimi yeni çağırış və təhdidlərə vaxtında reaksiya verilməsi də bu sahədə iştirakçıların hüquqlarının tənzimlənməsinin mühüm aspektlərindəndir.

Turizm sahəsində milli qanunvericiliyin beynəlxalq standartlara və normalara uyğunlaşdırılması da mühüm aspektdir. Bu, beynəlxalq turizmin hüquqi tənzimlənməsində ziddiyyətlərin və münaqişələrin aradan qaldırılmasına kömək edir və turizm sənayesinin iştirakçıları üçün daha proqnozlaşdırıla bilən və sabit mühit təmin edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Bu tədqiqatın məqsədi mövcud təcrübənin və hüquqi bazanın təhlili əsasında turizm münasibətlərində subyektlərin iştirakının beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsinə dair təkliflər hazırlamaqdır. Əsas vəzifələr aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Dövlətlər və beynəlxalq hüququn digər subyektləri arasında münasibətləri tən-

zimləyən əsas hüquqi prinsipləri və mexanizmləri müəyyən etmək üçün turizm sahəsində mövcud beynəlxalq müqavilə və sazişlərin təhlili.

2. Xarici turistlərin ölkəyə gəlməsi, qalması və təhlükəsizliyi ilə bağlı müxtəlif ölkələrin milli qanunvericiliyinin, habelə xarici şirkətlər tərəfindən turizm biznesinin aparılması qaydalarının öyrənilməsi.

3. Turizm sahəsində mövcud beynəlxalq və milli qanunvericilik bazalarının effektivliyini və çatışmazlıqlarını onların əlavə və ya dəyişdirilməsi ehtiyacını müəyyən etmək üçün qiymətləndirilməsi.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Elmi yenilik beynəlxalq hüququn subyektlərinin iştirakı ilə turizm münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsinin hərtərəfli təhlili və onun optimallaşdırılması və təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflərin hazırlanmasındadır. Tədqiqatın elmi yeniliyi onun beynəlxalq hüququn subyektlərinin iştirakı ilə turizm münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsinin təhlilinə kompleks yanaşmasında özünü göstərir. Ayrı-ayrı aspektlərin və ya fərdi qaydaların təhlili ilə məhdudlaşan əvvəlki tədqiqatlardan fərqli olaraq, bu tədqiqat beynəlxalq səviyyədə turizmi tənzimləyən geniş norma və prinsipləri əhatə etməyə çalışır.

Əsas elmi müddəalar aşağıdakıları əhatə edir:

1. Turizm münasibətlərinin səmərəli tənzimlənməsi istehlakçıların hüquqları, mədəni irsin qorunması, qeyri-qanuni miqrasiya və terrorizmlə mübarizə kimi müxtəlif aspektlərin hərtərəfli təhlilini və nəzərə alınmasını tələb edir.

2. Turizm sahəsində milli qanunvericiliyin və beynəlxalq norma və standartların uyğunlaşdırılması zərurəti. Bu,vahid hüquqi məkanın yaradılmasına kömək edir və turizm sənayesinin bütün iştirakçılarının maraqlarının daha səmərəli müdafiəsini təmin edir.

3. Turizm sektorunda istehlakçıların hüquqlarının, o cümlədən məlumatalmaq hüququnun, xidmətlərin təhlükəsizliyinin və hüquqların pozulması halında kompensasiya tələb olunmasının təmin edilməsi.

4. Turizmin dayanıqlı inkişafını təmin etmək üçün turizm bölgələrində mədəni irsin qorunması və mühafizəsi mexanizmlərinin işlənib hazırlanmasının vacibliyi.

Beynəlxalq turizm konsepsiyası və onun xüsusiyyətləri barədə qeyd etməliyik ki, beynəlxalq turizm xaricdən gələn ziyarətçilərin müxtəlif ehtiyaclarını ödəməyə yönəlmiş bir sıra turizm xidmətləri və malların tədarükünü əhatə edən çoxşaxəli bir işdir. Beynəlxalq turizm xarici ölkələrə gedən şəxslərin orada qaldıqları müddətdə heç bir biznes fəaliyyətində iştiraketməmələrini nəzərdə tutan bir prosesdir.

Beynəlxalq Əmək Təşkilatı (BƏT) mütəxəssislərinin fikrincə, turizm aşağıdakı kimi müəyyən edilə bilər:

– fərdlərin subyektiv şüuruna əsasən tənzimləndiyi üçün insandan asılı olan bir prosesdir;

– iqtisadi fəaliyyət formasıdır. Belə ki, turizm sektoru müxtəlif xarici səfərləri təşkil edən çoxsaylı şirkətlərin fəaliyyət sahəsidir;

– turistlərə xidmət göstərmək və onlara müxtəlif mal və xidmətlər təklif etmək üçün istehsalın təşkil edildiy isənaye sahəsidir.

Bu gün turizm fəaliyyətinə müxtəlif təriflər səsləndirilir.Turizm, bir insanın adi yaşayış yerindən başqa ölkəyə və ya eyni ölkə daxilində fərqli bir bölgəyə müvəqqəti səyahətini əhatə edir. Bu səfərlər, adətən, təyinat yerində ödənişli işlər yerinə yetirmədən əyləncə, istirahət, sağlamlıq, yaşayış, kəşfiyyat və ya təhsil məqsədi ilə həyata

keçirilir. Eyni zamanda, turizm insanların unikal təcrübələrə can atmaqla müxtəlifliyə olan istəklərini təmin etmək üçün vacib bir vasitə kimi qəbul edilir.Turizm insanların müxtəlif mədəniyyətlər, adət-ənənələr və təbii mənzərələrlə qarşılıqlı əlaqədə olması üçün geniş imkan yaradır [11, s.5].

Turizm sözü bir çox dillərdə çox uzun müddətdir istifadə olunur. "Grand Tour" ifadəsi sözün gəldiyi yerdir və ilk olaraq gənc zadəganların XVII və XVIII əsrlərdə öyrənmək üçün getdikləri səyahəti nəzərdə tuturdu. 1800-cü illərdə bucür səyahətlər digər insan qrupları arasında populyarlaşdı. Səfərlər insanlara müxtəlif həyat yollarını göstərmək məqsədi daşıyırdı.Yüzillərdir ki, turizmin əsas məqsədi insanları başqa ölkələrə gətirmək və orada yaşayan insanları tanımaq və anlamağa kömək etmək olmuşdur.Turistlər üçün ən vacib şeylər aşağıdakılardır:

1. Adətən, yaşadığınız yerdən fərqli bir yerə köçmək.Turizm insanların normal yaşadıqları yerlərdən başqa yerlərdə qaldıqları səyahət növüdür.

2. İnsanların qısa müddətdə yerdəyişməsi. Ən çox yayılmış səyahət növü iki-üç gün davam edən həftə sonu səfərləridir. Sonra yeddi-səkkiz gün davam edən qısa səfərlər və nəhayət, oniki gün və ya daha çox davam edən səfərlər gəlir.

3. Müvəqqəti qalmaq üçün başqa bir yer tapmaq. Bu yer sabit və ya uzun müddətli qaldığımız evdən başqa yer olmalıdır. İşlə (maaşla) heç bir əlaq əsi olmamalıdır. Bu detalı nəzərə almaq vacibdir, çünki işləyən birinin davranışı turistdən fərqlidir və onu turizm adlandırmaq olmaz. Başqa bir qayda budur ki, ziyarətçilər eyni yerdə ardıcıl 12 aydan çox qala bilməzlər. Əgər kimsə bir yerdə bir ildən çox qalırsa və ya qalmağı planlaşdırırsa, o şəxs turizm səbəbi ilə daimi sakin olduqları üçün turist deyil.

4. Başqa əraziyə və ya ölkəyə qayıtmaq üçün adi evi tərk etmək. Daimi yaşadığınız ərazi daxilində səyahət etmək, hərgün işə getmək kimi turizm sayılmır. Ölkə daxili səyahətlərə dair məlumatlara görə, bəzi qrup insanlar hərgün müəyyən vaxt və məsafə üçün işə getməli olurlar. Beləliklə, kiçik bir şəhərdə işləmək üçün səyahət 20-30 dəqiqə çəkir və bir neçə kilometr uzunluğundadır. Böyük bir şəhərdə bu, üç saata qədər çəkəbilər və uzunluğu 50 ilə 100 km arasındadır. Kiçik bir kənddə yaşayan biri üçün 70 km- lik yoluzundur. Demək olar ki, bu məsafə böyük şəhərlərin şəhər sərhədləri daxilindədir.

5. Getdiyi yerdə gəlir götürmək məqsədinin olmaması. Bu qayda əsasən deyir ki, səfərin əsas səbəbi səfər yerindəki mənbə tərəfindən ödənilən bir şey etmək olmamalıdır. Yox, hansısa ölkəyə başqasının yanında işləməyə gələnə turist deyil, işçi deyilir. Bu, həm ölkə daxilində turizmə, həm də ölkələr arasında səyahətə aiddir.Eyni ölkədən kimsə pula başagələn və həmin yerdə (və ya ölkədə) ödənilə biləcək bir işi görmək üçün başqa yerə (və ya ölkəyə) gedirsə, həmin şəxs hə min yerin turisti deyildir.

Yuxarıda göstərilən xüsusiyyətlərə və amillərə nəzər salsaq, turizmin aşağıdakı əlamətlərini qeyd edə bilərik [30]. Bu səfərlər, istər iş, istərsə də zövq üçün olsun, insanları normal yaşadıqları və işlədikləri yerlərdən uzaqlaşdırır. Şəhərin başqa yerlərində alış-verişə gedən şəhər adamı evindən çıxmadığı üçün turist deyil.

Beləliklə, turizm insanların daimi və ya uzun müddət yaşamadıqları və işlərinin bir-biri ilə əlaqəli olmadığı yerlərdə səyahət edərkən və qaldıqları zaman sahib olduqları əlaqələr, hadisələr və fəaliyyətlər məcmusudur. Bütün dünyada ölkələr arasında turizm

çox vacib amildir. Hər il təxminən 500 milyon insan tətil üçün başqa ölkələrə gedir. Beynəlxalq turizm istirahət üçün geniş istifadə olunan bir yoldur və eyni zamanda, dünya iqtisadiyyatının çox sürətlə inkişaf edən bir sahəsidir. Amma xarici turizmin artımı ilə bağlı statistik məlumatlar həmişə düzgün olmur, çünki nə qədər turistin gəlib-getdiyini izləmək çətindir. Turistlərin hərəkət etməsi üçün vahid normal yol yoxdur, ona görə də ölkələr arasında statistik məlumatları müqayisə etmək çətindir.

Xarici turizm çox qeyri-müəyyən və mürəkkəb olduğu üçün onun ümumi axışını və dünyaya necə təsir etdiyini yaxşı təsəvvür etmək çətindir [31]. Hazırda turizm beynəlxalq ticarətin böyük bir hissəsidir. Bu, bir çox ölkənin ixrac etdiyi əsas məhsullardan biridir və iqtisadi artım üçün əsas məqsəddir. Beynəlxalq turizmə təsir edən bir çox həm müsbət, həm də mənfi amillər mövcuddur. Bu amilləri qlobal iqtisadi artımın ümumi tendensiyalarında görmək olar. Keçdiyimiz illərdə beynəlxalq turizm sahəsi görünməmiş artım templərinin şahidi oldu. Burada görkəmli turizm istiqamətləri əhəmiyyətli maliyyə gəlirləri verdi.

Beləliklə, 2007-ci ildə beynəlxalq turistlərin sayı təxminən 900 milyon nəfər olmuşdur. Son illərdə beynəlxalq turizm 730 milyard ABŞ dolları həcmində əhəmiyyətli gəlir əldə edərək, ev sahibi ölkələrin iqtisadi rifahına əhəmiyyətli dərəcədə töhfə verib. Qeyd edək ki, 2019-cu ildə bu rəqəmlər ikiqat artaraq, 1,458 milyon nəfərə çataraq, nəzərəçarpacaq dərəcədə artım göstərib və ümumilikdə 1,478 milyard dollar təşkil edib [22, s.38]. Beynəlxalq turizmin dövlətlərin iqtisadi artımına töhfə verməkdə əhəmiyyətli potensialını nəzərə alaraq, turizm sənayesi daxilində müasir problemlərin həllinə yerli icmaların və digər maraqlı tərəflərin cəlb edilməsinin vacibliyini etiraf etmək vacibdir. Müxtəlif dövlətlər daxili səyahətləri təşviq etmək və həvəsləndirmək yolu ilə xarici turizmin trayektoriyasını yönləndirməyə fəal şəkildə çalışırlar.

Beləliklə, beynəlxalq turizmin sənaye sahəsi kimi vəziyyətinin araşdırılması, ölkəyə gəlmə və daxili turizmin inkişafı üçün strategiyaların formalaşdırılması, ölkənin sosial-iqtisadi tərəqqisində müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Hər bir ölkədə turizmin inkişafı proqramı inteqrasiya olunmuş strategiya prinsiplərinə uyğun hazırlanır. Bu proqramlar milli, regional və beynəlxalq amilləri nəzərə alır. Proqramın belə hazırlanması həm yerli, həm də beynəlxalq amillərdən istifadə etməyə imkan verir. Digər tərəfdən, çoxmillətli turizm müəssisələrinin fəaliyyəti yerli əhalinin həyat səviyyəsini yaxşılaşdırmağa çalışır. İnsanlara yeni imkanlar verilir və onların bir çox yaradıcı məhsulları üçün yeni bazar yaranır. Bunun nəticəsidir ki, turistlərin əksəriyyəti getdikləri xalqların milli adət-ənənələri, xalq yaradıcılığı nümunələri ilə maraqlanır. Bundan əlavə, beynəlxalq turizm insanlar arasında mədəni, siyasi və iqtisadi əlaqələri inkişaf etdirməklə yanaşı, həm də dostluq və həmrəyliyi inkişaf etdirməyə kömək edir. Bu faktor vasitəsilə bölgədə beynəlxalq əlamətlər milli xüsusiyyətlərlə gücləndirilir [3, s.9]. Beynəlxalq turizm ölkənin iqtisadi, sosial və mədəni inkişafına müxtəlif yollarla töhfə verən mühüm sektordur və aşağıda göstərilən əsas funksiyaları yerinə yetirir.

1. Xarici valyuta qazancları: beynəlxalq turizm ölkəyə valyuta gətirir. Xarici turistlər yaşayış, yemək, alış-veriş və digər turizm xidmətləri üçün yerli valyutadan istifadə edirlər və bu, ölkənin valyuta ehtiyatlarını

artıra bilər. Valyuta gəlirləri ölkənin beynəlxalq ticarət balansına və iqtisadi sabitliyinə töhfə verir.

2.Turizm xidməti şəbəkəsinin genişlənməsi: turizm yerli biznesin genişlənməsini dəstəkləyir. Otellər, restoranlar, turoperatorlar, bələdçilər və nəqliyyat təminatçıları kimi turizm xidmətləri göstərən müəssisələr turistlərin artan tələbatı ilə böyüyür.

3. Məşğulluğun artması: turizm sektoru bir çox insana iş imkanları təqdim edir. Otellərdə, restoranlarda, hava limanlarında və turistik məkanlarda minlərlə insan işləyir. Turizm işsizliyi azalda və yerli əhalinin gəlirlərini artıra bilər.

4. Mədəni mübadilə: turizm müxtəlif mədəniyyətlərin qarşılaşmasına imkan verir və mədəni mübadilələri təşviq edə bilər. Turistlər yerli adət-ənənələr, yeməklər, incəsənət və mədəniyyətlə tanış olurlar. Bu, mədəni anlayışı artırır və insanların dünyagörüşünü zənginləşdirir.

5. İnfrastrukturun inkişafı: Turizm ölkəninin frastrukturunun inkişafına töhfə verə bilər. Yeni hava limanları, yollar, mehmanxanalar və turizm obyektləri tikilir ki, bu da, ümumi infrastrukturun yaxşılaşmasına səbəb olur.

Bununla belə, turizmin bəzi mənfi təsirləri də ola bilər, xüsusən də, ətraf mühitə təsirlər, mədəni aşınma və qiymət artımları kimi problemlər. Buna görə də, turizmin idarə edilməsi və davamlı turizm təcrübələri bu mənfi təsirləri minimuma endirmək üçün vacibdir [3, s.55].

Ümumiyyətlə, beynəlxalq turizm ideyasına müasir baxışların tədqiqi üç əsas yanaşmanı ortaya qoyur.

1. Beynəlxalq turizm daimi yaşayış yerindən (ərazisindən) əməkhaqqı almaq və peşəkar fəaliyyətlə məşğul olmaqdan asılı olmayan, insanların sərbəst hərəkət sistemi kimi görünür. Bundan əlavə, beynəlxalq turizmində insanların transsərhəd hərəkəti kimi göründüyü nümayiş etdirilir.

2. Beynəlxalq turizm qlobal iqtisadiyyatın bir sahəsi kimi, belə yerdəyişmə nəticəsində yaranan tələblərə uyğun olaraq, yaradılan geniş əmtəə və xidmətlər sahəsidir. O, əsasən, beynəlxalq iqtisadi qarşılıqlı fəaliyyətə yönəldilməsi ilə seçilir.

3. Beynəlxalq turizm fəaliyyəti beynəlxalq turizm biznesində subyektlərin xarici iqtisadi fəaliyyəti kimi müəyyən edilir.

Turizmə, bəzən, aşağıda göstərilən sahələr kontekstində baxılır:

– sosial təcrübə;
– asudə vaxt fəaliyyəti;
– tələb forması;
– mədəni tədbir;
– iqtisadiyyatın öyrənilməsi.

Amma geniş mənada turizm ideyasına da müxtəlif aspektlərdən baxılır.Yəni vurğulanır ki, “turizm” ideyası üç əsas şəkildə özünü göstərməyə meyillidir:

1) insanın aktiv istirahəti və sağlamlığının yaxşılaşdırılması üçün faydalı olan səyahətlər vasitəsilə asudə vaxt keçirmə sistemi və məlumatları, eləcə də turizmi inkişaf etdirən əsas xüsusiyyətlər kimi təhsil və mədəniyyət sahələri haqqında daha çox öyrənmək və s. bu kateqoriyaya aiddir;

2) bir ölkədə hərəkət etmək, səyahət etmək fikri turizm məlumatlarını izləməküçün istifadə olunur və eyni zamanda, miqrasiya forması kimi görünür;

3) turizmi mürəkkəb sosial və iqtisadi vəziyyət kimi təsvir edən və əslində nə ilə bağlı olduğunu göstərən terminlər qrupu.

Bir sıra müəlliflər beynəlxalq və xarici turizm anlayışlarını birləşdirirlər. Xarici turizm, bəzən, beynəlxalq turizmin alt hissəsi

kimi qəbul edilir. İ.A.Çebotarevanın fikrincə, beynəlxalq münasibətlər sahəsi bir sıra turizm xidmətlərinin istehsalı, satışı və istehlakından təsirlənir. Bu xidmətlər fərdlərin istirahət məqsədləri üçün öz ölkələrindən başqa ölkəyə mütəşəkkil müvəqqəti köçürülməsini nəzərdə tutur.

Qeyd etmək vacibdir ki, bu fəaliyyətlər beynəlxalq hüququn prinsip və normaları ilə tənzimlənir və gəlir əldə etmək üçün nəzərdə tutulmur. Beynəlxalq münasibətlərin bu xüsusi təzahürü beynəlxalq turizm fəaliyyəti sferasında hüquqi tənzimləmə dairəsinə daxil olur [2, s.29].

Dövlət sərhədlərini keçmək üçün turist icazəsinin alınması beynəlxalq turizmin vacib hissəsidir və onu unikal edən proseslərdəndir. Dil maneəsi nə qədər böyükdürsə, insanların ölkələr arasında sərbəst hərəkət etməsi bir o qədər çətinləşir. Bunun turistlərin qeydiyyatı ilə heç bir əlaqəsi yoxdur, lakin turistlərin müxtəlif ölkələrdə olduqları zaman bir-birləri ilə necə danışdıqlarına böyük təsir göstərir. Çünki xarici turizm daxili turizmdən çox fərqlidir.

Beynəlxalq turizmin bir ölkənin tədiyyə balansına təsiri onun başqa bir cəhətini göstərir ki, o da, iqtisadi xarakterə malikdir. Xarici turistlər onları qəbul edən ölkədə əşyalar aldıqda və xidmətlərdən istifadə etdikdə ölkənin büdcəsinə xaricdən nağd pul gətirirlər. Bu, tədiyə balansına kömək edir. Bu yolla xarici qonaqların gəlişi “aktiv turizm” kimi tanınır. Digər tərəfdən, qonaqlar normal yaşadıqları yeri tərk etdikdə, milli valyutada tərk edir.

Beynəlxalq turizmin iki növü var: gediş və gəliş.Turist axınının istiqaməti hər növ üçün fərqlidir. Hərəkət etdiyi yerdən asılı olaraq, turist, eyni zamanda, həm gedən, həm də gələn səyahətçi ola bilər.

Hazırda beynəlxalq turizmin iqtisadi nəzəriyyəsinin səmərəliliyinin müəyyən edilməsinə iki yanaşma mövcuddur: birincisi, beynəlxalq turizm kanalı vasitəsilə xarici valyuta daxilolmalarının və xərclərinin səmərəliliyinin araşdırılmasına və ya xarici ticarət fəaliyyətinin sahəsi kimi öyrənilməsinə əsaslanır; ikincisi, beynəlxalq turizmin ölkənin milli gəlirinin formalaşmasına töhfə verən iqtisadi sahə kimi təqdim edilməsinə əsaslanır.

Təhlil göstərir ki, bu iki yanaşma arasında heç bir prinsipial fərq yoxdur, çünki onlar turizm xidmətlərinin istehsal effektivliyini müəyyən edən iqtisadi göstəricilərdən irəli gəlir və buna görə də əsaslı şəkildə bağlıdır [4, s.122].

Turizm sənayesinin sürətli inkişafı dövrümüzün xarakterik xüsusiyyətidir. Xüsusilə, beynəlxalq turizm o qədər sürətlə genişlənir ki, o, özlüyündə tədqiqat obyektinə çevrilib. Bu artım onun inkişaf tendensiyaları ilə bağlı ixtisaslaşmış tədqiqatlara ehtiyac yaratdı. Nəticədə turizm sektorunun planlı tənzimlənməsinə, idarə olunmasına və ərazi təşkilinə diqqət artır. Son illərdə turizmin təşkili vəzifəsi qlobal miqyas alaraq, əsasən, beynəlxalq fəaliyyət sferasına keçib.

Turizm artıq dünyanın müxtəlif yerlərindən olan insanları bir-birinə daha da yaxınlaşdıran bir vasitə deyil, milyonlarla insanın üzləşdiyi sosial və iqtisadi problemləri həll edən mühüm fəaliyyət sahəsinə çevrilmişdir. Bu sektorun genişlənməsi çoxlu sayda yeni iş yerlərinin açılmasına səbəb olub, iqtisadi inkişafa mühüm töhfə verib.

Dünyanın hər yerində insanlar əsrlər boyu bəşəriyyəti ovsunlayan müqəddəs və tarixi əhəmiyyətli yerlərə baş çəkməkdə davam edir. Çox vaxt möhtəşəm tarixi abidələrlə bəzədilmiş bu yerlər dərin mədəni və təhsil təcrübələri təklif edir. Məsələn, eramızdan

əvvəl III minillikdə mədəniyyət mərkəzi kimi tanınan Misir turistlər üçün çox axtarılan bir yer olaraq qalır. Dünyanın "Yeddi möcüzə"sindən biri kimi qəbul edilən Qədim Misir piramidaları və bu piramidaların qarşısında keşiyində duran simvolik Sfenks heykəli təkcə turistik yerlər deyil, həm də zəngin tarixi və elmi biliklərə açılan qapılardır.

Bu abidələr eramızdan əvvəl III minillikdə Misiri bürokratik monarxiya ilə idarə edən fironların tarixi povestlərinin anbarıdır. Bu abidələri ziyarət edənlər fironlarla əlaqəli füsunkar miflərlə qarşılaşır və onların məzarlarından çıxarılan artefaktlara baxmaq imkanı əldə edirlər. Bundan əlavə, turistlər müasir elmdə irəliləyişlərə baxmayaraq, hələ də tam başa düşülməyən mumiyalaşdırmanın sirləri haqqında məlumat əldə edirlər.

Beləliklə, beynəlxalq turizmin çiçəklənməsi təkcə xalqlar arasında mədəni mübadiləni və qarşılıqlı anlaşmanı gücləndirmir, həm də bəşər tarixinin qorunub saxlanması və təfsirində mühüm rol oynayır. O, müasir cəmiyyətlərə özlərindən əvvəlki sivilizasiyaları qiymətləndirməyə və onlardan dərs almağa imkan verən indiki ilə keçmişi birləşdirən körpü rolunu oynayır [41].

Beynəlxalq turizm cəlb olunan ölkələrə əhəmiyyətli dərəcədə fayda verən bir neçə mühüm funksiyaya xidmət edir. Bu funksiyalar aşağıdakılardır:

1. Xarici valyuta gəlirləri: Beynəlxalq turizmin əsas rollarından biri ev sahibi ölkə üçün xarici valyuta yaratmaqdır. Xarici kapitalın bu axını hər bir ölkənin iqtisadi sabitliyi və inkişafı üçün həyati əhəmiyyət kəsb edir, çünki o, müxtəlif milli layihələr və xərclər üçün mövcud olan maliyyə resurslarını artırır.

2. Turizm xidmətlərinin genişləndirilməsi: Beynəlxalq turizm turizm xidmətləri şəbəkəsinin böyüməsinə kömək edir. Bura otel və restoranlardan tutmuş turizm agentliklərinə və mədəniyyət obyektlərinə qədər hər şey daxildir. Bu xidmətlərin genişləndirilməsi yeni iş yerlərinin açılmasına, yerli əhalinin məşğulluq imkanlarının yaradılmasına səbəb olur.

3. Məşğulluğun şaxələndirilməsi: Turizm ölkə daxilində məşğulluq üçün yeni sahələr və istiqamətlər açır. Bu, təkcə birbaşa turizm sektorunda deyil, həm də qida istehsalı, pərakəndə satış və nəqliyyat kimi əlaqəli sənayelərdə iş yerləri yaradır. Bu diversifikasiya yerli iqtisadiyyatı sabitləşdirməyə və tək sənayelərdən asılılığı azaltmağa kömək edir.

Ümumiyyətlə, turizmin ölkəyə təsiri böyükdür. Turizmə investisiyalar və ondan əldə edilən gəlirlər vasitəsilə yeni müəssisələrin yaradılmasını təşviq etməklə iqtisadi inkişafı stimullaşdırır. Bu da, öz növbəsində, ən aktual qlobal problemlərdən biri olan işsizliyin aradan qaldırılmasına kömək edir. Bundan əlavə, turizmdən əldə edilən əlavə gəlirlər ölkə büdcəsinə töhfə verir ki, bu da, dövlət büdcəsindən maliyyələşən təşkilatlarda çalışan işçilərin maaşlarının artırılmasına, təqaüd imkanlarının yüksəldilməsinə və digər iqtisadi faydalara səbəb ola bilər.

Turizmin inkişafı qlobal ümumi daxili məhsulun (ÜDM) artım templərinə uyğunlaşmağa meyillidir ki, bu da, onun dünya iqtisadiyyatında ayrılmaz rolunu göstərir. Bununla belə, turist səyahətinin dinamikası həm milli, həm də qlobal bazarların iqtisadi şərtlərinə kifayət qədər həssasdır. Qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq turizmin inkişafı vahid deyil, o, təkcə illik deyil, həm də regional olaraq dəyişir.

Məsələn, 1990-cı illərin sonlarında Avropa ölkələri bütün beynəlxalq turistlərin təxminən 59%-ni qəbul edirdi. Digər tərəfdən, Asiya

və Sakit okean regionları təxminən 14% təşkil edib. Yaxın Şərq (Misir, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri və İsrail kimi ölkələr daxil olmaqla) və Cənub-Şərqi Asiya (Sinqapur, Tayland və İndoneziya daxil olmaqla) kimi bölgələrə turist axını durmadan artır.

Beynəlxalq turizm, ilk növbədə, asudə vaxt və ödənişli məzuniyyət hüququ prinsipləri ilə idarə olunsa da, müxtəlif dövlətlərin iqtisadi maraqlarını da nəzərə almaq vacibdir. Bu amil müəyyən bir dövlətin beynəlxalq turizm sferasında iştirak səviyyəsinin artmasına səbəb olur. Etiraf etmək vacibdir ki, dövlət beynəlxalq turizmlə təkcə ziyarətçilərin alıcısı və ya “idxalçısı” kimi deyil, həm də müvafiq sahədə dövlət siyasətinin işlənib hazırlanması və səlahiyyətli hökumət strukturlarının yaradılması yolu ilə tənzimləyici tədbirləri həyata keçirən fəal agent kimi fəaliyyət göstərir [2,s.100].

Səyahət dinamikası və əlaqəli texnologiyalar planetimizdə və ətrafında sürətlə inkişaf edir. Bu texnologiyalar inkişaf etdikcə, səyahət xərcləri azalır və bu, getdikcə daha çox insan üçün əlçatan olur. Bu əlçatanlıq dünyamızı effektiv şəkildə əlçatan edir, fərdlərin həm biznes, həm də istirahət üçün yeni yerləri kəşf etmələrini həmişəkindən daha asan edir.

Turizm istirahət və ya iş məqsədləri üçün edilən bütün səyahətləri əhatə edir. Ümumdünya Turizm Təşkilatına görə, turist istirahət, işgüzar və ya ödənişli fəaliyyətlə əlaqəli olmayan digər məqsədlər üçün iyirmi dörd saatdan az və bir ildən çox olmayan hər hansı bir yerə səyahət edən və orada qalan şəxsdir.

Bu gün turizmin iqtisadi miqyası neft ixracı, qida məhsulları və ya avtomobillər kimi əsas qlobal sənayelərlə rəqabət aparır və bu onun beynəlxalq ticarətdəki əhəmiyyətini vurğulayır. Xüsusilə, bir çox inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün turizm həyati bir gəlir mənbəyinə çevrilmişdir. Turizmdəki bu artım sektorlar arasında rəqabətin artması ilə müşayiət olunur.

Turizm sənayesində çalışanlar səyahət edən insanların müxtəlif ehtiyaclarını başa düşmək və onlara cavab verməkdə mahir olmalıdırlar. Bu sənayedə uğur çox vaxt bu ehtiyacları qabaqcadan görmək və effektiv şəkildə təmin etmək bacarığı ilə müəyyən edilir. Bununla belə, turizm sənayesi digər sektorlarla müqayisədə innovasiyalarda geri qalır. Avtomobil kimi sənayelər yeni modellərə əhəmiyyətli investisiyalar hesabına istehlak tələbinin müəyyən edilməsində və yaradılmasında fəal olsalar da, turizm sənayesi çox vaxt dəyişən istehlakçı seçimlərinə daha yavaş reaksiya verir.

Məsələn, avtomobil sənayesi nəinki istehlakçı gözləntilərinə cavab verən, həm də formalaşdıran yeni modellərin inkişafına böyük sərmayə qoyur, hətta istehlakçılar bu ehtiyacları açıq şəkildə ifadə etməzdən əvvəl yeni nəqliyyat vasitələrinə istək yaradır. Bu yanaşma təkcə istehlakçı tələblərinə cavab vermir, həm də onların gələcək məhsullara dair gözləntilərini formalaşdırır.

Müqayisə üçün turizm sənayesi istehlakçıların tələblərini təxmin etmək və formalaşdırmaqdansa, onlara reaksiya verməklə daha yavaş uyğunlaşmağa meyllidir. Xüsusilə, istehlakçı seçimlərindəki sürətli dəyişikliklər və qlobal bazarda rəqabətə davamlı qalmaq üçün tez uyğunlaşmanın vacibliyi nəzərə alındıqda bu, çatışmazlıq kimi qəbul edilir [27]. Bundan əlavə, neft kimi xammal qıtlığı kimi amillər innovasiyalar etmək və bazarı irəli aparmaq üçün digər sənayelərdə nəzərə alınır ki, bu da turizm sənayesinə də fayda verə bilər.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Bilalov B.Ə.Turizm fəaliyyətinin tənzimlənməsi/Bilalov B.-Bakı: Mütərcim,-2006, 280 s.
2. Əliyev Ə.İ., Aslanov E.Z. Beynəlxalq turizm hüququ/Əliyev.Ə.İ., Aslanov.E.Z. - Bakı: NAT MMC Nəşr, 2011, 475 s.
3. Hüseynov İ., Əfəndiyeva N. Turizmin əsasları/Hüseynov.İ, Əfəndiyeva.N. - Bakı: Mars-Print NPF, 2007, 442 s.
4. Kasumov R.M. Beynəlxalq turizm bazarı/ Kasumova R.M. - Bakı: İqtisad Universiteti Nəşriyyatı, 2012, 270 s.
5. Глобальный этический кодекс туризма, утвержденный резолюцией A/RES/406(XIII) на тринадцатой сессии Генеральной ассамблеи ВТО // 27(1), 1999, 27 с.
6. Законодательный сборник Азербайджанской Республики. Баку, 2013, 726 с.
7. Рагимов Т. С. Международное туристское право: тенденции и развитие // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения // 4, 2015, с. 603-608.
8. Абдуллаев Р. Правовое регулирование туристской деятельности в Азербайджане. Баку, 2017, 656 с.
9. Билалов Б.А. "Регулирование туристской деятельности." Баку: Муртаджим, 2016, 276 с.
10. Борисов К.Г. Международный туризм и право: учеб. пособие. М.,2014.
11. Воскресенский В.Ю. Международный туризм. М.: Юнити-дана, 2006, 255 с.
12. Гасанов А.Н. "Государственное регулирование развития туризма в Азербайджане." Статья на тему, // -2015.
13. Гасанов И. Правовые аспекты развития туризма в Азербайджане. Баку, 2018.
14. Дурович А.П. Организация туризма. Мн.: Новое знание, 2016, 639 с.
15. Жарков Г.Н. Правовое обеспечение международного туризма: учеб. практ. пособие. Киев, 2014.
16. Канга Д.Г. Управление туристской индустрией. // Издательство: Финансы и статистика, 2017, 160 с.
17. Корнеев С.Е., Викулова О.Н. Международно-правовое регулирование туристской деятельности. //Туризм: право и экономика. 2015, 4, с.24–27.
18. Мамедов Н. Законодательство о туризме в Азербайджане: анализ и перспективы. Баку, 2020.
19. Рустам Г. Туристский бизнес в Азербайджане: правовые аспекты и регулирование. //Tourism business in Azerbaijan: legal aspects and regulation, 2019.
20. Рустамов Э. Правовая система туризма в Азербайджане. Баку, 2016.
21. Самойленко А.А. География туризма.Учебное пособие. Ростов-на-Дону, «Феникс», 2006, 368 с.
22. Цёхла С.Ю., Плугарь Е.В. Развитие международного туризма: тенденции и социально-экономические процессы. // Геополитика и экогеодинамика регионов, 2021, 7(1), с.38-47
23. Chris C., Michael H., Dallen T. Tourism: Principles and Practice by, Publisher: Pearson, Year of Publication: 2018, 12, 672 p.
24. Michael H., Stephen J.P. Tourism: Change, Impacts, and Opportunities" by C. Publisher: Routledge, Year of Publication: 2014, 4, 592 p.
25. Peter J.B., Marina N. International Tourism: A Global Perspective. // Publisher: Palgrave Macmillan, Year of Publication: 2018, 2, 384 p.
26. Stephen P., Joanne C. Tourism Management: Managing for Change. Publisher: Butterworth-Heinemann, Year of Publication: 2014, 5, 536 p.
27. Van der Wal M. The understanding of international tourism development. Applied Studies in Agribusiness and Commerce. 2011, 5(34), p.53-54.
28. William F. Global Tourism by Theobald, Publisher: Elsevier, Year Publication, 2015, 3, 640 p.
29. Yvette R., Alan F. International Tourism: Cultures and Behavior. Publisher: Butterworth-Heinemann, Year of Publication: 2019, 416 p.

Elektron Resurs

30. Terminologiya [Elektron resurs] // URL: https://www.turboreferat.ru
31. Mezhdunarodniy-turizm/ [Elektron resurs] // URL: https://studopedia.ru/25_106984
32. Бюллетень международных договоров /

[Elektron resurs] // URL: https://faolex.fao.org/docs/pdf/mul-62617.pdf
33. Sports Tourism / [Elektron resurs] // URL: http://www.unwto.org/sport-tourism
34. Turizm-fealiyyetinin-tenzimlenmesi/ [Elektron resurs] // URL: https://www.avetruthbooks.com/2021/08
35. Мы помогаем предприятиям любого размера и любой специфики быстро перейти/ [Elektron resurs] // URL: https://www.iprosoft.ru/docs/?nd=901737419
36. The Constitution of the Republic of Azerbaijan/ [Elektron resurs] // URL: https://president.az/ru/pages/view/azerbaijan/constitution
37. FAOLEX Database / [Elektron resurs] // URL: https://faolex.fao.org/docs/pdf/aze128991.pdf
38. Электронный фонд правовой/ [Elektron resurs] // URL: https://docs.cntd.ru/document/901756803
39. ИНФОРМАЦИОННЫЕ СИСТЕМЫ БРОНИРОВАНИЯ В ТУРИЗМЕ/ [Elektron resurs] // URL: https://tourlib.net/statti_tourism/sokolova.htm
40. Amazonaws.com [Elektron resurs] // URL: https://webunwto.s3.eu-west-amazonaws.com
41. https://www.e-derslik.edu.az/noduploads/vet_pdf/turizm-taskili5ea3f12c3e0e7.pdf

ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ УЧАСТИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ ЮРИДИЧЕСКИХ ЛИЦ В ТУРИСТИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЯХ

Искендерли Солтан Дильсуз оглы

Регулирование права участия субъектов международного права в туристических отношениях является актуальной темой, которая затрагивает взаимодействие между государствами, международными организациями, частными компаниями и индивидуальными туристами в контексте глобализированного мира. Это исследование направлено на анализ и совершенствование международно-правового регулирования в области туризма, что включает изучение правовых норм, регулирующих взаимодействия этих субъектов в рамках туристической индустрии.Исследование раскрывает, как международное право управляет такими аспектами, как визовая политика, защита прав туристов, ответственность сервисных и транспортных компаний, а также соблюдение стандартов безопасности и качества услуг. Важную роль в этом процессе играют международные договоры и конвенции, а также деятельность таких организаций, как Всемирная туристическая организация (UNWTO).

Особое внимание в исследовании уделяется потребности в гармонизации национальных законодательств с международными стандартами для обеспечения защиты прав всех участников туристических отношений. Это включает в себя не только права на безопасное путешествие и высокий уровень обслуживания, но и защиту культурного наследия и окружающей среды в местах притяжения туристов. Исследование подчеркивает, что совершенствование международно-правовых рамок в туристической сфере должно сопровождаться активным международным сотрудничеством и диалогом между всеми заинтересованными сторонами, включая правительства, частный сектор и гражданское общество. Это поможет не только укрепить правовые основы для туризма, но и способствовать устойчивому развитию и культурному обмену на глобальном уровне.

Ключевые слова: субъекты международного права, туристические отношения, правовое регулирование, культурное наследие, безопасность туристических регионов, туристско-правовые нормы, международное туристическое право.

LEGAL REGULATION OF THE PARTICIPATION OF INTERNATIONAL LEGAL ENTITIES IN TOURISM RELATIONS

Isgenderli Soltan Dilsuz oglu

Regulation of the right of participation of subjects of international law in tourism relations is a hot topic that affects the interaction between states, international organizations, private companies and individual tourists in the context of a globalized world. This study is aimed at analyzing and improving international legal regulation in the field of tourism, which includes the study of legal norms governing the interactions of these entities within the tourism industry.

The study reveals how international law governs such aspects as visa policy, protection of tourists' rights, liability of service and transport companies, and compliance with safety and quality standards. International treaties and conventions play an important role in this process, as well as the activities of organizations such as the World Tourism Organization (UNWTO).

The study pays special attention to the need for harmonization of national legislation with international standards to ensure the protection of the rights of all participants in tourism relations. This includes not only the rights to safe travel and a high level of service, but also the protection of cultural heritage and the environment in tourist destinations.

The study emphasizes that improving the international legal framework in the tourism sector must be accompanied by active international cooperation and dialogue among all stakeholders, including governments, the private sector and civil society. This will not only help strengthen the legal framework for tourism, but also promote sustainable development and cultural exchange at the global level.

Key words: subjects of international law, tourism relations, legal regulation, cultural heritage, security of tourist regions, tourism-legal norms, international tourism law.

ULUSLARARASI TÜZEL KİŞİLERİN TURİZM İLİŞKİLERİNE KATILIMINA İLİŞKİN YASAL DÜZENLEME

İskender'in Soltan Dilsiz oğlu

Araştırma çalışmasında uluslararası hukuk konularının turizm ilişkilerine katılımının yasal düzenlenmesi konusu ele alınmıştır. Uluslararası turizm katılımcılarının haklarını etkin bir şekilde düzenlemek için tüketici haklarının korunması, kültürel mirasın korunması, turizm bölgelerinin güvenliğinin ve sürdürülebilir kalkınmasının sağlanması gibi çeşitli hususların dikkate alınması gerektiği kaydedildi. Uluslararası turizmin gelişim dinamiklerinin sürekli izlenmesi ve analiz edilmesinin yanı sıra, salgın hastalıklar veya çevre felaketleri gibi yeni zorluklara ve tehditlere zamanında yanıt verilmesi de bu alandaki katılımcıların haklarının düzenlenmesinde önemli unsurlardır.

Anahtar Kelimeler: uluslararası hukukun konuları, turizm ilişkileri, hukuki düzenleme, kültürel miras, turistik bölgelerin güvenliği, turizm-hukuk normları, uluslararası turizm hukuku.

DOI: 10.5281/zenodo.14281991

İDMAN FƏALİYYƏTİ HAQQINDA MÜQAVİLƏLƏRİN BEYNƏLXALQ VƏ MİLLİ HÜQUQDA TƏNZİMLƏNMƏSİ

Məmmədzadə Turan Əlamət oğlu, BDU Hüquq fakültəsi "İnsan hüquqları və informasiya hüququ" UNESCO kafedrasının magistri.
e-mail: xalillisona@gmail.com

Məqalədə idman fəaliyyəti haqqında müqavilələrin beynəlxalq və milli hüquqda tənzimlənməsi barədə məsələ tədqiq olunur. Qeyd edilir ki, tədqiqatın məqsədi idman sahəsində beynəlxalq normaların və digər beynəlxalq mexanizmlərin, onlarla qarşılıqlı şəkildə isə Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin əsas xüsusiyyətlərinin nəzəri, hüquqi və praktiki baxımdan araşdırmaqdan ibarətdir.

Həmçinin idman sferasında beynəlxalq mexanizmlərin Azərbaycan Respublikasının milli qanunvericiliyinə implementasiyası ilə bağlı problemlər nəzərdən keçirilir. Eyni zamanda, universal beynəlxalq mexanizmlərin idman sahəsində əməkdaşlığın nizamlanmasında oynadığı rol və onun hüquqi aspektlərinə xüsusi diqqət yetirilir.

Açar sözlər: idman fəaliyyəti, beynəlxalq müqavilə, milli qanunvericilik, idman hüququ, olimpiya hərəkatı, beynəlxalq əməkdaşlıq, idman-hüquq normaları.

Tədqiqat mövzusunun aktuallığı ilə bağlı, hər şeydən əvvəl, qeyd etməliyik ki, sosial mühitin mühüm sahələrindən olan bədən tərbiyəsi və idman şəxsiyyətin kamilləşməsinə, insanların sağlamlığının qorunmasına, əmək ehtiyatlarının yüksək səmərəliliyinin təmin edilməsinə xidmət etməklə ölkənin sosial-iqtisadi tərəqqisində mühüm rol oynayır. Fiziki tərbiyə və idman insan fəaliyyətinin müstəqil növünü təşkil edir. Onun müasir cəmiyyətdə yeri və rolu böyükdür. Fiziki tərbiyə insanın sağlam həyat tərzini formalaşdırır, bu da, öz növbəsində, ictimai münasibətlərə ciddi şəkildə müsbət təsir edir. Qədim mədəniyyətə və dövlətçilik ənənələrinə malik olan Azərbaycanda idman hər zaman cəmiyyətin inkişafının əhəmiyyətli faktorlarından biri olmuşdur. Ümummilli lider Heydər Əliyev idmanın əhəmiyyətindən bəhs edərək qeyd edirdi: "İdman, bədən tərbiyəsi, hər bir sivilizasiyalı xalqda, ölkədə olduğu kimi, Azərbaycan xalqının da, Azərbaycan vətəndaşlarının da həyat tərzinin mühüm bir hissəsidir" [1, s.227].

İdmanın Azərbaycanda inkişaf mərhələləri yazılı qaynaqlarda və maddi mədəniyyət nümunələrində öz geniş əksini tapmışdır. Atlı idman oyunları, qol yarışı, güləş, şahmat kimi idman növləri Azərbaycanda hələ qədim dövrlərdə geniş yayılmışdır. Orta əsrlərdə də bu idman növlərinin inkişafı davam etmişdir. Yeni dövrdə, xüsusilə də, sovet hakimiyyəti illərində Azərbaycanda bədən tərbiyəsinin və idmanın inkişafına xüsusi diqqət ayrılmış, 1950-ci illərin sonu – 1960-cı illərin əvvəllərində bu sahədə böyük canlanma başlamışdır. Ən böyük uğurlar, başlıca olaraq, güləş, boks, yüngül atletikanın müxtəlif növlərində olmuşdur.

Azərbaycanın zəngin idman ənənələri dövlət müstəqilliyi bərpa edildikdən sonra ölkədə bədən tərbiyəsinin və idmanın müxtəlif növlərinin inkişafı üçün geniş imkanlara yol açdı. Artıq bu sahə dövlətin daxili və xarici siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri kimi çıxış etməyə başladı. 1993-cü ilin iyununda Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan Respublikasında ali hakimiyyətə qayıdışından sonra onun başçılığı altında ölkədə həyata keçirilən köklü islahatlar, bütün sahələrdə olduğu kimi, bədən tərbiyəsinin təşkilində və idmanın inkişafında da öz müsbət təsirini göstərdi.

Heydər Əliyev məktəbinin layiqli davamçısı Prezident İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi: "Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra idmana diqqət daim yüksək idi. Baxmayaraq ki, ölkəmiz müstəqilliyimizin ilk illərində iqtisadi cəhətdən o qədər də güclü deyildi, ölkədə çoxlu çətinliklər var idi, problemlər var idi... Buna baxmayaraq, xalqımızın Ümummilli lideri Heydər Əliyevin daim idmana, olimpiya hərəkatına diqqəti çox yüksək səviyyədə idi. Azərbaycanın iqtisadi cəhətdən ən çətin məqamlarında idmana xüsusi münasibət var idi. İdmançılar da bunu hiss edirdilər. Məhz bu diqqətin, qayğının nəticəsində Azərbaycanda idman inkişaf edirdi" [2, s.283].

Azərbaycan Respublikasında idmanın inkişaf perspektivlərini müəyyən edə biləcək dövlət siyasətinin və xüsusi idman strategiyasının hazırlanması ölkədə bədən tərbiyəsinin təşkilinin və idmanın inkişafının hüquqi-normativ bazasının yaradılmasını da sürətləndirdi: 1994-cü ildə Azərbaycan Respublikası Gənclər və İdman Nazirliyi yaradıldı və Prezidentin bu fərmanı ölkədə bədən tərbiyəsinin təşkilinin və idmanın inkişafının hüquqi-normativ bazasının yaradılması üçün hüquqi əsas yaratdı. Ulu öndər Heydər Əliyevin Sərəncamı ilə 1995-ci ilin martında "Azərbaycan İdman Fondu" yaradıldı. 1997-ci ildə "Bədən tərbiyəsi və idman haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu qəbul edildi. Bu qanun ölkədə bədən tərbiyəsi və idman sahəsində münasibətləri tənzimləməyə, Azərbaycan Respublikasının idman siyasətini müəyyənləşdirməyə, xüsusi idman strategiyasının qurulmasına yönəlmiş hüquqi addım idi.

Heydər Əliyevin inkişaf və quruculuq xəttini uğurla davam etdirən Prezident İlham Əliyev ölkədə bədən tərbiyəsinin və idmanın inkişaf etdirilməsi sahəsində dövlət strategiyasını ardıcıl həyata keçirməyə başladı. Bu istiqamətdə İlham Əliyevin önəmli addımlarından biri 2004-cü ildə ölkədə bədən tərbiyəsi və idmanın gələcək illərdə sistemli inkişafını, bu sahənin hüquqi, iqtisadi, sosial bazasının möhkəmləndirilməsini təmin edəcək Azərbaycan Respublikasında 2004-2008-ci illər ərzində bədən tərbiyəsi və idmanın inkişafına dair müvafiq Dövlət Proqramının qəbul edilməsi oldu. 2005-ci ildə İlham Əliyevin imzası ilə Azərbaycan Gəncliyi Dövlət Proqramı (2005- 2009-cu illər; 2011-2015-ci illər) qəbul edildi. Proqram gənc nəslin vətənə məhəbbət, Azərbaycan xalqının tarixinə, mədəni irsinə, dövlət dilinə və rəmzlərinə, milli-mənəvi dəyərlərinə hörmət ruhunda tərbiyə olunması, gənclərin hərbi vətənpərvərlik tərbiyəsi işinin gücləndirilməsi, gənclərin sahibkarlıq fəaliyyətinin dəstəklənməsi, peşə hazırlığının yüksəldilməsi və məşğulluğunun təmin edilməsi məqsədi ilə tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tuturdu. Ölkənin ictimai-siyasi həyatında gənclərin fəal iştirakı, uşaq və gənclər üzrə təşkilatların formalaşması və inkişafı üçün şəraitin yaradılması da Dövlət Proqramının vacib müddəalarından biri idi.

Tədqiqat işinin qarşısında qoyulan əsas məqsəd idman fəaliyyəti sahəsində müqavilələrin hüquqi tənzimlənməsi problemlərinin təhlili və onların aradan qaldırımasına dair təkliflərin işlənib hazırlanması olmuşdur. Qısa sözlə desək, tədqiqatın məqsədi idman sahəsində beynəlxalq normaların və digər beynəlxalq mexanizmlərin, onlarla qarşılıqlı şəkildə isə Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin əsas xüsusiyyətlərinin nəzəri, hüquqi və praktiki baxımdan araşdırmaqdır.

Qarşıya qoyulmuş məqsədin yerinə yetirilməsi üçün aşağıdakı vəzifələr müəyyənləşdirilmişdir:

– idman sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın formalaşmasının tarixi təşəkkülü və beynəlxalq idman hüququna təsirinin əsas aspektlərinin araşdırılması;

– universal beynəlxalq mexanizmlərin idman sahəsində əməkdaşlığın nizamlanmasında rolunun müəyyənləşdirilməsi;

– idman sahəsində regional beynəlxalq-hüquqi tənzimetmənin spesifik xüsusiyyətlərinin təhlili;

– idman fəaliyyəti sahəsində Azərbaycan Respublikasının milli qanunvericiliyi və implementasiya problemlərinin tədqiqi, təkliflərin işlənib hazırlanması.

Məqalədə aşağıdakı elmi müddəalar müzakirəyə çıxarılmışdır:

1. idman sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın formalaşmasının tarixi təşəkkülü və beynəlxalq idman hüququna təsirinin əsas aspektlərinin tədqiqi;

2. idman münasibətlərinin beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsində idman diplomatiyasının rolunun araşdırılması;

3. universal beynəlxalq mexanizmlərin idman sahəsində əməkdaşlığın nizamlanmasında rolunun nəzərdən keçirilməsi;

4. idman sahəsində regional beynəlxalq-hüquqi tənzimetmənin spesifik xüsusiyyətləri analiz edilməsi;

5. idman sahəsində beynəlxalq mexanizmlərin Azərbaycan Respublikasının milli qanunvericiliyinə implementasiyasının öyrənilməsi.

İdman sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın formalaşmasının tarixi təşəkkülü və bu prosesin beynəlxalq idman hüququna təsirinin əsas aspektləri də xüsusi maraq doğurur. Belə ki, XX əsrin ortalarında yüzə yaxın beynəlxalq idman assosiasiyası yaradıldı.Bu gün bədən tərbiyəsi və idman sahəsində iki yüzdən çox qlobal və regional qeyri-hökumət təşkilatı fəaliyyət göstərir. Hazırda idman beynəlxalq əlaqələrin ayrılmaz hissəsinə çevrilib. O, beynəlxalq əməkdaşlığın gücləndirilməsi vasitəsi kimi çıxış edir, münaqişələrin aradan qaldırılması və mədəniyyətlərarası dialoqun qurulması vasitəsi kimi çıxış edir. Müasir idman çox mürəkkəb və spesifik sosial-iqtisadi sistemdir ki, burada idman qanunvericiliyi müxtəlif ictimai münasibətləri tənzimləmək məqsədi daşıyır. Buna görə də, idman sahəsi beynəlxalq səviyyədə xüsusi hüquqi anlayış və yüksək keyfiyyətli hüquqi tənzimlənmə tələb edir. Ona görə də, hazırda idman sahəsində beynəlxalq münasibətləri tənzimləyən normalar toplusunun fəal formalaşdırılması prosesi gedir.

Müasir beynəlxalq hüquq qlobal irs kimi daim təkamül və mütərəqqi inkişaf vəziyyətindədir. Beynəlxalq hüquq sistemində yeni sahələr yaranır, mövcud sahələr sistemləşdirilir, beynəlxalq normativ hüquqi aktlar sistemi daim genişlənir. Beynəlxalq həyatın real şərtləri ilə müəyyən edilən, nisbətən, özünəməxsus avtonom sektorların (alt sektorların) beynəlxalq hüquqdan ayrılması pro-

sesi gedir. Bir qayda olaraq, beynəlxalq hüququn sahələrinin formalaşması real həyatda yaranan obyektiv proses idi və beynəlxalq hüququn subyektləri arasında münasibətlərin getdikcə çoxşaxəli və rəngarəng olması ilə şərtlənirdi. Beynəlxalq hüququn sahələrinin ayrılması həm də bir tənzimləmə predmetinə aid olan eynicinsli beynəlxalq hüquq normaları sistemlərinin yaranması ilə əlaqədardır. Hüquq sahələri obyektiv şəkildə formalaşır və elm (doktrina) tərəfindən müəyyən edilir.

Yuxarıda göstərilənlər beynəlxalq idman hüququna aiddir. Eyni zamanda, beynəlxalq idman hərəkatları idman sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafına və idman məsələlərinə dair beynəlxalq normaların formalaşmasına mühüm töhfə verib.

Beynəlxalq idman əlaqələrinin formalaşması və Beynəlxalq İdman Hərəkatının (BİH) daha da inkişafı ilə bağlı qeyd edə bilərik ki, olimpiya sferasında beynəlxalq idman münasibətlərinin tənzimlənməsinin başlanması üçün güclü təkan Pyer de Kubertenin təşəbbüsü ilə 1894-cü ilin yayında Parisdə Beynəlxalq Olimpiya Komitəsinin (BOK) yaradılması olmuşdur [84, s.17].

Beləliklə, beynəlxalq idman hüququnun formalaşması BİH və BOK-un yaranması ilə əlaqələndirilə bilər.

Eyni zamanda, ilk idman federasiyaları da formalaşmağa başladı. Beynəlxalq idman federasiyaları BOK tərəfindən tanınan beynəlxalq qeyri-hökumət təşkilatlarıdır. Bir qayda olaraq, bunlar dünya idman səhnəsində təmsil olunan bir və ya bir neçə idman növü üzrə assosiasiyalardır. Milli federasiyalar belə assosiasiyaların üzvləridir, lakin, öz idman növlərini idarəetmə üzrə forma və üsullarını müəyyən etməkdə müstəqilliyə malikdirlər. Bununla belə, beynəlxalq assosiasiyalar bütün idman tədbirlərinin Olimpiya Xartiyasına uyğun şəkildə həyata keçirilməsini təmin edirlər. Beynəlxalq idman federasiyalarının əsas vəzifələri sistemli dünya idman tədbirlərinin monitorinqi və idarə olunması hesab olunur. Bu, o deməkdir ki, federasiyalar oyunun bərabərliyinə nəzarət edir və yarışların müntəzəmliyinə zəmanət verir. Bundan əlavə, federasiyalar idmanın təşkili və idarə edilməsi ilə bağlı BOK-a təkliflər və sənədlər hazırlaya bilər. "Bədən tərbiyəsi və idman haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 1.0.15-ci maddəsində bu barədə tənzimləmə nəzərdə tutulmuşdur.

Beləliklə, beynəlxalq idman federasiyaları idman hüququ mənbələrinin ilk yaradıcıları olmuşdur. İdman universal bir fenomenə çevrilir və ildən-ilə daha çox insan idmanla məşğul olur. Beynəlxalq idman təşkilatları isə XX əsrdən başlayaraq beynəlxalq münasibətlərdə getdikcə daha mühüm rol oynamağa başladı və aktorlardan biri kimi qəbul olunmağa başladı. Müasir dünyada onlar beynəlxalq idman əlaqələrinin inkişafı üçün əsas instituta çevriliblər. Müasir dünyada beynəlxalq idman təşkilatlarını təkcə idman diplomatiyasının deyil, ümumiyyətlə, beynəlxalq münasibətlərin də aktoru hesab etmək olar.

Lakin, qeyd etməliyik ki, universal və regional qurumların da normayaradıcılıq prosesi beynəlxalq idman münasibətlərinin kompleks inkişafına öz təsirini göstərməkdədir. Nümunə qismində MDB-nin bu sahədə qəbul edilən, bir sıra hallarda isə universal beynəlxalq mexanizmlərə əsaslanan aktlarını göstərmək olar. Onlardan biri də Beynəlxalq Əmək Təşkilatının 1997-ci il Konvensiyasının əsas müddəaları nəzərə alınmışdır ki, onlardan biri də qəbul edilmiş "Özəl məşğulluq agentliklərinin fəaliyyəti haqqında" Model Qanundur. Müstəqil Dövlətlərin 2010-cu ildə kifayət qədər olduğu qeyri-dövlət məşğulluq agent-

liklərinin səlahiyyətləri ətraflı təsvir edilmişdir. Bu gün konkret fəaliyyət sahəsini tənzimləmək üçün müəyyən hüquqi rejim sosial münasibətlərin qurulduğu normalara əsaslandığından, idman agentliyinin fəaliyyətinin tənzimlənməsi üçün hüquqi rejimin yaradılmasının zəruri olması qənaəti kifayət qədər əsaslandırılmayacaq. Əlavə olaraq, qeyd etmək lazımdır ki, agentliklərin fəaliyyəti təkcə idmançıya layiqli işəgötürən tapmaqdan və onunla əmək müqaviləsi bağlamaqdan ibarət deyil, onun fəaliyyəti həm də idmançının klublar arasında transferini, onun təmsil etdiyi maraqlar və bir çox başqa aspektləri, idmançının münasibətlərində vasitəçi kimi çıxış etməsini nəzərdə tutur. Bu cür hərəkətlər, fikrimizcə, müfəssəl şəkildə təsvir edilmiş və idman icmalarının nizamnaməsində təsbit edilmişdir ki, bu da, sonuncuya idman agentinə peşəkar səriştəsi ilə bağlı xüsusi tələblər qoymağa imkan verir. Məhz müəyyən agentin tələblərinin mövcudluğu əsasında idman təşkilatı öz fəaliyyətini lisenziyalaşdırmaq hüququna malikdir. Agentlik münasibətlərinin mahiyyətini əmək qanunvericiliyi çərçivəsində nəzərə alsaq, o zaman belə səlahiyyətlər dərhal qeyri-hökumət idman təşkilatlarının hüquqlarının siyahısından çıxarılır [37, s.11].

Bu gün beynəlxalq idman hüquq əlaqələri, əsasən, Olimpiya və Paralimpiya hərəkatı çərçivəsində inkişaf edir. Olimpiya Hərəkatına aşağıdakılar daxildir: Beynəlxalq Olimpiya Komitəsi (BOK), Olimpiya Təşkilat Komitələri (OTK), Milli Olimpiya Komitələri (MOK), Beynəlxalq İdman Federasiyalar (BİF), milli assosiasiyalar, klublar, idmançılar, hakimlər, assosiasiyalar və BOK tərəfindən tanınan bütün aidiyyəti təşkilat və qurumlar.

Olimpiya Hərəkatı Olimpiya Xartiyasını rəhbər tutmağa razı olan və BOK-un səlahiyyətlərini tanıyan bütün hüquqi şəxslər tərəfindən yaradılır.

Beynəlxalq idman hüququ tarixində 30 iyun 1984-cü il tarixini – Lozannada BOK-un təşəbbüsü ilə yaradılmış İdman Arbitraj Məhkəməsinin (CAS) təsis sənədlərinin qüvvəyə mindiyi günü qeyd etməmək olmaz. Bu sənəd qüvvəyə mindikdən sonra 1994-cü ildə CAS qarşısında tərəflərin hüquq bərabərliyinə riayət olunmasını təmin edən idman sahəsində Beynəlxalq Arbitraj Şurasının yaradılması yolu ilə müstəqilliyini bərqərar etmişdir [82, s.34-35].

Beynəlxalq idman arbitrajının qərarları da beynəlxalq idman hüququnun əhəmiyyətli mənbələrindən sayılır. Nümunə qismində Avropa İttifaqı çərçivəsində idman hüquqşünaslığının inkişafında mühüm rol oynamış –XX əsrin 90-cı illərində baxış predmeti olmuş sensasiyalı “Bosman” işini göstərmək olar ki, bu, həm də peşəkar futbolda mövcud oyunçu transfer sistemində təkcə Aİ ölkələrində deyil, həm də üçüncü ölkələrdə idman federasiyalarının aktları ilə milli və beynəlxalq hüquq normaları arasında əlaqə məsələsini gündəmə gətirdi.

Ən çox rezonans doğuranlardan biri Belçika Futbol İttifaqının Jan-Mark Bosmana qarşı, Lyej Kral Klubu Jan-Mark Bosmana, UEFA Jan-Mark Bosmana qarşı 15 dekabr 1995-ci il tarixli işlərində qərar idi. Bu mübahisəyə baxılarkən, peşəkar futbolçulara münasibətdə işçilərin sərbəst hərəkəti prinsipini təsbit edən və idmançılar klubdan kluba keçərkən transfer qaydalarında, xüsusən də, Aİ-dən olan əcnəbi oyunçular üçün kvotalarda dəyişikliklərə səbəb olan presedent yaranıb [79, s.236].

“İqor Simutenkova Təhsil və Mədəniyyət Nazirliyinə” qarşı iş üzrə İspaniya Kral Futbol Federasiyası Rusiya idmançılarına qarşı

iş şəraiti, mükafatlandırma və ya işdən çıxarılma baxımından Aİ vətəndaşları ilə müqayisədə ayrı-seçkilik yaradan müddəaları ləğv etdi və İspaniya ilə Rusiya Federasiyası arasında bərabərlik prinsipinin genişləndirilməsinə və Avropada fərdlərin iş şəraiti hüququnun normal həyata keçirilməsinə xidmət etmişdir. Avropa İttifaqı Ədalət Məhkəməsinin qərarları Avropa hüququnda son dərəcə əhəmiyyətlidir, çünki onlar presedent xarakterinə görə Aİ üzv-dövlətlərinin milli məhkəmələri və sonradan Məhkəmənin özü üçün məcburidir.

Beləliklə, bu əməkdaşlığın inkişaf tarixində aşağıdakı mərhələləri fərqləndirmək olar:

1. Olimpiya Oyunlarının təşəkkülü və inkişafı;

2. Beynəlxalq idman təşkilatlarının sayının artırılması;

3. İdman diplomatiyasının əhəmiyyətinin artırılması, idmanın BMT tərəfindən diplomatiya aləti kimi tanınması.

Qeyd edək ki, idman münasibətlərinin hüquqi tənzimlənməsi zərurəti, ilk növbədə, peşəkar idmanın artan kommersiyalaşması prosesi ilə bağlı olub. XX əsrdə iqtisadi fəaliyyət sahəsi kimi peşəkar idman gəlir gətirməyə başladı və bu, idman yarışlarının təşkili və keçirilməsi üçün getdikcə daha çox kapital cəlb etdi. Peşəkar idmançıların gəlirləri də artıb. Daha yüksək maaş alan, yaxud gəlir əldə edən idmançılarla komanda idman klubları arasında əmək münasibətlərinin qeydiyyatı oyunçuların agenti qismində çıxış edən vəkillərin iştirakı ilə həyata keçirilməyə başlandı. Digər tərəfdən, fiziki və hüquqi şəxslər idman münasibətlərinə daxil olmaqla, xüsusən, əqli mülkiyyət və kütləvi informasiya vasitələrindən istifadə məsələləri ilə bağlı, o cümlədən idmançının fotoşəklini çəkmək və idman yarışlarını yayımlamaq hüquqlarını əldə etmişlər.

Dövlət üçün beynəlxalq idman tədbirlərində iştirakın bir tərəfi də onun imicini gücləndirməkdir. Söhbət Olimpiya oyunlarının, dünya və ya Avropa çempionatlarının keçirilməsindən gedir. Dünya miqyaslı yarışlara evsahibliyi etmək imkanı əldə edən hər bir dövlət onları elə təşkil etməyə çalışır ki, onun yaddaşı firavan, qonaqpərvər bir dövlət kimi qorunsun. Bu hadisə parlaq və unudulmaz olmalıdır. Təbii ki, bu, dövlətin nüfuzu və mövqelərini möhkəmləndirmək və ya təkmilləşdirmək istəyi ilə bağlıdır. Qələbə dövlətə nüfuz və tanınma gətirir. Bu cür tədbirlərin öz ərazisində qəbul edilməsi dövlətin ambisiyalarını həyata keçirmək üçün lazımdır. Eyni zamanda, dövlət tərəfindən idman yarışlarının keçirilməsi investorların diqqətini cəlb etdiyindən və dünyanın hər yerindən turist axınının artmasına səbəb olduğu üçün təkcə xərclər deyil, həm də fayda gətirir.

Eyni zamanda, beynəlxalq yarışların nəticələri təkcə idmançıların uğurlarından və faktiki nəticələrindən deyil, həm də bu nəticələrin hüquqi şərhindən və yaranan münaqişələrdən asılıdır. İdmançıların beynəlxalq yarışlarda çıxışlarının keyfiyyəti həm də düzgün təşkildən, o cümlədən bu gün idman nailiyyətlərindən heç də az əhəmiyyət kəsb etməyən prosedurun aydınlığından asılıdır.

Bu baxımdan, həmçinin müasir idmanın qloballaşması şəraitində idman hərəkatının beynəlxalq tənzimlənməsi, onun məzmunu və spesifikliyi, keyfiyyəti və səmərəliliyi mövzusu aktuallaşır.

Beləliklə, idman sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın inkişafında və beynəlxalq idman hüququnun formalaşmasında əsas amillər qismində aşağıdakıları göstərmək olar:

– beynəlxalq idman təşkilatlarının inkişafı;
– Olimpiya hərəkatı;
– idmanın kommersiyalaşdırılması;
– idmanın dövlətin imicinə təsiri;
– idman diplomatiyasının rolunun artırılması.

Beynəlxalq idman hüququ beynəlxalq idman fəaliyyətində yaranan ictimai münasibətləri tənzimləyən, bir-biri ilə əlaqəli olan norma və qaydalar sistemidir. Öz növbəsində, beynəlxalq idman fəaliyyətlərinə aşağıdakı əsas istiqamətlər daxildir:

1) beynəlxalq idman təşkilatlarının, o cümlədən BOK, ISF, ÜADA və s.-nin təşkili və fəaliyyəti, onların milli idman strukturları ilə qarşılıqlı əlaqəsi;

2) beynəlxalq idman yarışlarının, o cümlədən Olimpiya oyunlarının, habelə digər beynəlxalq idman və idman-əyləncə tədbirlərinin təşkili və keçirilməsi;

3) peşəkar idman sahəsində beynəlxalq əlaqələr, o cümlədən idman sahəsində əmək resurslarının beynəlxalq hərəkəti, idmançının (məşqçinin) bir klubdan digərinə beynəlxalq transferləri, icarələr, digər transfer növləri, habelə idman agentlərinin beynəlxalq fəaliyyəti;

4) idman sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıq və xarici investisiyalar;

5) idman sənayesi sahəsində beynəlxalq kommersiya fəaliyyəti, o cümlədən bədən tərbiyəsi, idman və turizm məqsədləri üçün məhsullar istehsal edən birgə müəssisələrin təşkili;

6) idman fəaliyyəti sahəsində əqli mülkiyyət hüquqlarının beynəlxalq müdafiəsi ilə bağlı münasibətlər;

7) idman sahəsində beynəlxalq vergi münasibətləri;

8) beynəlxalq idman növlərində xəsarətlər;

9) qlobal antidopinq siyasəti və beynəlxalq idman hərəkatında dopinqə qarşı mübarizə;

10) idman fəaliyyəti sahəsində cinayətkarlığa qarşı mübarizədə beynəlxalq əməkdaşlıq;

11) beynəlxalq idman mübahisələrinin həlli;

12) yuxarıdakı istiqamətlərlə əlaqəli digər fəaliyyət sahələri [70, 47-48].

Şübhəsiz ki, beynəlxalq idman hüququnun formalaşması və inkişafı bu fənnin tədrisi ilə sıx bağlılığa malikdir. Bu baxımdan, xarici təcrübənin öyrənilməsi vacibdir. İdman hüququnun tədrisində bu təcrübədən respublikanın hüquq və idman ali məktəblərinin tədris prosesinə analoji hazırlıq kurslarının tətbiqi zamanı, habelə ali peşə təhsili sahəsində vəzifəli şəxslər tərəfindən təhsildə idman hüququnun tədrisinin təşkili üçün uğurla istifadə oluna bilər. Göstərilən kontekstdə Fransanın bu sahədə təcrübəsi xüsusi maraq doğurur. Beləliklə, qeyd edə bilərik ki, İdman Hüququ üzrə Araşdırma Mərkəzi (Marsel) Eks-Marsel Hüquq və Siyasi Elmlər Fakültəsinin İqtisadi Hüquq Mərkəzinin bir hissəsidir, o da, öz növbəsində, Paul Sezan Universitetinin (Aix-Marsel III) tərkib elementidir. Mərkəz 2000-ci il oktyabrın 1-də Eks-Marsel şəhərinin Hüquq və Siyasi Elmlər fakültəsində təşkil edilib və həm idman hüququ sahəsində mütəxəssislərin əsas hazırlığını (magistratura), həm də davamlı peşə hazırlığı və təkmilləşdirməni təmin edir [83, s.101].

Böyük Britaniyanın təcrübəsi xüsusi diqqətə layiqdir. Beləliklə, Nottingem Trent Universitetinin Hüquq Fakültəsi idman hüququ üzrə magistr proqramı təklif edir.Təhsilə hazırlıq Britaniya və beynəlxalq (həm qlobal, həm də regional-Avropa) idman hüququnun öyrənilməsini əhatə edir. Bəzi modullar mövcud idman hüquqşünaslarının bacarıqlarını artırmaq üçün istifadə edilə bilər. İsveçdə

idman hüququnun tədrisinə çox diqqət yetirilir. Xüsusən, Malmö Universitetinin Hüquq Fakültəsi "İdman hüququ və idman etikası" təhsil proqramını həyata keçirir. Təlim kursu idmanın hüquqi tənzimlənməsi problemlərinə diqqət yetirməklə yanaşı, idmanın daha geniş (sosial, dəyər, iqtisadi və s.) problemlərinə də toxunur [68, s.20].

İsveçrənin Neuşatel şəhərində Beynəlxalq İdman Təhsil Mərkəzi də diqqətəlayiqdir. Bu mərkəz 1995-ci ildə Beynəlxalq Futbol Federasiyası (FIFA), Neuşatel Universiteti (Neuşatel kantonu, İsveçrə) tərəfindən Neuşatel şəhəri və kantonu ilə birlikdə yaradılmışdır. Universiteti idman hüququ ixtisası üzrə hüquq magistrləri bitirir. Beynəlxalq İdman Təhsil Mərkəzinin fəaliyyəti üç əsas istiqamət üzrə həyata keçirilir:

– elmi tədqiqat;
– konsaltinq;
– təhsil.

ABŞ-da idman hüququnun tədris təcrübəsi də maraq doğurur. Belə ki, Amherstdəki Massaçusets Universitetinin Eyzenberq İdarəetmə Məktəbi idmanın təşkili və hüquqi tənzimlənməsi, idman idarəçiliyi və idman sənayesi sahəsində ABŞ-ın ən nüfuzlu təhsil müəssisələrindən biridir. Məktəbin tərkibində İdman idarəetmə fakültəsi fəaliyyət göstərir. İdman menecmenti fakültəsi 1971-ci ildə yaradılmışdır. O vaxtdan bəri onun məzunları idman fəaliyyətinin təşkili və idarə edilməsinin müxtəlif sahələrində 3000-dən çox yüksək ixtisaslı mütəxəssisi əhatə etmişdir. Həm bakalavr, həm də magistr proqramları təklif olunur. ABŞ-da idman hüququ sahəsində digər böyük təhsil mərkəzi 1989-cu ildə əsası qoyulmuş Market Universitetinin Hüquq Məktəbində Milli İdman Hüququ İnstitutudur. Fərqli idman və idman sənayesi ilə əlaqəli təlim və tədqiqatları mümkün qədər geniş əhatə etməyə çalışan Eyzenberq İdarəetmə Məktəbinin yuxarıda adıçəkilən İdman İdarəetmə Departamenti, Milli İdman Hüququ İnstitutu öz fəaliyyətində də olsa, idman hüququ mövzusuna xüsusi diqqət yetirir, ən müxtəlif sahələri əhatə edir [46, s.29].

Tüleyn Universitetinin Hüquq Məktəbi (Yeni Orlean, Luiziana, ABŞ) həm də ABŞ-da idman hüququ üzrə magistr dərəcələri verən azsaylı universitet şöbələrindən biridir. Fakültədə tələbələr tərəfindən idarə olunan İdman Hüququ Cəmiyyəti fəaliyyət göstərir, o, müntəzəm olaraq, idman və idman hüququ dünyasının aparıcı simaları ilə aktual hüquqi problemləri və narahatlıqları müzakirə etmək üçün görüşlərə ev sahibliyi edir və tez-tez aparıcı idman hüquqşünaslarının və iş adamlarının iştirak etdiyi ictimai proqramlara sponsorluq edir. Hər il Tüleyn Məhkəmə Simulyasiyası Moot Məhkəməsi müasir hüquqi məsələlər və idman sənayesi ilə bağlı məsələlər üzrə Milli Moot Məhkəməsi Müsabiqəsinə ev sahibliyi edir. Qalibin tərcümeyi-halı hər il Journal of Sports Lawyers jurnalında dərc olunur. Tələbələr həmçinin illik İdman Danışıqları Müsabiqəsində iştirak edirlər. Nyu-Heyvendə (Konnektikut, ABŞ) yerləşən Yale Universitetinin Hüquq Məktəbi idman və hüquq üzrə kurs təklif edir. Tədqiqat üç illik J.D. proqramına uyğun olaraq, həyata keçirilir [77, s.37].

İdman diplomatiyası idman münasibətlərinin beynəlxalq-hüquqi tənzimlənməsində baza elementlərindən biri kimi çıxış edir. Belə ki, beynəlxalq idman münasibətlərinin tənzimlənməsində idman diplomatiyasının rolu əvəzsizdir. Sözügedən məsələnin təhlilinə keçməzdən öncə, ilk növbədə, diplomatiya anlayışına nəzər yetirilməsi, daha sonra isə tədqiqatın predemetinin konkretləşdirilməsi zəruri əhəmiyyət kəsb edir.

Qeyd etməliyik ki, aparılmış elmi tədqiqatlarda diplomatiya müxtəlif aspektlər baxımından qiymətləndirilmişdir. Bir sıra müəlliflərin fikrincə, diplomatiya dövləti beynəlxalq aləmdə təmsil edən mühüm fəaliyyət istiqaməti sayılmaqla, beynəlxalq münasibətlərin bütün sahələrində ümumiləşdirici və xüsusiləşdirici, habelə sistemləşdirici, əlaqələndirici, bağlayıcı, şərtləndirici və istiqamətverici əhəmiyyətə malikdir [18, s.179].

Qeyd olunanları ümumiləşdirərək, diplomatiya ilə bağlı təcrübi mənada, habelə elm və sənət olaraq, aşağıdakı nəticələrə gəlmək olar:

– diplomatiya dövlət, hökumət başçılarının və xüsusi xarici əlaqələr orqanlarının dövlətlərin xarici siyasətinin məqsəd və vəzifələrini həyata keçirmək, habelə xaricdə dövlətin maraqlarını qorumaq üçün rəsmi fəaliyyətidir. Bu yanaşma ən çox yayılmışdır və ona ekspertlərin böyük əksəriyyətinin əsərlərində rast gəlinir;

– diplomatiya suveren dövlətlər arasında qarşılıqlı münasibətlər haqqında elmdir. Əsas məqsəd beynəlxalq münasibətləri, eləcə də digər dövlətlərlə münasibətlərdə öz ölkəsinin maraqlarını bilmək və dərindəndən mənimsəməkdən ibarətdir;

– diplomatiya dövlətlər arasında təmsilçilik və münasibətlər sənətidir.

İdman diplomatiyasına gəldikdə, bir sıra müəlliflər onu resurs və mülayim gücün aləti hesab etməklə, beynəlxalq münasibətlərdə arzuolunan nəticələr əldə etmək bacarığı kimi xarakterizə etmişdir [78, s.10].

İdman diplomatiyası idmanın inkişafı ilə bərabər inkişaf etdi və XXI əsrdə elmi dövriyyəyə qətiyyətlə daxil oldu. Bu aktuallıq, şübhəsiz ki, idmanın bütün dünyanı birləşdirən amil olması ilə bağlıdır. Qeyd edək ki, ingilis filologiyası və ya milli azlıqların hüquqlarının müdafiəsi mitinqinə əhalinin yalnız bəzi təbəqələri maraq göstərəcək. İdman isə bütün cəmiyyəti birləşdirə bilər ki, bu da, onu beynəlxalq ünsiyyətin ən mühüm vasitələrindən birinə çevirir. Həqiqətən də, idman dövlətlər və millətlər arasında sərhədləri silməyə qadirdir. Bu müddəanın davamı olaraq, ABŞ-ın Danimarkadakı keçmiş fövqəladə və səlahiyyətli səfiri C.Keynin sözlərinə istinad etmək olar ki, o, idmanın qarşılıqlı hörmət, bərabərlik və tolerantlıq kimi idealları sayəsində bütün mədəni və etnik fərqləri aradan qaldırmağa qadir olan vasitəçi olduğunu iddia edirdi. Onun fikrincə, məhz bu keyfiyyətlər sayəsində idman öz mesajını bütün digər xarici siyasət metodlarından daha effektiv şəkildə cəmiyyətə çatdırır [64, s.121].

Beləliklə, idmanın mülayim güc vasitəsi kimi istifadə olunduğunu görə bilərik. Bu kontekstdə ondan öz mənafeləri üçün istifadə edən beynəlxalq münasibətlərin subyektləri aşağıdakı məqsədləri qarşıya qoya bilərlər:

1. İdman və onun dəyərlərinin himayəsi altında xarici siyasət əlaqələrinin gücləndirilməsi. O, mədəni mübadiləni təşviq edir və xalqları birləşdirir;

2. İdmandan rəqib dövlətə siyasi təzyiq vasitəsi kimi istifadə edilməsi;

3.İrimiqyaslı idman tədbirləri vasitəsilə ölkənin müsbət imicinin yaradılması. İdman diplomatiyasının mülayim güc vasitəsi kimi rolunu daha dərindən dərk etmək üçün biz sözügedən diplomatiya növünün nə olduğunu müəyyən etməliyik.

Bəzi müəllifləri məsələyə fərqli kontekstdən yanaşaraq, idman diplomatiyasını müəyyən xarici siyasət problemlərinin həlli üçün idmanın köməkçi və ya müstəqil siyasi alət kimi istifadə olunduğu diplomatik fəa-

liyyətin spesifik növü kimi xarakterizə edirlər. Belə ki, müəyyən xarici siyasət məqsəd, niyyət və maraqlarını nümayiş etdirmək məqsədilə, onun dövlətlər arasında diplomatik münasibətlər qurmaq və ya təkmilləşdirmək, başqa ölkənin rəhbərliyinə siyasi təzyiq göstərmək vasitəsi olduğunu vurğulayırlar [83, s.101-103].

Lakin, bir məsələni də unutmaq olmaz ki, idman həmrəyliyi, xüsusən də, son dövr ədəbiyyatlarda təzahür edən Olimpiya barışığı və ya Olimpiya vasitəçiliyi müasir dövrümüzdə bütün planeti birləşdirən yeganə vasitə, qlobal sülhün və əmin-amanlığın mənbəyidir.

Üçüncü minilliyin əvvəllərində idman qlobal bir fenomen kimi bir çox sosial və siyasi funksiyaları yerinə yetirir. O, ilk növbədə, hər bir dövlətin həm iqtisadiyyatı, həm də müdafiə qabiliyyəti üçün çox əhəmiyyətli olan sağlam həyat tərzini özünəməxsus şəkildə tərbiyə edir. Müasir idman sferasına gənc nəslin tərbiyəsi və onun sosiallaşması, vətənpərvərlik hissinin və mənəvi keyfiyyətlərin, fəal həyat mövqeyinin və ictimai proseslərdə iştirakın formalaşdırılması funksiyaları daxildir. Bütövlükdə dövlətin idman uğurları onun vətəndaşlarının əksəriyyətində hökumətin həyata keçirdiyi kursun düzgünlüyü, konkret bir cəmiyyətdə üstünlük təşkil edən dəyərlər sisteminin həqiqət ideyasının yaranmasına kömək edir.

Məhz bu istiqamətdə XXI əsrdə idman diplomatiyası səylərini daha da artırmağa davam edir və obyektiv olaraq, bu gün onun təsirini genişləndirmək və artan populyarlıq üçün bir sıra mühüm səbəblər vardır:

– birinci, ənənəvi diplomatiyanın özü müxtəlif amillərin təsiri altında özünün aparılması prinsipləri və texnologiyaları ilə bağlı ciddi dəyişikliklərə məruz qalır. Əvvəlki tarixi dövrlərdə istifadə edilən və sırf rəsmi dövlət səviyyəsində diplomatik mexanizmlərdən istifadəni nəzərdə tutan klassik diplomatiya modeli bu gün diplomatik səviyyədə müasir fəaliyyətin həyata keçirilməsi üçün mümkün variantlardan yalnız birini təmsil edir;

– ikinci, müasir qloballaşan dünyada idman sahəsində fəaliyyət obyektiv olaraq hər bir dövlətin gündəlik siyasi və diplomatik fəaliyyətinin məcburi tərkib hissəsinə çevrilir və bu, yeni idman növlərinin, o cümlədən növbəti Olimpiya oyunlarının, həmçinin beynəlxalq arenada müxtəlif profilli və ölçülü idman təşkilatlarının nüfuzunun və təsirinin əhəmiyyətli dərəcədə artması ilə ayrılmaz şəkildə bağlılığa malikdir;

– üçüncü, idmanın və diplomatiyanın gələcək inteqrasiyası prosesi, xüsusən də, xaricdə ölkənin müsbət imicinin formalaşdırılması maraqları naminə onlardan kompleks şəkildə istifadə imkanları ilə bağlı olaraq dərinləşir.

Normativ əsasına gəldikdə, Dayanıqlı İnkişaf üzrə 2030-cu il Gündəliyində BMT-nin üzv-dövlətləri idmanı davamlı inkişafın mühüm aparıcısı kimi tanıyaraq, tolerantlıq və hörməti təşviq etməklə onun inkişafa və sülhə artan töhfəsini vurğulamışlar. Bununla əlaqədar, BMT Baş Assambleyası 71/1602 saylı Qətnaməsində aktorları Birləşmiş Millətlər sistemini və digər maraqlı tərəfləri inkişaf və sülhü gücləndirmək üçün artan təbliğat və fəaliyyətə töhfə verməyə və təşəbbüslər vasitəsilə 2030-cu il Gündəliyinin həyata keçirilməsinə töhfə verməyə dəvət etdi. Yeri gəlmişkən, diqqətəlayiq haldır ki, idman fəaliyyətinin ən nüfuzlu tənzimləyicisi – 206 milli olimpiya komitəsini (BMT-nin

bütün üzv dövlətlərindən Olimpiya hərəkatının dəyərlərini bölüşən ictimai təşkilatlar, habelə xüsusi statusa malik 13 dövlət tipli ərazilərdən ibarət olmaqla) birləşdirən Beynəlxalq Olimpiya Komitəsidir. Eyni zamanda, BOK-un özü də BMT Baş Assambleyasında daimi müşahidəçi statusuna malikdir, yəni işin bu cür genişləndirilməsində onun rolu məntiqlidir.

Bununla da, Baş Assambleya Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf və Sülh Naminə İdman üzrə Fəaliyyət Planına uyğun olaraq, səyləri dörd prioritet sahəyə yönəltməyi təklif etdi:

a) inkişaf və sülh naminə idmandan istifadə üçün qlobal əsasları daha da inkişaf etdirmək;

b) bütün inkişaf proqramlarında və siyasətlərində inkişafın və sülhün təşviqi vasitəsi kimi idmanın inteqrasiyasını və əsas istiqamətə uyğunlaşdırılmasını təşviq etmək və dəstəkləmək;

c) innovativ maliyyələşdirmə mexanizmlərinin və çoxtərəfli razılaşmaların təşviqi;

d) monitorinq və qiymətləndirmə alətlərinin istifadəsini təşviq etmək və asanlaşdırmaq.

Bu baxımdan, üzv-dövlətlər, BMT sistemi, beynəlxalq idman federasiyaları və digər maraqlı tərəflər idman, fiziki fəaliyyət və aktiv oyunda birgə fəaliyyət, idmanı özlüyündə məqsəd kimi deyil, daha geniş inkişaf nəticələrinə nail olmaq üçün platforma kimi istifadə edirlər. Fəaliyyət üçün hüquqi münasibətlərin belə tənzimlənməsi şəxsi və şəxsiyyətlərarası sosial inkişaf, sağlamlığın təşviqi, münaqişələrin həlli, mədəniyyətlərarası dialoq, sosial inklüzivlik və iqtisadi inkişaf daxil olmaqla, geniş məqsədlərə hədəflənir.

İdmanın beynəlmiləlləşməsi bu sahədə beynəlxalq hüquq subyektlərinin fəaliyyətində də özünü göstərir: məsələn, dövlətlər idman sahəsində YUNESKO və bir sıra qeyri-hökumət beynəlxalq təşkilatlar – Beynəlxalq Olimpiya Komitəsi (BOK), Dünya Antidopinq Agentliyi (WADA) və s. qurumlar formatında birgə səy göstərirlər.

Beynəlxalq səviyyədə hökumətlər bununla bağlı təklif olunan iki əsas çərçivənin həyata keçirilməsini dəstəkləyiblər: Kazan Fəaliyyət Planı və 2018-2030-cu illər üçün Fiziki Fəaliyyət üzrə Qlobal Fəaliyyət Planı.

Kazan Fəaliyyət Planına aşağıdakı 5 tədbir daxildir:

1. Bədən tərbiyəsi və idman sahəsinə investisiya qoyuluşunun lehinə elmi əsaslandırılmış arqument təqdim etmək üçün informasiya və təbliğat dəstəyi vasitəsinin hazırlanması;

2. Davamlı inkişaf sahəsində prioritet məqsəd və vəzifələrin həyata keçirilməsinə bədən tərbiyəsi, fiziki hazırlığın və idmanın töhfəsini qiymətləndirmək üçün universal göstəricilərin işlənib hazırlanması;

3. İdmanın bütövlüyünü qorumaq üçün idman nazirləri tərəfindən görülən tədbirləri dəstəkləmək üçün beynəlxalq standartları uyğunlaşdırmaq və təkmilləşdirmək (İdmanda dopinqə qarşı Beynəlxalq Konvensiya nəzərə alınmaqla);

4. Qadınların, idmanın, bədən tərbiyəsi və fiziki fəaliyyətin vəziyyətinin monitorinqinin qlobal mexanizminin yaradılmasının məqsədəuyğunluğunun qiymətləndirilməsinin aparılması;

5. İdman siyasətinin həyata keçirilməsi üçün MİNEPS Çərçivə Konsepsiyasına uyğun olaraq, məlumat mübadiləsi üçün klirinq mərkəzinin yaradılması.

Qlobal Fəaliyyət Planı bütün insanların təhlükəsiz və dəstəkləyici mühitə və gündəlik həyatlarında fiziki cəhətdən aktiv olmalarına imkan verən bir sıra imkanlara çıxışını təmin etmək məqsədi daşıyır.

Qlobal hədəf 2030-cu ilə qədər böyüklər və yeniyetmələr arasında oturaq davranışı 15 faiz azaltmaqdır. Bu Qlobal Fəaliyyət Planına əsasən, fiziki hərəkətsizliyin aradan qaldırılmasına sistematik, vahid yanaşma ilə oturaq davranışın azaldılması səyləri 13 Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinə nail olmağa kömək edəcək. Məhz bunlardan idmana ən aydın şəkildə töhfə verə biləcəyi 10 məqsəd birbaşa tənzimetmə vasitəsi sayılması, heç də, təəccüblü deyil.Onlara əlavə olaraq, bu qlobal planda prioritetlər kimi aşağıdakı məqsədlər nəzərdə tutulur:

a) Məqsəd 2 (aclığın aradan qaldırılması);

b) Məqsəd 9 (sənaye, innovasiya və infrastruktur); Məqsəd 15 (yer üzündə həyat);

c) Məqsəd 17 (davamlı inkişaf üçün tərəfdaşlıq).

Bütövlükdə bu Qlobal Plan çərçivəsində həyata keçirilən siyasət tədbirləri kimi aşağıdakıları qeyd edə bilərik:

– bütün yaş qruplarında müntəzəm, qabiliyyətə əsaslanan fiziki fəaliyyətin faydaları haqqında;

– təhlükəsiz məkanlara bərabər çıxışın təmin edilməsi də daxil olmaqla fiziki fəaliyyətə universal çıxışın təşviq edilməsi;

– fərdi, ailə və cəmiyyət səviyyəsində fiziki fəaliyyət imkanlarının artırılması;

– bütün səviyyələrdə fəaliyyət sistemlərinin gücləndirilməsi və s.

Aydındır ki, Kazan Fəaliyyət Planı və 2018-2030-cu illər üçün Fiziki Fəaliyyət üzrə Qlobal Fəaliyyət Planı, Dayanıqlı İnkişaf Məqsədləri ilə üst-üstə düşməklə yanaşı, bir-birini gücləndirir. Yeri gəlmişkən, Qlobal Fəaliyyət Planında üzv-dövlətlərin fiziki fəaliyyət vasitəsilə uşaqların sağlam inkişafını təşviq etmək öhdəliyinə istinad edildikdə, Kazan Fəaliyyət Planına iqtibas olunur.

Beləliklə, bu Qlobal Plan universal əlçatanlığa nail olmaq və fiziki fəaliyyətin səviyyəsini artırmaq üçün maneələri aradan qaldırmaq və fiziki fəaliyyətin qlobal rifahın yaxşılaşdırılmasına töhfəsini maksimum dərəcədə artırmaq üçün daha dərin perspektiv və hərtərəfli fəaliyyət kursu təqdim etməklə Kazan Fəaliyyət Planının daha geniş strateji diqqətini səmərəli şəkildə tamamlayır.

Bu hüquqi tənzimetmə vasitələri hökumətlər və müxtəlif sektorlarda, o cümlədən Birləşmiş Millətlər Təşkilatı sistemi və əlaqədar təşkilatlar, akademik dairələr, idman təşkilatları və digər vətəndaş cəmiyyəti tərəfdaşları tərəfindən təmin edilən təcrübə və biliklərə əsaslanaraq inklüziv proseslər vasitəsilə yaradılmışdır. Bu proqramların özləri də onların həyata keçirilməsini təmin edən legitimlik səviyyəsinə malikdirlər. Bununla belə, davamlı inkişafı təmin etmək üçün geniş siyasi dəstəyə ehtiyac vardır.

Hazırda BMT sistemində idman üzrə işin təşkili baxımından, Kazan Fəaliyyət Planı ətrafında yaxınlaşma artmaqdadır və üzv-dövlətlər onun potensialını siyasətin əlaqələndirilməsi üçün başlanğıc nöqtəsi kimi tanımağa başlayıblar. Məsələn, 2018-ci ildə İnsan Hüquqları Şurasının "İnsan hüquqlarının idman və Olimpiya hərəkatının idealları vasitəsilə təşviq edilməsi" adlı otuz yeddinci sessiyasında qəbul etdiyi 37/18 saylı qətnamədə və konfransda Kazan Fəaliyyət Planı qeyd edilib. İştirakçı-dövlətlər də bu fəaliyyət planını Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Kor-

rupsiyaya qarşı Konvensiyasını 2017-ci ildəki yeddinci sessiyasında xatırladıb, üçüncü icra mexanizmini əsas siyasət sahəsi vurğulanıb.

Qeyd edək ki, BMT-nin hökumətlərarası arxitekturası çərçivəsində idmanın inkişaf və sülh naminə istifadəsi üzrə dialoq platforması getdikcə daha da genişlənir. Onun komponentləri bunlardır: Bədən Tərbiyəsi və İdmana Məsul Nazirlərin və Yüksək Vəzifəli şəxslərin Beynəlxalq Konfransı və Daimi Məşvərət Şurası ilə Bədən Tərbiyəsi və İdman üzrə Hökumətlərarası Komitə. Beynəlxalq Olimpiya Komitəsi, Beynəlxalq Paralimpiya Komitəsi, Beynəlxalq Futbol Assosiasiyası və Beynəlxalq Atletika Federasiyaları Assosiasiyası və vətəndaş cəmiyyəti tərəfdaşları.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf və Sülh Naminə İdman İdarəsinin bağlanması ilə əlaqədar olaraq, idmandan inkişaf və sülh naminə istifadə sahəsində işin əsas hissəsi BMT Katibliyinin İqtisadi və Sosial Məsələlər Departamentinə həvalə edilmişdir. Departament idmanla bağlı müzakirələr üçün Nyu-Yorkda hökumətlərarası mexanizmlərə dəstək verir. 2030-cu il Gündəliyinin nəzərdən keçirilməsini və təqibini, eləcə də yoxsulluq, bərabərsizlik və sosial daxilolma kimi davamlı inkişafın sosial-iqtisadi ölçüləri ilə bağlı bir sıra hökumətlərarası öhdəliklərin həyata keçirilməsini dəstəkləyən aparıcı bölmə kimi, Departament inkişaf və sülh naminə idmanın müxtəlif meyarlarını Baş Assambleyada, İqtisadi və Sosial Şurada və onun məşvərət orqanlarında və yüksək səviyyəli siyasi forumda müvafiq hökumətlərarası müzakirələrə inteqrasiya etmək üçün əlverişli mövqeyə malikdir. Müvafiq maraqlı tərəflər, o cümlədən vətəndaş cəmiyyəti Birləşmiş Millətlər Təşkilatı sistemi və akademik dairələrlə əməkdaşlıq edərək, Departament siyasətin inkişafı və siyasət sahəsində təşəbbüslərin həyata keçirilməsi sahələrində qabaqcıl təcrübələr haqqında məlumatları müəyyən etmək və toplamaq yolu ilə təşkilati və analitik işlərin görülməsi üçün öz imkanlarından istifadə edəcəkdir. Buna baxmayaraq, Departamentin bu sahədə normayaradıcı səlahiyyətlərə malik olmasını, xüsusən onun BMT sistemində beynəlxalq idman təşkilatlarının fəaliyyətini əlaqələndirən mərkəz kimi dəstəyi funksiyasını real təcrübədə görmək, çətin ki, mümkün olsun. Bu sahədə qanunvericilik daha çox milli idman federasiyalarının iştirakı (təşəbbüsü) ilə idman subyektlərinin səlahiyyətindədir.

İdman diplomatiyası həm də insanların bir sıra hüquqları ilə bağlılığını özündə ehtiva edir. Nümunə qismində idman turizmini göstərmək olar. Hətta "Turizm haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanununun 2.2.10-cu maddəsində idman turizmi idman yarışlarında iştirak etmək və ya idman yarışlarını izləmək məqsədli turizm kimi müəyyən olunmuşdur. Nəzəri baxımdan isə, idman turizmi məqsədindən asılı olaraq, iki yerə – aktiv və passiv növlərə ayrılır. Birnci halda əsas səbəb qismində turistlərin istənilən idman növü ilə məşğul olmaq imkanı çıxış edir. İkinci halda isə səyahətin məqsədi tamaşaçı və azarkeş qismində idman tədbirlərinin keçirildiyi yerlərə baş çəkməkdir. Bəzi hallarda isə idman turizminin konkret növü – fan-turizm fərqləndirilir ki, bu da, idman yarışlarının keçirildiyi yerlərə iştirakçılarla birgə bu və ya digər komandanın fanatı olan şəxslərin səyahətini nəzərdə tutur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, işgüzar, dini, idraki, sağlamlaşdırma turizm növlərində olduğu kimi, idman turizmi də konkret möv-

sümdən asılı olmayaraq, ilin istənilən vaxtında hər hansı tədbirlərin keçirilməsi ilə birbaşa bağlılığa malikdir.

İdman turizmi universal beynəlxalq təşkilatların qəbul etdiyi sənədlərdə öz təsbitini tapmaqla yanaşı, həm də həyata keçirilən çoxsaylı tədbirlərin obyekti qismində çıxış edir. Nümunə qismində 2004-cü ildə "İdman və turizm – mədəniyyət və turizmin qarşılıqlı anlaşılmasında iki həyatverici qüvvə" adlı şüar altında keçirilən Ümumdünya Turizm Gününü göstərmək olar [11, s.40; 60].

Ölkəmiz də bu məsələyə xüsusi həssaslıqla yanaşaraq, zəruri tədbirlərin görülməsi istiqamətində lazımi addımlar atmaqdadır. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 6 aprel 2010-cu il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq olunmuş "Azərbaycan Respublikasında 2010-2014-cü illərdə turizmin inkişafına Dövlət Proqramı" da məhz ölkədə turizmin rastlaşdığı problemlərin həll edilməsi və turizm sahəsinin daha da inkişaf etdirilməsinin təmininə yönəlmişdir. Hətta müxtəlif ölkələrlə bağlanmış ikitərəfli müqavilələrdə də idman turizminə dair müddəalar öz əksini tapmışdır. Məsələn, nümunə qismində 2004-cü il tarixli "Azərbaycan Respublikası Hökuməti ilə Moldova Respublikası Hökuməti arasında turizm sahəsində əməkdaşlıq haqqında" Sazişi göstərə bilərik.

(davamı var)

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev H.Ə. Müstəqilliyimiz əbədidir. Üçüncü kitab. Bakı, Azərnəşr, 1997, 488 s.
2. Əliyev İ.H. İnkişaf məqsədimizdir. Bakı, Azərnəşr, 2011, 400 s.
3. 2009-2014-cü illərdə Azərbaycanda şahmatın inkişaf etdirilməsi Dövlət Proqramının təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı –https://e-qanun.az/framework/17228
4. Antidopinq Qaydaları – https://www.amada.az/legal/antidopinq-qaydalari/
5. Avropa Şurasının Antidopinq Konvensiyasının təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu - http://www.e-qanun.az/framework/2220
6. Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı - https://e-qanun.az/framework/8
7. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin təsdiq edilməsi, qüvvəyə minməsi və bununla bağlı hüquqi tənzimləmə məsələləri haqqındaAzərbaycan Respublikası Qanununun və həmin Qanunla təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı - https://e-qanun.az/framework/360
8. Azərbaycan Respublikasının İnzibati Xətalar Məcəlləsi – https://e-qanun.az/framework/46960
9. Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq müqavilələrə qoşulmasının nizama salınması sahəsində bəzi tədbirlər haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı – https://e-qanun.az/framework/8970
10. Əliyev E.Ə., Qəmbərov H.D., Hüseynova F.E. Beynəlxalq idman hüququ. Dərslik. II nəşr / Z.H.Əliyevin ümumi redaktəsi ilə. Bakı, "Zərdabi-Nəşr" MMC, 2023, 500 s.
11. Əliyev Ə.İ., Aslanov E.Z. Beynəlxalq turizm hüququ. Dərslik. Bakı, 2011, 475 s.
12. Əliyev S.F. İnsan hüquqları sahəsində beynəlxalq hüquq normalarının realizəsi üzrə beynəlxalq və dövlətdaxili hüququn qarşılıqlı əlaqəsi problemi // "Qanun" jurnalı, 2015, № 2, s.28-35
13. Əsgərov Z.A. Konstitusiya hüququ. Dərslik. Bakı: "Bakı Universiteti" nəşriyyatı, 2011, 760 s.
14. Futbol oyunları və digər idman tədbirləri zamanı təhlükəsizlik, mühafizə və xidmət məsələlərinə vahid yanaşma haqqında Avropa

Şurası Konvensiyası"nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikasının Qanunu - https://e-qanun.az/framework/40411
15. İdmanda dopinq vasitələrindən və üsullarından istifadəyə qarşı mübarizə haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu – https://e-qanun.az/framework/34359
16. Məlikova M.F., İsmayılov X.C. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin bərpasının hüquqi əsasları // Bakı Universitetinin Xəbərləri, Sosial-siyasi elmlər seriyası, 2012, № 1, s. 5-13
17. Narkotik vasitələrin, psixotrop maddələrin və onların prekursorlarının qanunsuz dövriyyəsinə və narkomanlığa qarşı mübarizəyə dair 2019–2024-cü illər üçün Dövlət Proqramı"nın təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı – https://e-qanun.az/framework/42971
18. Nəsibov E.M. Beynəlxalq münasibətlər və dövlətlərin güclərinə görə təsnif olunmalarının əsasları (qlobal və regional miqyasda sülhün təmin edilməsində dövlət gücünün rolu-təsiredici amil kimi). Bakı, "Elm və təhsil", 2013, 320 s.
19. Normativ hüquqi aktlar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu – https://president.az/az/articles/view/1616
20. Qasımova H.A. Xarici əlaqələr hüququ. Dərslik. Bakı: "Bakı Universiteti" nəşriyyatı, 2008, 480 s.
21. Ümumtəhsil məktəblərində Şahmat fənninin tədrisinin davam etdirilməsi tədbirləri haqqında Azərbaycan Respublikası təhsil nazirinin əmri – https://edu.gov.az/az/esas-senedler/5718
22. Абашидзе А.Х., Урсин Д.А. Неправительственные организации: международно-правовые аспекты. Москва: РУДН, 2002, 160 с.
23. Абашидзе, А.Х. Универсальные механизмы защиты прав человека. Учеб.пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция». М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2017, 139 с.
24. Алексеев С.В. Международное спортивное право. Учебник для вузов. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2015, 895 с.
25. Алексеев С.В. Олимпийское право. Правовые основы олимпийского движения. Учебник. М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2015, 688 с.
26. Анцелиович А.А. Эволюция инструментов Конвенции ЮНЕСКО по борьбе с допингом в спорте с целью повышения ее эффективности // Вестник спортивной науки, 2018, №5, с. 77-80
27. Барабанова Е.А. Допинг как проблема в современном спорте // Юридическая наука в Китае и России. Ежегодник 2016. №1. М., 2017, с. 146-152
28. Барабанова Е.А. Актуальные вопросы антидопингового регулирования в России: анализ и предложения // Спорт: экономика, право, управление. М.: Юрист, 2019, №3, с. 16-19
29. Барабанова Е.А. Допинг как проблема общественного здравоохранения: шведский опыт // Юридический мир. М.: Юрист, 2019, №8, с. 57-59
30. Бирюков П.Н. Имплементация в РФ и Испании международных норм о борьбе с контрафактными лекарствами // Вестник юридического факультета Южного федерального университета. Издательство ЮФУ, 2019, № 2, с. 47-51
31. Бирюков П.Н. Имплементация в государствах-членах Европейского Союза правил о Европейском следственном ордере // Вестник Санкт-Петербургского университета. Право. Издательство СПбГУ. №3. 2019. - С. 556-576.
32. Бирюков П.Н. Право международных организаций: учеб.пособие для академического бакалавриата. М.: Издательство Юрайт, 2018, 170 с.
33. Бирюков П.Н. Международное право. Учебник. В 2 т. Том 1. Том 1. 10-е изд. пер. и доп. М.: Издательство Юрайт, 2018, 364 с.
34. Бирюков П.Н. Международное право. Учебник. В 2 т. Том 2. Том 1. 10-е изд. пер. и доп. М.: Издательство Юрайт, 2018, 298 с.
35. Бирюков П.Н. Особенности оборота лекарственных средств в Германии // Вестник Российской академии интеллектуальной

собственности. М.: Издательство «Российская академия интеллектуальной собственности», 2018, №4, с. 48-58.
36. Бриллиантова А.М., Кузин В.В., Кутепов М.Е. Энциклопедия олимпийского арбитража: Атланта-Нагано-Сидней. М.: Физическая культура и Спорт, 2005, 348 с.
37. Гаврилова Е.А. Внезапная смерть в спорте. М.: Советский спорт, 2011, 196 с.
38. Гусов К.Н., Шевченко О.А. Спортивное право. Правовой статус спортсменов, тренеров, спортивных судей и иных специалистов в области физической культуры и спорта. М.: Проспект, 2011, 95 с.
39. Жабин Н.А. Борьба с допингом в России // Спорт: экономика, право, управление, Юрист, 2012, №1, с. 20-24
40. Захарова Л.И. Всемирное антидопинговое агентство как субъект международного спортивного права // Четвертая международная научно-практическая конференция «Спортивное право: перспективы развития»: материалы конференции. М., 2010, с. 36-42.
41. Захарова Л.И. Правовой статус и элементы международной правосубъектности МОК // Евразийский юридический журнал, 2014, № 7, с. 75-78
42. Иглин А.В. Спорт и право (международный аспект). Монография. М.: Юрлит-информ, 2012, 296 с.
43. Ищенко С.А. Правовая характеристика и система спортивных арбитражных судов (САС) в международном спортивном движении (МСД) // Государство и право, 2002, №12, с. 78
44. Ищенко С.А. Совершенствование правового статуса неправительственных объединений в международном спортивном движении // Право и политика, 2001, №10, с. 139-140
45. Куринной И.И.Игры, угодные богам. М.: Астрель АСТ; Владимир: ВКТ, 2010, 320 с.
46. Кудашова И.В. Административная ответственность за правонарушения в сфере подготовки спортсменов // Вестник Казанского юридического института МВД России, 2015, №1, с. 28-33
47. Кузнецова Е.В. Международные неправительственные организации: правовые вопросы. Учеб.пособие для студентов юрид. спец. Мн.: БГУ, 2006, 115 с.
48. Маргиев В.И. Международные организации (теоретические аспекты). Майкоп: ГУРИПП «Адыгея», 2001, 476 с.
49. Миллер Д. Официальная история Олимпийских игр и МОК от Афин до Пекина (1894-2008). М., 2008, 592 с.
50. Морозов В. И., Косолапов В. А., Федорович С. В. Допинг в спорте: Методическая разработка. М., 2015, 345 с.
51. Олимпийская энциклопедия. Гл. ред. С.П.Павлов. М.: «Советская Энциклопедия», 1980, 415 с.
52. Песков А.Н., Брусникина О.А. Проблемы борьбы с допингом в спорте: монография. Москва: Проспект, 2016, 128 с.
53. Пилипенко Д.Преступления в спорте. М.: Гелеос, 2007, 256 с.
54. Право международных организаций. Региональные, межрегиональные, субрегиональные межправительственные организации: учебник для бакалавриата и магистратуры. Под ред. А.Х.Абашидзе, А.М. Солнцева. М.:Издательство «Юрайт», 2018, 331 с.
55. Скворцов А.А. Причинение вреда жизни и здоровью при занятиях спортом. Проблемы уголовно-правовой квалификации. М.: ВолтерсКлувер, 2006, 110 с.
56. Сохин Ю.Г. Олимпийская хартия как правовая основа функционирования МОК // Вестник РУДН. Серия Юридические науки, 2003, №2, с. 90-94
57. Спортивная медицина. Учеб.пособие. Под ред. В.А.Епифанова. М.: ГЭОТАР-Медиа, 2006, 336 с.
58. Тимец М.В. Всемирное антидопинговое агентство: структура и основные направления деятельности // Спорт: экономика, право, управление, 2005, № 4, с. 23-26
59. Фармакология спорта. Под общ.ред. С.А.Олейника, Л.М.Гуниной, Р.Д.Сейфуллы. К.: Олимпийская литература, 2010, 640 с.

60. Шанин Ю.В. История античного атлетизма. Санкт-Петербург: Издательство «Алетейя», 2017, 260 с.
61. Шевченко О.А. Правовые проблемы дисквалификации профессиональных спортсменов // Государство и право: теория и практика, 2005, № 3, с. 52-63
62. Штейнбах В.Л. Оборотная сторона медали. М.: Человек, 2008, 416 с.
63. Юркина Т.П. Уголовно-правовая оценка незаконного оборота допинга // Вестник Омского университета. Серия «Право», 2013, №1, с. 222-224.
64. Ahmadi N., Ljungqvist A., Svedsäter G. Doping and public health. Abingdon: Routledge, 2016, 151 p.
65. Andrén-Sandberg Á. Encyclopedia of Anti-Doping in an Era of Evidenced Based Medicine: Scientific literature made available from January 2000 through December 2015. Stockholm: Karolinska Institutet at Karolinska University Hospital, 2016, 4503 p.
66. Berendonk B. Doping Dokumente: Von der Forschungzum Betrug. Springer Verl. Berlin: Heidelberg, 1991, 492 p.
67. Blackshaw I. Fair play on and off The Field of play: Settling Sports Disputes Through the Court of Arbitration for Sport // The International Sports Law Journal, 2006, No 3-4, pp. 107-117
68. Chatterjee N., Kaibi C., Kraljevic I., Lerner A. ISGGO: A Proposal for Sport Governance Oversight // CAS Bulletin 2017/1. Lausanne 2017, pp. 6-33
69. Croombridge N. Sports Criminology: A Critical Criminology of Sport and Games (New Horizons in Criminology). Bristol: Policy Press, 2016, 204 p.
70. Dimeo P. A History of Drug Use in Sport 1876-1976: Beyond Good and Evil. Oxford: Routledge: Taylor & Francis, 2008, 153 p.
71. Henne K. WADA, the Promises of Law and the Landscapes of Antidoping Regulation // Political and Legal Anthropology Review, 2010, Vol. 33, No. 2, pp. 306-325
72. Houlihan B. Anti-Doping policy in sport: The politics of International policy co-ordination // Public Administration, 1999, Vol. 77, No. 2, pp. 311-334
73. Houlihan B.M.J., Hanstad D.V.Strengthening global anti-doping policy through bilateral collaboration: the example of Norway and China // International Journal of Sport Policy and Politics, 2015, No 7, Issue 4, pp. 587-604
74. Houlihan B. The Evolution of Performance-Enhancing Drug Use in Sport. In Emerging Drugs in Sport. Eds., O.Rabin, O.Corazza. Geneva: Springer, 2021, pp. 3-15
75. Gandert D. The Battle over the Osaka Rule // The International Sports Law Journal, 2012, No 1-2, pp. 109-120
76. Kremenik M., Onodera S., Nagao M., Yuzuki O., Yonetani S. A Historical Timeline of Doping in the Olympics (Part II 1970-1988) // Kawasaki Journal of Medical Welfare, 2007, Vol. 12, No. 2, pp. 69-83
77. Latty F. Transnational Sports Law // The International Sports Law Journal, 2011, No 1-2, pp. 34-38
78. Nye J. Soft Power: The Means to Success in World Politics. Public Affairs, 2004, 191 p.
79. Paoli L. Doping and Anti-Doping: Neglected Issues in Criminology // European Journal of Crime, Criminal Law and Criminal Justice, 2012, Vol. 20, Issue 3, pp. 231-238.
80. Paoli L., Donati A. The Sports Doping Market. Understanding Supply and Demand, and the Challenges of Their Control. New-York: Springer, 2014, 304 p.
81. Wrynn A. The Human Factor: Science, Medicine and the International Olympic Committee, 1900-70 // Sport in Society, 2004, Vol.7, No. 2, pp. 211-231.
82. L'organisation des jeux Olympiques et Paralympiques 2024: questions de droit public. Sous la direction de Sabine Boussard, Laurence Folliot-Lalliot et Franck Latty. Paris, Dalloz, 2024, 300 p.
83. Poracchia D., Rizzo F., Frederic-Buy, Marmayou J.M. Droit du sport. 7e édition. Paris, LGDJ, 2023, 950 p.
84. Sport et droit international (aspects choisis). Sous la direction de Franck Latty, Jean-Michel Marmayou, Jean-Baptiste Racine.Marseille, Presses Universitaires d'Aix-Marseille, 2016, 344 p.

РЕГУЛИРОВАНИЕ ДОГОВОРОВ О СПОРТИВНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В МЕЖДУНАРОДНОМ И НАЦИОНАЛЬНОМ ПРАВЕ

Мамедзаде Туран Аламат оглу

В статье исследуется вопрос регулирования договоров спортивной деятельности в международном и национальном праве. Отмечается, что целью исследования является рассмотрение основных особенностей международных норм и других международных механизмов в области спорта, а также основных особенностей законодательства Азербайджанской Республики во взаимодействии с ними, с теоретической, правовой и практической точки зрения.

Также рассматриваются проблемы, связанные с внедрением международных механизмов в сфере спорта в национальное законодательство Азербайджанской Республики. При этом особое внимание уделяется роли универсальных международных механизмов в регулировании сотрудничества в сфере спорта и его правовым аспектам.

Ключевые слова: спортивная деятельность, международный договор, национальное законодательство, спортивное право, олимпийское движение, международное сотрудничество, спортивно-правовые нормы.

REGULATION OF CONTRACTS ON SPORTS ACTIVITIES IN INTERNATIONAL AND NATIONAL LAW

Mammadzada Turan Alamat oglu

The article examines the issue of regulation of sports activity contracts in international and national law. It is noted that the purpose of the research is to examine the main features of international norms and other international mechanisms in the field of sports, and the main features of the legislation of the Republic of Azerbaijan in interaction with them, from a theoretical, legal and practical point of view.

Also, problems related to the implementation of international mechanisms in the sphere of sports into the national legislation of the Republic of Azerbaijan are considered. At the same time, special attention is paid to the role played by universal international mechanisms in regulating cooperation in the field of sports and its legal aspects.

Key words: sports activity, international agreement, national legislation, sports law, Olympic movement, international cooperation, sports-legal norms.

SPOR FAALİYETLERİNE İLİŞKİN SÖZLEŞMELERİN ULUSLARARASI VE ULUSAL HUKUKTA DÜZENLENMESİ

Memmedzade Turan Alamat oğlu

Makalede spor faaliyet sözleşmelerinin uluslararası ve ulusal hukukta düzenlenmesi konusu incelenmektedir. Araştırmanın amacının, spor alanındaki uluslararası normların ve diğer uluslararası mekanizmaların temel özelliklerini ve bunlarla etkileşim halinde olan Azerbaycan Cumhuriyeti mevzuatının temel özelliklerini teorik, hukuki açıdan incelemek olduğu kaydedildi. ve pratik bakış açısı.

Ayrıca spor alanındaki uluslararası mekanizmaların Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ulusal mevzuatına uygulanmasına ilişkin sorunlar da ele alınmaktadır. Aynı zamanda, evrensel uluslararası mekanizmaların spor alanındaki işbirliğini ve bunun hukuki yönlerini düzenlemede oynadığı role özel önem verilmektedir.

Anahtar kelimeler: spor faaliyeti, uluslararası anlaşma, ulusal mevzuat, spor hukuku, olimpik hareket, uluslararası işbirliği, spor-hukuk normları.

YENİ KİTABLAR

"İlham Əliyev. İnkişaf - məqsədimizdir" çoxcildliyinin 134-cü kitabı çapdan çıxıb

Çoxcildliyin yeni kitabında toplanmış materiallar 2024-cü ilin fevral-mart aylarını əhatə edir.

Azərbaycanda fevral ayının ən mühüm hadisəsi müstəqillik dövründə ilk dəfə respublikanın bütün ərazisində prezident seçkilərinin keçirilməsi və xalqın İlham Əliyevi yekdilliklə yenidən prezident seçməsi olub. Kitabda Prezident İlham Əliyevin seçkilərdə qazandığı qələbə münasibətilə bir çox dövlət və hökumət rəhbərlərinin, beynəlxalq təşkilatların və ayrı-ayrı nüfuzlu şəxslərin ona göndərdiyi təbrik məktubları toplanıb. Fevralın 14-də Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Milli Məclisdə and-içmə mərasimi keçirilib. Mərasimdə nitq söyləyən Prezident İlham Əliyev Azərbaycanın həyatında yeni dövrün başlandığını bildirərək deyib: "İndi isə yeni dövr başlayır. Biz bu dövrə alnımız açıq, üzümüz ağ, başımız dik daxil oluruq. Bu dövrün böyük nailiyyətləri olacaq, mən buna şübhə etmirəm. Çünki son illərin tarixi onu göstərdi ki, qarşıya qoyduğumuz bütün vəzifələr icra edildi. Əlbəttə, bütöv Azərbaycan bu dövrə qədəm qoymuş, bütövləşmiş birlik nümayiş etdirmiş, o cümlədən bu seçkilərdə böyük birlik nümayiş etdirmiş xalq böyük uğurlara imza atacaq. Mənim buna şübhəm yoxdur. Azərbaycan cəmiyyətində hökm sürən çox müsbət ab-hava bizi daha da gücləndirir. Güclü Azərbaycan bizim həmişə hədəfimiz olub. Əgər güclü Azərbaycan qurmasaydıq, əgər kimdənsə istər siyasi, istər iqtisadi sahədə asılı olmuş olsaydıq, heç vaxt biz ərazi bütövlüyümüzü bərpa edə bilməzdik".

Çoxcildliyin yeni kitabında Azərbaycan Prezidentinin 60-cı Münxen Təhlükəsizlik Konfransında iştirak etmək üçün Almaniya Federativ Respublikasına işgüzar səfəri, prezident seçkilərindən sonra qardaş Türkiyə Respublikasına ilk rəsmi səfəri zamanı keçirdiyi görüşlərə dair materiallar da yer alıb.

Prezident İlham Əliyev fevral ayında Xocalıya səfər edib, Xocalı Soyqırımı Memorialının təməlini qoyub, rayon ictimaiyyətinin nümayəndələri ilə görüşüb. Bütün bunlar haqqında informasiya və dövlətimizin başçısının Xocalı sakinləri qarşısındakı çıxışının mətni yeni kitaba daxil edilib.

Mart ayında isə ölkəmizin iqtisadi həyatında mühüm tədbir – Bakıda Cənub Qaz Dəhlizi Məşvərət Şurası çərçivəsində nazirlərin 10-cu və Yaşıl Enerji Məşvərət Şurası çərçivəsində nazirlərin 2-ci iclası keçirilib. Tədbirdə çıxış edən Prezident İlham Əliyev şaxələndirmə haqqında Azərbaycanın mövqeyinin dəyişməz olduğunu, eyni zamanda, Avrasiyadakı geosiyasi vəziyyətin dövlətimizin gördüyü işlərin nə dərəcədə düzgün olduğunu sübut etdiyini bildirib.

Sitat: Məşvərət Şurasının ötən illərdəki toplantıları zamanı biz həmişə enerji təhlükəsizliyi məsələlərini müzakirə etmişik. Azərbaycanın burada mövqeyi hər zaman ardıcıl olub – biz bunu hər bir ölkənin milli təhlükəsizlik məsələsi hesab edirik...

Bu gün Avrasiyadakı geosiyasi vəziyyət məhz bizim gördüyümüz işlərin nə dərəcədə düzgün olduğunu sübut edir. Azərbaycana gəldikdə, Cənub Qaz Dəhlizi tamamilə yeni marşrutdur. Bu gün ona artıq bir çox marşrutlar – interkonnektorlar əlavə edilib. Azərbaycan qazı yeni mənbədir. Yəni, biz burada, bu formatda, təşəbbüskarı olduğumuz bu layihədə enerjinin şaxələndirilməsi məsələlərinin tam şəkildə əhatə edildiyini görürük.

Dövlətimizin başçısının nitqinin tam mətni ilə 134-cü kitabda tanış olmaq mümkündür.

Yeni nəşrdə Azərbaycan Prezidentinin XXVII Avrasiya İqtisadi Zirvə toplantısının iştirakçılarına, XII Azərbaycan-Rusiya Regionlararası Forumunun iştirakçılarına müraciət məktubları, habelə müxtəlif ölkələrin dövlət və hökumət başçılarına məktublarının mətnləri də verilib.

MÜNDƏRİCAT

COP29 Sədrliyinin Bəyanatı 3
Türk Dövlətləri Təşkilatının qeyri-rəsmi Zirvə görüşünün Qarabağ Bəyannaməsi 4
Sahibə Qafarova. Heydər Əliyev missiyası 10
Əli Hüseynli. Tarixi uğurların sarsılmaz təməli 18
Hüseyn Hüseynov. Çağdaş tariximizə qızıl xətlə yazılmış gün 21
İbrahim Zeynalov. Möhtəşəm 55 il: dövlət müstəqilliyinə aparan milli intibah və hərtərəfli tərəqqi 24
Mədət Məmmədov. Azərbaycan tarixinin möhtəşəm 55 ili. Milli intibahdan dövlət müstəqilliyinə gedən yol 30
Səttar Möhbalıyev. Yeni tarixi dövrün inkişaf hədəfləri 33
Arif Quliyev, Kamil Əliyev. Azərbaycan xalqının böyük oğlu 40
Araz Xudadanov. Milli şüurun dirçəldilməsi, xalqın özünə qayıdış tarixi 44
Qüdrət Kərimov. Davamlı uğurlara təminat yaradan inkişaf konsepsiyasının müəllifi 51
Sadiq Qurbanov. Ən böyük azərbaycanlı 58
Vüsalə Muradxanlı. Azərbaycanın zamanı qabaqlayan enerji siyasəti 64
Fərhad Abdullayev. Azərbaycan Respublikası Konstitusiya Məhkəməsinin fəaliyyətə başlamasından 26 il keçir 67
Veronika Chekaliuk, Maria Rozova. The issue of interpreting ottoman studies in the cultural context 79
Аріф Гулієв. Важливий день для кожного патріота: день національного порятунку та пробудження 89
Araz Kərimov. Azərbaycan Respublikasının vergi hüququ 97
Etibar Əliyev, Leyla Mirzəyeva. Müasir dövrdə ətraf mühitin ekoloji problemləri: hüquqi aspektlər106
Mehriban Qarayeva. "Kiberədliyyə"yə doğru. "Məhkəmə qərarlarının proqnozlaşdırılması"nın üstünlükləri və riskləri 116
Аріф Гулієв, Мехрибан Караева. Мудрый лидер – залог успеха нации 120
Октай Эфендиев. О некоторых международно-правовых проблемах формирования Южно-Кавказского правопорядка в новейших геополитических реалиях 136
Интервью с Октаем Фиридун оглы Эфендиевым 150
Bakıda dron radarlar, "forma 4", nömrə satan dələduzlar, şüuraltı təbliğ etdiyimiz neqativ 164
Khanim Mirsultanova. International preservation procedures for refugees and asylum seekers within the european union 169
Nəzrin Kərimli. Azərbaycan Respublikası Dövlət Gömrük Komitəsinin hüquq-mühafizə fəaliyyəti: hüquqi aspektlər və qanunvericilik əsasları 176
Soltan İsgəndərli. Beynəlxalq hüquq subyektlərinin turizm münasibətlərində iştirakının hüquqi tənzimlənməsi 189
Turan Məmmədzadə. İdman fəaliyyəti haqqında müqavilələrin beynəlxalq və milli hüquqda tənzimlənməsi 200

YENİ KİTABLAR

"İlham Əliyev. İnkişaf – məqsədimizdir" çoxcildliyinin 134-cü kitabı çapdan çıxıb 218

Jurnal Azərbaycan Respublikası Əqli Mülkiyyət Agentliyində 19 fevral 2020-ci il tarixdə qeydə alınmışdır (Şəhadətnamə № 11479)

JURNALDA ÇAP OLUNAN ELMİ MƏQALƏLƏRƏ DAİR ƏLAVƏ TƏLƏBLƏR

Word proqramı
Səhifənin formatı – A4
Azərbaycan, rus və ingilis dillərində mətnlər «Times New Roman», Az_Times_lat şriftləri ilə verilsin
Əsas mətn – 14 pt
Sətirlərarası məsafə – 1,5 interval
Vərəqin sağ və sol hissəsindən 2 sm, yuxarı və aşağıdan isə 3 sm ölçüdə zolaq ayrılsın
Məqalənin həcmi – 10 səhifəyədək
Məqalə fiziki kağız və elektron versiyada verilməlidir.

“Hüquqi müstəvi” elmi-nəzəri, təcrübi jurnalın
Redaksiyası” MMC-nin direktoru:
Faiq HÜSEYNOV, hüquqşünas.

Əlaqə telefonları:
+ 99450-210-24-42
+ 99455-210-24-42

“Zərdabi-Nəşr” MMC.
Bakı şəhəri,
Nizami rayonu, Keşlə qəsəbəsi,
Nizami Abdullayev küçəsi, 12.

Ofset üsulu ilə çap edilmişdir. For
matı 70×100 1/16.
Şərti çap vərəqi 13.75 Tirajı 300.